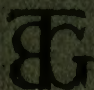
BIBLIOTHECA
SCRIPTORVM GRAECORVM ET ROMANORVM
TEVBNERIANA

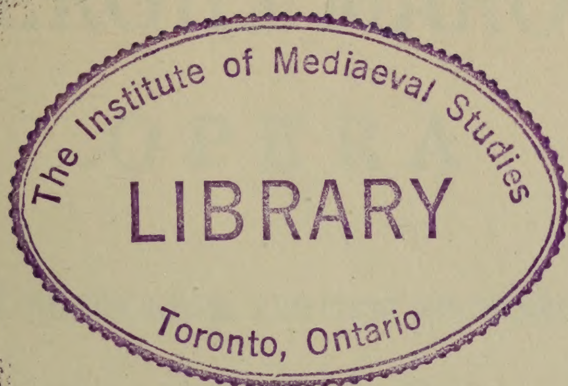
VERGILIVS
OPERA

EDIDIT
W. IANELL

EDITIO MAIOR



LIPSIAE
IN AEDIBVS B.G. TEVBNERI



P. VERGILI MARONIS

OPERA

POST RIBBECKIVM TERTIVM RECOGNOVIT

GVALTHERVS IANELL

EDITIO MAIOR



LIPSIAE IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI MCMXX

MEMORIAE
PATRIS CARISSIMI
S.

PRAEFATIO

'Si Maronis carmina conpetenter attenderis et eorum mentem congrue comprehenderis, invenies in poeta rhetorem summum atque inde intelleges Vergilium non grammaticos, sed oratores praecipuos tradere debuisse. Idem enim tibi . . . artem dicendi plenissimam demonstrabit. Amato eum, qui multorum diversorumque scripta conplexus est, erit operae pretium non errare per plurimos; et si id placebit, laudabis eum, cui licuit universa percurrere, qui se diversae professionis et diversarum sectatoribus artium benivolum praebuit peritissimumque doctorem. Habet denique ex eo nauta quod discat in officiorum ratione, habent quod imitentur patres et filii, mariti et uxores, imperator et miles, civis optimus et patriae spectatissimus cultor, in laboribus periculisque rei publicae optimum quemque et apud suos primum fortunas et salutem suam debere contemnere. Magisterio eius instrui possunt qui se aptant ad deorum cultum futuraque noscenda. Hic habent imitandam laudem qui inlaesas amicitias amant, habent quam metuant notam qui fluxa fide aut amicum fefellerint aut propinquum. Docet, quales esse debeant homines, quorum praesidia in necessitatibus postulantur, ne adrogantiae aut inhumanitatis crimen incurrant; non erubescendum, si potior inferiorem roget, cum fuerit necessarius. Postremo quoniam non possumus Maronianae virtutis omnia narrata percurrere, exempli causa ista dixisse sufficiat.'

Haec verba Ti. Claudii Donati ad Ti. Claudium Donatianum filium suum inveniuntur in libro eius qui inscribitur Interpretationes Vergilianae (ed. Georgii vol. I p 4sq.). Utinam eadem auctoritate qua Vergilius aetate illius v. d. utebatur verba poetae tradita etiam apud viros doctos nostrae aetatis fuissent. Nam ut admiramur Ribbeckii viri doctissimi sedulitatem habilitatem sagacitatem, quibus codices Vergili perlegit, ut approbamus laudabile eius acumen, quo opera poetae traxit, ita dolemus atque refutamus licentiam interdum summam, qua abhorrens a sobria arte ac ratione interpretandi verba poetae

tradita coniecturis immutare transponere delere audebat[1]). Atque cum Cicero (de inventione 1) recte dicit: 'Si quis omissis rectissimis atque honestissimis studiis rationis et officii consumit omnem operam in exercitatione dicendi, is inutilis sibi, perniciosus patriae civis alitur', aegre ferimus, quod simili modo Ribbeckius carmina poetae, quibus edendis se totum dederat, multis locis depravavit. Immo mihi vir et rationis litterarum et utilissimus et amicissimus poetae esse videtur, qui ita sese armat arte ac ratione interpretandi, ut non oppugnare verba tradita, sed pro his propugnare possit.

Mihi igitur Vergili Bucolica Georgica Aeneidem post Ribbeckium edituro in universum id spectandum erat, ut contextum verborum restituerem quatenus possem genuinum et ab omni licentia atque audacia purgatum.

Ad textum Vergili restituendum plurimum valent codices litteris uncialibus conscripti, qui quamquam non illa integritate sunt, ut necessitudo eorum stemmate facile reddatur, tamen omnes unius esse familiae constat, atque e re mihi videtur animum ad memoriam eius sententiae revocare, quam Fridericus Leo (Plautinische Forschung.[2] p. 43) his verbis explicat: 'Es ist doch eine der Erwägung werte, wichtige und erfreuliche Tatsache, daß unser Text mit keiner der interpolierten Ausgaben etwas zu tun hat, sondern sowohl in seiner ganzen Verfassung, als fast überall, wo es durch besondere Zeugnisse zu kontrollieren ist, den authentischen Text des Varius darstellt. . . . Hier hat die Einsicht und der Wille eines Mannes gewaltet; es kann keine Frage sein, wessen Wille und Einsicht. Probus hat eine kritische Ausgabe Vergils veranstaltet. Unser Text ist von vollkommener Einheitlichkeit, eine einzige alte Ausgabe. Es ist der Text des Probus, und Probus hat den des Varius, d. h. die Urkunde selbst, zugrunde gelegt.'

Illorum codicum Vergili principatum obtinet codex Mediceus (M), cuius cum Maximilianus Hoffmann anno 1881 insuperabili diligentia apographum confecisset, commentationibus Portensibus anno 1889 et 1901 editis et descriptionem accuratissimam et lectiones Bucolicon Georgicon Aeneidos praebuit. Proximum locum meo quidem iudicio tenent schedae Vaticanae (F), quarum exemplar phototypice expressum et in bibliotheca rei publicae Borussicae asservatum conferre per benignitatem Eduardi Norden mihi licuit; valde autem doleo, quod fieri non potuit, ut cum

1) Cf. F. Vollmer, Poet. Lat. min. vol. I praefat.

ceteros libros litteris uncialibus conscriptos tum codicem Palatinum (P), cuius auctoritati Ribbeckius nimium inservisse mihi quidem videtur, denuo compararem. Quamquam igitur codices optimos paene omnino secutus sum, tamen lectiones, quas expressis verbis scriptores antiqui testantur, recipere non dubitavi; perpaucis autem locis contra consensum codicum optimorum ut textus restitueretur necesse videbatur: e. gr. Ecl. 4, 62 Birtii[1]) coniectura mihi valde arrisit.

Summis difficultatibus textus restituendi adficimur re orthographica, ac si minus omnibus locis, attamen persaepe non possumus non Hirtzelio[2]) adstipulari, qui dicit: 'Quia de multis vocabulis ipsi inter se dissentiebant Romani neque codices aut grammaticorum regulae multum prosunt, necesse est, ut suo quisque arbitrio quodammodo utatur, sed religione quadam.' Ac vero permulta exempla docent constantiam rerum orthographicarum non solum scriptoribus eiusdem aetatis[3]), sed etiam eiusdem scriptoris scriptis defuisse. Immo testimonia antiqua demonstrant poetam nostrum varietatem scripturae consulto adhibuisse, 'qui, ut ait Probus' [4]), diversis in locis 'urbis' et 'urbes' dixit arbitrio consilioque usus auris. Nam in primo Georgicon, quem ego librum manu ipsius correctum legi, 'urbis' per i litteram scripsit. Verba e versibus eius haec sunt: . . . urbisne[5]) invisere Caesar
terrarumque velis curam (G 1, 25sq.).

Verte enim et muta, ut 'urbes' dicas: insubidius nescio quid facies et pinguius. Contra in tertio Aeneidis (v. 106) 'urbes' dixit per e litteram:

Centum urbes habitant magnas.

Hic item muta, ut 'urbis' dicas: nimis exilis vox erit et exsanguis, tanta quippe iuncturae differentia est in consonantia vocum proximarum. Praeterea idem Vergilius 'turrim' dixit, non 'turrem', et 'securim', non 'securem': 'Turrim[6]) in praecipiti stantem' (A 2, 460) et — 'incertam excussit

1) Cf. Berl. philol. Wochenschr. 1918, 186sqq. et ibid. 760sq.

2) F. A. Hirtzel, P. Vergili Maronis opera recensuit brevique adnotatione critica instruxit (Oxonii).

3) De inconstantia rei orthographicae cf. F. Sommer (Handbuch der lat. Laut- u. Formenlehre² [Heidelberg 1914] p. 260sq.) ac maxime H. Dessau, Inscr. Lat. sel. III, 2 p. 802sqq. (Berol. 1916), qui permulta exempla ex inscriptionibus conlecta affert.

4) Apud Gellium, N. A. 13, 21, 3sqq.

5) 'urbesne' cod. M Vergili.

6) 'turrem' Vergili cod. F.

cervice securim' (A 2, 224). Quae sunt, opinor, iucundioris gracilitatis quam si suo utrumque loco per e literam dicas.'

Ex suo addit Gellius (l. l.) A 10, 350sq., quibus versibus 'et tres et tris posuit eodem in loco ea iudicii subtilitate, ut si aliter dixeris mutaverisque et aliquid tamen auris habeas, sentias suavitatem sonitus claudere'.[1]) Porro Gellius (2, 3 5, 6) vetustiorem formam ahenus[2]) poetae nostro attribuit his locis: G 1, 296, A 2, 470; 11, 487, 770, cum nostri libri Vergiliani ubique aënus praebeant. 'Venit, inquit, nobis in memoriam Fidum Optatum, multi nominis Romae grammaticum, ostendisse mihi librum Aeneidos secundum, mirandae vetustatis, emptum in sigillariis viginti aureis, quem ipsius Vergili fuisse credebatur; in quo duo isti versus cum ita scripti forent (A 2, 469sq.):

'Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exsultat, telis et luce coruscus aena.'

Additum supra vidimus h litteram et 'ahena' factum. Sic in illo quoque Vergili versu in optimis libris scriptis invenimus (G 1, 296) 'aut foliis undam trepidi despumat aheni'. Etiam A 11, 787 et 770 Gellius 'ahenus' adhibet.

Simili varietate Romanos scriptura vo (vu) (uo, uu) usos esse docent multa exempla et inscriptionum et librorum manuscriptorum: cf. F. Sommer, l. l. p. 67: 'vulso schon CIL I²I p. 16 (303 usw.), augusteische Zeit; vultus II 1399 etc.; die ältere Schreibung noch z. B. in voltis II 1423, 9, 11 (78 n. Chr.), volgo X 2311. Auch die handschriftliche Überlieferung zeigt z. T. noch -uo-' (cf. Ribbeck, Proleg. p. 438sq.); ibid. p. 143sq.: 'o nach u und u̯ wird regelmäßig bis zu Ende der Republik geschrieben; mortuos gegenüber gnatus CIL I² 12 (um 160 v. Chr.), comfluont 584 13 (117 v. Chr.), servom 686 (71 v. Chr.). . . . Der älteste datierbare Beleg für die Schreibung -uu- ist suum 593 22, aber suom 34 (45 v. Chr.). Mortuus, calvus I² I p. 28, 18 usw. aus den Fasti cons. (Anfang der augusteischen Zeit); auf dem Mon. Anc. schon regelmäßig annuum, rivum I 35, IV 12. Aber Quintilian (I 7, 26) hatte in der Schule -uo- schreiben gelernt. In der Kaiserzeit noch vielfach Archaismen (divom, vacuom CIL II 1964, III 14, IV 55,' 81/4 n. Chr.), ibid. p. 162: 'Als im 8. Jahrhundert d. St. ŏ auch nach u̯, u in ŭ überging, schwand

---

1) Cf. ad rem Norden, l. infra l. p. 151. 309. 328.

2) Cf. F. Sommer l. l. p. 192: 'Schon in dem AHENAM von CIL I² 581, 26 (186 v. Chr.) wird -h- als bloßes Silbentrennungszeichen verwandt, und es ist fraglich, ob es inlautend bei Beginn der literarischen Periode überhaupt noch einen phonetischen Wert . . . besaß.'

wiederum lautgesetzlich das u vor dem aus ŏ entstandenen ŭ.' Quamquam igitur illis temporibus formae legitimae erant ecus pro equos, cocunt pro coquont, tamen longum tempus equos coquont etc. retinebantur. Quae cum ita sint ac nobis neque liceat omnibus locis testimonia antiqua afferre et nostrae aures hebetiores sint quam ut intellegamus, cur aliud alio loco potius rectiusque sit, optimum mihi videbatur unam eandemque scripturam adhibere, quatenus fieri poterat; itaque equom, fulvom etc. scripsi.[1])

De scriptura nominum propriorum Latinorum haec fere notanda sunt: pro 'Erulum' (A 8, 563), quod libri nostri praebent, scripsi Herulum (Herilum cod. A Servii, cod. Salisb. Macrob. sat. 5, 14, 15), secutus Guilelmum Schulze (Lateinische Eigennamen p. 166): 'Die Überlieferung, die Vergil durch Varros Vermittlung kennen gelernt zu haben scheint, konnte nur den Namen Herulus hergeben'; pro 'Mezentius' (cf. indicem) scripsi 'Mezzentius', quod praebet cod. M A 9, 586; 10, 204, 742, cod. R nonnunquam, M[1] ceteris plerisque locis (cf. 'Mezzaeus' apud W. Schulze l. l. p. 361). Non 'Ortinae' (A 7, 716), sed 'Hortinae' (M[2]R, Servii cod. MF) scribendum esse docet idem l. l. p. 174. Denique 'Mevius' (E 3, 90), non 'Maevius' recipiendum esse nunc inter omnes constat (praebent Servii cod. R, Philargyri ad 3, 90 et 5, 89 codd.[2])

Quod attinet ad nomina propria Graeca, recepi in textum pro 'Epytus' (Epytides) 'Aepytus[3]) (A 2, 340), quod M praebet, et 'Aepytides' (A 5, 547. 579), quod solus R habet, et 'Elymus'[4]) (A 5, 73. 300. 323. 339) pro 'Helymus'.

Nominum Graecorum in -as exeuntium scripsi Atlas[5]), non Atlans (A 4, 481) (cf. autem Zwiener, De vocum Graecarum apud poetas Latinos ab Ovidi temporibus usque ad primi p. Chr. n. saeculi finem usu p. 31 sqq.)

'Ericthonius' (G 3, 113) cum Mediceo scribendum esse docuit G. Schulze (Index lect. Marpurg. 1894/95 p. XXVIII): eandem scripturam praebent Servi ad G 3, 113 aliquot codices, Probi cod. P ad hunc locum et G 1, 244.[6])

---

1) Memoriam huiusce scripturae residere etiam in codice Par. Lat. 14749 (Σ) docet A. C. Clark, Anecdota Oxon. p. XVII sq.: 'Among archaic survivals may be noticed . . . accusative plur. in -is . . . -uo for uu.'

2) Etiam Horati (ep. 10, 1) codices habent 'Mevius'.

3) 'Aepytius' praebet Stati Theb. 4, 296; 9, 847.

4) 'Elymus' recepit Kohlmannius Stat. Theb. 5, 207.

5) Cod. F praebet, Servius praecipit ad A 1, 359 et 4, 481.

6) 'Ericthonius' Sili Ital. 11, 294; German. Arat. 158; 'Erictho'

Idem vir doctus demonstravit (l. l. p. IXsq.) 'Pthia' (Pthius) esse legitimam scripturam: 'Pthiam' (A 1, 284) praebent et cod. M et Servius et Schol. Hor. c. 4. 6, 4 codd. praeter Γ; 'Pthius' et traditum est apud Hor. c. 4, 6, 4 et habent Servi ad A 2, 197 codd. LM (cf. etiam Heraei ad Livi XXXIX 25, 9 adnot. crit.).

Quod attinet ad scripturas gn (cn) et -gm (cm), ubique gn et -gm praetuli (cf. Norden l. l. p. 127): itaque scripsi Gnosius, Cygnus, Ognus, Progne, Pyragmon, Agmon.[1]) Porro A 3, 703 in textum recepi Agragas (MP) (Acragas RV)[2]).

De exitu vocabulorum Graecorum L. Sniehotta (De vocum Graecarum apud poetas Latinos dactylicos ab Enni usque ad Ovidi tempora usu (Bresl. philol. Abhandlg. IX [1903], p. 44sq.) haec statuit: 'Omnium fere nominum secundam declinationem Latinam sequentium, quibus loca Graeciae nuncupantur — imprimis insulae Cycladum — in nominativo et accusativo Graecis terminationibus poetae usi sunt, sive quod ne in volgari quidem sermone haec nomina mutata sunt sive quod omnes Romani litteris imbuti haec loca Graeca Graeco quoque nomine appellabant.'[3]) De formis nominis 'Achilles' idem dicit (p. 38): 'Achilleus antiquitus Romanis notus non Graecus habebatur, sed heros *κατ' ἐξοχήν*, qua de causa iam pridem illius nominis terminationes Latinae factae sunt, ut ex 'Achilleus' fieret 'Achilles', nomen secundum tertiam declinationem declinatum. Genetivus autem in -ei[4]) exiens postea a poetis doctis factus est, qui 'Achilleus' nominativum esse Graecum non ignorarunt' atque idem putandum esse de formis nominis 'Ulixes' (p. 39sq.): '*Ὀλισσεύς*, qua ex forma nominis fortasse Ulixeus fluxerat antiquis temporibus, cuius nominativi genetivum servatum in poetarum aevi Augustei carminibus invenimus.'

Lucani VI 508. 640. 725. 826; 'Erectheis' Stati Theb. 12, 471. Cf. etiam Stangl, Mus. Rhen. LXX (1915) p. 228.

1) Adde locis Vergilianis a Nordenio laudatis hos: Gnosius (Gnosos) Serv. G 1, 222; A 3, 115; 5, 306 (praeter cod. C); A 9, 302; Append. Servian. p. 241, 9. 14; Schol. Hor. c. 2, 19, 13. Cygnus (cignus) Servii ad A 10, 189 nonnulli codices; Progne Servii codd. praeter C; Schol. Bern: Ecl. 6, 78; Philargyrius Ecl. 6, 78sq.; Pyragmon Serv. ad. l., Agmon (A 10, 128) cod. P.

2) 'Agragas' Serv. ad A 3, 703 (Sil. Ital. XIV 210).

3) Cf. etiam C. A. Zwiener, l. l. p. 129; Norden l. l. p. 410sq.

4) Vel in -i (cf. Norden l. l. p. 411).

Quod ad interpunctionem attinet, cod. Mediceum, quatenus pro sententia enuntiati fieri potuit, secutus sum; omnibus autem locis ea, quae Norden (l. l. p. 386) de hac re disseruit, observavi.

In apparatu critico, quem quam brevissimum dare studebam, affertur varietas earum lectionum, quae graviore momento vel memorabiliores esse videbantur, ita tamen, ut neglexerim scripturas huiusce fere modi[1]):

'ad' pro 'at' (e. gr. Ecl. 3, 66); 'quod' pro 'quot'[2]) (G 3, 48); 'hinc' pro 'hic' (A 6, 479); 'manu' pro 'manum' (G 4, 114, cf. A 1, 15): 'aedos' pro 'haedos'[3]) (Ecl. 1, 22); 'haut' pro 'aut' (G 2, 258); 'aries' pro 'aeris' (G 4, 71); 'ullas' pro 'ulnas' (Ecl. 3, 105); 'proprior' pro 'propior' (G 2, 122); 'fronte' pro 'fonte' (Ecl. 3, 97); 'Dulicias' pro 'Dulichias' (Ecl. 6, 76); 'sepulchris' pro 'sepulcris' (Ecl. 8, 98)[4]); 'mostra' pro 'monstra' (A 3, 583), 'metuens' pro 'metues' (G 4, 239); 'comprensus' pro 'compressus' (A 8, 184); 'Atlans' pro 'Atlas' (A 4, 481)[5]); 'Pasiphae nivei' pro 'Pasiphaen nivei' (Ecl. 6, 46); 'autmaros' pro 'aut Tmaros' (Ecl. 8, 44); 'multos spectata' pro 'multo spectata' (G 1, 197), 'artus acer' pro 'artus sacer' (G 3, 566); 'hedos' pro 'haedos' (Ecl. 3, 34), 'carmina' pro 'carmine' (G 3, 3); 'corpore' pro 'corpora' (G 3, 221); 'satyros' pro 'saturos' (Ecl. 5, 73)[6]); 'Mycon' pro 'Micon' (Ecl. 7, 30); 'huc' pro 'hoc'[7]); 'dii' pro 'di' (A 2, 352); 'abisse' pro 'abiisse' (A 2, 25); porro litteras vel verba transposita ut 'non alicet' pro 'non aliter (si parva licet)' (G 4, 176), 'stipula miserum' pro 'miserum stipula' (Ecl. 3, 27) ac similia.

Lectiones autem codicum deteriorum iis tantum locis afferuntur, quibus vel cum uno vel cum nonnullis libris optimis consentiunt, neque cuiquam mirum videbitur me lectiones saepius laudare codicis Rehdigerani 136 (r)[8]) quem ut ego primus conferrem, Eduardus Norden maxime operam dedit.

---

1) Cf. Ribbecki Prolegom. p. 384 sqq. et A. C. Clark, Anecdota Oxoniensia p. XVII sqq.

2) Cf. Sommer l. l. p. 274 (p. 437 'quot' pro 'quod').

3) Cf. Sommer l. l. p. 194.

4) Cf. Sommer l. l. p. 199 sqq.

5) Cf. Sommer p. 245 sqq.

6) Cf. Sommer l. l. p. 106 adn. 1: Gräzisierendes y z. B. in LACHRYMIS C.J.L. I² 1222, CONTYBERNALI IX 2608, INCLYT(us) X 6850 (6. Jahrhd.).

7) Cf. Sommer l. l. p. 425.

8) Cf. K. Ziegler, Catalogus codicum Latinorum classicorum. Wratislaviae 1915: R 136 — codex membranaceus foliis 106 v. 44, scr. XII fere saeculo.

Atque non solum grammaticorum, ut Hirtzelius vult, — ex his maxime Ti. Claudium Donatum (Don.), 'primum ad vetustissimorum codd. fidem recognitum' ab Henrico Georgii (Lipsiae 1905 et 1906), laudo —, sed etiam aliorum scriptorum testimonia attuli neque assentior Ribbeckio, qui ed.[2] p. 840 dicit: 'Centonum in hac editione rationem non habitam esse minime paenitet: nam neque ad corrigendum textum quidquam habent utilitatis neque memoriae antiquae notitiam ultra antiquiorum testium fidem augent.' Immo centonum cum alios tum Probae contuli.

Quodsi Hirtzelius putat nostro poetae grammaticorum testimonia minus prodesse, quippe qui ipsi non nisi interpolatis libris usi sint, ego censeo discrepantiam scripturae inde ortam esse, quod scriptores alii consulto verba tradita commutant[1]) partim ex tempore laudant; nam saepe ii qui docent memoriae confisi minus verbis student; quod fere plerisque accidit, ut praesidio memoriae diligentiam in perscribendo remittant.

Ex Vitis Vergilianis selegi eas, quae alicuius momenti esse omnibus viris doctis videntur, atque lectionibus editionum Henrici Hagen[2]) Georgii Thilo[3]) Jacobi Brummer[4]) Ernesti Diehl[5]) usus brevi apparatu critico instruxi; quaedam autem alia testimonia de vita atque operibus poetae nostri adiunxi.

* * *

Restat, ut Ricardo Heinze Lipsiensi et Eduardo Norden Berolinensi viris doctissimis, de Vergilio optime et unice meritis, gratias quam maximas agam, quod consilio atque opera benignissime me adiuverunt, nec non Iulio Koch Schlachtenseensi, viro praeclarissimo atque indefesso, qui in textu corrigendo summa cum diligentia praesto mihi fuit.

Dabam Berolini Non. Decembr. a. MCMXIX.

---

1) Cf. id quod Norden l. l. p. 152 de Seneca profert.

2) Vitam Donatianam numero ex ordine editionis Hageni in Annal. philol. Supplem. IV p. 734 sqq.

3) Inest in Servi grammatici in V. c. comment. vol. I p. 1 sqq.

4) Vitae Vergilianae recens. J. Brummer. Lipsiae MCMXII.

5) Die Vitae Vergilianae und ihre antiken Quellen. Bonn 1911.

CONSPECTVS
CODICVM VITARVM VERGILIANARVM

I. VITAE DONATIANAE

A codex Parisinus Lat. 16236 s. X
B codex Bernensis 172 s. IX/X
E codex Parisinus Lat. 7930 s. XI
G codex Sangallensis 862 s. X
M codex Monacensis Lat. 305 s. XI/XII
P codex Parisinus Lat. 11308 s. IX
R codex Reginensis 1495 s. X—XI (?)
Σ Bodleianus (mss. can. Lat. 51) s. XV

II. VITAE SERVIANAE

B codex Bernensis 363 s. IX
C codex Fuldensis, nunc Casselanus s. IX/X
E codex Monacensis Lat. 18059 s. XII
G codex Bernensis 167 s. IX/X
H codex Hamburgensis 52 bibl. urb. s. XI
L codex Lipsiensis bibl. senat. rep. I n. 36 s. X
M codex Monacensis Lat. 6394 s. XI
P codex Parisinus 7959 s. IX

III. VITAE PROBI

M codex Monacensis Lat. 755 s. XV
P codex Parisinus Lat. 8209 s. XV
V codex Vaticanus 2930 s. XV
E Egnati ed. pr. a. 1507 Venetiis impressa

EX VITIS VERGILIANIS

I. VITA DONATIANA

1 (*Hag.*) P. Vergilius Maro Mantuanus parentibus modicis fuit ac
praecipue patre, quem quidam opificem figulum, plures
Magi cuiusdam viatoris initio mercennarium, mox ob in-
dustriam generum tradiderunt egregiaeque substantiae silvis
2 coemendis et apibus curandis auxisse reculam. Natus est
Cn. Pompeio Magno M. Licinio Crasso primum coss. Iduum
Octobrium die in pago, qui Andes dicitur et abest a Man-
3 tua non procul. praegnans eum mater somniavit enixam
se laureum ramum, quem contactu terrae coaluisse et ex-
crevisse ilico in speciem maturae arboris refertaeque variis
pomis et floribus, ac sequenti luce cum marito rus propin-
quum petens ex itinere devertit atque in subiecta fossa
4 partu levata est. ferunt infantem ut sit editus neque vagisse
et adeo miti vultu fuisse, ut haud dubiam spem prosperioris
5 genituræ iam tum daret. et accessit aliud praesagium, si
quidem virga populea more regionis in puerperiis eodem
statim loco depacta ita brevi evaluit tempore, ut multo
ante satas populos adaequavisset, quae arbor Vergilii ex
eo dicta atque etiam consecrata est summa gravidarum ac
fetarum religione suscipientium ibi et solventium vota.
6 Initia aetatis Cremonae egit usque ad virilem togam, quam
XV anno natali suo accepit isdem illis consulibus iterum
duobus, quibus erat natus, evenitque ut eo ipso die Lucre-
7 tius poeta decederet. sed Vergilius a Cremona Mediola-
8 num et inde paulo post transiit in urbem. Corpore et
statura fuit grandi, aquilo colore, facie rusticana, valetudine
varia; nam plerumque a stomacho et a faucibus ac dolore
9 capitis laborabat, sanguinem etiam saepe reiecit. Cibi vini-

---

Vita Donatiana. 1 virgilius *codd. semper* 2 quidem G 5 regulam *codd.* 7 ande G 8 cum ABP co R^{1} eo *codd. rec.* 9 contracta (contacta $AB^{2}P$) terra $MB^{1}R$ 10 in *deest* ABEMPR 13 ut] cum *Reiff.* 15 iam duraret G tum indicaret Σ 18 ante *deest* G
22 XV *Reiffersch.* XVII ABEMPRΣ VII G 23 duobus *deest* GΣ eode*m* GΣ 26 grandis ABPER aquili BP 28 saepius GΣ

que minimi, libidinis in pueros pronioris, quorum maxime
dilexit Cebetem et Alexandrum, quem secunda Bucolicorum
egloga Alexim appellat, donatum sibi ab Asinio Pollione,
utrumque non ineruditum, Cebetem vero et poetam. Vul-
gatum est consuesse eum et cum Plotia Leria. Sed Asco- 10
nius Pedianus adfirmat ipsam postea maiorem natu narrare
solitam, invitatum quidem a Vario ad communionem sui,
verum pertinacissime recusasse. Cetera sane vitae et ore 11
et animo tam probum constat, ut Neapoli Parthenias vulgo
appellatus sit, ac si quando Romae, quo rarissime com-
meabat, viseretur in publico, sectantis demonstrantisque se
subterfugeret in proximum tectum. Bona autem cuiusdam 12
exulantis offerente Augusto non sustinuit accipere. Posse- 13
dit prope centiens sestertium ex liberalitatibus amicorum
habuitque domum Romae Esquiliis iuxta hortos Maecena-
tianos, quamquam secessu Campaniae Siciliaeque plurimum
uteretur. Parentes iam grandis amisit, ex quibus patrem 14
captum oculis et duos fratres germanos, Silonem inpuberem,
Flaccum iam adultum, cuius exitum sub nomine Daphnidis
deflet [ecl. 5, 20]. Inter cetera studia medicinae quoque 15
ac maxime mathematicae operam dedit. Egit et causam
apud iudices unam omnino nec amplius quam semel; nam 16
et in sermone tardissimum ac paene indocto similem fuisse
Melissus tradidit.

Poeticam puer adhuc auspicatus in Ballistam ludi ma- 17
gistrum ob infamiam latrociniorum coopertum lapidibus
distichon fecit:

'Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus;
nocte die tutum carpe viator iter.'

Deinde Catalepton et Priapea et Epigrammata et Diras, item
Cirim et Culicem, cum esset annorum XVI. Cuius materia 18
talis est: pastor fatigatus aestu cum sub arbore condor-
misset et serpens ad eum proreperet, e palude culex pro-
volavit atque inter duo tempora aculeum fixit pastori. At
ille continuo culicem contrivit et serpentem interemit ac
sepulcrum culici statuit et distichon fecit [Culex 412/3]:

'Parve culex pecudum custos tibi tale merenti
funeris officium vitae pro munere reddit.'

Scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam. Mox cum res 19

---

1 minime ABPER pronior his ABP 3 ab Asinio *deest* G 5 leria B² hieria GΣ ieria P geria B¹A eregia E egeria R (cf. Funaioli, Mus. Rhen. 1915 p. 106) 8 vita GΣ 12 subterfugeret *Hagen* subterfugere GΣ suffugere ABPER 15 *sq.* mecenatis ABPMER 22 *sq.* nec et sermonem G 30 catalecton *codd.* 31 XV GΣ XVII M 32 *sq.* obdormisset GΣ 33 *sq.* praevolavit GΣ 35 attrivit (adt-) ABPER 39 etiam — ambigitur *deest* G

Romanas inchoasset, offensus materia ad Bucolica transiit,
maxime ut Asinium Pollionem, Alfenum Varum et Corne-
lium Gallum celebraret, quia in distributione agrorum, qui
post Philippensem victoriam veteranis triumvirorum iussu
trans Padum dividebantur, indemnem se praestitissent.
20 Deinde ⟨scripsit⟩ Georgica in honore Maecenatis, qui sibi
mediocriter adhuc noto opem tulisset adversus veterani
cuiusdam violentiam, a quo in altercatione litis agrariae
21 paulum afuit quin occideretur. novissime Aeneidem in-
choavit, argumentum varium ac multiplex et quasi amborum
Homeri carminum instar, praeterea nominibus ac rebus
Graecis Latinisque commune, et in quo, quod maxime
studebat, Romanae simul urbis et Augusti origo continere-
22 tur. Cum Georgica scriberet, traditur cotidie meditatos
mane plurimos versus dictare solitus ac per totum diem
retractando ad paucissimos redigere, non absurde carmen
se more ursae parere dicens et lambendo demum effingere.
23 Aeneida prosa prius oratione formatam digestamque in XII
libros particulatim componere instituit, prout liberet quid-
24 que, et nihil in ordinem arripiens. Ac ne quid impetum
moraretur, quaedam inperfecta transmisit, alia levissimis
versibus veluti fulsit, quos per iocum pro tibicinibus inter-
poni aiebat ad sustinendum opus, donec solidae columnae
25 advenirent. Bucolica triennio, Georgica VII, Aeneida XI
26 perfecit annis. Bucolica eo successu edidit, ut in scaena
27 quoque per cantores crebro pronuntiarentur. Georgica re-
verso post Actiacam victoriam Augusto atque Atellae re-
ficiendarum faucium causa commoranti per continuum qua-
driduum legit, suscipiente Maecenate legendi vicem, quo-
28 tiens interpellaretur ipse vocis offensione. Pronuntiabat
29 autem cum suavitate, cum lenociniis miris, ut Seneca tra-
didit Iulium Montanum poetam solitum dicere, involaturum
se Vergilio quaedam, si et vocem posset et os et hypocrisin:
eosdem enim versus ipso pronuntiante bene sonare, sine
30 illo inanes esse mutosque. Aeneidos vixdum coeptae tanta
extitit fama, ut Sextus Propertius non dubitaverit sic prae-
dicare [Prop. 3, 34, 65sq.]:

'Cedite Romani scriptores, cedite Grai:
nescio quid maius nascitur Iliade' —

---

2 Pollionem *deest* G 6 georgicam ABEP 8 agrariae *om.* ABEMPR 20 ac G ut ABPER 22 verbis ABPER quae AB[1]PER qui B[2] tibialibus (-anti-) ABER 23 aiebat] se dicebat GΣ 24 biennio GΣ 26 crebra GΣ 28 faucium] virium GΣ 31 cum *ante* lenociniis *om.* GΣ 33 quadam G et os *om.* G 34—35 eosdem — mutosque *om.* G

Augustus vero — nam forte expeditione Cantabrica aberat 31
— supplicibus atque etiam minacibus per iocum litteris
efflagitaret, ut 'sibi de Aeneide', ut ipsius verba sunt, 'vel
prima carminis ὑπογραφή vel quodlibet κῶλον mitteretur'.
Cui tamen multo post perfectaque demum materia tres 32
omnino libros recitavit, secundum quartum sextum, sed
hunc notabili Octaviae adfectione, quae cum recitationi
interesset, ad illos de filio suo versus [Aen. 6, 884]: 'Tu
Marcellus eris', defecisse fertur atque aegre focilata est.
Recitavit et pluribus, sed neque frequenter et ea fere, de 33
quibus ambigebat, quo magis iudicium hominum experire-
tur. Erotem librarium et libertum eius exactae iam se- 34
nectutis tradunt referre solitum quondam eum in reci-
tando duos dimidiatos versus complesse ex tempore. Nam
cum hactenus haberet [Aen. 6, 164]: 'Misenum Aeoliden',
adiecisse: 'quo non praestantior alter', item huic [ibid. 165]:
'aere ciere viros', simili calore iactatum subiunxisse: 'Mar-
temque accendere cantu', statimque sibi imperasse, ut
utrumque volumini adscriberet.

Anno aetatis quinquagesimo secundo inpositurus Aeneidi 35
summam manum statuit in Graeciam et in Asiam secedere
triennioque continuo nihil amplius quam emendare, ut re-
liqua vita tantum philosophiae vacaret. Sed cum ingressus
iter Athenis occurrisset Augusto ab oriente Romam rever-
tenti destinaretque non absistere atque etiam una redire,
dum Megara vicinum oppidum ferventissimo sole cognos-
cit, languorem nactus est eumque non intermissa naviga-
tione auxit ita, ut gravior aliquanto Brundisium appelleret,
ubi diebus paucis obiit XI Kal. Octobr. Cn. Sentio Q. Lu-
cretio coss. Ossa eius Neapolim translata sunt tumuloque 36
condita, qui est via Puteolana intra lapidem secundum, in
quo distichon fecit tale:

'Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini pascua rura duces.'

Heredes fecit ex dimidia parte Valerium Proculum 37
fratrem alio patre, ex quarta Augustum, ex duodecima
Maecenatem, ex reliqua L. Varium et Plotium Tuccam,
qui eius Aeneida post obitum iussu Caesaris emendaverunt,
de qua re Sulpicii Carthaginiensis extant huiusmodi versus: 38

'Iusserat haec rapidis aboleri carmina flammis
Vergilius, Phrygium quae cecinere ducem.

---

1 aderat GMRB²P 10 ea *om.* GΣ 29 sestio ABEP 31 *sq.* in quo *om.* G 37 valerium MRBP 38 Aeneida *Hagen* aeneidam ABPER -dem GΣ -den M 41 vergilium G

Tucca vetat Variusque; simul tu maxime Caesar
non sinis et Latiae consulis historiae.
infelix gemino cecidit prope Pergamon igni,
et paene est alio Troia cremata rogo.'

39 Egerat cum Vario, priusquam Italia decederet, ut, si quid
sibi accidisset, Aeneida combureret; at is facturum se per-
negarat. Igitur in extrema valetudine assidue scrinia de-
sideravit, crematurus ipse; verum nemine offerente nihil
40 quidem nominatim de ea cavit. Ceterum eidem Vario ac
simul Tuccae scripta sua sub ea condicione legavit, ne
41 quid ederent, quod non a se editum esset. Edidit autem
auctore Augusto Varius, sed summatim emendata, ut qui
versus etiam inperfectos, si qui erant, reliquerit; quos multi
mox supplere conati non perinde valuerunt ob difficultatem,
quod omnia fere apud eum hemistichia absoluto perfecto-
que sunt sensu, praeter illud [Aen. 3, 340]: 'quem tibi iam
42 Troia'. Nisus grammaticus audisse se a senioribus aiebat
Varium duorum librorum ordinem commutasse et qui nunc
secundus sit in tertium locum transtulisse, etiam primi libri
correxisse principium his versibus demptis:

'Ille ego qui quondam gracili modulatus avena
carmina et egressus silvis vicina coegi,
ut quamvis avido parerent arva colono,
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis —
arma virumque cano.'

43 Obtrectatores Vergilio numquam defuerunt, nec mirum,
nam nec Homero quidem. Prolatis Bucolicis Numitorius
quidam rescripsit Antibucolica, duas modo eglogas, sed
insulsissime παρῳδήσας, quarum prioris initium est:

'Tityre si toga calda tibi est, quo tegmine fagi?'

sequentis:

'dic mihi Damoeta: cuium pecus anne Latinum?
non. verum Aegonis nostri, sic rure locuntur.'

Alius recitante eo ex Georgicis [1, 299]: 'nudus ara, sere
44 nudus' subiecit: 'habebis frigore febrem'. Est et adversus
Aeneida liber Carvili Pictoris, titulo Aeneomastix. M. Vip-
sanius a Maecenate eum suppositum appellabat novae ca-
cozeliae repertore, non tumidae nec exilis, sed ex com-

---

4 sepulta *add.* G 5 *sq.* Italia — at is *om.* G 6 at is *Hagen* et is MERABP ita *add.* G *post* is *(cf. Havet)* 10 sua *om.* G 15 eum *om.* B 15 *sq.* absoluto — sensu *om.* GΣ 17 troia sensum videantur habere perfectum GΣ 21 quondam] silvas MERABP gracili] tenui G 26—28 defuerunt — quidam *om.* G 36 Aeneidosmastix GΣ

munibus verbis atque ideo latentis. Herennius tantum vitia
eius, Perellius Faustus furta contraxit. Sed et Q. Octavi 45
Aviti ʽΟμοιοτήτων octo volumina quos et unde versus trans-
tulerit continent. Asconius Pedianus libro, quem contra 46
obtrectatores Vergilii scripsit, pauca admodum obiecta ei
proponit eaque circa historiam fere et quod pleraque ab
Homero sumpsisset; sed hoc ipsum crimen sic defendere
adsuetum ait: ʽcur non illi quoque eadem furta temptarent?
verum intellecturos facilius esse Herculi clavam quam
Homero versum subripere'. Et tamen destinasse secedere
ut omnia ad satietatem malevolorum decideret.

Quoniam de auctore summatim diximus, de ipso car- 47
mine iam dicendum est, quod bifariam tractari solet, id
est ante opus et in ipso opere. Ante opus titulus causa
intentio. 'Titulus', in quo quaeritur cuius sit quid sit;
ʽcausa', unde ortum sit et quare hoc potissimum sibi ad
scribendum poeta praesumpserit; ʽintentio', in qua cognos-
citur, quid efficere conetur poeta. In ipso opere sane tria
spectantur: numerus ordo explanatio.

Quamvis igitur multa *ψευδεπίγραφα*, id est falsa inscri- 48
ptione sub alieno nomine sint prolata, ut Thyestes tragoe-
dia huius poetae, quam Varius suo nomine edidit, et alia
huiusmodi, tamen Bucolica liquido Vergilii esse minime
dubitandum est, praesertim cum ipse poeta, tamquam hoc
metuens, principium huius operis et in alio carmine suum
esse testatus sit dicendo [georg. 4, 565 sq.]:

ʽCarmina qui lusi pastorum audaxque iuventa,
Tityre te patulae cecini sub tegmine fagi.'

Bucolica autem et dici et recte dici, vel hoc indicio pro- 49
basse suffecerat, quod eodem nomine apud Theocritum
censeantur; verum ratio quoque monstranda est. Tria
genera pastorum sunt, quae dignitatem in bucolicis habent,
quorum minimi sunt qui *αἰπόλοι* dicuntur a Graecis, a nobis
caprarii; paulo honoratiores qui *μηλονόμοι ποιμένες* id est
opiliones dicuntur; honoratissimi et maximi, qui *βουκόλοι*,
quos bubulcos dicimus. Unde igitur magis decuit pastorali
carmini nomen inponi nisi ab eo gradu, qui fere apud
pastores excellentissimus invenitur?

---

1 latentius G 2 faustinus G 3 *ὁμοιοτήτων Hagen* ὁμοιοτελεύτων G homoeotheleuton BP(AER) 4 librum G 12 *sq.* crimine G 18 quod G 19 expectantur ABPMER 20 *ψευλετηγραφω* ABPR 23 liquida G 23 *sq.* tamen — est *om.* P 26 testatur sic (sit) ABPER 29 dici *ante* vel *om.* G 34 qui *om. ceteri praeter* GΣ *μηλονόμοι deest* G 35 qui *om. ceteri praeter* GMΣ 36 bucolicos G

50 'Causa' dupliciter inspici solet, ab origine carminis et
a voluntate scribentis.
51 Originem autem bucolici carminis alii ob aliam causam
ferunt. Sunt enim qui a Lacedaemoniis pastoribus Dianae
primum carmen hoc redditum dicant, cum eidem deae per
bellum, quod toti Graeciae illo tempore Persae inferebant,
52 exhiberi per virgines de more non posset. Alii ab Oreste
circa Siciliam vago id genus carminis Dianae redditum
locuntur, et redditum per ipsum atque pastores, quo tem-
pore de Scythia Taurica cum sorore profugerat, subrepto
numinis simulacro et celato in fasce lignorum, unde Fasce-
linam Dianam perhibent nuncupatam, apud cuius aras
Orestes per sacerdotem eiusdem numinis Iphigeniam, soro-
53 rem suam, a parricidio fuerat expiatus. Alii Apollini *νομίῳ*,
pastorali scilicet deo, qua tempestate Admeto oves paverat;
54 alii Libero Nympharum et Satyrorum et id genus numinum
55 principi, quibus placet rusticum carmen; alii Mercurio,
Daphnidis patri, pastorum omnium principis et apud Theo-
56 critum et apud hunc ipsum poetam; alii in honorem Panos
scribi putant peculiariter pastoralis dei, item Sileni, Silvani
57 atque Faunorum. quae cum omnia dicantur, illud erit pro-
babilissimum bucolicum carmen originem ducere a priscis
temporibus, quibus vita pastoralis exercita, et ideo velut
aurei saeculi speciem in huiusmodi personarum simplicitate
cognosci, et merito Vergilium processurum ad alia carmina
non aliunde coepisse nisi ab ea vita, quae prima in terra
fuit. Nam postea rura culta et ad postremum pro cultis et
feracibus terris bella suscepta. Quod videtur Vergilius in
ipso ordine operum suorum voluisse monstrare, cum pasto-
res primo, deinde agricolas canit et ad ultimum bellatores.
58 Restat ut, quae causa 'voluntatem' attulerit poetae Buco-
lica potissimum conscribendi, considerare debeamus: aut
enim dulcedine carminis Theocriti ad imitationem eius
illectus est aut ordinem temporum secutus est circa vitam
humanam, quod supra diximus, aut cum tres modi sint
elocutionum, quos *χαρακτῆρας* Graeci vocant, *ἰσχνός* qui
tenuis, *μέσος* qui moderatus, *ἁδρός* qui validus intellegitur,
59 credibile erit Vergilium, qui in omni genere praevaleret,
Bucolica ad primum modum, Georgica ad secundum, Ae-
60 neidem ad tertium voluisse conferre. An ideo potius Bu-
colica scripsit, ut in eiusmodi poemate, quod et paulo

4 enim etiam ABPMR 10 perfugerat G fugerat Σ 11 *sq.* fascelinam BP facelinam G -idam (-idem) *rel. codd. (cf.* Facelitis *Serv. ecl. praef. p. 1, 8 Philargyr. p. 11, 8 Prob. p. 325 sq. cum appar.)* 15 papaverat G paraverat BR 18 patri *om.* G 21 quaecumque ABEPR 28 quod] que G 39 modum *om.* GΣ

liberius et magis varium quam cetera est, facultatem ha-
beret captandae Caesaris indulgentiae repetendique agri,
quem amiserat ob hanc causam? Occiso in curia die 61
Iduum Martiarum C. Caesare, cum Augustum Caesarem
paene puerum sibi veterani non abnuente senatu ducem
constituissent, exorto civili bello Cremonenses cum ceteris
eiusdem studii adversarios Augusti Caesaris adiuverunt.
Unde factum est, ut cum victor Augustus in eorum agros 62
veteranos deduci iussisset, non sufficiente agro Cremonen-
sium Mantuani quoque, in quibus erat etiam poeta Ver-
gilius, maximam partem finium suorum perderent eo, quod
vicini Cremonensibus fuerant. Sed Vergilius merito car- 63
minum fretus et amicitia quorundam potentium centurioni
Arrio cum obsistere ausus esset, ille statim, ut miles, ad
gladium manum admovit, cumque se in fugam proripuisset
poeta, non prius finis persequendi fuit, quam se in fluvium
Vergilius coniecisset atque ita in alteram ripam enatavisset.
Sed postea et per Maecenatem et per triumviros agris
dividendis Varum, Pollionem et Cornelium Gallum fama
carminum commendatus Augusto et agros recepit et dein-
ceps imperatoris familiari amore perfruitus est.

'Intentio' libri, quam σκοπόν Graeci vocant, in imitatione 64
Theocriti poetae constituitur, qui Siculus ac Syracusanus
fuit. Est intentio etiam in laude Caesaris et principum
ceterorum, per quos in sedes suas atque agros rediit, unde
effectus finisque carminis et delectationem et utilitatem se-
cundum praecepta confecit. Quaeri solet, cur non ultra 65
quam decem eglogas conscripserit, quod nequaquam mirum
videbitur ei, qui consideraverit varietatem scaenarum pasto-
ralium ultra hunc numerum non potuisse proferri, praeser-
tim cum ipse poeta circumspectior Theocrito, ut ipsa res
indicat, videatur metuere, ne illa egloga, quae Pollio in-
scribitur, minus rustica iudicetur, cum id ipsum praestarit
dicens [Ecl. 4, 1]: 'Sicelides Musae paulo maiora canamus'
et item similiter in aliis duabus facit. Illud tenendum 66
esse praedicimus in Bucolicis Vergilii neque nusquam ne-
que ubique figurate aliquid dici, hoc est per allegoriam.

---

1 magis varium (varum E) quod et paulo liberius est (*om.* M) quam cetera facultatem ABPMER 3 amiserat — curia *om.* G 3*sq.* die iduum *Reiffersch.* die III iduum *libri* 11 perderent *Hagen* perdiderunt *vel* perdidissent *libri* 21 amicitia G 22 qua ABP quem G 27 confecit *corr. ex* convenit G[1] perfecit B[1] continet *Hagen* 28 mirandum GΣ 29 varietatem] aetatem GΣ 30 ultra] intra G 33 id *om.* GΣ praestarit *Havet* praestruit (-at) *libri* 35 malis duabus (*om.* in) G 36 praediximus GΣ

Vix enim propter laudem Caesaris et amissos agros haec Vergilio conceduntur, cum Theocritus simpliciter conscripserit, quem hic noster conatur imitari.

67 Sequitur id quod in ipso carmine tractari solet, id est numerus ordo explanatio.

68 'Numerus' eglogarum manifestus est; nam decem sunt, ex quibus proprie bucolicae septem esse creduntur, quod ex his excipiantur Pollio, Silenus et Gallus. prima igitur continet conquestionem publicam, privatam gratulationem de agro et dicitur 'Tityrus'; secunda amorem pueri et dicitur 'Alexis'; tertia certamen pastorum et dicitur 'Palaemon'; quarta genethliacum et dicitur 'Pollio'; quinta *ἐπιτάφιον* et dicitur 'Daphnis'; sexta *μεταμορφώσεις* et dicitur 'Varus' vel 'Silenus'; septima delectationem pastorum et dicitur 'Corydon'; octava amores diversorum sexuum et dicitur 'Damon' vel 'farmaceutria'; nona propriam poetae conquestionem de amisso agro et dicitur 'Moeris'; decima desiderium Galli circa Volumniam Cytheridem et dicitur 'Gallus'.

69 Quod ad 'ordinem' spectat, illud scire debemus in prima tantum et in ultima egloga poetam voluisse ordinem reservare, quando in altera principium constituerit, ut in Georgicis ait [4, 566]: 'Tityre te patulae cecini sub tegmine fagi', in altera ostenderit finem, quippe cum dicat [Ecl. 10, 1]: 'extremum hunc Arethusa mihi concede laborem'. Verum inter ipsas eglogas naturalem consertumque ordinem nullum esse certissimum est. Sed sunt qui dicant initium bucolici carminis non 'Tityre' esse, sed 'Prima Syracusio dignata est ludere versu' (Ecl. 6, 1).

70 Superest 'explanatio', quam in ordinem digeremus, cum praedixerimus illud inprimis tenendum esse, bucolicum poema usque adeo ab heroico charactere distare, ut versus quoque huius carminis suas quasdam caesuras habeant et
71 suis legibus distinguantur. Nam cum tribus his probetur metrum: caesura scansione modificatione, non erit bucolicus versus, nisi in quo et primus pes partem orationis absolverit et tertius trochaeus fuerit in caesura et quartus pes dactylus magis quam spondeus partem orationis terminaverit, quintus et sextus pes cum integris dictionibus fuerint, quod tamen Vergilius a Theocrito saepe servatum victus operis difficultate neglexit, in solo principio incer-

12 *sq.* ενιταφιων B(P) 16 proprium AB 20 originem ABPR 23 *sq.* sub t. in altera G 26 pastoralem conscriptumque GΣ 27 etsi sunt ABPER 30 digerimus EG degeremus BP digeneremus R 35 moedificatione R edificatione ABE 37 in caesura *om.* ABPER

tum industria sive casu bucolico versu posito. Nam 72
'Tityre' dactylus per se partem orationis absolvit; 'Tityre tu patulae recubans' tertium trochaeum circa praepositionem quamvis de composita dictione conclusit; 'Tityre tu patulae recubans sub' [tegmine fagi] quartum spondeum pro dactylo cum parte orationis exhibuit; 'tegmine fagi' integrum comma perfecit, cuius rei diligentiam licet in Theocriti multis versibus admirari.

II. VITA SERVIANA

In exponendis auctoribus haec consideranda sunt: poetae vita, titulus operis, qualitas carminis, scribentis intentio, numerus librorum, ordo librorum, explanatio. Vergilii haec vita est: patre Vergilio matre Magia fuit; civis Mantuanus, quae civitas est Venetiae. Diversis in locis operam litteris dedit; nam et Cremonae et Mediolani et Neapoli studuit. Adeo autem verecundissimus fuit, ut ex moribus cognomen acceperit; nam dictus est 'Parthenias'. Omni vita probatus uno tantum morbo laborabat; nam inpatiens libidinis fuit. Primum ab hoc distichon factum est in Ballistam latronem:

'Monte sub hoc lapidum tegitur Ballista sepultus:
nocte die tutum carpe viator iter.'

Scripsit etiam septem sive octo libros hos: Cirin Aetnam Culicem Priapeia Catalepton Epigrammata Copam Diras. Postea ortis bellis civilibus inter Antonium et Augustum Augustus victor Cremonensium agros, quia pro Antonio senserant, dedit militibus suis. Qui cum non sufficerent, his addidit agros Mantuanos, sublatos non propter civium culpam, sed propter vicinitatem Cremonensium: unde ipse in Bucolicis [9, 28]: 'Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae'. Amissis ergo agris Romam venit et usus patrocinio Pollionis et Maecenatis solus agrum quem amiserat meruit. Tunc ei proposuit Pollio, ut carmen bucolicum scriberet, quod eum constat triennio scripsisse et emendasse. Item proposuit Maecenas Georgica, quae scripsit emendavitque septem annis. Postea ab Augusto Aeneidem propositam scripsit annis undecim, sed nec emendavit nec edidit; unde eam moriens praecepit incendi. Augustus

2 per se] pes ABPER

II. Vita Serviana 8 acciperet *codd. praeter* P 9 unum B morbo] vitio E 10 primum disticon in balistam latronem composuit G primum a disticon caepit quod factum est L 14 calepton P^1 catalecton *reliqui* (-um G) 16 quia] qui ME^2 18 civilium B 23 meruit adipisci G *ex corr.* recipere meruit E 26 VI *vel* VII B annis *om.* H 27 praepositam (pre-) HLM 28 edidit] nec cecinit E^{1}GL(?) *vel* cecinit M^2 nececidit H

vero, ne tantum opus periret, Tuccam et Varium hac lege iussit emendare, ut superflua demerent, nihil adderent tamen; unde et semiplenos eius invenimus versiculos, ut [Aen. 1, 534] ‘hic cursus fuit’, et aliquos detractos, ut in principio; nam ab armis non coepit, sed sic:

‘Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
carmen, et egressus silvis vicina coegi
ut quamvis avido parerent arva colono,
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis —
arma virumque cano’

et in secundo hos versus constat esse detractos [566—589]:

‘aut ignibus aegra dedere
Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
(570) erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
et Danaum poenam et deserti coniugis iras
praemetuens, Troiae et patriae communis erinys,
abdiderat sese atque aris invisa sedebat.
(575) exarsere ignes animo; subit ira cadentem
ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
‘Scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
aspiciet, partoque ibit regina triumpho,
coniugiumque domumque patres natosque videbit,
(580) Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris,
occiderit ferro Priamus, Troia arserit igni,
Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
Non ita; namque etsi nullum memorabile nomen
feminea in poena est, habet haec victoria laudem:
(585) extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
laudabor poenas animumque explesse iuvabit
ultricis famae et cineres satiasse meorum.’

---

1 Varium *Thilo* varrum H varum *rell. codd.* 4 cursus P currus *ceteri* ut *om.* P[1] 8 colono] colore H 9 *post* Martis *inseruit* incipit Aeneis B 10 cano troiae BEM ‘arma virumque cano *et in secundo libro aliquos versus posuerat, quos constat esse detractos. quos invenimus, cum pervenerimus ad locum de quo detracti sunt*’ C 12 ignibus aegra dedere] ‘*post hunc versum hi versus fuerunt quos tucca et varius obliti sunt*’ C 13 *sqq.* Iamque — ferebar *ad Aen. 2, 566 praebet* C

15 claram *Ribbeck prol. p. 93* 18 poenas C iram L 19 permetuens B patria H 20 ediderat P argis C 21 subita ira C[2] 24 aspiciat L regnata C 28 sudaret *codd. praeter* C[2] sudarat B 33 famam *codd. praeter* C

Talia iactabam et furiata mente ferebar,
cum mihi se non ante alias . . .'

[Periit autem Tarenti, in Apuliae civitate. Nam dum Metapontum cupit videre, valetudinem ex solis ardore contraxit. Sepultus est autem Neapoli; in cuius tumulo ab ipso compositum est tale distichon:

'Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini pascua rura duces.']

III. VITA PROBI

P. Vergilius Maro natus Idibus Octobris Crasso et Pompeio consulibus matre Magia Polla patre Vergilio rustico vico Andico, qui abest a Mantua milia passuum XXX, tenui facultate nutritus. Sed cum iam summis eloquentiae doctoribus vacaret, in belli civilis tempora incidit, quod Augustus adversus Antonium gessit, primumque bellum veteranis post Mutinense, postea restitutus beneficio Alfeni Vari, Asinii Pollionis et Cornelii Galli, quibus in Bucolicis adulatur: deinde per gratiam Maecenatis in amicitiam Caesaris ductus est. Vixit pluribus annis liberali in otio, secutus Epicuri sectam, insigni concordia et familiaritate usus Quintili, Tuccae et Vari. Scripsit Bucolica annos natus VIII et XX, Theocritum secutus, Georgica Hesiodum et Varronem. Aeneida ingressus bello Cantabrico hac quoque ingenti industria ab Augusto usque ad sestertium centies honestatus est. Decessit in Calabria annum agens quinquagesimum et primum heredibus Augusto et Maecenate cum Proculo minore fratre. Cuius sepulcro, quod est in via Puteolana, hoc legitur epigramma:

'Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope: cecini pascua rura duces.'

Aeneis servata ab Augusto, quamvis ipse testamento damnat, ne quid eorum, quae non edidisset, extaret, quod et Servius Varus hoc testatur epigrammate:

Iusserat haec rapidis aboleri carmina flammis
Vergilius, Phrygium quae cecinere ducem.
Tucca vetat Variusque; simul tu maxime Caesar:
non tibi, sed Latiae consulis historiae.'

---

1 ferebar] loquebar C 2 alias] oculis (-os) *codd. Vergil.* 3—8 *cod. Dresd. 136 s. XV*

III. Vita Probi 2 Mahia P 6 *sq.* primumque post Mutinense bellum veteranis ⟨agri eius distributi sunt⟩ *Keil* primumque post Mutinense bellum veteranis ⟨eius ager distributus⟩ *Hagen* 14 hac MP hoc V hanc *Hagen* 18 cuius MPV in eius *Keil* 21 pascua poma phruges V 23 damnaverit *Keil* damnasset cavens *coni. Hagen* cavisset E quae] quod V 24 et VE *om.* MP

TESTIMONIA

Hor. sat.

1, 5, 39 sqq. Postera lux oritur multo gratissima; namque
Plotius et Varius Sinuessae Vergiliusque
occurrunt, animae, quales neque candidiores
terra tulit neque quis me sit devinctior alter.

1, 6, 54 sq. Nulla etenim mihi te fors obtulit; optimus olim
Vergilius, post hunc Varius dixere, quid essem.

Hor. epist.

2, 1, 245 sqq. At neque dedecorant tua de se iudicia atque
munera, quae multa dantis cum laude tulerunt
dilecti tibi Vergilius Variusque poetae . . .

Plin. nat.

7, 30, 114. Divus Augustus carmina Vergili cremari contra testamenti eius verecundiam vetuit, maiusque ita vati testimonium contigit quam si ipse sua probavisset.

Plin. epist.

3, 7, 8. . . . Multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat (scil. Silius Italicus) modo, verum etiam venerabatur, Vergili ante omnes, cuius natalem religiosius quam suum celebrabat, Neapoli maxime, ubi monimentum eius adire ut templum solebat. . . .

5, 3, 6. . . . Inter quos (scil. doctissimos gravissimos sanctissimos homines, qui non seria modo, verum etiam lusus expresserunt) vel praecipue numerandus est P. Vergilius. . . .

Tac. dial.

13. Licet illos (sc. oratores) certamina et pericula sua ad consulatus evexerint, malo securum et quietum Vergilii secessum, in quo tamen neque apud Divum Augustum gratia caruit neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistulae, testis ipse populus, qui auditis in theatro Vergilii versibus surrexit universus et forte praesentem spectantemque Vergilium veneratus est sic quasi Augustum. . . .

Gell.

17, 10, 2. Amici familiaresque P. Vergili in iis, quae de ingenio moribusque eius memoriae tradiderunt, dicere eum

solitum ferunt parere se versus more atque ritu ursino. Namque ut illa bestia fetum ederet ineffigiatum informemque, lambendoque id postea, quod ita edidisset, conformaret et fingeret, proinde ingenii quoque sui partus recentes rudi esse facie et inperfecta, sed deinceps tractando colendoque reddere iis se oris et vultus liniamenta.

Prob. Verg. Ecl. praef.

p. 329, 5sqq. Nec mirandum, quod infra senem se dicit, cum certum sit eum, ut Asconius Pedianus dicit, XXVIII annos natum Bucolica edidisse.

p. 327, 30sqq. Italiae .. civitatibus diversas partes sequentibus Cremonenses et Mantuani neutri sunt auxiliati; sed hoc Augustus indignatus veteranis, quorum operam in bello habuerat, agros Cremonensium dividi iussit et, si non sufficissent, Mantuanos adiungi. Unde factum, uti Vergilius quoque agros amitteret, quos sexaginta veterani acciperent. Sed insinuatus Augusto per Cornelium Gallum, condiscipulum suum, promeruit, ut agros suos reciperet, et eo facto concitaverat in se veteranos adeo, ut a Milieno Torone primipilari paene sit interfectus, nisi fugisset, ut contestatur ipse (Ecl. 9, 14sqq.).

Gratias ergo agens Augusto, quod recepisset agros, Bucolica scripsit. Sed non eodem ordine edidit, quo scripsit. . . .

Serv. Ecl.

2, 1. Alexim dicunt . . . alii puerum Caesaris, quem si laudasset, gratam rem Caesari fecisset; nam Vergilius dicitur in pueros habuisse amorem, nec enim turpiter eum diligebat.

2, 15. . . . tres dicitur amasse Vergilius: Alexandrum, quem donavit ei Pollio, et Cebetem puerum cum Leria puella, quos a Maecenate dicitur accepisse; unde volunt quidam per Amaryllida Leriam, per Menalcam Cebetem intellegi . . .

6, 13. . . . vult exsequi sectam Epicuream, quam didicerant tam Vergilius quam Varus docente Sirone . . .

6, 11. . . . dicitur (haec ecloga) ingenti favore a Vergilio esse recitata adeo ut, cum eam postea Cytheris meretrix cantasset in theatro, quam in fine Lycoridem vocat, stupefactus Cicero, cuius esset, requireret, et cum eum tandem aliquando vidisset, dixisse dicitur et ad suam et ad illius laudem: 'Magnae spes altera Romae', quod iste postea ad Ascanium transtulit, sicut commentatores loquuntur.

Serv. Aen.

4, 323. Dicitur .. ingenti adfectu hos versus pronuntiasse, cum privatim paucis praesentibus recitaret Augusto; nam recitavit voce optima primum libros tertium et quartum.

6, 264. ... Ex maiore parte Sironem, i. e. magistrum suum Epicureum sequitur.

6, 861. Constat hunc librum tanta pronuntiatione Augusto et Octaviae esse recitatum, ut fletu nimio imperarent silentium, nisi Vergilius finem esse dixisset, qui pro hoc aere gravi donatus est ...

4, 436. '... quam mihi cum dederis cumulatam', quam lectionem Tucca et Varius probant.

5, 871. ... Sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse ...

7, 464. 'aquai': hanc diaeresin Tucca et Varius fecerunt; nam Vergilius sic reliquerat: 'furit intus aquae amnis' et 'exuberat amnis', quod satis asperum fuit.

Schol. Bern.

Ecl. 8, 6. Octavius Musa, civis Mantuanus idemque magistratus, cum tributum ab Augusto esset indictum, pecora Vari capta pignori tam diu in foro clausa tenuit (nam Varus possessor Mantuanus erat), donec inedia morerentur, unde molestiam Mantuanis superamittendis agris intulit Varus; Vergilio tamen pepercit, quoniam condiscipulus eius fuerat.

Hier. chron.

olymp. 177. Vergilius Maro in pago qui Andes dicitur haut procul a Mantua nascitur Pompeio et Crasso consulibus Idibus Octobribus.

olymp. 180. Vergilius Cremonae studiis eruditur.

olymp. 181. Vergilius sumpta toga Mediolanium transgreditur et post breve tempus Romam pergit.

olymp. 189. Quintilius Cremonensis, Vergilii et Horatii familiaris, moritur.

olymp. 190. Vergilius Brundisii moritur Sentio Saturnino et Lucretio Cinna conss.; ossa eius Neapolim translata in secundo ab urbe miliario sepeliuntur, titulo istius modi supra scripto, quem moriens ipse dictaverat. ...

Varius et Tucca, Vergilii et Horatii contubernales, poetae habentur inlustres, qui Aeneidum postea libros emendarunt sub lege ea, ut nihil adderent.

Addenda et Corrigenda

In textu lege

A 3, 483 subtemine
A 5, 547 Aepytiden
A 5, 579 Aepytides
A 6, 96 sinet: via
A 7, 320 et 10, 704 praegnas
A 8, 77 Hesperidum
A 10, 128 Agmon
A 10, 350 tres
A 11, 562 inmittit: sonuere undae, rapidum super amnem
A 12, 420 longaevos

In apparatu critico

A 1, 193 adde ad ʻhumo' F
A 3, 126 ad ʻOlearum' F^2
ibid. lege: Paron codd. det. Servius
A 6, 852 adde: cf. Caesar. b. G. V 15, 4 et F. Sommer l. l. p. 423
A 10, 481: adde ad ʻmagi' Consentius gramm. V 388, 22; Diomed. gramm. I 441, 32
Ad A 12, 412 adde: ʻdicta manu (i. e. dictamnum) g. Cretea' *cod. V, sed ex iis, quae sequuntur, apparet Donatum hanc lectionem non modo non recepisse, sed nominatim improbasse ipsumque scripsisse* ʻipsa manu g. Dictaea' Georgii

In indice lege

p. 397 ʻCaucasius' pro ʻCaucaseus'
p. 400 ʻDira' pro ʻDiras'
p. 393 adde post ʻArcadiae' E.

CODICES VERGILIANI

A Schedae Berolinenses et Vaticanae 3256
F Schedae Vaticanae 3225 s. IV
G Schedae Sangallenses 1394
M Codex Mediceus 39, 1 s. V
P Codex Palatinus-Vaticanus 1631 s. IV/V
R Codex Romanus-Vaticanus 3867 s. VI
V Schedae Veronenses rescriptae 40 s. V/VI
γ Codex Gudianus 70 s. IX
a Codex Bernensis 172 s. X
b Codex Bernensis 165 s. IX
c Codex Bernensis 184 s. IX
m Codex Minoraugiensis s. XII
π Codex Pragensis
r Codex Rehdigeranus 136 s. XII

CONSPECTUS NOTARUM

Brev. expos. = Anonymi brevis expositio Vergili Georgicorum (Append. Serv. rec. H. Hagen p. 193sqq.)

Don. = Ti. Claudi Donati Interpretationes Vergilianae ed. Georgii

Don. Ter. = Aeli Donati in Terenti comoedias comment.

Philarg. = Iuni Philargyri grammatici explanatio in Bucolica Vergili (Append. Serv. p. 1 sqq.)

Prob. = Probi qui dicitur in Vergili Bucolica et Georgica commentarius (Append. Serv. p. 323 sqq.)

Scholia Bern. = Scholia Bernensia ed. H. Hagen in Annal. philol. Suppl. IV p. 749sqq.

Scholia Veron. = Scholiorum Veronensium in Vergili Bucolica Georgica Aeneidem fragmenta (Append. Serv. p. 393sqq.) (cf. F. Buecheler, Annal. philol. XCIII [1866] p. 65sqq.).

Birt = Theodor Birt, Kritik u. Hermeneutik (J. v. Müller, Handbuch d. klassischen Altertumswissenschaft. I 3[3])

Havet = Havet, Revue de philologie XXXVI (1912) p. 35sqq.

Klouçek = Klouçek, Vergils Werke. Leipzig, Freytag

Norden = Ed. Norden, P. Vergilius Maro, Aeneis Buch VI[2]

Ribbeck prol. = O. Ribbeck, Prolegomena critica ad Virgili opera maiora. Lipsiae MDCCCLXVI.

Unterharnscheidt = M. Unterharnscheidt, De veterum in Aeneide coniecturis. Monasterii Guestfalorum MCMXI.

P. VERGILI MARONIS
ECLOGAE

ECLOGA I

PR] **MELIBOEVS** **TITYRVS**

M. Tityre tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui musam meditaris avena;
nos patriae finis et dulcia linquimus arva.
nos patriam fugimus: tu Tityre lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.
T. O Meliboee deus nobis haec otia fecit.
namque erit ille mihi semper deus, illius aram
saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
ludere quae vellem calamo permisit agresti.
M. Non equidem invideo, miror magis: undique totis
usque adeo turbatur agris. en ipse capellas
protenus aeger ago, hanc etiam vix Tityre duco.
hic inter densas corylos modo namque gemellos
spem gregis — a — silice in nuda conixa reliquit.
saepe malum hoc nobis, si mens non laeva fuisset,
de caelo tactas memini praedicere quercus.
sed tamen iste deus qui sit da Tityre nobis.
T. Vrbem quam dicunt Romam Meliboee putavi
stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic parvis componere magna solebam.

Ecl. I. 2 agrestem *Quint. inst. 9, 4, 86* 12 turbatur *codd. deter., Quint. inst. 1, 4, 28 Consent. gramm. V 372, 35, commendat Serv.* turbamur PR *Philarg.*

verum haec tantum alias inter caput extulit urbis,
quantum lenta solent inter viburna cupressi.
M. Et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi?
T. Libertas, quae sera tamen respexit inertem,
candidior postquam tondenti barba cadebat,
respexit tamen et longo post tempore venit,
postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
namque — fatebor enim — dum me Galatea tenebat,
nec spes libertatis erat nec cura peculi.
quamvis multa meis exiret victima saeptis,
pinguis et ingratae premeretur caseus urbi,
non umquam gravis aere domum mihi dextra redibat.
M. Mirabar, quid maesta deos Amarylli vocares;
cui pendere sua patereris in arbore poma:
Tityrus hinc aberat. ipsae te Tityre pinus,
ipsi te fontes, ipsa haec arbusta vocabant.
T. Quid facerem? neque servitio me exire licebat
nec tam praesentis alibi cognoscere divos.
hic illum vidi iuvenem Meliboee, quotannis
bis senos cui nostra dies altaria fumant.
hic mihi reponsum primus dedit ille petenti:
'pascite ut ante boves pueri, summittite tauros.'
M. Fortunate senex ergo tua rura manebunt.
et tibi magna satis, quamvis lapis omnia nudus
limosoque palus obducat pascua iunco.
non insueta gravis temptabunt pabula fetas,
nec mala vicini pecoris contagia laedent.
fortunate senex, hic inter flumina nota
et fontis sacros frigus captabis opacum.
hinc tibi quae semper vicino ab limite saepes
Hyblaeis apibus florem depasta salicti,
saepe levi somnum suadebit inire susurro.
hinc alta sub rupe canet frondator ad auras:
nec tamen interea raucae, tua cura, palumbes
nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.

---

37 poma] mala R[1] *Schol. Bern.* 38 pinus] nobis, *suprascr.* pinu P 54 rorem *Schol. Bern.*

T. Ante leves ergo pascentur in aequore cervi,
et freta destituent nudos in litore pisces,
ante pererratis amborum finibus exsul
aut Ararim Parthus bibet aut Germania Tigrim,
quam nostro illius labantur pectore voltus.
M. At nos hinc alii sitientis ibimus Afros,
pars Scythiam et rapidum cretae veniemus Oaxen
et penitus toto divisos orbe Britannos.
en unquam patrios longo post tempore finis
pauperis et tuguri congestum caespite culmen
post aliquot mea regna videns mirabor aristas?
impius haec tam culta novalia miles habebit,
barbarus has segetes: en quo discordia civis
produxit miseros, his nos consevimus agros.
insere nunc Meliboee piros, pone ordine vites.
ite meae quondam felix pecus, ite capellae.
non ego vos posthac viridi proiectus in antro
dumosa pendere procul de rupe videbo;
carmina nulla canam; non me pascente capellae
florentem cytisum et salices carpetis amaras.
T. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis.
et iam summa procul villarum culmina fumant,
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

ECLOGA II

PR] POETA CORYDON

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini; nec quid speraret habebat.
tantum inter densas umbrosa cacumina fagos

---

59 pascuntur P aequore *unus e codd. det., Probi cod. V* aethere PR *Serv. Philarg. Schol. Hor. epod. 16, 28 Prob. inst. gramm. IV 149, 3 Prisc. gramm. III 26, 11 Probi cod. P Hier. chron. in Hier. proph. IV 4 (Migne LIX 226)* 61 pererrantis R^1 63 labatur P^1R *Serv. Schol. Bern. Hier. (v. supra)* 72 agris R^1 74 felix quondam R 79 hinc P hac *codd. det. Schol. Hor. carm. 2, 7, 19* nocte P^2 *Schol. Hor. l. l.* 83 de] a P^1

adsidue veniebat. ibi haec incondita solus
montibus et silvis studio iactabat inani.
COR. O crudelis Alexi nihil mea carmina curas,
nil nostri miserere? mori me denique coges.
nunc etiam pecudes umbras et frigora captant,
nunc virides etiam occultant spineta lacertos,
Thestylis et rapido fessis messoribus aestu
alia serpullumque herbas contundit olentis.
at me cum raucis, tua dum vestigia lustro,
sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
nonne fuit satius, tristis Amaryllidos iras
atque superba pati fastidia, nonne Menalcan,
quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses?
o formose puer nimium ne crede colori.
alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.
despectus tibi sum, nec qui sim quaeris Alexi,
quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans:
mille meae Siculis errant in montibus agnae;
lac mihi non aestate novom, non frigore defit.
canto, quae solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircaeus in Actaeo Aracyntho.
nec sum adeo informis: nuper me in litore vidi,
cum placidum ventis staret mare; non ego Daphnim
iudice te metuam, si numquam fallit imago.
o tantum libeat mecum tibi sordida rura
atque humilis habitare casas et figere cervos,
haedorumque gregem viridi compellere hibisco.

mecum una in silvis imitabere Pana canendo.
Pan primum calamos cera coniungere pluris

Ecl. II. 7 cogis P 9 lacertas P[1] 12 ad P *refutat Serv.* ac R mecum *vulgo* dum] nunc P[1] 14 Amaryllidis R Amaryllidus P[2] 18 ligusta P 20 nivei. quam P *Schol. Bern. Philarg. commendat Serv. (cf. autem Ov. met. 13, 829)* 22 lact P *(cf. Prob. inst. gramm. IV 7, 4 Sacerd. gramm. VI 472, 1 Sommer l. l. p. 311. 412)*
24 actaeo *praefert Serv.* 27 fallat P[2]R *Serv. Schol. Bern. Schol. Hor. carm. 3, 27, 40* 32 primus *codd. det. Serv. Verg. ecl. 3, 25 Philarg. Schol. Hor. carm. 4, 12, 10 Isid. orig. 3, 21, 8*

instituit, Pan curat ovis oviumque magistros.
nec te paeniteat calamo trivisse labellum:
haec eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?

est mihi disparibus septem compacta cicutis
fistula, Damoetas dono mihi quam dedit olim
et dixit moriens: 'te nunc habet ista secundum.'
dixit Damoetas, invidit stultus Amyntas.

praeterea duo nec tuta mihi valle reperti
capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo;
bina die siccant ovis ubera; quos tibi servo.

iam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.

huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis
ecce ferunt nymphae calathis; tibi candida Nais,
pallentis violas et summa papavera carpens,
narcissum et florem iungit bene olentis anethi;
tum casia atque aliis intexens suavibus herbis
mollia luteola pingit vaccinia calta.

ipse ego cana legam tenera lanugine mala
castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
addam cerea pruna, honos erit huic quoque pomo;
et vos o lauri carpam et te proxuma myrte,
sic positae quoniam suavis miscetis odores.

Rusticus es Corydon: nec munera curat Alexis,
nec si muneribus certes, concedat Iollas.

---

41 pellibus albo] habet ista secundum P^1 *(cf. 38)* ambo R 42 quod R 50 mollia] pinguia *Nonii p. 548, 26 codd. plerique* 53 et honos *codd. det.* 56 est P^1R *Schol. Bern. Philarg. Carm. epigr. 1785 p. 823, 7* 57 certet R

heu heu. quid volui misero mihi? floribus austrum
perditus et liquidis inmisi fontibus apros.

quem fugis — a— demens? habitarunt di quoque silvas
Dardaniusque Paris. Pallas quas condidit arces
ipsa colat; nobis placeant ante omnia silvae.

torva leaena lupum sequitur, lupus ipse capellam,
florentem cytisum sequitur lasciva capella,
te Corydon o Alexi: trahit sua quemque voluptas.

Aspice aratra iugo referunt suspensa iuvenci,
et sol crescentis decedens duplicat umbras.
me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
a Corydon Corydon, quae te dementia cepit.

semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
viminibus mollique paras detexere iunco?
invenies alium, si te hic fastidit, Alexim.

ECLOGA III

MENALCAS DAMOETAS PALAEMON [PR

M. Dic mihi Damoeta, cuium pecus, an Meliboei?
D. Non, verum Aegonis; nuper mihi tradidit Aegon.
M. Infelix o semper ovis pecus. ipse Neaeram
dum fovet ac ne me sibi praeferat illa veretur,
hic alienus ovis custos bis mulget in hora;
et sucus pecori, et lac subducitur agnis.
D. Parcius ista viris tamen obicienda memento.
novimus et qui te transversa tuentibus hircis,

---

61 quae R 62 colant R 63 capellas R 69 o R *Schem. dian. 50* 70 est *deest in* P 73 fastidiat P^1 fastidat R Alexis P^2 *Sacerd. gramm. VI 457, 20*

Ecl. III. 4 ille R 6 lact P^1 *(cf. ad ecl. 2, 22)* 7 parcius: ista *commendat Serv.*

et quo — sed faciles nymphae risere — sacello.
M. Tum, credo, cum me arbustum videre Miconis
atque mala vitis incidere falce novellas.
D. Aut hic ad veteres fagos cum Daphnidos arcum
fregisti et calamos: quae tu perverse Menalca
et cum vidisti puero donata, dolebas,
et si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
M. Quid domini faciant, audent cum talia fures?
non ego te vidi Damonis pessime caprum
excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
et cum clamarem 'quo nunc se proripit ille?
Tityre coge pecus' tu post carecta latebas.
D. An mihi cantando victus non redderet ille,
quem mea carminibus meruisset fistula caprum?
si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
ipse fatebatur; sed reddere posse negabat.
M. Cantando tu illum aut umquam tibi fistula cera
iuncta fuit? non tu in triviis indocte solebas
stridenti miserum stipula disperdere carmen?
D. Vis ergo inter nos quid possit uterque vicissim
experiamur? ego hanc vitulam — ne forte recuses,
bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus —
depono: tu dic, mecum quo pignore certes.
M. De grege non ausim quicquam deponere tecum.
est mihi namque domi pater, est iniusta noverca;
bisque die numerant ambo pecus, alter et haedos.
verum, id quod multo tute ipse fatebere maius,
insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
fagina, caelatum divini opus Alcimedontis,
lenta quibus torno facili superaddita vitis
diffusos hedera vestit pallente corymbos.
in medio duo signa, Conon et — quis fuit alter,
descripsit radio totum qui gentibus orbem,

---

10 Myconis R 12 Daphnidos *Ult. Syll. gramm. IV 228* Daphnidis *codd.* 18 Lucisca R 26 vincta R *Schol. Bern.* 28 quid sit possit V 38 facti P[1] facli P[2] fragilis R facilis V *Schol. Bern.* '*Donatus sic legit*' *Serv.* 41 toto V[1]

tempora quae messor, quae curvos arator haberet?
necdum illis labra admovi, sed condita servo.
D. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentis;
necdum illis labra admovi, sed condita servo.
si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.
M. Numquam hodie effugies; veniam quocumque vocaris.
audiat haec tantum — vel qui — venit ecce Palaemon.
efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
D. Quin age, si quid habes; in me mora non erit ulla,
nec quemquam fugio: tantum vicine Palaemon
sensibus haec imis, res est non parva, reponas.
P. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba.
et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos;
nunc frondent silvae, nunc formosissimus annus.
incipe Damoeta; tu deinde sequere Menalca.
alternis dicetis: amant alterna camenae.

D. Ab Iove principium musae: Iovis omnia plena;
ille colit terras; illi mea carmina curae.
M. Et me Phoebus amat; Phoebo sua semper apud me
munera sunt, lauri et suave rubens hyacinthus.

D. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
M. At mihi sese offert ultro meus ignis Amyntas,
notior ut iam sit canibus non Delia nostris.

D. Parta meae Veneri sunt munera; namque notavi
ipse locum, aëriae quo congessere palumbes.
M. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
aurea mala decem misi; cras altera mittam.

D. O quotiens et quae nobis Galatea locuta est.
partem aliquam venti divom referatis ad auris.

---

70 tecta P[1]

M. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis Amynta,
si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?

D. Phyllida mitte mihi: meus est natalis Iolla;
cum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
M. Phyllida amo ante alias: nam me discedere flevit,
et 'longum formose vale vale' inquit 'Iolla.'

D. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.
M. Dulce satis umor, depulsis arbutus haedis,
lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.

D. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, musam:
Pierides vitulam lectori pascite vestro.
M. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.

D. Qui te Pollio amat, veniat quo te quoque gaudet,
mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
M. Qui Bavium non odit, amet tua carmina Mevi
atque idem iungat volpes et mulgeat hircos.

D. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
frigidus, o pueri fugite hinc, latet anguis in herba.
M. Parcite oves nimium procedere: non bene ripae
creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.

D. Tityre pascentis a flumine reice capellas:
ipse, ubi tempus erit, omnis in fonte lavabo.
M. Cogite oves pueri; si lac praeceperit aestus,
ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.

---

74 me *om.* R 77 vitula *codd. det., testantur Serv. Macr. sat. 3, 2, 15* vitulam R *Philarg. Schol. Bern. Non. p. 313, 27 Prisc. gramm. II 424 III 207. 241* 89 illis *Hier. chron. in Hierem. pr. II 100 (Migne LIX 142)* 91 mulceat R *Pomp. gramm. V 312* 98 aestas R

D. Heu heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo.
idem amor exitium est pecori pecorisque magistro.
M. His certe nec amor causa est: vix ossibus haerent.
nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

D. Dic, quibus in terris — et eris mihi magnus Apollo —
tris pateat caeli spatium non amplius ulnas.
M. Dic, quibus in terris inscripti nomina regum
nascantur flores: et Phyllida solus habeto.

P. Non nostrum inter vos tantas componere lites.
et vitula tu dignus et hic, et quisquis amores
aut metuet dulcis aut experietur amaros. —
claudite iam rivos pueri: sat prata biberunt.

ECLOGA IV

SAECULI NOVI INTERPRETATIO [R

Sicelides Musae, paulo maiora canamus.
non omnis arbusta iuvant humilesque myricae:
si canimus silvas, silvae sint consule dignae.

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeclorum nascitur ordo.
iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
iam nova progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina; tuus iam regnat Apollo.

Teque adeo decus hoc aevi, te consule inibit,
Pollio, et incipient magni procedere menses;
te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
inrita perpetua solvent formidine terras.

---

100 quom *coni. Havet* arvo R 102 his *nominat. interpretatur, verba* nec amor c. e. *separans, Don. Ter. Eun. 269 (cf. Havet)*
108 non: '*hic distinguendum est*' *Serv.*

ille deum vitam accipiet divisque videbit
permixtos heroas, et ipse videbitur illis,
pacatumque reget patriis virtutibus orbem.

At tibi prima puer nullo munuscula cultu
errantis hederas passim cum baccare tellus
mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.
ipsae lacte domum referent distenta capellae
ubera, nec magnos metuent armenta leones.
ipsa tibi blandos fundent cunabula flores.
occidet et serpens, et fallax herba veneni
occidet; Assyrium volgo nascetur amomum.

At simul heroum laudes et facta parentis
iam legere et quae sit poteris cognoscere virtus,
molli paulatim flavescet campus arista,
incultisque rubens pendebit sentibus uva,
et durae quercus sudabunt roscida mella.

Pauca tamen suberunt priscae vestigia fraudis,
quae temptare Thetim ratibus, quae cingere muris
oppida, quae iubeant telluri infindere sulcos.
alter erit tum Tiphys, et altera quae vehat Argo
delectos heroas, erunt etiam altera bella,
atque iterum ad Troiam magnus mittetur Achilles.

Hinc, ubi iam firmata virum te fecerit aetas,
cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
non rastros patietur humus, non vinea falcem;
robustus quoque iam tauris iuga solvet arator;
nec varios discet mentiri lana colores,
ipse sed in pratis aries iam suave rubenti
murice, iam croceo mutabit vellera luto;
sponte sua sandyx pascentis vestiet agnos.

Ecl. IV. 17 patris R 18 ac tibi nulla pater primo R 26 parentum R 31 frusdis R 33 tellurem — sulco R

'Talia saecla' suis dixerunt 'currite' fusis
concordes stabili fatorum numine Parcae.

Adgredere o magnos — aderit iam tempus — honores,
cara deum suboles, magnum Iovis incrementum.
adspice convexo nutantem pondere mundum,
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
aspice, venturo laetentur ut omnia saeclo.

O mihi tum longae maneat pars ultima vitae,
spiritus et quantum sat erit tua dicere facta:

non me carminibus vincat nec Thracius Orpheus,
nec Linus, huic mater quamvis atque huic pater adsit,
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam, Arcadia mecum si iudice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se iudice victum.

Incipe parve puer risu cognoscere matrem:
matri longa decem tulerunt fastidia menses.

incipe parve puer: qui non risere parentes,
nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

ECLOGA V

MENALCAS MOPSUS [PR

ME. Cur non Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
tu calamos inflare levis, ego dicere versus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
MO. Tu maior; tibi me est aequum parere Menalca,
sive sub incertas zephyris motantibus umbras,
sive antro potius succedimus. aspice, ut antrum
silvestris raris sparsit labrusca racemis.

---

52 laetantur R 53 longe P 55 vincet P^2R 56 fuit pater R 59 Arcadie P^1 Arcadiae R dicet P^2 *Macr. sat. 5, 14, 6* victam P^1 61 matris P^2 62 qui *Birt* cui *codd.* 63 cubile est P cubilest R

ME. Montibus in nostris solus tibi certat Amyntas.
MO. Quid, si idem certet Phoebum superare canendo?
ME. Incipe Mopse prior, si quos aut Phyllidis ignis
aut Alconis habes laudes aut iurgia Codri.
incipe; pascentis servabit Tityrus haedos.
MO. Immo haec, in viridi nuper quae cortice fagi
carmina descripsi et modulans alterna notavi,
experiar. tu deinde iubeto, ut certet Amyntas.
ME. Lenta salix quantum pallenti cedit olivae,
puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
iudicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
Sed tu desine plura puer; successimus antro.
MO. Exstinctum nymphae crudeli funere Daphnim
flebant — vos coryli testes et flumina nymphis —
cum complexa sui corpus miserabile nati,
atque deos atque astra vocat crudelia mater.
non ulli pastos illis egere diebus
frigida Daphni boves ad flumina; nulla nec amnem
libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni tuum Poenos etiam ingemuisse leones
interitum montesque feri silvaeque locuntur.
Daphnis et Armenias curru subiungere tigris
instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi
et foliis lentas intexere mollibus hastas.
vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvae,
ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis:
tu decus omne tuis. postquam te fata tulerunt,
ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis,
infelix lolium et steriles nascuntur avenae;
pro molli viola, pro purpurea narcisso
carduos et spinis surgit paliurus acutis.
spargite humum foliis, inducite fontibus umbras

Ecl. V. 8 certet P *Schol. Hor. sat. 2,5,19 Rhet. min. p. 56,10 Arus. gramm. VII 459,2* 11 aut] et *Aug. civ. 18,19* 15 ut *om.* P 26 herba R 27 gemuisse R 28 feri] ferunt P silvaesq. P[1] 29 Armenia R 38 purpurea *Diom. gramm. I 453, 36* purpureo *codd.* 40 aras R

pastores, mandat fieri sibi talia Daphnis,
et tumulum facite, et tumulo super addite carmen
'Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
formosi pecoris custos, formosior ipse.'
ME. Tale tuum carmen nobis divine poeta,
quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.
nec calamis solum aequiperas, sed voce magistrum.
fortunate puer tu nunc eris alter ab illo.
nos tamen haec quocumque modo tibi nostra vicissim
dicemus, Daphnimque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus: amavit nos quoque Daphnis.
MO. An quicquam nobis tali sit munere maius?
et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
iam pridem Stimichon laudavit carmina nobis.
ME. Candidus insuetum miratur limen Olympi
sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas.
nec lupus insidias pecori nec retia cervis
ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
ipsi laetitia voces ad sidera iactant
intonsi montes; ipsae iam carmina rupes,
ipsa sonant arbusta: 'deus, deus ille Menalca.'
sis bonus o felixque tuis. en quattuor aras:
ecce duas tibi Daphni, duas altaria Phoebo.
pocula bina novo spumantia lacte quotannis
craterasque duo statuam tibi pinguis olivi,
et multo in primis hilarans convivia Baccho
ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra
vina novom fundam calathis Ariusia nectar.
cantabunt mihi Damoetas et Lyctius Aegon;
saltantis Satyros imitabitur Alphesiboeus.

---

46 lassis R 49 ab illo] Apollo R 56 lumen *Serv. ecl. 7, 5* 59 Dryadesq. R 61 modum R[1] 63 ipsaetiam R 64 arbusta sonant π *Serv. auct.* 66 duoque alt. *Serv. auct. Aen. 3, 305*

haec tibi semper erunt et cum sollemnia vota
reddemus nymphis, et cum lustrabimus agros.
dum iuga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadae,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
ut Baccho Cererique, tibi sic vota quotannis
agricolae facient; damnabis tu quoque votis.
MO. Quae tibi, quae tali reddam pro carmine dona?
nam neque me tantum venientis sibilus austri
nec percussa iuvant fluctu tam litora, nec quae
saxosas inter decurrunt flumina valles.
ME. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
haec nos 'formosum Corydon ardebat Alexim,'
haec eadem docuit 'cuium pecus, an Meliboei?'
MO. At tu sume pedum, quod, me cum saepe rogaret,
non tulit Antigenes, et erat tunc dignus amari,
formosum paribus nodis atque aere Menalca.

ECLOGA VI

PR] FAUNORUM
SATYRORUM ET SILENORUM DELECTATIO
PRV]

Prima Syracosio dignata est ludere versu
nostra neque erubuit silvas habitare Thalea.
cum canerem reges et proelia, Cynthius aurem
vellit et admonuit: 'pastorem Tityre pinguis
pascere oportet ovis, deductum dicere carmen.'
nunc ego, namque super tibi erunt, qui dicere laudes
Vare tuas cupiant et tristia condere bella,
agrestem tenui meditabor harundine musam.
non iniussa cano. si quis tamen haec quoque, si quis
captus amore leget: te nostrae Vare myricae,
te nemus omne canet; nec Phoebo gratior ulla est
quam sibi quae Vari praescripsit pagina nomen.

---

80 voti R[1] 85 donavimus R[2]
Ecl. VI. 2 Thalia *Serv. Schol. Bern.* 4 monuit R 5 diductum PV 10 amor · releget R legat *codd. det. Prisc. gramm. III 246,5*

Pergite Pierides. Chromis et Mnasyllos in antro
Silenum pueri somno videre iacentem,
inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho;
serta procul, tantum capiti delapsa, iacebant,
et gravis attrita pendebat cantharus ansa.
adgressi — nam saepe senex spe carminis ambo
luserat — iniciunt ipsis ex vincula sertis.
addit se sociam timidisque supervenit Aegle,
Aegle, naiadum pulcherrima, iamque videnti
sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens 'quo vincula nectitis?' inquit.
'solvite me pueri; satis est potuisse videri.

carmina quae voltis cognoscite; carmina vobis,
huic aliud mercedis erit'. simul incipit ipse.
tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
ludere, tum rigidas motare cacumina quercus;
nec tantum Phoebo gaudet Parnasia rupes,
nec tantum Rhodope miratur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta
semina terrarumque animaeque marisque fuissent
et liquidi simul ignis; ut his exordia primis
omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
tum durare solum et discludere Nerea ponto
coeperit et rerum paulatim sumere formas;
iamque novom terrae stupeant lucescere solem,
altius atque cadant summotis nubibus imbres;
incipiant silvae cum primum surgere, cumque
rara per ignaros errent animalia montis.
hinc lapides Pyrrhae iactos, Saturnia regna
Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.

His adiungit, Hylan nautae quo fonte relictum
clamassent, ut litus 'Hyla Hyla' omne sonaret;

---

16 iacebat PV *(?)* 21 nam P[1] 23 inridens P[2] 27 videris P 30 mirantur R 32 terrum P fuisset P 33 ex omnia P 35 discluderent · erea R 38 utq. R signibus R 40 ignotos P occultos *Schol. Hor. carm. 1, 17, 6 (cf. Schol. Bern. g. 4, 242)* 41 hic P 42 referat P

et fortunatam, si numquam armenta fuissent,
Pasiphaen nivei solatur amore iuvenci.
a virgo infelix, quae te dementia cepit.
Proetides implerunt falsis mugitibus agros,
at non tam turpis pecudum tamen ulla secuta
concubitus, quamvis collo timuisset aratrum,
et saepe in levi quaesissent cornua fronte.
a virgo infelix tu nunc in montibus erras:
ille latus niveum molli fultus hyacintho
ilice sub nigra pallentis ruminat herbas,
aut aliquam in magno sequitur grege. 'claudite nymphae,
Dictaeae nymphae, nemorum iam claudite saltus,
si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
errabunda bovis vestigia; forsitan illum
aut herba captum viridi aut armenta secutum
perducant aliquae stabula ad Gortynia vaccae.'
tum canit Hesperidum miratam mala puellam;
tum Phaethontiadas musco circumdat amarae
corticis atque solo proceras erigit alnos.
tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montis ut duxerit una sororum,
utque viro Phoebi chorus adsurrexerit omnis;
ut Linus haec illi divino carmine pastor
floribus atque apio crinis ornatus amaro
dixerit: 'hos tibi dant calamos, en accipe, Musae,
Ascraeo quos ante seni, quibus ille solebat
cantando rigidas deducere montibus ornos.
his tibi Grynei nemoris dicatur origo,
ne quis sit lucus, quo se plus iactet Apollo.'

Quid loquar, aut Scyllam Nisi, quam fama secuta est
candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates et gurgite in alto

---

50 timuissent R 51 quaesisset MR 55 nympha M 61 capit M[1] 62 amara M amaro R 63 eligit M[1] 65 dixerit MR 73 qui P[2]

a timidos nautas canibus lacerasse marinis:
aut ut mutatos Terei narraverit artus,
quas illi Philomela dapes, quae dona pararit,
quo cursu deserta petiverit, et quibus ante
infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia, quae Phoebo quondam meditante beatus
audiit Eurotas iussitque ediscere laurus,
ille canit — pulsae referunt ad sidera valles —
cogere donec oves stabulis, numerumque referri
iussit et invito processit Vesper Olympo.

ECLOGA VII [MP *1/11;* MPV *12/18*

MELIBOEVS CORYDON THYRSIS

M. Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas,
ambo florentes aetatibus, Arcades ambo,
et cantare pares et respondere parati.
huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
vir gregis ipse caper derraverat, atque ego Daphnim
adspicio. ille ubi me contra videt: 'ocius' inquit
'huc ades o Meliboee; caper tibi salvos et haedi;
et si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
huc ipsi potum venient per prata iuvenci;
hic viridis tenera praetexit harundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.'
quid facerem? neque ego Alcippen nec Phyllida habebam,
depulsos a lacte domi quae clauderet agnos;
et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.
posthabui tamen illorum mea seria ludo.
alternis igitur contendere versibus ambo

---

78 actus R 81 ales M²R 82 omnia quae Eurotas *Prob.*
83 discere P 85 referre M¹P¹R *Serv. auct. Schol. Bern. Non. p. 381, 20 Arus. gramm. VII 459, 15*
Ecl. VII. 15 haedos, *in marg.* agnos M 18 ambos M¹

coepere; alternos Musae meminisse volebant.
hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.

C. Nymphae, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen
quale meo Codro concedite — proxima Phoebi
versibus ille facit — aut, si non possumus omnes,
hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
T. Pastores hedera crescentem ornate poetam
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
aut, si ultra placitum laudarit, baccare frontem
cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.

C. Saetosi caput hoc apri tibi Delia parvos
et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota
puniceo stabis suras evincta cothurno.
T. Sinum lactis et haec te liba Priape quotannis
exspectare sat est: custos es pauperis horti.
nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
si fetura gregem suppleverit, aureus esto.

C. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblae,
candidior cygnis, hedera formosior alba,
cum primum pasti repetent praesaepia tauri,
si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
T. Immo ego Sardoniis videar tibi amarior herbis,
horridior rusco, proiecta vilior alga,
si mihi non haec lux toto iam longior anno est.
ite domum pasti, si quis pudor, ite iuvenci.

C. Muscosi fontes et somno mollior herba,
et quae vos rara viridis tegit arbutus umbra,
solstitium pecori defendite; iam venit aestas

---

19 voleba M '*multi* volebam *legunt*' *Serv.* 22 Phoebo V 23 possimus M[1]P[1] 24 haec *Schol. Horat. carm. 3, 14, 21* 25 nascente M[1] nascentem *Serv. ad h. l.* 30 rarosa M 36 feturam M suppleveris P[2] 41 videor P[1]

torrida, iam lento turgent in palmite gemmae.
T. Hic focus et taedae pingues, hic plurimus ignis
semper et adsidua postes fuligine nigri;
hic tantum Boreae curamus frigora, quantum
aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas.

C. Stant et iuniperi et castaneae hirsutae;
strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma;
omnia nunc rident: at si formosus Alexis
montibus his abeat, videas et flumina sicca.
T. Aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostrae nemus omne virebit,
Iuppiter et laeto descendet plurimus imbri.

C. Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho,
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo;
Phyllis amat corylos; illas dum Phyllis amabit,
nec myrtus vincet corylos nec laurea Phoebi.
T. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
populus in fluviis, abies in montibus altis:
saepius at si me Lycida formose revisas,
fraxinus in silvis cedat tibi, pinus in hortis.

M. Haec memini, et victum frustra contendere Thyrsim.
ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

ECLOGA VIII

DAMONIS ET ALPHESIBOEI CERTATIO [MP

Pastorum musam Damonis et Alphesiboei,
immemor herbarum quos est mirata iuvenca
certantis, quorum stupefactae carmine lynces,

---

48 laeto M^1 52 ripa P 56 aberit P 59 videbit M^1 60 *ima pag. add.* P 62 vyrtus (virtus ?) M^1 virtus P 64 'in *Hebri* vincet Veneris' *Serv. auct.* 65 *post* silvi *eras., ut videtur,* cedat tibi *ex 68* M^1 silvis pulcerrima M^2 suis P 65 *sq.* '*in Vari et in Hebri prius* populus in fluviis, *dein* fraxinus in silvis' *Serv. auct.* 68 cedet P *Schol. Bern.*

Ecl. VIII. certamen P

et mutata suos requierunt flumina cursus,
Damonis musam dicemus et Alphesiboei.
Tu mihi, seu magni superas iam saxa Timavi,
sive oram Illyrici legis aequoris — en erit umquam
ille dies, mihi cum liceat tua dicere facta?
en erit ut liceat totum mihi ferre per orbem
sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
a te principium, tibi desinet. — accipe iussis
carmina coepta tuis, atque hanc sine tempora circum
inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix caelo noctis decesserat umbra,
cum ros in tenera pecori gratissimus herba:
incumbens tereti Damon sic coepit olivae.
D. 'Nascere, praeque diem veniens age Lucifer almum,
coniugis indigno Nysae deceptus amore
dum queror et divos, quamquam nil testibus illis
profeci, extrema moriens tamen adloquor hora.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

Maenalus argutumque nemus pinosque loquentis
semper habet; semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primum calamos non passus inertis.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

Mopso Nysa datur: quid non speremus amantes?
iungentur iam grypes equis, aevoque sequenti
cum canibus timidi venient ad pocula dammae.
Mopse, novas incide faces: tibi ducitur uxor.
sparge marite nuces: tibi deserit Hesperus Oetam.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

O digno coniuncta viro, dum despicis omnis,
dumque tibi est odio mea fistula dumque capellae
hirsutumque supercilium promissaque barba,
nec curare deum credis mortalia quemquam.

---

7 et erit M[1] 11 desinam P 13 hederas *Char. gramm. I 135 Porph. Hor. carm. 1, 1, 29* 19 nihil P 20 adloquar M[1]P[2] 22 pinus P[1] 24 primus PV *Serv.* 28 timidae M *Serv. Aen. 5, 122 Porph. Hor. carm. 1, 2, 10* timide P[1] *(cf. Schol. Bern.)* 32 digna V 34 demissa P

incipe Maenalios mecum mea tibia versus.
Saepibus in nostris parvam te roscida mala
(dux ego vester eram) vidi cum matre legentem.
alter ab undecimo tum me iam acceperat annus;
iam fragilis poteram ab terra contingere ramos.
ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.
Nunc scio, quid sit Amor. duris in cotibus illum
aut Tmaros aut Rhodope aut extremi Garamantes
nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

Saevos Amor docuit natorum sanguine matrem
commaculare manus, crudelis tu quoque mater,
crudelis mater magis, an puer improbus, ille
improbus, ille puer, crudelis tu quoque mater.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

Nunc et ovis ultro fugiat lupus, aurea durae
mala ferant quercus, narcisso floreat alnus,
pinguia corticibus sudent electra myricae,
certent et cygnis ululae, sit Tityrus Orpheus,
Orphëus in silvis, inter delphinas Arion.
incipe Maenalios mecum mea tibia versus.

Omnia vel medium fiat mare. vivite silvae:
praeceps aërii specula de montis in undas
deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
desine Maenalios, iam desine tibia versus.'

POE. Haec Damon. vos, quae responderit Alphesiboeus,
dicite Pierides: non omnia possumus omnes.
'Effer aquam, et molli cinge haec altaria vitta,
verbenasque adole pinguis et mascula tura,
coniugis ut magicis sanos avertere sacris

---

40 ad P² terram P 43 duris] nudis P¹ 49 *post* puer *interpungit* P 50 tu] sic *coni. Havet* 58 fiant *codd. det. Philarg. Don. Ter. Andr. 695 Prisc. gramm. II 465, 29*

experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Carmina vel caelo possunt deducere Lunam;
carminibus Circe socios mutavit Ulixi;
frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Terna tibi haec primum triplici diversa colore
licia circumdo, terque haec altaria circum
effigiem duco; numero deus impare gaudet.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

necte tribus nodis ternos Amarylli colores;
necte Amarylli modo et 'Veneris' dic 'vincula necto'.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Limus ut hic durescit et haec ut cera liquescit
uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.
sparge molam, et fragilis incende bitumine lauros.
Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Talis amor Daphnim, qualis cum fessa iuvencum
per nemora atque altos quaerendo bucula lucos
propter aquae rivom viridi procumbit in ulva,
perdita, nec serae meminit decedere nocti,
talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit
pignora cara sui: quae nunc ego limine in ipso
terra tibi mando; debent haec pignora Daphnim.
ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.

Has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena
ipse dedit Moeris, nascuntur pluruma Ponto;
his ego saepe lupum fieri et se condere silvis
Moerim, saepe animas imis excire sepulcris

69 *in ima pag., litt. B adpos.,* M 70 Olyxis *Corp. IV 1982 add. p. 214* Ulixis *Petron. 134 Schol. Bern.* 73 primus P[1] 82 laurus M 87 concumbit P[1]

atque satas alio vidi traducere messis.
  ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.
Fer cineres Amarylli foras rivoque fluenti
transque caput iace, nec respexeris. his ego Daphnim
adgrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
  ducite ab urbe domum mea carmina, ducite Daphnim.
Adspice, corripuit tremulis altaria flammis
sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. bonum sit.
nescio quid certe est, et Hylas in limine latrat.
credimus an qui amant ipsi sibi somnia fingunt?
  parcite, ab urbe venit, iam carmina parcite, Daphnis.

ECLOGA IX

LYCIDAS MOERIS [M

L. Quo te Moeri pedes? an, quo via ducit, in urbem? [MP
M. O Lycida vivi pervenimus, advena nostri,
quod numquam veriti sumus, ut possessor agelli
diceret 'haec mea sunt; veteres migrate coloni.'
nunc victi tristes, quoniam fors omnia versat,
hos illi — quod nec vertat bene — mittimus haedos.
L. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
incipiunt mollique iugum demittere clivo,
usque ad aquam et veteres iam fracta cacumina fagos
omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
M. Audieras, et fama fuit; sed carmina tantum
nostra valent Lycida tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt aquila veniente columbas.
quod nisi me quacumque novas incidere lites
ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
nec tuus hic Moeris nec viveret ipse Menalcas.
L. Heu cadit in quemquam tantum scelus? heu tua nobis

---

102 ne P^2 103 nihil carmina MP 107 certi est M^2 109 Daphni˜ M

Ecl. IX. Lycida M 6 quos M^2 9 veteris — fagi P *Quint. inst. 8, 6, 46 Philarg.* 14 quocumq. P incidere] componere *Prob.* 17 cadet P

paene simul tecum solacia rapta Menalca?
quis caneret nymphas, quis humum florentibus herbis
spargeret aut viridi fontes induceret umbra?
vel quae sublegi tacitus tibi carmina nuper,
cum te ad delicias ferres Amaryllida nostras:
'Tityre, dum redeo — brevis est via — pasce capellas,
et potum pastas age Tityre et inter agendum
occursare capro — cornu ferit ille — caveto.'
M. Immo haec, quae Varo necdum perfecta canebat:
'Vare tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
Mantua vae miserae nimium vicina Cremonae,
cantantes sublime ferent ad sidera cygni.'
L. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos,
sic cytiso pastae distendant ubera vaccae:
incipe, si quid habes. et me fecere poetam
Pierides, sunt et mihi carmina, me quoque dicunt
vatem pastores; sed non ego credulus illis.
nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.
M. Id quidem ago et tacitus Lycida mecum ipse voluto,
si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
'huc ades o Galatea. quis est nam ludus in undis?
hic ver purpureum, varios hic flumina circum
fundit humus flores, hic candida populus antro
imminet, et lentae texunt umbracula vites:
huc ades; insani feriant sine litora fluctus.'
L. Quid quae te pura solum sub nocte canentem
audieram? numeros memini, si verba tenerem.
'Daphni quid antiquos signorum suspicis ortus?
ecce Dionaei processit Caesaris astrum,
astrum, quo segetes gauderent frugibus et quo
duceret apricis in collibus uva colorem.

---

24 totum vastas M[1] 26 M. *deest in* M 27 cupiant superent M[1] 29 ferant P[2] 30 L. *deest in* M Cryneas M[2] Grynaeas P *Schol. Bern.* Cyrnea *Isid. orig. 14, 6, 42* exagmina M[1] 35 Varo M *(cf. Serv.) Schol. Bern. Schol. Horat. carm. 1, 6, 8* 46 *Moeridi tribuunt* P *Serv. auct. Philarg.* 48 et quod M[1]

insere Daphni piros; carpent tua poma nepotes.'
M. Omnia fert aetas, animum quoque; saepe ego longos
cantando puerum memini me condere soles:
nunc oblita mihi tot carmina; vox quoque Moerim
iam fugit ipsa; lupi Moerim videre priores.
sed tamen ista satis referet tibi saepe Menalcas.
L. Causando nostros in longum ducis amores.
et nunc omne tibi stratum silet aequor, et omnes
adspice ventosi ceciderunt murmuris aurae.
hinc adeo media est nobis via; namque sepulcrum
incipit apparere Bianoris: hic, ubi densas
agricolae stringunt frondes, hic Moeri canamus;
hic haedos depone, tamen veniemus in urbem.
aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
cantantes licet usque, minus via laedit, eamus;
cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
M. Desine plura puer et quod nunc instat agamus:
carmina tum melius, cum venerit ipse, canemus.

ECLOGA X

CONQVESTIO CVM GALLO POETA DE AGRIS [MP
[MP *1/9;* MPR *10/11*

Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem.
pauca meo Gallo, sed quae legat ipsa Lycoris
carmina sunt dicenda: neget quis carmina Gallo?
sic tibi, cum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam:
incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
dum tenera attondent simae virgulta capellae.
non canimus surdis, respondent omnia silvae.
Quae nemora aut qui vos saltus habuere puellae
naides, indigno cum Gallus amore peribat?
nam neque Parnasi vobis iuga, nam neque Pindi

---

53 quod M[1] 59 hic P 66 M. *deest in* M
Ecl. X. cum G. Cornelio P 1 laborum P[1] *tuetur Havet*
2 *post* Lycoris *interpung.* M 5 suas — undas *Sen. nat. 3, 26, 6*
10 periret M[1]

ulla moram fecere, neque Aoniae Aganippe.
illum etiam lauri, etiam flevere myricae,
pinifer illum etiam sola sub rupe iacentem
Maenalus et gelidi fleverunt saxa Lycaei.
stant et oves circum — nostri nec paenitet illas,
nec te paeniteat pecoris divine poeta,
et formosus ovis ad flumina pavit Adonis —.
venit et upilio, tardi venere subulci,
uvidus hiberna venit de glande Menalcas.
omnes 'unde amor iste' rogant 'tibi?' venit Apollo:
'Galle quid insanis?' inquit. 'tua cura Lycoris
perque nives alium perque horrida castra secuta est.'
venit et agresti capitis Silvanus honore
florentis ferulas et grandia lilia quassans.
Pan deus Arcadiae venit, quem vidimus ipsi
sanguineis ebuli bacis minioque rubentem.
'ecquis erit modus?' inquit. 'Amor non talia curat.
nec lacrimis crudelis Amor nec gramina rivis
nec cytiso saturantur apes nec fronde capellae.'
Tristis at ille: 'Tamen cantabitis Arcades' inquit
'montibus haec vostris, soli cantare periti
Arcades. o mihi tum quam molliter ossa quiescant,
vestra meos olim si fistula dicat amores.
atque utinam ex vobis unus vestrique fuissem
aut custos gregis aut maturae vinitor uvae.
certe sive mihi Phyllis sive esset Amyntas
seu quicumque furor (quid tum, si fuscus Amyntas?
et nigrae violae sunt et vaccinia nigra),
mecum inter salices lenta sub vite iaceres:
serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
hic gelidi fontes, hic mollia prata Lycori,
hic nemus: hic ipso tecum consumerer aevo.
nunc insanus amor duri me Martis in armis
tela inter media atque adversos detinet hostis:

---

12 Aoinie P Aonie *nominat. sing. interpret. Serv.* 19 tarde P 23 castra] saxa P[1] 29 ripis M[1] 32 nostris P[1] 40 iaceret P[2] *Schol. Bern.* 42 Lycoris M[1]P

tu procul a patria, nec sit mihi credere tantum,
Alpinas — a — dura nives et frigora Rheni
me sine sola vides. a, te ne frigora laedant.
a tibi ne teneras glacies secet aspera plantas.
ibo et Chalcidico quae sunt mihi condita versu
carmina pastoris Siculi modulabor avena.
certum est in silvis, inter spelaea ferarum
malle pati tenerisque meos incidere amores
arboribus: crescent illae, crescetis amores.
interea mixtis lustrabo Maenala nymphis,
aut acris venabor apros. non me ulla vetabunt
frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
iam mihi per rupes videor lucosque sonantis
ire, libet Partho torquere Cydonia cornu
spicula. tamquam haec sit nostri medicina furoris
aut deus ille malis hominum mitescere discat.
iam neque Hamadryades rursus nec carmina nobis
ipsa placent; ipsae rursus concedite silvae.
non illum nostri possunt mutare labores,
nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus
Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosae,
nec si, cum moriens alta liber aret in ulmo,
Aethiopum versemus ovis sub sidere cancri.
omnia vincit Amor: et nos cedamus Amori.'

Haec sat erit divae vestrum cecinisse poetam,
dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides: vos haec facietis maxima Gallo,
Gallo, cuius amor tantum mihi crescit in horas,
quantum vere novo viridis se subicit alnus.
surgamus. solet esse gravis cantantibus umbra,
iuniperi gravis umbra, nocent et frugibus umbrae.
ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae.

---

46 sic M[1] 55 lymphis M *v. l. in Schol. Bern.* 56 agris M[1] 59 Rhodonea M[1] 60 sint M 67 aret] haeret *Isid. orig. 6, 13, 3* 69 vincet M vicit R 73 hora P 74 subducit R

P. VERGILI MARONIS

GEORGICON

MPR]

LIBER PRIMUS

Quid faciat laetas segetes, quo sidere terram
vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites
conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
hinc canere incipiam. vos o clarissima mundi
lumina, labentem caelo quae ducitis annum;
Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
poculaque inventis Acheloia miscuit uvis;
et vos, agrestum praesentia numina, Fauni
ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
munera vestra cano. tuque o, cui prima frementem
fudit equom magno tellus percussa tridenti,
Neptune; et cultor nemorum, cui pinguia Ceae
ter centum nivei tondent dumeta iuvenci;
ipse nemus linquens patrium saltusque Lycaei
Pan, ovium custos, tua si tibi Maenala curae,
adsis o Tegeaee favens, oleaeque Minerva
inventrix, uncique puer monstrator aratri,
et teneram ab radice ferens Silvane cupressum;
dique deaeque omnes, studium quibus arva tueri,
quique novas alitis non ullo semine fruges,
quique satis largum caelo demittitis imbrem;
tuque adeo, quem mox quae sint habitura deorum

Liber I. 7 vestroque in munere *Prob.* sit munere M^1 si numine M^2 9 Achelonia *Brev. expos. Verg. georg. 1, 9* 13 fundit P *Serv. auct. Aen. 1, 1* equom] aquam *v. l. apud Serv. auct.* 16 patriumq. M^1

concilia incertum est, urbisne invisere Caesar
terrarumque velis curam, et te maxumus orbis
auctorem frugum tempestatumque potentem
accipiat, cingens materna tempora myrto,
an deus immensi venias maris ac tua nautae
numina sola colant, tibi serviat ultima Thule
teque sibi generum Tethys emat omnibus undis,
anne novom tardis sidus te mensibus addas,
qua locus Erigonen inter chelasque sequentis
panditur — ipse tibi iam bracchia contrahit ardens
Scorpios et caeli iusta plus parte relinquit —
quidquid eris (nam te nec sperant Tartara regem
nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
quamvis Elysios miretur Graecia campos
nec repetita sequi curet Proserpina matrem),
da facilem cursum atque audacibus adnue coeptis,
ignarosque viae mecum miseratus agrestis
ingredere et votis iam nunc adsuesce vocari.
Vere novo gelidus canis cum montibus umor
liquitur et zephyro putris se glaeba resolvit,
depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
ingemere et sulco attritus splendescere vomer.
illa seges demum votis respondet avari
agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit;
illius immensae ruperunt horrea messes.
at prius ignotum ferro quam scindimus aequor,
ventos et varium caeli praediscere morem
cura sit ac patrios cultusque habitusque locorum,
et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset.
hic segetes, illic veniunt felicius uvae.
arborei fetus alibi, atque iniussa virescunt
gramina. nonne vides, croceos ut Tmolos odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabaei,

---

35 Scorpio sed *Prob.* reliquit MR 36 ne M^1 sperent M^{2}P^2 *Serv. Prob. Brev. expos.* 46 vomis M^2 47 responderet A
54 hinc AP^1 57 mittit *vel* mittat M mittat *Sen. epist. 87, 20* mittet P^1

at Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
continuo has leges aeternaque foedera certis
imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuom lapides iactavit in orbem,
unde homines nati, durum genus. ergo age terrae
pingue solum primis extemplo a mensibus anni
fortes invortant tauri, glaebasque iacentis
pulverulenta coquat maturis solibus aestas;
at si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco:
illic officiant laetis ne frugibus herbae,
hic sterilem exiguus ne deserat umor harenam.
  Alternis idem tonsas cessare novalis,
et segnem patiere situ durescere campum;
aut ibi flava seres mutato sidere farra,
unde prius laetum siliqua quassante legumen
aut tenuis fetus viciae tristisque lupini
sustuleris fragilis calamos silvamque sonantem.
urit enim lini campum seges, urit avenae,
urunt Lethaeo perfusa papavera somno:
sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
ne saturare fimo pingui pudeat sola neve
effetos cinerem immundum iactare per agros.
sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva;
nec nulla interea est inaratae gratia terrae.
saepe etiam sterilis incendere profuit agros,
atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
sive inde occultas viris et pabula terrae
pinguia concipiunt, sive illis omne per ignem
excoquitur vitium atque exsudat inutilis umor,
seu pluris calor ille vias et caeca relaxat
spiramenta, novas veniat qua sucus in herbas,
seu durat magis, et venas adstringit hiantis,
ne tenues pluviae rapidive potentia solis
acrior aut Boreae penetrabile frigus adurat.

---

60 alterna P   75 ut ***Isid. orig. 17, 4, 9***

multum adeo, rastris glaebas qui frangit inertis
vimineasque trahit crates, iuvat arva, neque illum
flava Ceres alto nequiquam spectat Olympo;
et qui, proscisso quae suscitat aequore terga,
rursus in obliquom verso perrumpit aratro,
exercetque frequens tellurem atque imperat arvis.
umida solstitia atque hiemes orate serenas
agricolae: hiberno laetissima pulvere farra,
laetus ager; nullo tantum se Mysia cultu
iactat et ipsa suas mirantur Gargara messis.
quid dicam, iacto qui semine comminus arva
insequitur cumulosque ruit male pinguis harenae,
deinde satis fluvium inducit rivosque sequentis
et cum exustus ager morientibus aestuat herbis,
ecce supercilio clivosi tramitis undam
elicit? illa cadens raucum per levia murmur
saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
quid qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
luxuriem segetum tenera depascit in herba,
cum primum sulcos aequant sata, quique paludis
conlectum umorem bibula deducit harena?
praesertim incertis si mensibus amnis abundans
exit et obducto late tenet omnia limo,
unde cavae tepido sudant umore lacunae.
Nec tamen, haec cum sint hominumque boumque labores
versando terram experti, nihil improbus anser
Strymoniaeque grues et amaris intiba fibris
officiunt aut umbra nocet. pater ipse colendi
haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
movit agros curis acuens mortalia corda,
nec torpere gravi passus sua regna veterno.
ante Iovem nulli subigebant arva coloni;
ne signare quidem aut partiri limite campum

---

102 Moesia AP[2] *Serv. auct. Aen. 1, 140 Schol. Bern.* **103** iactet *Serv. auct. Aen. 1, 140 Prob.* mirentur *Prob.* **105** tumulosque M[2] cumulus P[2] cumulo A

fas erat: in medium quaerebant, ipsaque tellus
omnia liberius nullo poscente ferebat.
ille malum virus serpentibus addidit atris
praedarique lupos iussit pontumque moveri
mellaque decussit foliis ignemque removit,
et passim rivis currentia vina repressit,
ut varias usus meditando extunderet artis
paulatim et sulcis frumenti quaereret herbam,
ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
tunc alnos primum fluvii sensere cavatas;
navita tum stellis numeros et nomina fecit
Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton;
tum laqueis captare feras et fallere visco
inventum et magnos canibus circumdare saltus;
atque alius latum funda iam verberat amnem,
alta petens, pelagoque alius trahit umida lina;
tum ferri rigor atque argutae lammina serrae —
nam primi cuneis scindebant fissile lignum —
tum variae venere artes. labor omnia vicit
improbus et duris urgens in rebus egestas.
prima Ceres ferro mortalis vertere terram
instituit, cum iam glandes atque arbuta sacrae
deficerent silvae et victum Dodona negaret.
mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
esset robigo, segnisque horreret in arvis
carduus: intereunt segetes, subit aspera silva,
lappaeque tribolique, interque nitentia culta
infelix lolium et steriles dominantur avenae.
quod nisi et adsiduis herbam insectabere rastris,
et sonitu terrebis aves, et ruris opaci
falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem,
heu magnum alterius frustra spectabis acervom,
concussaque famem in silvis solabere quercu.

133 extruderet P^2 135 et A 138 Pleyadas M^2 *(?)* Pliadas *Serv. auct. Aen. 8, 138 georg. 1, 137 v. l. Serv. auct. georg. 1, 138* 139 laqueo *Sen. dial. 7, 14, 3* 140 magnos] latos *Sen. l. l.* 150 ut] nec *Schol. Horat. carm. 3, 23, 7* 155 terram AR *Probae cento 254* 157 umbram MR *Serv. Non. p. 365, 17* 158 spectaris *vel* spectabis M^2

Dicendum et, quae sint duris agrestibus arma,
quis sine nec potuere seri nec surgere messes:
vomis et inflexi primum grave robur aratri
tardaque Eleusinae matris volventia plaustra
tribulaque traheaeque et iniquo pondere rastri;
virgea praeterea Celei vilisque supellex,
arbuteae crates et mystica vannus Iacchi.
omnia quae multo ante memor provisa repones,
si te digna manet divini gloria ruris.
continuo in silvis magna vi flexa domatur
in burim et curvi formam accipit ulmus aratri.
huic ab stirpe pedes temo protentus in octo,
binae aures, duplici aptantur dentalia dorso.
caeditur et tilia ante iugo levis altaque fagus
stivaque, quae currus a tergo torqueat imos,
et suspensa focis explorat robora fumus.
Possum multa tibi veterum praecepta referre,
ni refugis tenuisque piget cognoscere curas.
area cum primis ingenti aequanda cylindro
et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
ne subeant herbae neu pulvere victa fatiscat,
tum variae inludant pestes: saepe exiguus mus
sub terris posuitque domos atque horrea fecit,
aut oculis capti fodere cubilia talpae,
inventusque cavis bufo et quae plurima terrae
monstra ferunt, populatque ingentem farris acervom
curculio atque inopi metuens formica senectae.
contemplator item, cum se nux plurima silvis
induet in florem et ramos curvabit olentis.
si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
magnaque cum magno veniet tritura calore;
at si luxuria foliorum exuberat umbra,
nequiquam pinguis palea teret area culmos.
semina vidi equidem multos medicare serentis
et nitro prius et nigra perfundere amurga,

175 exploret AM^2 181 inludunt M^{2}P^2 ludunt A
194 amurca PR *Schol. Bern. (cf. Serv.)*

grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
et quamvis igni exiguo properata maderent.
vidi lecta diu et multo spectata labore
degenerare tamen, ni vis humana quotannis
maxima quaeque manu legeret. sic omnia fatis
in peius ruere ac retro sublapsa referri,
non aliter quam qui adverso vix flumine lembum
remigiis subigit, si bracchia forte remisit,
atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.
 Praeterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Haedorumque dies servandi et lucidus Anguis,
quam quibus in patriam ventosa per aequora vectis
pontus et ostriferi fauces temptantur Abydi.
libra die somnique pares ubi fecerit horas,
et medium luci atque umbris iam dividit orbem,
exercete viri tauros, serite hordea campis
usque sub extremum brumae intractabilis imbrem;
nec non et lini segetem et Cereale papaver
tempus humo tegere et iamdudum incumbere aratris,
dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
vere fabis satio; tum te quoque medica putres
accipiunt sulci, et milio venit annua cura,
candidus auratis aperit cum cornibus annum
taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
at si triticeam in messem robustaque farra
exercebis humum solisque instabis aristis,
ante tibi Eoae Atlantides abscondantur
Gnosiaque ardentis decedat stella coronae,
debita quam sulcis committas semina quamque
invitae properes anni spem credere terrae.
multi ante occasum Maiae coepere; sed illos
exspectata seges vanis elusit avenis.
si vero viciamque seres vilemque phaselum,
nec Pelusiacae curam aspernabere lentis,

---

203 in *om.* P 208 diei M^{2}R dies *Gell. 9, 14, 7* 213 rastris AM^{2}R 218 averso APR *Prob.(cf. Serv. et Brev. expos.)* 224 caedere M 226 aristis AMR *Non. p. 301, 24; 416, 25*

haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes:
incipe et ad medias sementem extende pruinas.
  Idcirco certis dimensum partibus orbem
per duodena regit mundi sol aureus astra.
quinque tenent caelum zonae: quarum una corusco
semper sole rubens et torrida semper ab igni;
quam circum extremae dextra laevaque trahuntur
caeruleae, glacie concretae atque imbribus atris;
has inter mediamque duae mortalibus aegris
munere concessae divom, et via secta per ambas,
oblicus qua se signorum verteret ordo.
mundus, ut ad Scythiam Riphaeasque arduus arces
consurgit, premitur Libyae devexus in austros.
hic vertex nobis semper sublimis; at illum
sub pedibus Styx atra videt manesque profundi.
maxumus hic flexu sinuoso elabitur Anguis
circum perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes aequore tingui.
illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox
semper et obtenta densantur nocte tenebrae,
aut redit a nobis Aurora diemque reducit;
nosque ubi primus equis Oriens adflavit anhelis,
illic sera rubens accendit lumina Vesper.
hinc tempestates dubio praediscere caelo
possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
et quando infidum remis impellere marmor
conveniat, quando armatas deducere classis
aut tempestivam silvis evertere pinum.
nec frustra signorum obitus speculamur et ortus
temporibusque parem diversis quattuor annum.
  Frigidus agricolam si quando continet imber,
multa forent quae post caelo properanda sereno,
maturare datur: durum procudit arator

---

229 mittit AM 236 caerulea *Prob.* 248 densentur PR *cod. π Probae centonis 487* 249 reddit nobis *Prob. Verg. georg. 1, 233* 250 anhelans *Prob. l. l.* 251 ostendit *Prob. l. l.* 260 mox APR *Serv. Gell. 10, 11, 6 Non. p. 51, 18 Macr. sat. 6, 8, 11*

vomeris obtunsi dentem, cavat arbore lintres,
aut pecori signum aut numeros impressit acervis.
exacuunt alii vallos furcasque bicornis,
atque Amerina parant lentae retinacula viti.
nunc facilis rubea texatur fiscina virga,
nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
quippe etiam festis quaedam exercere diebus
fas et iura sinunt: rivos deducere nulla
religio vetuit, segeti praetendere saepem,
insidias avibus moliri, incendere vepres,
balantumque gregem fluvio mersare salubri.
saepe oleo tardi costas agitator aselli
vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
incusum aut atrae massam picis urbe reportat.
Ipsa dies alios alio dedit ordine luna
felicis operum. quintam fuge: pallidus Orcus
Eumenidesque satae; tum partu Terra nefando
Coeumque Iapetumque creat saevomque Typhoea
et coniuratos caelum rescindere fratres.
ter sunt conati imponere Pelio Ossam
scilicet atque Ossae frondosum involvere Olympum;
ter pater exstructos disiecit fulmine montis.
septuma post decumam felix et ponere vitem
et prensos domitare boves et licia telae
addere. nona fugae melior, contraria furtis.
Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
aut cum sole novo terras inrorat Eous.
nocte leves melius stipulae, nocte arida prata
tondentur, noctis lentus non deficit umor.
et quidam seros hiberni ad luminis ignes
pervigilat, ferroque faces inspicat acuto;
interea longum cantu solata laborem
arguto coniunx percurrit pectine telas,
aut dulcis musti Volcano decoquit umorem

---

266 facili P 282 invertere P[1] 281 Pelion et Ossan *Prob.* Pelion Ossae *Schol. Hor. carm. 3, 4, 51* 283 deiecit R *Porph. Hor. carm. 3, 4, 51* 291 ignes] ictus *(?)* M[1] 295 dulci M[2]

et foliis undam trepidi despumat aheni.
at rubicunda Ceres medio succiditur aestu,
et medio tostas aestu terit area fruges.
nudus ara, sere nudus; hiems ignava colono.
frigoribus parto agricolae plerumque fruuntur,
mutuaque inter se laeti convivia curant.
invitat genialis hiems curasque resolvit,
ceu pressae cum iam portum tetigere carinae
puppibus et laeti nautae imposuere coronas.
sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus
et lauri bacas oleamque cruentaque myrta,
tum gruibus pedicas et retia ponere cervis
auritosque sequi lepores, tum figere dammas
stuppea torquentem Balearis verbera fundae,
cum nix alta iacet, glaciem quom flumina trudunt.
  Quid tempestates autumni et sidera dicam,
atque, ubi iam breviorque dies et mollior aestas,
quae vigilanda viris; vel cum ruit imbriferum ver,
spicea iam campis cum messis inhorruit et cum
frumenta in viridi stipula lactentia turgent?
saepe ego, cum flavis messorem induceret arvis
agricola et fragili iam stringeret hordea culmo,
omnia ventorum concurrere proelia vidi,
quae gravidam late segetem ab radicibus imis
sublimem expulsam eruerent, ita turbine nigro
ferret hiems culmumque levem stipulasque volantis.
saepe etiam immensum caelo venit agmen aquarum,
et foedam glomerant tempestatem imbribus atris
collectae ex alto nubes; ruit arduus aether,
et pluvia ingenti sata laeta boumque labores
diluit; implentur fossae et cava flumina crescunt
cum sonitu fervetque fretis spirantibus aequor.
ipse pater media nimborum in nocte corusca
fulmina molitur dextra: quo maxuma motu

---

296 trepidis MR 299 *post* nudus : et habebis frigore messes *Isid. orig. 2, 21, 22 (cf. Serv.)* 315 lactantia *Brev. expos.* 316 duceret M[1] 327 spumantibus R

terra tremit; fugere ferae et mortalia corda
per gentes humilis stravit pavor; ille flagranti
aut Athon aut Rhodopen aut alta Ceraunia telo
deicit; ingeminant austri et densissimus imber,
nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
hoc metuens caeli menses et sidera serva,
frigida Saturni sese quo stella receptet;
quos ignis caelo Cyllenius erret in orbis.
in primis venerare deos, atque annua magnae
sacra refer Cereri laetis operatus in herbis
extremae sub casum hiemis, iam vere sereno.
tum pingues agni et tum mollissima vina,
tum somni dulces densaeque in montibus umbrae.
cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
cui tu lacte favos et miti dilue Baccho,
terque novas circum felix eat hostia fruges,
omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
et Cererem clamore vocent in tecta; neque ante
falcem maturis quisquam supponat aristis,
quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
det motus incompositos et carmina dicat.
  Atque haec ut certis possemus discere signis,
aestusque pluviasque et agentis frigora ventos,
ipse pater statuit, quid menstrua luna moneret,
quo signo caderent austri, quid saepe videntes
agricolae propius stabulis armenta tenerent.
  Continuo ventis surgentibus aut freta ponti
incipiunt agitata tumescere et aridus altis
montibus audiri fragor, aut resonantia longe
litora misceri et nemorum increbrescere murmur.
iam sibi tum curvis male temperat unda carinis,
cum medio celeres revolant ex aequore mergi
clamoremque ferunt ad litora, cumque marinae

---

334 plangit M[1]R   337 caeli R *Serv. Sen. epist. 88, 14*
340 casu R *Schol. Bern. Isid. orig. 5, 35, 3 (uno cod. excepto)*
351 possimus M[2] *Probae cento 74*   noscere M[2] dicere R
352 aestusq. et pluvias M[2]   357 arduus R   360 a curvis R

in sicco ludunt fulicae, notasque paludis
deserit atque altam supra volat ardea nubem.
saepe etiam stellas vento inpendente videbis
praecipites caelo labi, noctisque per umbram
flammarum longos a tergo albescere tractus;
saepe levem paleam et frondes volitare caducas,
aut summa nantis in aqua colludere plumas.
at Boreae de parte trucis cum fulminat, et cum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
rura natant fossis, atque omnis navita ponto
umida vela legit. numquam inprudentibus imber
obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
aëriae fugere grues, aut bucula caelum
suspiciens patulis captavit naribus auras,
aut arguta lacus circumvolitavit hirundo
et veterem in limo ranae cecinere querellam.
saepius et tectis penetralibus extulit ova
angustum formica terens iter, et bibit ingens
arcus, et e pastu decedens agmine magno
corvorum increpuit densis exercitus alis.
iam variae pelagi volucres et quae Asia circum
dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
certatim largos umeris infundere rores:
nunc caput obiectare fretis, nunc currere in undas
et studio incassum videas gestire lavandi.
tum cornix plena pluviam vocat inproba voce
et sola in sicca secum spatiatur harena.
ne nocturna quidem carpentes pensa puellae
nescivere hiemem, testa cum ardente viderent
scintillare oleum et putris concrescere fungos.
Nec minus ex imbri soles et aperta serena
prospicere et certis poteris cognoscere signis:
nam neque tum stellis acies obtusa videtur,

371 plenis] late *Schol. Horat. carm. 3, 17, 9* 383 varias *Brev. expos.* et quae] atque M *Prob. Brev. expos.* adque R 386 undam M^2R *inter* 389 *et* 390 *signum* //, *quod repetitur in ima pag. ante hunc versum:* et caput obiectat querulum venientibus undis M 395 tunc astris *Gell. 6, 17, 8*

nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,
tenuia nec lanae per caelum vellera ferri;
non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
dilectae Thetidi alcyones, non ore solutos
inmundi meminere sues iactare maniplos.
at nebulae magis ima petunt campoque recumbunt,
solis et occasum servans de culmine summo
nequiquam seros exercet noctua cantus.
apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
et pro purpureo poenas dat Scylla capillo:
quacumque illa levem fugiens secat aethera pennis,
ecce inimicus atrox magno stridore per auras
insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
illa levem fugiens raptim secat aethera pennis.
tum liquidas corvi presso ter gutture voces
aut quater ingeminant, et saepe cubilibus altis
nescio qua praeter solitum dulcedine laeti
inter se in foliis strepitant; iuvat imbribus actis
progeniem parvam dulcisque revisere nidos:
haud equidem credo, quia sit divinitus illis
ingenium aut rerum fato prudentia maior;
verum ubi tempestas et caeli mobilis umor
mutavere vias et Iuppiter uvidus austris
denset erant quae rara modo, et quae densa relaxat,
vertuntur species animorum, et pectora motus
nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
concipiunt: hinc ille avium concentus in agris
et laetae pecudes et ovantes gutture corvi.
  Si vero solem ad rapidum lunasque sequentes
ordine respicies, numquam te crastina fallet
hora, neque insidiis noctis capiere serenae.
luna revertentes quom primum colligit ignis,
si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
maxumus agricolis pelagoque parabitur imber:
at si virgineum suffuderit ore ruborem,

---

404 aethere R **418** umidus R *Prisc. gramm. II 444* **424** lunas] stellas *Sen. epist. 88, 16*

ventus erit; vento semper rubet aurea Phoebe.
sin ortu quarto — namque is certissimus auctor —
pura neque obtusis per caelum cornibus ibit,
totus et ille dies et qui nascentur ab illo
exactum ad mensem pluvia ventisque carebunt,
votaque servati solvent in litore nautae
Glauco et Panopeae et Inoo Melicertae.
sol quoque et exoriens et cum se condet in undas,
signa dabit; solem certissima signa secuntur,
et quae mane refert et quae surgentibus astris.
ille ubi nascentem maculis variaverit ortum
conditus in nubem medioque refugerit orbe,
suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
arboribusque satisque notus pecorique sinister.
aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
heu male tum mitis defendet pampinus uvas:
tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
hoc etiam, emenso cum iam decedit Olympo,
profuerit meminisse magis; nam saepe videmus
ipsius in voltu varios errare colores:
caeruleus pluviam denuntiat, igneus euros;
sin maculae incipient rutilo inmiscerier igni,
omnia tum pariter vento nimbisque videbis
fervere. non illa quisquam me nocte per altum
ire neque ab terra moveat convellere funem.
at si, cum referetque diem condetque relatum,
lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
et claro silvas cernes aquilone moveri.
denique quid vesper serus vehat, unde serenas
ventus agat nubes, quid cogitet umidus auster,
sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
audeat? ille etiam caecos instare tumultus

---

436 ad litora R 439 sequentur M 446 rumpunt R 454 incipiunt M[1]R 457 moneat M[2]R *Ult. Syll. gramm. IV 240 Prisc. gramm. III 62* 461 ferat M[1]R verat M[2]

saepe monet fraudemque et operta tumescere bella.
ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam,
cum caput obscura nitidum ferrugine texit,
impiaque aeternam timuerunt saecula noctem.
tempore quamquam illo tellus quoque et aequora ponti
obscenaeque canes inportunaeque volucres
signa dabant. quotiens Cyclopum effervere in agros
vidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam,
flammarumque globos liquefactaque volvere saxa.
armorum sonitum toto Germania caelo
audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes.
vox quoque per lucos volgo exaudita silentis
ingens, et simulacra modis pallentia miris
visa sub obscurum noctis, pecudesque locutae,
infandum, sistunt amnes terraeque dehiscunt,
et maestum inlacrimat templis ebur aeraque sudant.
proluit insano contorquens vertice silvas
fluviorum rex Eridanus, camposque per omnis
cum stabulis armenta tulit. nec tempore eodem
tristibus aut extis fibrae apparere minaces
aut puteis manare cruor cessavit, et altae
per noctem resonare lupis ululantibus urbes.
non alias caelo ceciderunt plura sereno
fulgura, nec diri totiens arsere cometae.
ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;
nec fuit indignum superis, bis sanguine nostro
Emathiam et latos Haemi pinguescere campos.
scilicet et tempus veniet, cum finibus illis
agricola incurvo terram molitus aratro
exesa inveniet scabra robigine pila,
aut gravibus rastris galeas pulsabit inanis,
grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
Di patrii indigetes et Romule Vestaque mater,
quae Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,

470 obsceni R *Schol. Bern. Isid. orig. 1, 37, 12* 481 proruet *Schol. Hor. carm. 4, 4, 66*

hunc saltem everso iuvenem succurrere saeclo
ne prohibete. satis iam pridem sanguine nostro
Laomedonteae luimus periuria Troiae;
iam pridem nobis caeli te regia Caesar
invidet, atque hominum queritur curare triumphos,
quippe ubi fas versum atque nefas: tot bella per orbem,
tam multae scelerum facies; non ullus aratro
dignus honos, squalent abductis arva colonis,
et curvae rigidum falces conflantur in ensem.
hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
vicinae ruptis inter se legibus urbes
arma ferunt; saevit toto Mars impius orbe:
ut cum carceribus sese effudere quadrigae,
addunt in spatia, et frustra retinacula tendens
fertur equis auriga, nec audit currus habenas.

LIBER SECVNDVS [MR *1*; M *2/16*

Hactenus arvorum cultus et sidera caeli;
nunc te Bacche canam, nec non silvestria tecum
virgulta et prolem tarde crescentis olivae.
huc pater o Lenaee — tuis hic omnia plena
muneribus, tibi pampineo gravidus autumno
floret ager, spumat plenis vindemia labris —
huc pater o Lenaee veni, nudataque musto
tingue novo mecum dereptis crura cothurnis.
Principio arboribus varia est natura creandis.
namque aliae nullis hominum cogentibus ipsae
sponte sua veniunt camposque et flumina late
curva tenent, ut molle siler lentaeque genistae,
populus et glauca canentia fronde salicta;
pars autem posito surgunt de semine, ut altae
castaneae, nemorumque Iovi quae maxima frondet
aesculus, atque habitae Grais oracula quercus.

---

508 conflantur] formantur ***Non. p. 380, 33 Serv. auct. Aen. 12, 304***
513 in spatio ***Schol. Bern.*** **spatio M[1] spatia R**

pullulat ab radice aliis densissima silva,
ut cerasis ulmisque; etiam Parnasia laurus
parva sub ingenti matris se subicit umbra.
hos natura modos primum dedit, his genus omne
silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt aliae, quas ipse vias sibi repperit usus.
hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
deposuit sulcis, hic stirpes obruit arvo
quadrifidasque sudes et acuto robore vallos.
silvarumque aliae pressos propaginis arcus
exspectant et viva sua plantaria terra;
nil radicis egent aliae, summumque putator
haud dubitat terrae referens mandare cacumen.
Quin et caudicibus sectis, mirabile dictu,
truditur e sicco radix oleagina ligno.
et saepe alterius ramos inpune videmus
vertere in alterius mutatamque insita mala
ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
Quare agite o proprios generatim discite cultus
agricolae fructusque feros mollite colendo,
neu segnes iaceant terrae. iuvat Ismara Baccho
conserere atque olea magnum vestire Taburnum.
tuque ades inceptumque una decurre laborem,
o decus, o famae merito pars maxima nostrae,
Maecenas, pelagoque volans da vela patenti;
non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
non mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox. ades et primi lege litoris oram;
in manibus terrae; non hic te carmine ficto
atque per ambages et longa exorsa tenebo.
Sponte sua quae se tollunt in luminis oras,
infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt;
quippe solo natura subest. tamen haec quoque, si quis

Liber II. 19 subicit *codd. det. Schol. Bern. Gell. 4, 17, 5* subigit M 22 alie quos M[1] aliae quas *corr. in* alii quos M[2] alii *Schol. Bern.* 36 fructusq.] cultusq. M[1] *Macr. sat. 6, 6, 17 Schol. Cruq. Hor. sat. 2, 2, 66* 45 ficto] longo *Sen. benef. 7, 1, 1* 47 auras M[2]

inserat aut scrobibus mandet mutata subactis,
exuerint silvestrem animum, cultuque frequenti
in quascumque voles artes haud tarda sequentur.
nec non et sterilis quae stirpibus exit ab imis,
hoc faciat, vacuos si sit digesta per agros:
nunc altae frondes et rami matris opacant
crescentique adimunt fetus uruntque ferentem.
iam quae seminibus iactis se sustulit arbos,
tarda venit seris factura nepotibus umbram,
pomaque degenerant sucos oblita priores,
et turpis avibus praedam fert uva racemos.
scilicet omnibus est labor inpendendus, et omnes
cogendae in sulcum ac multa mercede domandae.
sed truncis oleae melius, propagine vites
respondent, solido Paphiae de robore myrtus;
plantis et durae coryli nascuntur et ingens
fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa coronae
Chaoniique patris glandes, etiam ardua palma
nascitur et casus abies visura marinos.
  Inseritur vero et fetu nucis arbutus horrida,
et steriles platani malos gessere valentis,
castaneae fagos; ornusque incanuit albo
flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.
nec modus inserere atque oculos inponere simplex.
nam qua se medio trudunt de cortice gemmae
et tenuis rumpunt tunicas, angustus in ipso
fit nodo sinus; huc aliena ex arbore germen
includunt udoque docent inolescere libro.
aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
finditur in solidum cuneis via, deinde feraces
plantae inmittuntur: nec longum tempus, et ingens
exiit ad caelum ramis felicibus arbos
miraturque novas frondes et non sua poma.
  Praeterea genus haud unum nec fortibus ulmis

54 faciet M^{2} 67 Chaonieque M 69 n. a. h. fetu ***ex corr.*** **M** ***Schol. Bern. legisse videntur*** **82 miratas^{t}q. M^{1}** ***(cf. Serv.)*** **miratasque** ***Porph. Hor. epod. 16, 46 (praeter cod. P)*** **mirata** ***Probae cento 201***

nec salici lotoque neque Idaeis cyparissis,
nec pingues unam in faciem nascuntur olivae,
orchades et radii et amara pausia baca
pomaque et Alcinoi silvae, nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volaemis.
non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
quam Methymnaeo carpit de palmite Lesbos;
sunt Thasiae vites, sunt et Mareotides albae,
pinguibus hae terris habiles, levioribus illae,
et passo psithia utilior tenuisque lageos
temptatura pedes olim vincturaque linguam,
purpureae preciaeque, et quo te carmine dicam
Raetica? nec cellis ideo contende Falernis.
sunt et Aminneae vites, firmissima vina,
Tmolius adsurgit quibus et rex ipse Phanaeus;
argitisque minor, cui non certaverit ulla
aut tantum fluere aut totidem durare per annos.
non ego te, dis et mensis accepta secundis,
transierim Rhodia et tumidis bumaste racemis.
sed neque quam multae species, nec nomina quae sint,
est numerus: neque enim numero comprendere refert;
quem qui scire velit, Libyci velit aequoris idem
discere, quam multae Zephyro turbentur arenae,
aut ubi navigiis violentior incidit Eurus,
nosse quot Ionii veniant ad litora fluctus.
  Nec vero terrae ferre omnes omnia possunt.
fluminibus salices crassisque paludibus alni
nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
litora myrtetis laetissima; denique apertos
Bacchus amat colles, aquilonem et frigora taxi.
aspice et extremis domitum cultoribus orbem
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos:
divisae arboribus patriae. sola India nigrum
fert hebenum, solis est turea virga Sabaeis.
quid tibi odorato referam sudantia ligno

---

98 adsurget *Prob.* 106 discere *codd. det. Colum. 3, 2, 29 Amm. 31, 4* dicere MV *Schol. Hor. carm. 1, 28, 1*

balsamaque et bacas semper frondentis acanthi?
quid nemora Aethiopum molli canentia lana,
velleraque ut foliis depectant tenuia Seres;
aut quos Oceano propior gerit India lucos,
extremi sinus orbis, ubi aëra vincere summum
arboris haud ullae iactu potuere sagittae?
et gens illa quidem sumptis non tarda pharetris.
Media fert tristis sucos tardumque saporem
felicis mali, quo non praesentius ullum,
pocula si quando saevae infecere novercae,
miscueruntque herbas et non innoxia verba,
auxilium venit ac membris agit atra venena.
ipsa ingens arbos faciemque simillima lauro;
et si non alium late iactaret odorem,
laurus erat: folia haud ullis labentia ventis;
flos ad prima tenax; animas et olentia Medi
ora fovent illo et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum silvae ditissima terra
nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
laudibus Italiae certent, non Bactra neque Indi
totaque turiferis Panchaia pinguis arenis.
haec loca non tauri spirantes naribus ignem
invertere satis immanis dentibus hydri,
nec galeis densisque virum seges horruit hastis;
sed gravidae fruges et Bacchi Massicus umor
implevere; tenent oleae armentaque laeta.
hinc bellator equos campo sese arduus infert;
hinc albi Clitumne greges et maxima taurus
victima, saepe tuo perfusi flumine sacro,
Romanos ad templa deum duxere triumphos.
hic ver adsiduum atque alienis mensibus aestas;
bis gravidae pecudes, bis pomis utilis arbos.
at rabidae tigres absunt et saeva leonum
semina, nec miseros fallunt aconita legentis,

---

124 ullo *Non. p. 241, 26* 129 *in marg. lit. min.* M 136 terra] regna M[2] 140 haec] nec M[2] 144 oleaeque M[2] 151 nec s. draconum *Schol. Horat. epod. 16, 52*

nec rapit immensos orbis per humum, neque tanto
squameus in spiram tractu se colligit anguis.
adde tot egregias urbes operumque laborem,
tot congesta manu praeruptis oppida saxis
fluminaque antiquos subterlabentia muros.
an mare quod supra memorem, quodque adluit infra?
anne lacus tantos? te Lari maxime teque
fluctibus et fremitu adsurgens Benace marino?
an memorem portus Lucrinoque addita claustra
atque indignatum magnis stridoribus aequor,
Iulia qua ponto longe sonat unda refuso
Tyrrhenusque fretis inmittitur aestus Avernis?
haec eadem argenti rivos aerisque metalla
ostendit venis atque auro plurima fluxit.
haec genus acre virum Marsos pubemque Sabellam
adsuetumque malo Ligurem Volscosque verutos
extulit, haec Decios Marios magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello et te maxime Caesar,
qui nunc extremis Asiae iam victor in oris
inbellem avertis Romanis arcibus Indum.
salve magna parens frugum, Saturnia tellus,
magna virum: tibi res antiquae laudis et artis
ingredior, sanctos ausus recludere fontis,
Ascraeumque cano Romana per oppida carmen.
  Nunc locus arvorum ingeniis, quae robora cuique,
quis color, et quae sit rebus natura ferendis.
difficiles primum terrae collesque maligni,
tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivae.
indicio est tractu surgens oleaster eodem
plurimus et strati bacis silvestribus agri.
at quae pinguis humus dulcique uligine laeta,
quique frequens herbis et fertilis ubere campus,
qualem saepe cava montis convalle solemus
despicere: huc summis liquontur rupibus amnes

174 artem P 181 gaudet M ***Ter. Maur. gramm. VI 361, 1222***
186 videmus P 187 hoc P[1]

felicemque trahunt limum, quique editus austro
et filicem curvis invisam pascit aratris:
hic tibi praevalidas olim multoque fluentis
sufficiet Baccho vitis, hic fertilis uvae,
hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
inflavit cum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
sin armenta magis studium vitulosque tueri
aut ovium fetum aut urentis culta capellas,
saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
et qualem infelix amisit Mantua campum
pascentem niveos herboso flumine cygnos;
non liquidi gregibus fontes, non gramina derunt;
et quantum longis carpent armenta diebus,
exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
et cui putre solum — namque hoc imitamur arando —
optima frumentis; non ullo ex aequore cernes
plura domum tardis decedere plaustra iuvencis.
aut unde iratus silvam devexit arator
et nemora evertit multos ignava per annos,
antiquasque domos avium cum stirpibus imis
eruit; illae altum nidis petiere relictis,
at rudis enituit inpulso vomere campus.
nam ieiuna quidem clivosi glarea ruris
vix humilis apibus casias roremque ministrat;
et tofus scaber et nigris exesa chelydris
creta negant alios aeque serpentibus agros
dulcem ferre cibum et curvas praebere latebras.
quae tenuem exhalat nebulam fumosque volucris,
et bibit umorem et, cum volt, ex se ipsa remittit,
quaeque suo semper viridi se gramine vestit,
nec scabie et salsa laedit robigine ferrum:
illa tibi laetis intexet vitibus ulmos,

---

192 hinc *Probi codd. EPV* 194 pandis] patulis M[1] 196 fetus M *Non. p. 206, 4 Prisc. gramm. II 192* 202 gelidis P reponit M *Cento de incarn. 98* 204 imitatur M[1] 220 et] aut M[2]

illa ferax oleo est, illam experiere colendo
et facilem pecori et patientem vomeris unci.
talem dives arat Capua et vicina Vesaevo
ora iugo et vacuis Clanius non aequos Acerris.
  Nunc quo quamque modo possis cognoscere dicam
rara sit an supra morem si densa requires
— altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
densa magis Cereri, rarissima quaeque Lyaeo —
ante locum capies oculis alteque iubebis
in solido puteum demitti omnemque repones
rursus humum et pedibus summas aequabis harenas.
si derunt, rarum pecorique et vitibus almis
aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
ire loca et scrobibus superabit terra repletis,
spissus ager: glaebas cunctantis crassaque terga
exspecta et validis terram proscinde iuvencis.
salsa autem tellus et quae perhibetur amara,
frugibus infelix — ea nec mansuescit arando,
nec Baccho genus aut pomis sua nomina servat —
tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos
colaque prelorum fumosis deripe tectis;
huc ager ille malus dulcesque a fontibus undae
ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
scilicet, et grandes ibunt per vimina guttae;
at sapor indicium faciet manifestus, et ora
tristia temptantum sensu torquebit amaror.
pinguis item quae sit tellus, hoc denique pacto
discimus: haud umquam manibus iactata fatiscit,
sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
umida maioris herbas alit, ipsaque iusto
laetior. a nimium ne sit mihi fertilis illa
nec se praevalidam primis ostendat aristis.
quae gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,
quaeque levis. promptum est oculis praediscere nigram,

222 oleae est M 227 requiras M²R 247 sensus *Gell. 1, 21 (v. l.)* amaro PR *(cf. Gell. l. l.)* 253 neu M² 254 prodet M

et quisquis color. at sceleratum exquirere frigus
difficile est: piceae tantum taxique nocentes
interdum aut hederae pandunt vestigia nigrae.
His animadversis terram multo ante memento
excoquere et magnos scrobibus concidere montis,
ante supinatas aquiloni ostendere glaebas,
quam laetum infodias vitis genus. optima putri
arva solo: id venti curant gelidaeque pruinae
et labefacta movens robustus iugera fossor.
ac si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
arboribus seges et quo mox digesta feratur,
mutatam ignorent subito ne semina matrem.
quin etiam caeli regionem in cortice signant,
ut quo quaeque modo steterit, qua parte calores
austrinos tulerit, quae terga obverterit axi,
restituant: adeo in teneris consuescere multum est.
collibus an plano melius sit ponere vitem,
quaere prius. si pinguis agros metabere campi,
densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus;
sin tumulis adclive solum collisque supinos,
indulge ordinibus, nec setius omnis in unguem
arboribus positis secto via limite quadret,
ut saepe ingenti bello cum longa cohortis
explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
derectaeque acies, ac late fluctuat omnis
aere renidenti tellus, necdum horrida miscent
proelia, sed dubius mediis Mars errat in armis.
omnia sint paribus numeris dimensa viarum,
non animum modo uti pascat prospectus inanem,
sed quia non aliter viris dabit omnibus aequas
terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et scrobibus quae sint fastigia quaeras.
ausim vel tenui vitem committere sulco.
altior ac penitus terrae defigitur arbos,

---

256 quiscuiq. M[1]   258 tendunt *(?)* M[1]   276 supini *Non. p. 326, 10*   278 saepto M[1]   287 se *om.* PR

aesculus in primis, quae quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit.
ergo non hiemes illam, non flabra neque imbres
convellunt: immota manet, multosque nepotes,
multa virum volvens durando saecula vincit.
tum fortis late ramos et bracchia tendens
huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.

Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem,
neve inter vitis corylum sere, neve flagella
summa pete aut summa defringe ex arbore plantas,
tantus amor terrae, neu ferro laede retuso
semina, neve olea silvestris insere truncos:
nam saepe incautis pastoribus excidit ignis,
qui furtim pingui primum sub cortice tectus
robora comprendit, frondesque elapsus in altas
ingentem caelo sonitum dedit; inde secutus
per ramos victor perque alta cacumina regnat,
et totum involvit flammis nemus et ruit atram
ad caelum picea crassus caligine nubem,
praesertim si tempestas a vertice silvis
incubuit glomeratque ferens incendia ventus.
hoc ubi, non ab stirpe valent caesaeque reverti
possunt atque ima similes revirescere terra.
infelix superat foliis oleaster amaris.

Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor
tellurem borea rigidam spirante moveri.
rura gelu tum claudit hiems, nec semine iacto
concretum patitur radicem adfigere terrae.
optuma vinetis satio, cum vere rubenti
candida venit avis longis invisa colubris,
prima vel autummi sub frigora, cum rapidus Sol
nondum hiemem contingit equis, iam praeterit aestas.
ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;
vere tument terrae, et genitalia semina poscunt.

---

292 radicem MP 294 nepotes] per annos V *Non. p. 525, 25*
302 oleae PR *Serv. Schol. Bern.* 315 persuadit acantho P
316 movere M 318 concretam M^{2}PR *Serv. Schol. Bern.*

tum pater omnipotens fecundis imbribus aether
coniugis in gremium laetae descendit et omnis
magnus alit magno commixtus corpore fetus.
avia tum resonant avibus virgulta canoris,
et Venerem certis repetunt armenta diebus;
parturit almus ager, Zephyrique tepentibus auris
laxant arva sinus; superat tener omnibus umor;
inque novos soles audent se germina tuto
credere, nec metuit surgentis pampinus austros
aut actum caelo magnis aquilonibus imbrem,
sed trudit gemmas et frondes explicat omnis.
non alios prima crescentis origine mundi
inluxisse dies aliumve habuisse tenorem
crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
orbis, et hibernis parcebant flatibus euri,
cum primae lucem pecudes hausere, virumque
terrea progenies duris caput extulit arvis,
inmissaeque ferae silvis et sidera caelo.
nec res hunc tenerae possent perferre laborem,
si non tanta quies iret frigusque caloremque
inter et exciperet caeli indulgentia terras.
Quod superest, quaecumque premes virgulta per agros,
sparge fimo pingui, et multa memor occule terra,
aut lapidem bibulum aut squalentis infode conchas:
inter enim labentur aquae, tenuisque subibit
halitus, atque animos tollent sata. iamque reperti,
qui saxo super atque ingentis pondere testae
urgerent: hoc effusos munimen ad imbres,
hoc, ubi hiulca siti findit Canis aestifer arva.
Seminibus positis superest diducere terram
saepius ad capita et duros iactare bidentis,

---

330 trementibus PR *Schol. Bern.* 332 gramina M(P)R *Probae cento 282 refutat Serv. auct. (cf. Philarg.)* 336 alias P 339 hiberni M *Schol. Bern.* 340 haussere utrumque P 341 ferrea M[1]PR *Lactantii (inst. 2, 10) codd. BRH Serv.* vernis *Schol. Horat. c. 1, 12, 30* 343 possint M[2] sufferre M[1] 344 calorque P *(cf. Serv. auct.)* 353 findit] scindit P 354 deducere M *Non. p. 457, 29*

aut presso exercere solum sub vomere et ipsa
flectere luctantis inter vineta iuvencos;
tum levis calamos et rasae hastilia virgae
fraxineasque aptare sudes furcasque valentis,
viribus eniti quarum et contemnere ventos
adsuescant summasque sequi tabulata per ulmos.
  Ac dum prima novis adolescit frondibus aetas,
parcendum teneris, et dum se laetus ad auras
palmes agit laxis per purum inmissus habenis,
ipsa acie nondum falcis temptanda, sed uncis
carpendae manibus frondes interque legendae.
inde ubi iam validis amplexae stirpibus ulmos
exierint, tunc stringe comas, tunc bracchia tonde —
ante reformidant ferrum — tum denique dura
exerce imperia et ramos compesce fluentis.
  Texendae saepes etiam et pecus omne tenendum,
praecipue dum frons tenera inprudensque laborum:
cui super indignas hiemes solemque potentem
silvestres uri adsidue capreaeque sequaces
inludunt, pascuntur oves avidaeque iuvencae.
frigora nec tantum cana concreta pruina
aut gravis incumbens scopulis arentibus aestas,
quantum illi nocuere greges durique venenum
dentis et ad morsum signata in stirpe cicatrix.
non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
caeditur et veteres ineunt proscaenia ludi,
praemiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidae posuere, atque inter pocula laeti
mollibus in pratis unctos saluere per utres.
nec non Ausonii, Troia gens missa, coloni
versibus incomptis ludunt risuque soluto,
oraque corticibus sumunt horrenda cavatis,

362 aestas P 365 acies M[2]PV[1], *ut videtur (cf. Serv.)* 367 viribus M[2] 379 a morsu(o) M *Servii (georg. 2,196) codd. aliquot* 382 ingentis (ingentes) MP *Prob. Non. p. 196, 6 Prisc. gramm. II 64* 384 salivere M[2] *Diom. gramm. I 374* saliere R *Prob. Prisc. gramm. II 540 Dub. Nom. gramm. V 593 Arus. gramm. VII 511* 385 missa] orsa *Prob.*

et te Bacche vocant per carmina laeta, tibique
oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
hinc omnis largo pubescit vinea fetu,
complentur vallesque cavae saltusque profundi
et quocumque deus circum caput egit honestum.
ergo rite suum Baccho dicemus honorem
carminibus patriis, lancesque et liba feremus,
et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
cui numquam exhausti satis est: namque omne quotannis
terque quaterque solum scindendum glaebaque versis
aeternum frangenda bidentibus, omne levandum
fronde nemus. redit agricolis labor actus in orbem,
atque in se sua per vestigia volvitur annus.
ac iam olim, seras posuit cum vinea frondes,
frigidus et silvis aquilo decussit honorem,
iam tum acer curas venientem extendit in annum
rusticus, et curvo Saturni dente relictam
persequitur vitem attondens fingitque putando.
primus humum fodito, primus devecta cremato
sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
postremus metito. bis vitibus ingruit umbra,
bis segetem densis obducunt sentibus herbae;
durus uterque labor: laudato ingentia rura,
exiguum colito. nec non etiam aspera rusci
vimina per silvam et ripis fluvialis harundo
caeditur, incultique exercet cura salicti.
iam vinctae vites, iam falcem arbusta reponunt,
iam canit effectos extremus vinitor antes:
sollicitanda tamen tellus pulvisque movendus,
et iam maturis metuendus Iuppiter uvis.
Contra non ulla est oleis cultura: neque illae
procurvam exspectant falcem rastrosque tenacis,

388 et] sed *Prob.* 405 extendet M 411 inducunt P 413 rusti M[2]PR *(cf. Schol. Bern.)* 417 effectus M[2] *probat Serv. v. l. in Schol. Bern.*

cum semel haeserunt arvis aurasque tulerunt;
ipsa satis tellus, cum dente recluditur unco,
sufficit umorem et gravidas, cum vomere, fruges.
hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
  Poma quoque, ut primum truncos sensere valentis
et viris habuere suas, ad sidera raptim
vi propria nituntur opisque haud indiga nostrae.
nec minus interea fetu nemus omne gravescit,
sanguineisque inculta rubent aviaria bacis.
tondentur cytisi, taedas silva alta ministrat,
pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt.
et dubitant homines serere atque inpendere curam?
quid maiora sequar? salices humilesque genistae
aut illae pecori frondem aut pastoribus umbram
sufficiunt saepemque satis et pabula melli.
et iuvat undantem buxo spectare Cytoron
Naryciaeque picis lucos, iuvat arva videre
non rastris hominum, non ulli obnoxia curae.
ipsae Caucasio steriles in vertice silvae,
quas animosi Euri adsidue franguntque feruntque,
dant alios aliae fetus, dant utile lignum
navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque.
hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
agricolae, et pandas ratibus posuere carinas.
viminibus salices fecundae, frondibus ulmi,
at myrtus validis hastilibus et bona bello
cornus, Ituraeos taxi torquentur in arcus.
nec tiliae leves aut torno rasile buxum
non formam accipiunt ferroque cavantur acuto.
nec non et torrentem undam levis innatat alnus
missa Pado; nec non et apes examina condunt
corticibusque cavis vitiosaeque ilicis alvo.
quid memorandum aeque Baccheia dona tulerunt?

426 calentes M[1]   433 *in ima pag. add., paene eras., ita ut tantum legi possint:* et · ubitant ho · M   435 umbrām (i supra) M *(?)*   449 aut] et *Cledon. gramm. V 41 Non. p. 194, 22*   451 torquentem M[1]   452 exagmine M[1]

Bacchus et ad culpam causas dedit; ille furentis
Centauros leto domuit, Rhoecumque Pholumque
et magno Hylaeum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas, quibus ipsa procul discordibus armis
fundit humo facilem victum iustissima tellus.
si non ingentem foribus domus alta superbis
mane salutantum totis vomit aedibus undam,
nec varios inhiant pulchra testudine postes
inlusasque auro vestes Ephyreiaque aera,
alba nec Assyrio fucatur lana veneno,
nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
at secura quies et nescia fallere vita,
dives opum variarum, at latis otia fundis,
speluncae vivique lacus et frigida Tempe
mugitusque boum mollesque sub arbore somni
non absunt; illic saltus ac lustra ferarum,
et patiens operum exiguoque adsueta iuventus,
sacra deum sanctique patres: extrema per illos
Iustitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musae,
quarum sacra fero ingenti percussus amore,
accipiant, caelique vias et sidera monstrent,
defectus solis varios lunaeque labores;
unde tremor terris, qua vi maria alta tumescant
obicibus ruptis rursusque in se ipsa residant;
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni, vel quae tardis mora noctibus obstet.
sin has ne possim naturae accedere partis
frigidus obstiterit circum praecordia sanguis,
rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes,
flumina amem silvasque inglorius. o ubi campi

---

456 Rhoetumq. MR 462 vomat *Schol. Horat. epod. 2, 8* 464 inclusasq. M[1]PR *Schol. Bern. refutat Serv.* 466 casiae P 467 vitam PR *Brev. expos. p. 197, 3 H.* 472 parvoque γ c *Non. p. 433, 17 Don. Ter. Andr. 75 Prisc. gramm. III 293 v. l. apud Serv. et Macr. sat. 6, 2, 4* 476 perculsus M[2]

Spercheosque et virginibus bacchata Lacaenis
Taygeta, o qui me gelidis convallibus Haemi
sistat et ingenti ramorum protegat umbra.
felix, qui potuit rerum cognoscere causas,
atque metus omnis et inexorabile fatum
subiecit pedibus strepitumque Acherontis avari.
fortunatus et ille, deos qui novit agrestis
Panaque Silvanumque senem nymphasque sorores.
illum non populi fasces, non purpura regum
flexit et infidos agitans discordia fratres
aut coniurato descendens Dacus ab Histro,
non res Romanae perituraque regna, neque ille
aut doluit miserans inopem aut invidit habenti.
quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea iura
insanumque forum aut populi tabularia vidit.
sollicitant alii remis freta caeca ruuntque
in ferrum, penetrant aulas et limina regum;
hic petit excidiis urbem miserosque penatis,
ut gemma bibat et Sarrano dormiat ostro;
condit opes alius defossoque incubat auro;
hic stupet attonitus rostris; hunc plausus hiantem
per cuneos geminatus enim plebisque patrumque
corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,
exsilioque domos et dulcia limina mutant
atque alio patriam quaerunt sub sole iacentem.
agricola incurvo terram dimovit aratro:
hinc anni labor, hinc patriam parvosque penates
sustinet, hinc armenta boum meritosque iuvencos.
nec requies, quin aut pomis exuberet annus
aut fetu pecorum aut Cerealis mergite culmi,
proventuque oneret sulcos atque horrea vincat.
venit hiems: teritur Sicyonia baca trapetis,
glande sues laeti redeunt, dant arbuta silvae;

---

488 in vallibus *Schol. Horat. carm. 1, 37, 19* 506 indormiat M[1] 512 quaerunt patriam P *Porph. Hor. carm. 2, 16, 18* 513 dimovit] molitus M *(cf. georg. 1, 494)* 514 penates] nepotes PR 515 hic M

et varios ponit fetus autumnus, et alte
mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
interea dulces pendent circum oscula nati,
casta pudicitiam servat domus, ubera vaccae
lactea demittunt, pinguesque in gramine laeto
inter se adversis luctantur cornibus haedi.
ipse dies agitat festos fususque per herbam,
ignis ubi in medio et socii cratera coronant,
te libans Lenaee vocat, pecorisque magistris
velocis iaculi certamina ponit in ulmo,
corporaque agresti nudant praedura palaestrae.
hanc olim veteres vitam coluere Sabini,
hanc Remus et frater, sic fortis Etruria crevit,
scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
septemque una sibi muro circumdedit arces.
ante etiam sceptrum Dictaei regis et ante
impia quam caesis gens est epulata iuvencis,
aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat;
necdum etiam audierant inflari classica, necdum
inpositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos inmensum spatiis confecimus aequor,
et iam tempus equom fumantia solvere colla.

LIBER TERTIVS [FMPRV

Te quoque magna Pales et te memorande canemus
pastor ab Amphryso, vos silvae amnesque Lycaei.
cetera quae vacuas tenuissent carmine mentes,
omnia iam volgata: quis aut Eurysthea durum
aut inlaudati nescit Busiridis aras?
cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos
Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno,
acer equis? temptanda via est, qua me quoque possim

---

524 servet *Schol. Horat. carm. 4, 5, 21* **529** vocant P **531** per-dura M[1] **540** inpositis duros M[1] **542** spumantia PR
Liber III. **3** carmina F[1]MR *Schol. Bern. refutat Serv. auct.* **5** arces M[1]

tollere humo victorque virum volitare per ora.
primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas;
primus Idumaeas referam tibi Mantua palmas,
et viridi in campo templum de marmore ponam
propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius et tenera praetexit harundine ripas.
in medio mihi Caesar erit templumque tenebit:
illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
centum quadriiugos agitabo ad flumina currus.
cuncta mihi Alpheum linquens lucosque Molorchi
cursibus et crudo decernet Graecia caestu.
ipse caput tonsae foliis ornatus olivae
dona feram. iam nunc sollemnis ducere pompas
ad delubra iuvat caesosque videre iuvencos,
vel scaena ut versis discedat frontibus utque
purpurea intexti tollant aulaea Britanni.
in foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam victorisque arma Quirini,
atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum ac navali surgentis aere columnas.
addam urbes Asiae domitas pulsumque Niphaten
fidentemque fuga Parthum versisque sagittis
et duo rapta manu diverso ex hoste tropaea
bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles demissaeque ab Iove gentis
nomina Trosque parens et Troiae Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet tortosque Ixionis anguis
inmanemque rotam et non exsuperabile saxum.
interea dryadum silvas saltusque sequamur
intactos, tua Maecenas haud mollia iussa.
te sine nil altum mens incohat: en age segnis

---

17 et *om.* c *Non. p. 418, 28 Dub. Nom. gramm. V 585* 20 decernit FM[1]PR decertet M[2] 25 tollunt *Prob.* 27 faciam] victam P 38 metuens P

rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithaeron
Taygetique canes domitrixque Epidaurus equorum,
et vox adsensu nemorum ingeminata remugit.
mox tamen ardentis accingar dicere pugnas
Caesaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Caesar.
Seu quis Olympiacae miratus praemia palmae
pascet equos seu quis fortis ad aratra iuvencos,
corpora praecipue matrum legat. optuma torvae
forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
et crurum tenus a mento palearia pendent;
tum longo nullus lateri modus, omnia magna,
pes etiam, et camuris hirtae sub cornibus aures.
nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
aut iuga detrectans interdumque aspera cornu
et faciem tauro propior, quaeque ardua tota
et gradiens ima verrit vestigia cauda.
aetas Lucinam iustosque pati hymenaeos
desinit ante decem, post quattuor incipit annos;
cetera nec feturae habilis nec fortis aratris.
interea, superat gregibus dum laeta iuventas,
solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
atque aliam ex alia generando suffice prolem.
optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus
et labor, et durae rapit inclementia mortis.
semper erunt, quarum mutari corpora mavis:
semper enim refice ac, ne post amissa requiras,
ante veni et subolem armento sortire quotannis.
Nec non et pecori est idem dilectus equino.
tu modo, quos in spem statues summittere gentis,
praecipuum iam inde ab teneris inpende laborem.
continuo pecoris generosi pullus in arvis
altius ingreditur, et mollia crura reponit;

---

50 pascit MR *Prob. Verg. georg. 1, 56—59* 55 sub] cum M[1] 56 mihi] tibi M[1] 65 aliis P 69 malis P(R) 70 admissa M

primus et ire viam et fluvios temptare minacis
audet et ignoto sese committere ponti,
nec vanos horret strepitus. illi ardua cervix
argutumque caput, brevis alvos obesaque terga,
luxuriatque toris animosum pectus. honesti
spadices glaucique, color deterrimus albis
et gilvo. tum, si qua sonum procul arma dedere,
stare loco nescit, micat auribus et tremit artus,
collectumque fremens volvit sub naribus ignem.
densa iuba et dextro iactata recumbit in armo;
at duplex agitur per lumbos spina, cavatque
tellurem et solido graviter sonat ungula cornu.
talis Amyclaei domitus Pollucis habenis
Cyllarus et, quorum Grai meminere poetae,
Martis equi biiuges et magni currus Achillei.
talis et ipse iubam cervice effundit equina
coniugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens inplevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis aut iam segnior annis
deficit, abde domo nec turpi ignosce senectae.
frigidus in Venerem senior frustraque laborem
ingratum trahit, et si quando ad proelia ventum est,
ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis
incassum furit. ergo animos aevomque notabis
praecipue; hinc alias artis prolemque parentum,
et quis cuique dolor victo, quae gloria palmae.
nonne vides, cum praecipiti certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus,
cum spes arrectae iuvenum, exsultantiaque haurit
corda pavor pulsans? illi instant verbere torto
et proni dant lora, volat vi fervidus axis;
iamque humiles, iamque elati sublime videntur
aëra per vacuum ferri atque adsurgere in auras;

77 minantis P *Schol. Bern. Sen. epist. 95, 68* 85 premens P
91 Achillis M 95 hinc M 99 in *om.* M[1] *γ Schol. Iuv. 6, 366*
101 partis P

nec mora nec requies; at fulvae nimbus harenae
tollitur, umescunt spumis flatuque sequentum:
tantus amor laudum, tantae est victoria curae.
primus Ericthonius currus et quattuor ausus
iungere equos rapidusque rotis insistere victor.
frena Pelethronii Lapithae gyrosque dedere
inpositi dorso atque equitem docuere sub armis
insultare solo et gressus glomerare superbos.
aequos uterque labor, aeque iuvenemque magistri
exquirunt calidumque animis et cursibus acrem,
quamvis saepe fuga versos ille egerit hostis
et patriam Epirum referat fortisque Mycenas
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis instant sub tempus, et omnis
inpendunt curas denso distendere pingui,
quem legere ducem et pecori dixere maritum;
florentisque secant herbas fluviosque ministrant
farraque, ne blando nequeat superesse labori
invalidique patrum referant ieiunia nati.
ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
atque ubi concubitus primos iam nota voluptas
sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
saepe etiam cursu quatiunt et sole fatigant,
cum graviter tusis gemit area frugibus, et cum
surgentem ad Zephyrum paleae iactantur inanes.
hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
sit genitali arvo et sulcos oblimet inertis,
sed rapiat sitiens Venerem interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere et succedere matrum
incipit. exactis gravidae cum mensibus errant,
non illas gravibus quisquam iuga ducere plaustris,
non saltu superare viam sit passus et acri
carpere prata fuga fluviosque innare rapacis.
saltibus in vacuis pascunt et plena secundum
flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,

---

114 rapidisque M[2] *Isid. orig. 18, 34, 1* **125** magistrum P
130 voluntas P **143** pascant M[2]

speluncaeque tegant et saxea procubet umbra.
est lucos Silari circa ilicibusque virentem
plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, oestrum Grai vertere vocantes,
asper acerba sonans, quo tota exterrita silvis
diffugiunt armenta, furit mugitibus aether
concussus silvaeque et sicci ripa Tanagri.
hoc quondam monstro horribilis exercuit iras
Inachiae Iuno pestem meditata iuvencae.
hunc quoque — nam mediis fervoribus acrior instat —
arcebis gravido pecori, armentaque pasces
sole recens orto aut noctem ducentibus astris.
  Post partum cura in vitulos traducitur omnis,
continuoque notas et nomina gentis inurunt,
et quos aut pecori malint submittere habendo
aut aris servare sacros aut scindere terram
et campum horrentem fractis invertere glaebis.
cetera pascuntur viridis armenta per herbas:
tu quos ad studia atque usum formabis agrestem,
iam vitulos hortare viamque insiste domandi,
dum faciles animi iuvenum, dum mobilis aetas.
ac primum laxos tenui de vimine circlos
cervici subnecte, dehinc, ubi libera colla
servitio adsuerint, ipsis e torquibus aptos
iunge pares, et coge gradum conferre iuvencos;
atque illis iam saepe rotae ducantur inanes
per terram, et summo vestigia pulvere signent;
post valido nitens sub pondere faginus axis
instrepat, et iunctos temo trahat aereus orbis.
interea pubi indomitae non gramina tantum
nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
sed frumenta manu carpes sata; nec tibi fetae
more patrum nivea implebunt mulctraria vaccae,
at tota in dulcis consument ubera natos.

---

145 protegit M[1] protegat *et* procubet M[2] 146—162 *priores partes abscissae in* F 146 lucum *Sen. epist. 58, 2* 150 fugit F 155 pecoriq. M[2] 163 studium MP 178 sed MPR consumant M

Sin ad bella magis studium turmasque ferocis,
aut Alphea rotis praelabi flumina Pisae
et Iovis in luco currus agitare volantis,
primus equi labor est, animos atque arma videre
bellantum lituosque pati tractuque gementem
ferre rotam et stabulo frenos audire sonantis;
tum magis atque magis blandis gaudere magistri
laudibus et plausae sonitum cervicis amare.
atque haec iam primo depulsus ab ubere matris
audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
invalidus etiamque tremens, etiam inscius aevi.
At tribus exactis, ubi quarta accesserit aestas,
carpere mox gyrum incipiat gradibusque sonare
compositis, sinuetque alterna volumina crurum,
sitque laboranti similis; tum cursibus auras
tum vocet, ac per aperta volans ceu liber habenis
aequora vix summa vestigia ponat harena.
qualis Hyperboreis aquilo cum densus ab oris
incubuit Scythiaeque hiemes atque arida differt
nubila, tum segetes altae campique natantes
lenibus horrescunt flabris, summaeque sonorem
dant silvae, longique urgent ad litora fluctus;
ille volat simul arva fuga, simul aequora verrens.
hinc vel ad Elei metas et maxima campi
sudabit spatia et spumas aget ore cruentas,
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
tum demum crassa magnum farragine corpus
crescere iam domitis sinito; namque ante domandum
ingentis tollent animos prensique negabunt
verbera lenta pati et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis viris industria firmat,
quam Venerem et caeci stimulos avertere amoris,
sive boum sive est cui gratior usus equorum.
atque ideo tauros procul atque in sola relegant

188 audiat M^2R 189 iam iamque M^2 190 occeperit F^1 acceperit M^2, *ut videtur* 194 provocet P *(cf. Schol. Bern.)* 195 ponit A 199 sonoris A 202 hic AM^1P *Prob. Schol. Bern.* 204 Bellica M^1P

pascua post montem oppositum et trans flumina lata,
aut intus clausos satura ad praesaepia servant.
carpit enim viris paulatim uritque videndo
femina, nec nemorum patitur meminisse neque herbae
dulcibus illa quidem inlecebris, et saepe superbos
cornibus inter se subigit decernere amantis.
pascitur in magna Sila formosa iuvenca:
illi alternantes multa vi proelia miscent
volneribus crebris, lavit ater corpora sanguis,
versaque in obnixos urgentur cornua vasto
cum gemitu, reboant silvaeque et longus Olympus.
nec mos bellantis una stabulare, sed alter
victus abit longeque ignotis exulat oris.
multa gemens ignominiam plagasque superbi
victoris, tum quos amisit inultus amores,
et stabula adspectans regnis excessit avitis.
ergo omni cura viris exercet, et inter
dura iacet pernix instrato saxa cubili
frondibus hirsutis et carice pastus acuta,
et temptat sese, atque irasci in cornua discit
arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
ictibus, et sparsa ad pugnam proludit harena.
ast ubi collectum robur viresque refectae,
signa movet, praecepsque oblicum fertur in hostem:
fluctus ut in medio coepit cum albescere ponto,
longius ex altoque sinum trahit, utque volutus
ad terras inmane sonat per saxa neque ipso
monte minor procumbit, at ima exaestuat unda
vorticibus nigramque alte subvectat harenam.

Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque
et genus aequoreum, pecudes pictaeque volucres,
in furias ignemque ruunt: amor omnibus idem.

---

219 Silva AM¹P *(cf. Serv.)* 221 lavat M² 223 reboant PR *Serv., Serv. in Don. gramm. IV 438 Pomp. gramm. V 239 Eutych. gramm. V 449 Non. p. 79, 8* resonant M magnus PR 235 ast] post PR 236 oblitum PR *Serv.* 237 ut in primo M² 241 subiectat P

tempore non alio catulorum oblita leaena
saevior erravit campis, nec funera volgo
tam multa informes ursi stragemque dedere
per silvas; tum saevos aper, tum pessima tigris;
heu male tum Libyae solis erratur in agris.
nonne vides, ut tota tremor pertemptet equorum
corpora, si tantum notas odor attulit auras?
ac neque eos iam frena virum neque verbera saeva,
non scopuli rupesque cavae atque obiecta retardant
flumina correptosque unda torquentia montis.
ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus
et pede prosubigit terram, fricat arbore costas,
atque hinc atque illinc umeros ad volnera durat.
quid iuvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
durus amor? nempe abruptis turbata procellis
nocte natat caeca serus freta; quem super ingens
porta tonat caeli, et scopulis inlisa reclamant
aequora; nec miseri possunt revocare parentes
nec moritura super crudeli funere virgo.
quid lynces Bacchi variae et genus acre luporum
atque canum, quid quae inbelles dant proelia cervi?
scilicet ante omnis furor est insignis equarum;
et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumpsere quadrigae.
illas ducit amor trans Gargara transque sonantem
Ascanium; superant montis et flumina tranant.
continuoque avidis ubi subdita flamma medullis
— vere magis, quia vere calor redit ossibus — illae
ore omnes versae ad Zephyrum stant rupibus altis
exceptantque levis auras, et saepe sine ullis
coniugiis vento gravidae, mirabile dictu,
saxa per et scopulos et depressas convallis
diffugiunt, non Eure tuos neque solis ad ortus,
in borean caurumque, aut unde nigerrimus auster
nascitur et pluvio contristat frigore caelum.

---

257 umerosq. PR 258 quid] qui P 263 supra P *v. l. in Schol. Bern.* 267 Glauci] primum *Prob.* 274 expectantq. M[1](P)

hic demum hippomanes, vero quod nomine dicunt
pastores, lentum destillat ab inguine virus,
hippomanes, quod saepe malae legere novercae
miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit inreparabile tempus,
singula dum capti circumvectamur amore.
hoc satis armentis: superat pars altera curae,
lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
hic labor, hinc laudem fortes sperate coloni.
nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
quam sit et angustis hunc addere rebus honorem;
sed me Parnasi deserta per ardua dulcis
raptat amor; iuvat ire iugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
nunc veneranda Pales magno nunc ore sonandum.
Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
carpere ovis, dum mox frondosa reducitur aestas,
et multa duram stipula felicumque maniplis
sternere subter humum, glacies ne frigida laedat
molle pecus, scabiemque ferat turpisque podagras.
post hinc digressus iubeo frondentia capris
arbuta sufficere et fluvios praebere recentis,
et stabula a ventis hiberno opponere soli
ad medium conversa diem, cum frigidus olim
iam cadit extremoque inrorat aquarius anno.
haec quoque non cura nobis leviore tuendae,
nec minor usus erit, quamvis Milesia magno
vellera mutentur Tyrios incocta rubores:
densior hinc suboles, hinc largi copia lactis;
quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
laeta magis pressis manabunt flumina mammis.
nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci saetasque comantis
usum in castrorum et miseris velamina nautis.

---

297 dura in stipula *et* **duram stipula F^2 durum st. PR 305 hae P** *(cf. Serv. auct.)* **tuenda M 310 flumina] ubera PR** *Non. p. 341, 3 (cf. Serv. auct.)*

pascuntur vero silvas et summa Lycaei
horrentisque rubos et amantis ardua dumos;
atque ipsae memores redeunt in tecta suosque
ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
ergo omni studio glaciem ventosque nivalis,
quo minor est illis curae mortalis egestas,
avertes, victumque feres et virgea laetus
pabula, nec tota claudes faenilia bruma.
at vero Zephyris cum laeta vocantibus aestas,
in saltus utrumque gregem atque in pascua mittes,
luciferi primo cum sidere frigida rura
carpamus, dum mane novom, dum gramina canent,
et ros in tenera pecori gratissimus herba.
inde ubi quarta sitim caeli collegerit hora
et cantu querulae rumpent arbusta cicadae,
ad puteos aut alta greges ad stagna iubeto
currentem ilignis potare canalibus undam,
aestibus aut mediis umbrosam exquirere vallem,
sicubi magna Iovis antiquo robore quercus
ingentis tendat ramos, aut sicubi nigrum
ilicibus crebris sacra nemus adcubet umbra;
tum tenuis dare rursus aquas et pascere rursus
solis ad occasum, cum frigidus aëra vesper
temperat, et saltus reficit iam roscida luna,
litoraque Alcyonen resonant, Acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyae, quid pascua versu
prosequar et raris habitata mapalia tectis?
saepe diem noctemque et totum ex ordine mensem
pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
hospitiis: tantum campi iacet. omnia secum
armentarius Afer agit, tectumque laremque
armaque Amyclaeumque canem Cressamque pharetram;
non secus ac patriis acer Romanus in armis

316 ipse inmemores M[1] 325 canent] crescunt *Don. Ter. Ad. 591* 329 iubebo F[1]P *v. l. in Schol. Bern.* 331 at FMR 334 crebris] gressus M[1]

iniusto sub fasce viam cum carpit, et hosti
ante exspectatum positis stat in agmine castris.
  At non qua Scythiae gentes Maeotiaque unda,
turbidus et torquens flaventis Hister harenas,
quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem.
illic clausa tenent stabulis armenta, nec ullae
aut herbae campo apparent aut arbore frondes;
sed iacet aggeribus niveis informis et alto
terra gelu late, septemque adsurgit in ulnas.
semper hiems, semper spirantes frigora cauri.
tum sol pallentis haud umquam discutit umbras,
nec cum invectus equis altum petit aethera, nec cum
praecipitem Oceani rubro lavit aequore currum.
concrescunt subitae currenti in flumine crustae,
undaque iam tergo ferratos sustinet orbis,
puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris;
aeraque dissiliunt volgo, vestesque rigescunt
indutae, caeduntque securibus umida vina,
et totae solidam in glaciem vertere lacunae,
stiriaque inpexis induruit horrida barbis.
intera toto non setius aëre ninguit:
intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
corpora magna boum, confertoque agmine cervi
torpent mole nova et summis vix cornibus extant.
hos non inmissis canibus, non cassibus ullis
puniceaeve agitant pavidos formidine pennae,
sed frustra oppositum trudentis pectore montem
comminus obtruncant ferro, graviterque rudentis
caedunt, et magno laeti clamore reportant.
ipsi in defossis specubus secura sub alta
otia agunt terra, congestaque robora totasque
advolvere focis ulmos ignique dedere.
hic noctem ludo ducunt et pocula laeti

---

347 iniusto *testantur Don. Ter. Andr. 36 Ps. Ascon. Verr. II, 1, 15 Serv. ecl. 9, 65* invito F hostem M[1] hostis P **348** agmina P **359** lavat M[2] **362** *post* patulis *interpungit* M **369** confecto RV **377** totas M[2] *(cf. autem Serv. Aen. 9, 81)*

fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
talis Hyperboreo septem subiecta trioni
gens effrena virum Riphaeo tunditur euro
et pecudum fulvis velatur corpora saetis.

Si tibi lanitium curae, primum aspera silva
lappaeque tribolique absint; fuge pabula laeta.
continuoque greges villis lege mollibus albos.
illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
nigra subest udo tantum cui lingua palato,
reice, ne maculis infuscet vellera pullis
nascentum, plenoque alium circumspice campo.
munere sic niveo lanae, si credere dignum est,
Pan deus Arcadiae captam te Luna fefellit,
in nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.

At cui lactis amor, cytisum lotosque frequentis
ipse manu salsasque ferat praesepibus herbas.
hinc et amant fluvios magis, et magis ubera tendunt
et salis occultum referunt in lacte saporem.
multi etiam excretos prohibent a matribus haedos
primaque ferratis praefigunt ora capistris.
quod surgente die mulsere horisque diurnis,
nocte premunt; quod iam tenebris et sole cadente
sub lucem exportant, calathis adit oppida pastor;
aut parco sale contingunt hiemique reponunt.

Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
velocis Spartae catulos acremque Molossum
pasce sero pingui. numquam custodibus illis
nocturnum stabulis furem incursusque luporum
aut inpacatos a tergo horrebis Hiberos.
saepe etiam cursu timidos agitabis onagros
et canibus leporem, canibus venabere dammas;
saepe volutabris pulsos silvestribus apros
latratu turbabis agens montisque per altos
ingentem clamore premes ad retia cervum.

---

383 velantur M 398 iam MR extremos P 401 cadente˜ M 408 indignatos M^1 412 agens] agros M

Disce et odoratam stabulis accendere caedrum
galbaneoque agitare gravis nidore chelydros.
saepe sub inmotis praesepibus aut mala tactu
vipera delituit caelumque exterrita fugit,
aut tecto adsuetus coluber succedere et umbrae,
pestis acerba boum, pecorique adspergere virus
fovit humum. cape saxa manu, cape robora pastor
tollentemque minas et sibila colla tumentem
deice; iamque fuga timidum caput abdidit alte,
cum medii nexus extremaeque agmina caudae
solvontur tardosque trahit sinus ultimus orbis.
est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
squamea convolvens sublato pectore terga
atque notis longam maculosus grandibus alvom,
qui dum amnes ulli rumpuntur fontibus et dum
vere madent udo terrae ac pluvialibus austris,
stagna colit ripisque habitans hic piscibus atram
inprobus ingluviem ranisque loquacibus explet;
postquam exusta palus, terraeque ardore dehiscunt,
exsulit in siccum et flammantia lumina torquens
saevit agris asperque siti atque exercitus aestu.
ne mihi tum mollis sub divo carpere somnos
neu dorso nemoris libeat iacuisse per herbas,
cum positis novus exuviis nitidusque iuventa
volvitur aut catulos tectis aut ova relinquens
arduus ad solem et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
turpis ovis temptat scabies, ubi frigidus imber
altius ad vivom persedit et horrida cano
bruma gelu, vel cum tonsis inlotus adhaesit
sudor et hirsuti secuerunt corpora vepres.
dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
perfundunt, udisque aries in gurgite villis

---

415 gravi *codd. det. Serv. Non. p. 315, 6 (praeter cod. B)* 422 iam] cum M^2 nam P 426 corpore P 433 extulit M exilit P(R) 434 siti] sinus M^1 exterritus M^1PR *Schol. Bern. Priscian. gramm. III 337* 443 inlutus M^1PR

mersatur missusque secundo defluit amni;
aut tonsum tristi contingunt corpus amurga,
et spumas miscent argenti et sulpura viva
Idaeasque pices et pinguis unguine ceras
scillamque elleborosque gravis nigrumque bitumen.
non tamen ulla magis praesens fortuna laborum est,
quam si quis ferro potuit rescindere summum
ulceris os: alitur vitium vivitque tegendo,
dum medicas adhibere manus ad volnera pastor
abnegat et meliora deos sedet omina poscens.
quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
cum furit atque artus depascitur arida febris,
profuit incensos aestus avertere et inter
ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltae quo more solent acerque Gelonus,
cum fugit in Rhodopen aut in deserta Getarum,
et lac concretum cum sanguine potat equino.
quam procul aut molli succedere saepius umbrae
videris aut summas carpentem ignavius herbas
extremamque sequi aut medio procumbere campo
pascentem et serae solam decedere nocti,
continuo culpam ferro compesce, priusquam
dira per incautum serpant contagia volgus.
non tam creber agens hiemem ruit aequore turbo,
quam multae pecudum pestes. nec singula morbi
corpora corripiunt, sed tota aestiva repente,
spemque gregemque simul cunctamque ab origine gentem.
tunc sciat, aërias Alpis et Norica si quis
castella in tumulis et Iapydis arva Timavi
nunc quoque post tanto videat desertaque regna
pastorum et longe saltus lateque vacantis.
Hic quondam morbo caeli miseranda coorta est
tempestas totoque autumni incanduit aestu,

---

456 et] aut MR omnia PR *Servii aliquot codd.* 462 atque PR 466 concumbere P 475 Iapygis PR *Schol. Bern. refutat Serv.* arma M¹R ora P

et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum,
corrupitque lacus, infecit pabula tabo.
nec via mortis erat simplex, sed ubi ignea venis
omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
rursus abundabat fluidus liquor omniaque in se
ossa minutatim morbo conlapsa trahebat.
saepe in honore deum medio stans hostia ad aram,
lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
inter cunctantis cecidit moribunda ministros.
aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
inde nec inpositis ardent altaria fibris,
nec responsa potest consultus reddere vates,
ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri
summaque ieiuna sanie infuscatur harena.
hinc laetis vituli volgo moriuntur in herbis
et dulcis animas plena ad praesepia reddunt;
hinc canibus blandis rabies venit, et quatit aegros
tussis anhela sues ac faucibus angit obesis.
labitur infelix studiorum atque inmemor herbae
victor equos fontisque avertitur et pede terram
crebra ferit; demissae aures, incertus ibidem
sudor et ille quidem morituris frigidus, aret
pellis et ad tactum tractanti dura resistit.
haec ante exitium primis dant signa diebus;
sin in processu coepit crudescere morbus,
tum vero ardentes oculi atque attractus ab alto
spiritus, interdum gemitu gravis, imaque longo
ilia singultu tendunt, it naribus ater
sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua.
profuit inserto latices infundere cornu
Lenaeos; ea visa salus morientibus una.
mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
ardebant, ipsique suos iam morte sub aegra —
di meliora piis erroremque hostibus illum —
discissos nudis laniabant dentibus artus.

---

481 corripuit P 483 attraxerat P 503 exilium P
506 altaq., *in marg.* imaq. M 509 insertos P

ecce autem duro fumans sub vomere taurus
concidit et mixtum spumis vomit ore cruorem
extremosque ciet gemitus. it tristis arator
maerentem abiungens fraterna morte iuvencum,
atque opere in medio defixa reliquit aratra.
non umbrae altorum nemorum, non mollia possunt
prata movere animum, non qui per saxa volutus
purior electro campum petit amnis; at ima
solvontur latera, atque oculos stupor urget inertis
ad terramque fluit devexo pondere cervix.
quid labor aut benefacta iuvant, quid vomere terras
invertisse gravis? atqui non Massica Bacchi
munera, non illis epulae nocuere repostae;
frondibus et victu pascuntur simplicis herbae,
pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
flumina, nec somnos abrumpit cura salubris.
tempore non alio dicunt regionibus illis
quaesitas ad sacra boves Iunonis et uris
inparibus ductos alta ad donaria currus.
ergo aegre rastris terram rimantur et ipsis
unguibus infodiunt fruges, montisque per altos
contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
non lupus insidias explorat ovilia circum
nec gregibus nocturnus obambulat: acrior illum
cura domat; timidi dammae cervique fugaces
nunc interque canes et circum tecta vagantur.
iam maris inmensi prolem et genus omne natantum
litore in extremo ceu naufraga corpora fluctus
proluit; insolitae fugiunt in flumina phocae.
interit et curvis frustra defensa latebris
vipera et attoniti squamis adstantibus hydri.
ipsis est aër avibus non aequos, et illae
praecipites alta vitam sub nube relinquont.
praeterea iam nec mutari pabula refert,
quaesitaeque nocent artes; cessere magistri

532 aris P 534 ipsi P 535 arduos P 544 deprensa P
545 adstantibus] serpentibus P

Phillyrides Chiron Amythaoniusque Melampus.
saevit et in lucem Stygiis emissa tenebris
pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
inque dies avidum surgens caput altius effert.
balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
arentesque sonant ripae collesque supini.
iamque catervatim dat stragem atque aggerat ipsis
in stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam
aut undis abolere potest aut vincere flamma;
ne tondere quidem morbo inluvieque peresa
vellera nec telas possunt attingere putris;
verum etiam invisos si quis temptarat amictus,
ardentes papulae atque inmundus olentia sudor
membra sequebatur, nec longo deinde moranti
tempore contactos artus sacer ignis edebat.

MPR]

LIBER QVARTVS

Protinus aërii mellis caelestia dona
exsequar: hanc etiam Maecenas aspice partem.
admiranda tibi levium spectacula rerum
magnanimosque duces totiusque ordine gentis
mores et studia et populos et proelia dicam.
in tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
numina laeva sinunt auditque vocatus Apollo.
Principio sedes apibus statioque petenda,
quo neque sit ventis aditus — nam pabula venti
ferre domum prohibent — neque oves haedique petulci
floribus insultent, aut errans bucula campo
decutiat rorem et surgentis atterat herbas.
absint et picti squalentia terga lacerti

563 temptaret M[1] 566 contractos P
Liber IV. 1 hactenus *Isid. orig. 20, 2, 36* 2 prosequar *Prob.*
11 campi P

pinguibus ab stabulis, meropesque aliaeque volucres
et manibus Progne pectus signata cruentis;
omnia nam late vastant ipsasque volantis
ore ferunt dulcem nidis inmitibus escam.
at liquidi fontes et stagna virentia musco
adsint et tenuis fugiens per gramina rivos,
palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
ut cum prima novi ducent exagmina reges
vere suo ludetque favis emissa iuventus,
vicina invitet decedere ripa calori,
obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
in medium, seu stabit iners seu profluet umor,
transversas salices et grandia conice saxa,
pontibus ut crebris possint consistere et alas
pandere ad aestivom solem, si forte morantis
sparserit aut praeceps Neptuno inmerserit eurus.
haec circum casiae virides et olentia late
serpulla et graviter spirantis copia thymbrae
floreat, inriguumque bibant violaria fontem.
ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
seu lento fuerint alvaria vimine texta,
angustos habeant aditus; nam frigore mella
cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
utraque vis apibus pariter metuenda; neque illae
nequiquam in tectis certatim tenuia cera
spiramenta linunt fucoque et floribus oras
explent collectumque haec ipsa ad munera gluten
et visco et Phrygiae servant pice lentius Idae.
saepe etiam effossis, si vera est fama, latebris
sub terra fovere larem, penitusque repertae
pumicibusque cavis exesaeque arboris antro.
tu tamen et levi rimosa cubilia limo
ungue fovens circum et raras superinice frondes.
neu propius tectis taxum sine neve rubentis
ure foco cancros altae neu crede paludi,

20] aut] atq. P 34 alvearia M² *(cf. Schol. Bern. ad v. 58)*
43 fodiere M¹ fodere M² 46 etpernice P

aut ubi odor caeni gravis aut ubi concava pulsu
saxa sonant vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem Sol aureus egit
sub terras caelumque aestiva luce reclusit,
illae continuo saltus silvasque peragrant
purpureosque metunt flores et flumina libant
summa leves. hinc nescio qua dulcedine laetae
progeniem nidosque fovent, hinc arte recentis
excudunt ceras et mella tenacia fingunt.
hic ubi iam emissum caveis ad sidera caeli
nare per aestatem liquidam suspexeris agmen
obscuramque trahi vento mirabere nubem,
contemplator: aquas dulcis et frondea semper
tecta petunt. huc tu iussos asperge sapores,
trita melisphylla et cerinthae ignobile gramen,
tinnitusque cie et Matris quate cymbala circum:
ipsae consident medicatis sedibus, ipsae
intima more suo sese in cunabula condent.
Sin autem ad pugnam exierint — nam saepe duobus
regibus incessit magno discordia motu;
continuoque animos volgi et trepidantia bello
corda licet longe praesciscere: namque morantis
Martius ille aeris rauci canor increpat, et vox
auditur fractos sonitus imitata tubarum;
tum trepidae inter se coeunt pennisque coruscant
spiculaque exacuunt rostris aptantque lacertos,
et circa regem atque ipsa ad praetoria densae
miscentur magnisque vocant clamoribus hostem —
ergo ubi ver nactae sudum camposque patentis
erumpunt portis: concurritur aethere in alto,
fit sonitus, magnum mixtae glomerantur in orbem
praecipitesque cadunt; non densior aëre grando,
nec de concussa tantum pluit ilice glandis.
ipsi per medias acies insignibus alis
ingentis animos angusto in pectore versant,

53 saltum P 57 excludunt P 58 hinc M 61 *ante* et *interpungit* M *(cf. Brev. expos. Verg. georg. 1,187)* 63 carmen P 73 dum P

usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
aut hos versa fuga victor dare terga subegit.
hi motus animorum atque haec certamina tanta
pulveris exigui iactu conpessa quiescunt.
verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
dede neci; melior vacua sine regnet in aula.
alter erit maculis auro squalentibus ardens.
nam duo sunt genera: hic melior insignis et ore
et rutilis clarus squamis; ille horridus alter
desidia latamque trahens inglorius alvom.
 Vt binae regum facies, ita corpora plebis.
namque aliae turpes horrent, ceu pulvere ab alto
cum venit et sicco terram spuit ore viator
aridus; elucent aliae et fulgore coruscant
ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
haec potior suboles, hinc caeli tempore certo
dulcia mella premes, nec tantum dulcia quantum
et liquida et durum Bacchi domitura saporem.
 At cum incerta volant caeloque exagmina ludunt
contemnuntque favos et frigida tecta relinquont,
instabilis animos ludo prohibebis inani.
nec magnus prohibere labor: tu regibus alas
eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
ire iter aut castris audebit vellere signa.
invitent croceis halantes floribus horti,
et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
ipse thymum tinosque ferens de montibus altis
tecta serat late circum, cui talia curae;
ipse labore manum duro terat, ipse feracis
figat humo plantas et amicos inriget imbris.
 Atque equidem, extremo ni iam sub fine laborum

---

84 credere P 87 iacto P quiescent P *(cf. Schol. Bern.)*
88 ambos P *(cf. Serv. auct. et Schol. Bern.)* 92 meliorq. M^2
110 frugum M^1 cum] iam P 112 pinosq. FM^2P *(cf. Serv. auct. georg. 4, 141 et Fairclough, Class. Philology 1915 Oct.)*

vela traham et terris festinem advertere proram,
forsitan et, pinguis hortos quae cura colendi
ornaret, canerem, biferique rosaria Paesti,
quoque modo potis gauderent intiba rivis
et virides apio ripae, tortusque per herbam
cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
narcissum aut flexi tacuissem vimen acanthi
pallentisque hederas et amantis litora myrtos.
namque sub Oebaliae memini me turribus altis,
qua niger umectat flaventia culta Galaesus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
iugera ruris erant, nec fertilis illa iuvencis
nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho.
hic rarum tamen in dumis holus albaque circum
lilia verbenasque premens vescumque papaver
regum aequabat opes animis, seraque revertens
nocte domum dapibus mensas onerabat inemptis.
primus vere rosam atque autumno carpere poma,
et cum tristis hiems etiamnum frigore saxa
rumperet et glacie cursus frenaret aquarum,
ille comam mollis iam tondebat hyacinthi
aestatem increpitans seram zephyrosque morantis.
ergo apibus fetis idem atque examine multo
primus abundare et spumantia cogere pressis
mella favis; illi tiliae atque uberrima tinus,
quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
induerat, totidem autumno matura tenebat.
ille etiam seras in versum distulit ulmos
eduramque pirum et spinos iam pruna ferentis
iamque ministrantem platanum potantibus umbras.
verum haec ipse equidem spatiis exclusus iniquis
praetereo atque aliis post me memoranda relinquo.
  Nunc age, naturas apibus quas Iuppiter ipse

---

124 que *om.* F   125 autis M[1]   arcis P *Arus. gramm. VII 491*   128 iuris M   129 sedes P   137 hyacinthi] achanti *in marg.* M   141 tilia M   pinus M[2]P *(cf. Verg. georg. 4, 112)*   144 in ventum P   146 portantibus P

addidit, expediam, pro qua mercede canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
Dictaeo caeli regem pavere sub antro.
solae communis natos, consortia tecta
urbis habent, magnisque agitant sub legibus aevom,
et patriam solae et certos novere penatis;
venturaeque hiemis memores aestate laborem
experiuntur et in medium quaesita reponunt.
namque aliae victu invigilant et foedere pacto
exercentur agris; pars intra saepta domorum
Narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
prima favis ponunt fundamina, deinde tenacis
suspendunt ceras; aliae spem gentis adultos
educunt fetus; aliae purissima mella
stipant et liquido distendunt nectare cellas.
sunt quibus ad portas cecidit custodia sorti,
inque vicem speculantur aquas et nubila caeli,
aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
ignavom fucos pecus a praesepibus arcent.
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
ac veluti lentis Cyclopes fulmina massis
cum properant, alii taurinis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu; gemit inpositis incudibus Aetna:
illi inter sese magna vi bracchia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe ferrum:
non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi
munere quamque suo. grandaevis oppida curae
et munire favos et daedala fingere tecta.
at fessae multa referunt se nocte minores,
crura thymo plenae; pascuntur et arbuta passim
et glaucas salices casiamque crocumque rubentem
et pinguem tiliam et ferrugineos hyacinthos.
omnibus una quies operum, labor omnibus unus:

---

154 que *om.* **P** *Probae cento 318* **163 durissima M**[1] **173 Aetna] antrum FP** *(cf. Verg. Aen. 8, 451)*

mane ruunt portis, nusquam mora; rursus easdem
vesper ubi e pastu tandem decedere campis
admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant;
fit sonitus mussantque oras et limina circum.
post ubi iam thalamis se composuere, siletur
in noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
nec vero a stabulis pluvia inpendente recedunt
longius aut credunt caelo adventantibus euris;
sed circum tutae sub moenibus urbis aquantur
excursusque brevis temptant, et saepe lapillos,
ut cumbae instabiles fluctu iactante saburram,
tollunt, his sese per inania nubila librant.
illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
quod nec concubitu indulgent nec corpora segnes
in Venerem solvunt aut fetus nixibus edunt;
verum ipsae e foliis natos, e suavibus herbis
ore legunt, ipsae regem parvosque Quirites
sufficiunt aulasque et cerea regna refigunt.
saepe etiam duris errando in cotibus alas
attrivere, ultroque animam sub fasce dedere:
tantus amor florum et generandi gloria mellis.
ergo ipsas quamvis angusti terminus aevi
excipiat, neque enim plus septima ducitur aestas,
at genus inmortale manet, multosque per annos
stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
praeterea regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
observant. rege incolumi mens omnibus una est;
amisso rupere fidem constructaque mella
diripuere ipsae et crates solvere favorum.
ille operum custos, illum admirantur et omnes
circumstant fremitu denso stipantque frequentes,
et saepe attollunt umeris et corpora bello
obiectant pulchramque petunt per volnera mortem.
His quidam signis atque haec exempla secuti

185 numquam P 191 recludunt M[1] 193 totae P 195 flatu P
199 nexibus M[2](P)R 217 corpora] pectora P

esse apibus partem divinae mentis et haustus
aetherios dixere; deum namque ire per omnia,
terrasque tractusque maris caelumque profundum;
hinc pecudes armenta viros genus omne ferarum
quemque sibi tenuis nascentem arcessere vitas;
scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
omnia, nec morti esse locum, sed viva volare
sideris in numerum atque alto succedere caelo.
Si quando sedem augustam servataque mella
thesauri relines, prius haustu sparsus aquarum
ore fove fumosque manu praetende sequacis.
bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias et Oceani spretos pede reppulit amnis,
aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
tristior hibernas caelo descendit in undas.
illis ira modum supra est, laesaeque venenum
morsibus inspirant et spicula caeca relinquont
adfixae venis animasque in volnere ponunt.
sin duram metues hiemem parcesque futuro
contusosque animos et res miserabere fractas,
at suffire thymo cerasque recidere inanis
quis dubitet? nam saepe favos ignotus adedit
stelio et lucifugis congesta cubilia blattis;
inmunisque sedens aliena ad pabula fucus
aut asper crabro inparibus se inmiscuit armis,
aut dirum tiniae genus, aut invisa Minervae
laxos in foribus suspendit aranea cassis.
quo magis exhaustae fuerint, hoc acrius omnes
incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
complebuntque foros et floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
vita tulit, tristi languebunt corpora morbo,

221 omnia *Ambr. off. 1, 13, commendat Norden*[2] *p. 130* omnis MPR omnes *Serv. Schol. Bern.* 222 terrarum M^2 229 thesauris MR 230 manu] sinu P 231 fetus] flores P 241 sufferre M(P)R 242 nam] iam P 244 pocula M^1 245 scabro M^2 247 in foribus laxos *Prob.*

quod iam non dubiis poteris cognoscere signis:
continuo est aegris alius color, horrida voltum
deformat macies; tum corpora luce carentum
exportant tectis et tristia funera ducunt;
aut illae pedibus conexae ad limina pendent,
aut intus clausis cunctantur in aedibus, omnes
ignavaeque fame et contracto frigore pigrae;
tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,
frigidus ut quondam silvis inmurmurat auster,
ut mare sollicitum stridit refluentibus undis,
aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis —
hic iam galbaneos suadebo incendere odores
mellaque harundineis inferre canalibus, ultro
hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
proderit et tusum gallae admiscere saporem
arentisque rosas aut igni pinguia multo
defruta vel psithia passos de vite racemos
Cecropiumque thymum et grave olentia centaurea.
est etiam flos in pratis, cui nomen amello
fecere agricolae, facilis quaerentibus herba;
namque uno ingentem tollit de caespite silvam,
aureus ipse, sed in foliis, quae plurima circum
funduntur, violae sublucet purpura nigrae;
saepe deum nexis ornatae torquibus arae;
asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
pastores et curva legunt prope flumina Mellae.
huius odorato radices incoque Baccho
pabulaque in foribus plenis adpone canistris.
Sed si quem proles subito defecerit omnis,
nec genus unde novae stirpis revocetur, habebit,
tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
pandere, quoque modo caesis iam saepe iuvencis
insincerus apes tulerit cruor. altius omnem
expediam prima repetens ab origine famam.

254 horridus M[1] 259 ignava PR 264 hinc M[2] 265 harundinibus P 269 psithiae M 278 prope] per P flumina Millae M[1]P flumina Amellae M[2] ***(Schol. Bern.)*** **282 habebis P**

nam qua Pellaei gens fortunata Canopi
accolit effuso stagnantem flumine Nilum
et circum pictis vehitur sua rura phaselis,
quaque pharetratae vicinia Persidis urget,
et viridem Aegyptum nigra fecundat harena,
et diversa ruens septem discurrit in ora
usque coloratis amnis devexus ab Indis:
omnis in hac certam regio iacit arte salutem.
exiguus primum atque ipsos contractus in usus
eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
parietibusque premunt artis et quattuor addunt,
quattuor a ventis obliqua luce fenestras.
tum vitulus bima curvans iam cornua fronte
quaeritur; huic geminae nares et spiritus oris
multa reluctanti obsuitur, plagisque perempto
tusa per integram solvontur viscera pellem.
sic positum in clauso linquont et ramea costis
subiciunt fragmenta thymum casiasque recentis.
hoc geritur Zephyris primum inpellentibus undas,
ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
interea teneris tepefactus in ossibus umor
aestuat, et visenda modis animalia miris,
trunca pedum primo, mox et stridentia pennis,
miscentur tenuemque magis magis aëra carpunt,
donec ut aestivis effusus nubibus imber
erupere aut ut nervo pulsante sagittae,
prima leves ineunt si quando proelia Parthi.
  Quis deus hanc Musae, quis nobis extudit artem?
unde nova ingressus hominum experientia cepit?
pastor Aristaeus fugiens Peneia Tempe
amissis, ut fama, apibus morboque fameque
tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis
multa querens atque hac adfatus voce parentem:

---

290. 291. 293. 292 R 290. 292. 291. 293 P 295 ad usus M²R 301 obstruitur PR *(cf. Schol. Bern.)* **307 lignis P 319 sacrum] placidum M**

'mater Cyrene mater, quae gurgitis huius
ima tenes, quid me praeclara stirpe deorum —
si modo, quem perhibes, pater est Thymbraeus Apollo —
invisum fatis genuisti, aut quo tibi nostri
pulsus amor? quid me caelum sperare iubebas?
en etiam hunc ipsum vitae mortalis honorem,
quem mihi vix frugum et pecudum custodia sollers
omnia temptanti extuderat, te matre relinquo.
quin age et ipsa manu felicis erue silvas,
fer stabulis inimicum ignem atque interfice messis,
ure sata et duram in vitis molire bipennem,
tanta meae si te ceperunt taedia laudis.'
at mater sonitum thalamo sub fluminis alti
sensit. eam circum Milesia vellera nymphae
carpebant hyali saturo fucata colore,
Drymoque Xanthoque Ligeaque Phyllodoceque,
caesariem effusae nitidam per candida colla,
[Nesaee Spioque Thaliaque Cymodoceque]
Cydippeque et flava Lycorias, altera virgo,
altera tum primos Lucinae experta labores,
Clioque et Beroe soror, Oceanitides ambae,
ambae auro, pictis incinctae pellibus ambae,
atque Ephyre atque Opis et Asia Deiopea
et tandem positis velox Arethusa sagittis.
inter quas curam Clymene narrabat inanem
Volcani, Martisque dolos et dulcia furta,
aque Chao densos divom numerabat amores.
carmine quo captae fusis dum mollia pensa
devolvont, iterum maternas inpulit auris
luctus Aristaei, vitreisque sedilibus omnes
obstipuere; sed ante alias Arethusa sorores
prospiciens summa flavom caput extulit unda,
et procul: 'o gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,

---

327 pecorum PR 331 duram] validam M²PR 338 *deest in* MPR 347 atque MR adque G vel Chao *Schol. Bern.*

tristis Aristaeus Penei genitoris ad undam
stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.'
huic percussa nova mentem formidine mater
'duc age duc ad nos; fas illi limina divom
tangere' ait. simul alta iubet discedere late
flumina, qua iuvenis gressus inferret. at illum
curvata in montis speciem circumstetit unda
accepitque sinu vasto misitque sub amnem.
iamque domum mirans genetricis et umida regna
speluncisque lacus clausos lucosque sonantis
ibat, et ingenti motu stupefactus aquarum
omnia sub magna labentia flumina terra
spectabat diversa locis, Phasimque Lycumque
et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta
saxosusque sonans Hypanis Mysusque Caicus,
et gemina auratus taurino cornua voltu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
in mare purpureum violentior effluit amnis.
postquam est in thalami pendentia pumice tecta
perventum et nati fletus cognovit inanis
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontis
germanae tonsisque ferunt mantelia villis;
pars epulis onerant mensas et plena reponunt
pocula, Panchaeis adolescunt ignibus arae;
et mater 'cape Maeonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus' ait. simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum nymphasque sorores,
centum quae silvas, centum quae flumina servant.
ter liquido ardentem perfundit nectare Vestam,
ter flamma ad summum tecti subiecta reluxit.
omine quo firmans animum sic incipit ipsa:
'Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
caeruleus Proteus, magnum qui piscibus aequor

---

361 faciem GPR *Lact. inst. 4, 10* 368 primus M rupit P 370 saxosum *commendat Serv.* 378 mensas] aras P 379 pinguibus M[2] 385 flammam M 387 Carpathii *Prob.*

et iuncto bipedum curru metitur equorum.
hic nunc Emathiae portus patriamque revisit
Pallenen; hunc et nymphae veneramur et ipse
grandaevus Nereus; novit namque omnia vates,
quae sint, quae fuerint, quae mox ventura trahantur;
quippe ita Neptuno visum est, inmania cuius
armenta et turpis pascit sub gurgite phocas.
hic tibi nate prius vinclis capiendus, ut omnem
expediat morbi causam eventusque secundet.
nam sine vi non ulla dabit praecepta neque illum
orando flectes: vim duram et vincula capto
tende; doli circum haec demum frangentur inanes.
ipsa ego te, medios cum Sol accenderit aestus,
cum sitiunt herbae et pecori iam gratior umbra est,
in secreta senis ducam, quo fessus ab undis
se recipit, facile ut somno adgrediare iacentem.
verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
tum variae eludent species atque ora ferarum.
fiet enim subito sus horridus atraque tigris
squamosusque draco et fulva cervice leaena,
aut acrem sonitum flammae dabit atque ita vinclis
excidet, aut in aquas tenuis dilapsus abibit.
sed quanto ille magis formas se vertet in omnis,
tanto nate magis contende tenacia vincla,
donec talis erit mutato corpore, qualem
videris, incepto tegeret cum lumina somno.'
  Haec ait et liquidum ambrosiae diffundit odorem,
quo totum nati corpus perduxit; at illi
dulcis compositis spiravit crinibus aura,
atque habilis membris venit vigor. est specus ingens
exesi latere in montis, quo plurima vento
cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
deprensis olim statio tutissima nautis;
intus se vasti Proteus tegit obice saxi.

---

391 Pellenen M[1]   400 franguntur PR   411 vertit P *Aug. civ. 10, 10*   412 tantu M[1]P *(cf. Serv. et Schol. Bern.)*   415 defundit G perfundit P

hic iuvenem in latebris aversum a lumine nympha
collocat, ipsa procul nebulis obscura resistit.
iam rapidus torrens sitientis Sirius Indos
ardebat caelo, et medium sol igneus orbem
hauserat; arebant herbae, et cava flumina siccis
faucibus ad limum radii tepefacta coquebant,
cum Proteus consueta petens e fluctibus antra
ibat, eum vasti circum gens umida ponti
exultans rorem late dispergit amarum.
sternunt se somno diversae in litore phocae;
ipse velut stabuli custos in montibus olim,
vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
auditisque lupos acuunt balatibus agni,
considit scopulo medius numerumque recenset.
cuius Aristaeo quoniam est oblata facultas,
vix defessa senem passus componere membra
cum clamore ruit magno, manicisque iacentem
occupat. ille suae contra non inmemor artis
omnia transformat sese in miracula rerum
ignemque horribilemque feram fluviumque liquentem.
verum ubi nulla fugam reperit fallacia, victus
in sese redit atque hominis tandem ore locutus:
'nam quis te iuvenum confidentissime nostras
iussit adire domos, quidve hinc petis?' inquit. at ille
'scis Proteu scis ipse; neque est te fallere quicquam;
sed tu desine velle. deum praecepta secuti
venimus, hinc lassis quaesitum oracula rebus.'
tantum effatus. ad haec vates vi denique multa
ardentis oculos intorsit lumine glauco,
et graviter frendens, sic fatis ora resolvit:
'Non te nullius exercent numinis irae;
magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
haudquaquam ob meritum poenas, nisi fata resistant,

425 torpens P 428 radiis M *Arus. gramm. VII 455* 431 discerpsit P 446 domus M *Probae cento 440* 447 cuiquam P *v. l. apud Serv. in Schol. Bern. et Probae centone 241* 454 lues R *Schol. Bern. Probae cento 265 v. l. apud Serv.* 455 ob] ad P

suscitat et rapta graviter pro coniuge saevit.
illa quidem, dum te fugeret per flumina praeceps,
inmanem ante pedes hydrum moritura puella
servantem ripas alta non vidit in herba.
at chorus aequalis Dryadum clamore supremos
inplerunt montis; flerunt Rhodopeiae arces
altaque Pangaea et Rhesi Mavortia tellus
atque Getae atque Hebrus et Actias Orithyia.
ipse cava solans aegrum testudine amorem
te dulcis coniunx te solo in litore secum,
te veniente die, te decedente canebat.
Taenarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
et caligantem nigra formidine lucum
ingressus manisque adiit regemque tremendum
nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
at cantu commotae Erebi de sedibus imis
umbrae ibant tenues simulacraque luce carentum,
quam multa in foliis avium se milia condunt,
vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber,
matres atque viri defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
inpositique rogis iuvenes ante ora parentum;
quos circum limus niger et deformis harundo
Cocyti tardaque palus inamabilis unda
adligat, et novies Styx interfusa coercet.
quin ipsae stupuere domus atque intima Leti
Tartara caeruleosque inplexae crinibus angues
Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
atque Ixionii vento rota constitit orbis.
iamque pedem referens casus evaserat omnis,
redditaque Eurydice superas veniebat ad auras
pone sequens — namque hanc dederat Proserpina legem —
cum subita incautum dementia cepit amantem
ignoscenda quidem, scirent si ignoscere manes:

---

460 supremo PR **473 foliis] silvis M fluviis** *v. l. in Schol. Bern.*
482 caeruleisq. M[1] **impexae M**[2] **inpexae** *Schol. Bern.* **innexae FR**

restitit Eurydicenque suam iam luce sub ipsa
inmemor heu victusque animi respexit. ibi omnis
effusus labor atque inmitis rupta tyranni
foedera terque fragor stagnis auditus Averni.
illa 'quis et me' inquit 'miseram et te perdidit Orpheu,
quïs tantus furor? en iterum crudelia retro
fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
iamque vale: feror ingenti circumdata nocte
invalidasque tibi tendens, heu non tua, palmas.'
dixit et ex oculis subito ceu fumus in auras
commixtus tenuis fugit diversa, neque illum
prensantem nequiquam umbras et multa volentem
dicere praeterea vidit, nec portitor Orci
amplius obiectam passus transire paludem.
quid faceret, quo se rapta bis coniuge ferret?
quo fletu manis, quae numina voce moveret?
illa quidem Stygia nabat iam frigida cumba.
septem illum totos perhibent ex ordine menses
rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
flevisse, et gelidis haec evolvisse sub antris
mulcentem tigris et agentem carmine quercus;
qualis populea maerens philomela sub umbra
amissos queritur fetus, quos durus arator
observans nido inplumis detraxit; at illa
flet noctem ramoque sedens miserabile carmen
integrat et maestis late loca questibus inplet.
nulla Venus, non ulli animum flexere hymenaei.
solus Hyperboreas glacies Tanaimque nivalem
arvaque Riphaeis numquam viduata pruinis
lustrabat raptam Eurydicen atque inrita Ditis
dona querens; spretae Ciconum quo munere matres
inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi
discerptum latos iuvenem sparsere per agros.
tum quoque marmorea caput a cervice revolsum
gurgite cum medio portans Oeagrius Hebrus

---

493 Avernis M 500 in diversa M[2] 504 erepta M[2] 505 quos R moneret M[1] 509 flesse sibi et R astris R 524 mediu, *ut videtur*, F

volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua
a miseram Eurydicen anima fugiente vocabat,
Eurydicen toto referebant flumine ripae.'
  Haec Proteus, et se iactu dedit aequor in altum,
quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
at non Cyrene; namque ultro adfata timentem:
  'Nate licet tristis animo deponere curas.
haec omnis morbi causa, hinc miserabile nymphae,
cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
exitium misere apibus. tu munera supplex
tende petens pacem et facilis venerare Napaeas;
namque dabunt veniam votis irasque remittent.
sed modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
quattuor eximios praestanti corpore tauros,
qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycaei,
delige et intacta totidem cervice iuvencas.
quattuor his aras alta ad delubra dearum
constitue, et sacrum iugulis demitte cruorem,
corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
post ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
inferias Orphei Lethaea papavera mittes,
et nigram mactabis ovem lucumque revises:
placatam Eurydicen vitula venerabere caesa.'
  Haud mora, continuo matris praecepta facessit;
ad delubra venit, monstratas excitat aras,
quattuor eximios praestanti corpore tauros
ducit et intacta totidem cervice iuvencas.
post ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
inferias Orphei mittit lucumque revisit.
hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
stridere apes utero et ruptis effervere costis,
inmensasque trahi nubes, iamque arbore summa
confluere et lentis uvam demittere ramis.

528—548 *part. prior. abscissae in* **F**   **530 ultro est F**
531 componere M[1]   **542 dimitte M**   **548 capessit M** *(cf. Schol. Bern.)*

Haec super arvorum cultu pecorumque canebam
et super arboribus, Caesar dum magnus ad altum
fulminat Euphraten bello victorque volentis
per populos dat iura viamque adfectat Olympo.
illo Vergilium me tempore dulcis alebat
Parthenope studiis florentem ignobilis oti,
carmina qui lusi pastorum audaxque iuventa
Tityre te patulae cecini sub tegmine fagi.

---

559 cultus G

P. VERGILI MARONIS

AENEIDOS

LIBER PRIMVS

MRV]

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
litora, multum ille et terris iactatus et alto
vi superum saevae memorem Iunonis ob iram,
multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
inferretque deos Latio, genus unde Latinum
Albanique patres atque altae moenia Romae.
Musa mihi causas memora, quo numine laeso
quidve dolens regina deum tot volvere casus
insignem pietate virum, tot adire labores
inpulerit. tantaene animis caelestibus irae?
Urbs antiqua fuit — Tyrii tenuere coloni —
Karthago, Italiam contra Tiberinaque longe
ostia, dives opum studiisque asperrima belli;
quam Iuno fertur terris magis omnibus unam
posthabita coluisse Samo: hic illius arma,
hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse,
si qua fata sinant, iam tum tenditque fovetque.
progeniem sed enim Troiano a sanguine duci
audierat, Tyrias olim quae verteret arces;
hinc populum late regem belloque superbum
venturum excidio Libyae: sic volvere Parcas.

Liber I. 2 Lavinaque M^{2}R *Serv. Donati cod. R ex corr., Gell. 10, 16, 6 Corp. II 4967, 31: 'testimonium Aeneidos fortasse omnium antiquissimum' E. Hübner (cf. Birt l. l.)* 7 alta R 11 impulerat R 18 sinunt M^1

id metuens veterisque memor Saturnia belli,
prima quod ad Troiam pro caris gesserat Argis
— necdum etiam causae irarum saevique dolores
exciderant animo; manet alta mente repostum
iudicium Paridis spretaeque iniuria formae
et genus invisum et rapti Ganymedis honores:
his accensa super iactatos aequore toto
Troas, reliquias Danaum atque inmitis Achilli,
arcebat longe Latio, multosque per annos
errabant acti fatis maria omnia circum.
tantae molis erat Romanam condere gentem.
 Vix e conspectu Sĭculae telluris in altum
vela dabant laeti et spumas salis aere ruebant,
cum Iuno aeternum servans sub pectore volnus
haec secum: 'mene incepto desistere victam
nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
Argivom atque ipsos potuit submergere ponto
unius ob noxam et furias Aiacis Oili?
ipsa Iovis rapidum iaculata e nubibus ignem
disiecitque rates evertitque aequora ventis,
illum exspirantem transfixo pectore flammas
turbine corripuit scopuloque infixit acuto;
ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
et soror et coniunx, una cum gente tot annos
bella gero. et quisquam numen Iunonis adorat
praeterea aut supplex aris inponet honorem?'
 Talia flammato secum dea corde volutans
nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Aeoliam venit. hic vasto rex Aeolus antro
luctantes ventos tempestatesque sonoras
imperio premit ac vinclis et carcere frenat.
illi indignantes magno cum murmure montis
circum claustra fremunt; celsa sedet Aeolus arce
sceptra tenens mollitque animos et temperat iras.

---

30 Achillis R 41 Oili M *Schol. Horat. carm. 2, 4, 5 Don. Servii cod. C (cf. Serv. Aen. 8, 383)* Oilei R 49 inponit *Don.*

ni faciat, maria ac terras caelumque profundum
quippe ferant rapidi secum verrantque per auras:
sed pater omnipotens speluncis abdidit atris
hoc metuens, molemque et montis insuper altos
inposuit regemque dedit, qui foedere certo
et premere et laxas sciret dare iussus habenas.
ad quem tum Iuno supplex his vocibus usa est:
'Aeole, namque tibi divom pater atque hominum rex
et mulcere dedit fluctus et tollere vento,
gens inimica mihi Tyrrhenum navigat aequor,
Ilium in Italiam portans victosque penates:
incute vim ventis submersasque obrue puppes,
aut age diversos et dissice corpora ponto.
sunt mihi bis septem praestanti corpore nymphae,
quarum quae forma pulcherrima Deiopea,
conubio iungam stabili propriamque dicabo,
omnis ut tecum meritis pro talibus annos
exigat et pulchra faciat te prole parentem.'
Aeolus haec contra: 'tuus o regina, quid optes,
explorare labor; mihi iussa capessere fas est.
tu mihi quodcumque hoc regni, tu sceptra Iovemque
concilias, tu das epulis accumbere divom
nimborumque facis tempestatumque potentem.'
Haec ubi dicta, cavom conversa cuspide montem
inpulit in latus: ac venti velut agmine facto,
qua data porta, ruunt et terras turbine perflant.
incubuere mari, totumque a sedibus imis
una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus et vastos volvont ad litora fluctus.
insequitur clamorque virum stridorque rudentum.
eripiunt subito nubes caelumque diemque
Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra.
intonuere poli et crebris micat ignibus aether,
praesentemque viris intentant omnia mortem.

58 faciant M 63 premeret M[1] 70 et] aut M[1] '*hic mutavit coniunctionem; nam dicendam erat* aut' *Serv. auct.* dissicep M[1]
79 concilia R

extemplo Aeneae solvontur frigore membra;
ingemit et duplicis tendens ad sidera palmas
talia voce refert: 'o terque quaterque beati,
quis ante ora patrum Troiae sub moenibus altis
contigit oppetere, o Danaum fortissime gentis
Tydide. mene Iliacis occumbere campis
non potuisse tuaque animam hanc effundere dextra,
saevos ubi Aeacidae telo iacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
scuta virum galeasque et fortia corpora volvit?'
Talia iactanti stridens aquilone procella
velum adversa ferit fluctusque ad sidera tollit.
franguntur remi, tum prora avertit et undis
dat latus, insequitur cumulo praeruptus aquae mons.
hi summo in fluctu pendent, his unda dehiscens
terram inter fluctus aperit, furit aestus harenis.
tris Notus abreptas in saxa latentia torquet —
saxa vocant Itali mediis quae in fluctibus aras,
dorsum inmane mari summo — tris Eurus ab alto
in brevia et syrtis urget (miserabile visu)
inliditque vadis atque aggere cingit harenae.
unam, quae Lycios fidumque vehebat Oronten,
ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
in puppim ferit: excutitur pronusque magister
volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
torquet agens circum, et rapidus vorat aequore vortex.
adparent rari nantes in gurgite vasto,
arma virum tabulaeque et Troïa gaza per undas.
iam validam Ilionei navem, iam fortis Achati,
et qua vectus Abas et qua grandaevos Aletes,
vicit hiems: laxis laterum compagibus omnes
accipiunt inimicum imbrem rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis

103 fluctumque M[1] *Eugraph. Ter. Phorm. 57* 104 proram M *Don. Serv. auct. (v. l.) Porph. Hor. sat. 1, 3, 35* 112 inlisitque *Schol. Hor. carm. 1, 3, 24* 113 Orontem M 120 Achati *Char. gramm. I 132* Achatae MR *Don.*

stagna refusa vadis graviter commotus, et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina,
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
'tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
iam caelum terramque meo sine numine venti
miscere et tantas audetis tollere moles?
quos ego — sed motos praestat componere fluctus;
post mihi non simili poena commissa luetis.
maturate fugam regique haec dicite vestro:
non illi imperium pelagi saevomque tridentem,
sed mihi sorte datum. tenet ille inmania saxa,
vestras Eure domos; illa se iactet in aula
Aeolus, et clauso ventorum carcere regnet.'
Sic ait, et dicto citius tumida aequora placat
collectasque fugat nubes solemque reducit.
Cymothoe simul et Triton adnixus acuto
detrudunt navis scopulo; levat ipse tridenti
et vastas aperit syrtis et temperat aequor
atque rotis summas levibus perlabitur undas.
ac veluti magno in populo cum saepe coorta est
seditio saevitque animis ignobile volgus,
iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat,
tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
conspexere, silent arrectisque auribus adstant;
ille regit dictis animos et pectora mulcet:
sic cunctus pelagi cecidit fragor, aequora postquam
prospiciens genitor caeloque invectus aperto
flectit equos curruque volans dat lora secundo.
Defessi Aeneadae quae proxima litora cursu
contendunt petere et Libyae vertuntur ad oras.
est in secessu longo locus: insula portum
efficit obiectu laterum, quibus omnis ab alto
frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.

---

156 curru] fluctu R

hinc atque hinc vastae rupes geminique minantur
in caelum scopuli, quorum sub vertice late
aequora tuta silent; tum silvis scaena coruscis
desuper horrentique atrum nemus inminet umbra;
fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum,
intus aquae dulces vivoque sedilia saxo,
nympharum domus. hic fessas non vincula navis
ulla tenent, unco non adligat ancora morsu.
huc septem Aeneas collectis navibus omni
ex numero subit; ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentis artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
succepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.
  Aeneas scopulum interea conscendit et omnem
prospectum late pelago petit, Anthea si quem
iactatum vento videat Phrygiasque biremis
aut Capyn aut celsis in puppibus arma Caici.
navem in conspectu nullam, tris litore cervos
prospicit errantis; hos tota armenta sequuntur
a tergo, et longum per vallis pascitur agmen.
constitit hic, arcumque manu celerisque sagittas
corripuit, fidus quae tela gerebat Achates,
ductoresque ipsos primum capita alta ferentis
cornibus arboreis sternit, tum volgus et omnem
miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
nec prius absistit, quam septem ingentia victor

---

165 umbris *Isid. orig. 1, 36, 18 (v. l.)* 166 fronde R^1 167, 169, 168, 171 *hoc ordine (adscriptis in marg. ACBE),* 170 *ima pagina (adscripta D)* M 170 hoc M 174 at *Don.* 177 correptam R^1 181 *legebatur et* si qua *Charisio (gramm. I 218) et Servio auct. testibus* 185 conspicit *Isid. orig. 1, 37, 22* 187 hic *om.* F^1 190 omne *Non. p. 213, 11 Probi (gramm. IV 208) cod. B* 192 abstitit F

corpora fundat humi et numerum cum navibus aequet.
hinc portum petit, et socios partitur in omnis.
vina bonus quae deinde cadis onerarat Acestes,
litore Trinacrio dederatque abeuntibus heros,
dividit, et dictis maerentia pectora mulcet:
'o socii — neque enim ignari sumus ante malorum —
o passi graviora, dabit deus his quoque finem.
vos et Scyllaeam rabiem penitusque sonantis
accestis scopulos, vos et Cyclopea saxa
experti, revocate animos maestumque timorem
mittite: forsan et haec olim meminisse iuvabit.
per varios casus, per tot discrimina rerum
tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
ostendunt, illic fas regna resurgere Troiae.
durate et vosmet rebus servate secundis.'
Talia voce refert curisque ingentibus aeger
spem voltu simulat, premit altum corde dolorem.
illi se praedae accingunt dapibusque futuris:
tergora diripiunt costis et viscera nudant,
pars in frusta secant veribusque trementia figunt,
litore aëna locant alii flammasque ministrant.
tum victu revocant viris fusique per herbam
inplentur veteris Bacchi pinguisque ferinae.
postquam exempta fames epulis mensaeque remotae,
amissos longo socios sermone requirunt
spemque metumque inter dubii, seu vivere credant
sive extrema pati nec iam exaudire vocatos.
praecipue pius Aeneas nunc acris Oronti,
nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
fata Lyci fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
Et iam finis erat, cum Iuppiter aethere summo
despiciens mare velivolum terrasque iacentis
litoraque et latos populos, sic vertice caeli
constitit et Libyae defixit lumina regnis.

---

193 humi *codd. det. Serv.* humo MR 203 et *om.* F 204 per] post *(bis) Carm. epigr. 370 Engström* 212 fingunt R 220 Orontis R[1]

atque illum talis iactantem pectore curas
tristior et lacrimis oculos suffusa nitentis
adloquitur Venus: 'o qui res hominumque deumque
aeternis regis imperiis et fulmine terres,
quid meus Aeneas in te conmittere tantum,
quid Troes potuere, quibus tot funera passis
cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
certe hinc Romanos olim volventibus annis,
hinc fore ductores revocato a sanguine Teucri,
qui mare, qui terras omni dicione tenerent,
pollicitus — quae te genitor sententia vertit?
hoc equidem occasum Troiae tristisque ruinas
solabar fatis contraria fata rependens;
nunc eadem fortuna viros tot casibus actos
insequitur. quem das finem rex magne laborum?
Antenor potuit mediis elapsus Achivis
Illyricos penetrare sinus atque intuma tutus
regna Liburnorum et fontem superare Timavi,
unde per ora novem vasto cum murmure montis
it mare proruptum et pelago premit arva sonanti.
hic tamen ille urbem Patavi sedesque locavit
Teucrorum et genti nomen dedit armaque fixit
Troïa, nunc placida compostus pace quiescit.
nos, tua progenies, caeli quibus adnuis arcem,
navibus — infandum — amissis, unius ob iram
prodimur atque Italis longe disiungimur oris.
hic pietatis honos, sic nos in sceptra reponis.'
Olli subridens hominum sator atque deorum
voltu, quo caelum tempestatesque serenat,
oscula libavit natae, dehinc talia fatur:
'parce metu Cytherea, manent inmota tuorum
fata tibi: cernes urbem et promissa Lavini
moenia, sublimemque feres ad sidera caeli
magnanimum Aenean; neque me sententia vertit.

---

235 a *om.* F^1 236 omnes FV 244 frontem M^1, *ut videtur* 246 in V^1 praeruptum V^2 *Sen. nat. 3, 1, 1 (cf. Serv.) ras. inter* pr *et* r, *superscr.* e *et* o, F^2 252 diiungimur F

hic tibi — fabor enim, quando haec te cura remordet,
longius et volvens fatorum arcana movebo —
bellum ingens geret Italia populosque ferocis
contundet moresque viris et moenia ponet,
tertia dum Latio regnantem viderit aestas
ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
at puer Ascanius, cui nunc cognomen Iulo
additur — Ilus erat, dum res stetit Ilia regno —
triginta magnos volvendis mensibus orbis
imperio explebit regnumque ab sede Lavini
transferet et Longam multa vi muniet Albam.
hic iam ter centum totos regnabitur annos
gente sub Hectorea, donec regina sacerdos
Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
inde lupae fulvo nutricis tegmine laetus
Romulus excipiet gentem et Mavortia condet
moenia Romanosque suo de nomine dicet.
his ego nec metas rerum nec tempora pono,
imperium sine fine dedi. quin aspera Iuno,
quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat,
consilia in melius referet mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos gentemque togatam.
sic placitum. veniet lustris labentibus aetas,
cum domus Assaraci Pthiam clarasque Mycenas
servitio premet ac victis dominabitur Argis.
nascetur pulchra Troianus origine Caesar,
imperium Oceano, famam qui terminet astris,
Iulius, a magno demissum nomen Iulo.
hunc tu olim caelo spoliis Orientis onustum
accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
aspera tum positis mitescent saecula bellis;
cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
iura dabunt; dirae ferro et compagibus artis

---

261 hic tibi fabor *continuat Don.* tibi fabor enim *Serv.* 262 evolvens *Don.* 264 contendunt M[1] 272 *et* hinc *et* hic *Serv.* 285 ac] et *Don.* 289 tunc M[1] onustum] '*alii* honestum *legunt*' *Serv. auct.*

claudentur Belli portae; Furor inpius intus
saeva sedens super arma et centum vinctus aënis
post tergum nodis fremet horridus ore cruento.'
Haec ait et Maia genitum demittit ab alto,
ut terrae utque novae pateant Karthaginis arces
hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
finibus arceret. volat ille per aëra magnum
remigio alarum ac Libyae citus adstitit oris.
et iam iussa facit, ponuntque ferocia Poeni
corda volente deo, in primis regina quietum
accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Aeneas, per noctem plurima volvens,
ut primum lux alma data est, exire locosque
explorare novos, quas vento accesserit oras,
qui teneant — nam inculta videt — hominesne feraene,
quaerere constituit sociisque exacta referre.
classem in convexo nemorum sub rupe cavata
arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
occulit; ipse uno graditur comitatus Achate,
bina manu lato crispans hastilia ferro.
cui mater media sese tulit obvia silva
virginis os habitumque gerens et virginis arma,
Spartanae vel qualis equos Threissa fatigat
Harpalyce volucremque fuga praevertitur Hebrum.
namque umeris de more habilem suspenderat arcum
venatrix dederatque comam diffundere ventis,
nuda genu nodoque sinus collecta fluentis.
ac prior 'heus' inquit 'iuvenes monstrate, mearum
vidistis si quam hic errantem forte sororum
succinctam pharetra et maculosae tegmine lyncis
aut spumantis apri cursum clamore prementem.'
Sic Venus, et Veneris contra sic filius orsus:
'nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
o — quam te memorem virgo? namque haud tibi voltus
mortalis nec vox hominem sonat — o dea certe:

298 terra P[1] 304 accipiunt Teucros M[1] 320 nudoque M 324 spumantem P[1]

an Phoebi soror an nympharum sanguinis una?
sis felix nostrumque leves quaecumque laborem,
et, quo sub caelo tandem, quibus orbis in oris
iactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
erramus vento huc vastis et fluctibus acti.
multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.'
Tum Venus: 'haud equidem tali me dignor honore;
virginibus Tyriis mos est gestare pharetram
purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
sed fines Libyci, genus intractabile bello.
imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
germanum fugiens. longa est iniuria, longae
ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
huic coniunx Sychaeus erat, ditissimus agri
Phoenicum et magno miserae dilectus amore,
cui pater intactam dederat primisque iugarat
ominibus. sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios inmanior omnis.
quos inter medios venit furor: ille Sychaeum
inpius ante aras atque auri caecus amore
clam ferro incautum superat, securus amorum
germanae; factumque diu celavit; et aegram
multa malus simulans vana spe lusit amantem.
ipsa sed in somnis inhumati venit imago
coniugis: ora modis attollens pallida miris
crudelis aras traiectaque pectora ferro
nudavit caecumque domus scelus omne retexit.
tum celerare fugam patriaeque excedere suadet,
auxiliumque viae veteris tellure recludit
thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
his commota fugam Dido sociosque parabat.
conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
aut metus acer erat; navis, quae forte paratae,

---

333 et vastis M[1]R *Don.* 338 urbis M[1] 339 insuperabile *Don.* 341 longa M[1] 342 vestigia *Donati codd. LR*[1] 348 medius PR *Donati cod. L*[2] 357 patriaque M[2]PR

corripiunt onerantque auro. portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
devenere locos, ubi nunc ingentia cernis
moenia surgentemque novae Karthaginis arcem,
mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
taurino quantum possent circumdare tergo.
sed vos qui tandem quibus aut venistis ab oris,
quove tenetis iter?' quaerenti talibus ille
suspirans imoque trahens a pectore vocem:
'o dea, si prima repetens ab origine pergam,
et vacet annalis nostrorum audire laborum,
ante diem clauso componet Vesper Olympo.
nos Troia antiqua, si vestras forte per auris
Troiae nomen iit, diversa per aequora vectos
forte sua Libycis tempestas adpulit oris.
sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates
classe veho mecum, fama super aethera notus.
Italiam quaero patriam et genus ab Iove summo.
bis denis Phrygium conscendi navibus aequor
matre dea monstrante viam data fata secutus;
vix septem convolsae undis euroque supersunt.
ipse ignotus egens Libyae deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus.' nec plura querentem
passa Venus, medio sic interfata dolore est:
'Quisquis es, haud credo invisus caelestibus auras
vitalis carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
perge modo atque hinc te reginae ad limina perfer.
namque tibi reduces socios classemque relatam
nuntio et in tutum versis aquilonibus actam,
ni frustra augurium vani docuere parentes.
aspice bis senos laetantis agmine cygnos,
aetheria quos lapsa plaga Iovis ales aperto
turbabat caelo; nunc terras ordine longo
aut capere aut captas iam despectare videntur:

---

365 cernes PR 366 arces M[1], *ut videtur* 369 advenistis R 374 componat P[1]R componit *(?) Isid. orig. 5,31,5* 380 summo] magno R 389 perge hinc modo atque te M[1] 395 turbabit R 396 respectare P

ut reduces illi ludunt stridentibus alis
et coetu cinxere polum cantusque dedere,
haud aliter puppesque tuae pubesque tuorum
aut portum tenet aut pleno subit ostia velo.
perge modo et qua te ducit via dirige gressum.'
  Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
ambrosiaeque comae divinum vertice odorem
spiravere; pedes vestis defluxit ad imos;
et vera incessu patuit dea. ille ubi matrem
adgnovit, tali fugientem est voce secutus:
'quid natum totiens, crudelis tu quoque, falsis
ludis imaginibus, cur dextrae iungere dextram
non datur ac veras audire et reddere voces?'
talibus incusat, gressumque ad moenia tendit.
at Venus obscuro gradientis aëre saepsit
et multo nebulae circum dea fudit amictu,
cernere ne quis eos neu quis contingere posset
molirive moram aut veniendi poscere causas.
ipsa Paphum sublimis abit sedesque revisit
laeta suas, ubi templum illi, centumque Sabaeo
ture calent arae sertisque recentibus halant.
  Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
iamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
inminet adversasque adspectat desuper arces.
miratur molem Aeneas, magalia quondam,
miratur portas strepitumque et strata viarum.
instant ardentes Tyrii: pars ducere muros
molirique arcem et manibus subvolvere saxa,
pars optare locum tecto et concludere sulco.
iura magistratusque legunt sanctumque senatum.
hic portus alii effodiunt; hic alta theatri
fundamenta locant alii inmanisque columnas
rupibus excidunt, scaenis decora alta futuris.

---

412 multum G *Isid. orig. 1, 37, 19* amictum *Isid. l. l. (uno cod. excepto)* 420 spectant F^1 adspectant F^2 422 astra F^1 425 aptare R^1 427 hinc *Non. p. 342, 20* lata F theatris FPR 428 locant] petunt F^1

qualis apes aestate nova per florea rura
exercet sub sole labor, cum gentis adultos
educunt fetus aut cum liquentia mella
stipant et dulci distendunt nectare cellas,
aut onera accipiunt venientum aut agmine facto
ignavom fucos pecus a praesepibus arcent;
fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
'o fortunati, quorum iam moenia surgunt.'
Aeneas ait, et fastigia suspicit urbis.
infert se saeptus nebula — mirabile dictu —
per medios, miscetque viris neque cernitur ulli.
Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae,
quo primum iactati undis et turbine Poeni
effodere loco signum, quod regia Iuno
monstrarat, caput acris equi: sic nam fore bello
egregiam et facilem victu per saecula gentem.
hic templum Iunoni ingens Sidonia Dido
condebat, donis opulentum et numine divae,
aerea cui gradibus surgebant limina nixaeque
aere trabes, foribus cardo stridebat aënis.
hoc primum in luco nova res oblata timorem
leniit, hic primum Aeneas sperare salutem
ausus et adflictis melius confidere rebus.
namque sub ingenti lustrat dum singula templo
reginam opperiens, dum, quae fortuna sit urbi,
artificumque manus inter se operumque laborem
miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas
bellaque iam fama totum volgata per orbem,
Atridas Priamumque et saevom ambobus Achillem.
constitit, et lacrimans 'quis iam locus,' inquit 'Achate,
quae regio in terris nostri non plena laboris?
en Priamus. sunt hic etiam sua praemia laudi,
sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.

---

441 umbrae F[1] *Serv. in lemm.* umbra F[2] MPR *Don.* 444 monstrabat F[1] 448 nixae F *Probi codd. EV Serv. auct.: 'multi* nixae *legunt'* nexae MPR *Don. Probi codd. MP* 458 Atriden *Sen. epist. 104, 31* 459 Achata *Papyr. Oxyrh. I 31*

solve metus; feret haec aliquam tibi fama salutem.'
sic ait atque animum pictura pascit inani
multa gemens, largoque umectat flumine voltum.
namque videbat, uti bellantes Pergama circum
hac fugerent Grai, premeret Troiana iuventus;
hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.
nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
adgnoscit lacrimans, primo quae prodita somno
Tydides multa vastabat caede cruentus,
ardentisque avertit equos in castra, priusquam
pabula gustassent Troiae Xanthumque bibissent.
parte alia fugiens amissis Troilus armis
infelix puer atque inpar congressus Achilli:
fertur equis curruque haeret resupinus inani,
lora tenens tamen; huic cervixque comaeque trahuntur
per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
interea ad templum non aequae Palladis ibant
crinibus Iliades passis peplumque ferebant,
suppliciter tristes et tusae pectora palmis:
diva solo fixos oculos aversa tenebat.
ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros
exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
tendentemque manus Priamum conspexit inermis.
se quoque principibus permixtum adgnovit Achivis
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens mediisque in milibus ardet,
aurea subnectens exsertae cingula mammae,
bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
Haec dum Dardanio Aeneae miranda videntur,
dum stupet obtutuque haeret defixus in uno,
regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
incessit magna iuvenum stipante caterva.

---

468 currum P[1] 469 nec] et P[1] 482 diva] illa *Don.*
488 adgnoscit FR 497 comitante R

qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur Oreades, illa pharetram
fert umero gradiensque deas supereminet omnis;
Latonae tacitum pertemptant gaudia pectus:
talis erat Dido, talem se laeta ferebat
per medios, instans operi regnisque futuris.
tum foribus divae, media testudine templi,
saepta armis solioque alte subnixa resedit.
iura dabat legesque viris operumque laborem
partibus aequabat iustis aut sorte trahebat,
cum subito Aeneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum
Teucrorumque alios, ater quos aequore turbo
dispulerat penitusque alias averterat oras.
obstipuit simul ipse, simul percussus Achates
laetitiaque metuque: avidi coniungere dextras
ardebant, sed res animos incognita turbat.
dissimulant et nube cava speculantur amicti,
quae fortuna viris, classem quo litore linquant,
quid veniant; cunctis nam lecti navibus ibant
orantes veniam et templum clamore petebant.
 Postquam introgressi et coram data copia fandi,
maximus Ilioneus placido sic pectore coepit:
'o regina, novam cui condere Iuppiter urbem
iustitiaque dedit gentis frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,
oramus: prohibe infandos a navibus ignis,
parce pio generi et propius res adspice nostras.
non nos aut ferro Libycos populare penatis
venimus aut raptas ad litora vertere praedas;
non ea vis animo nec tanta superbia victis.

---

500 Oriades *Gell. 9, 9, 13* 503 ferat F 504 instar F[1] 512 avexerat M[1] abexerat *Don.* advexerat M[2] 513 perculsus MP[2] *Serv. auct. Donati codd. L²R* 518 quid veniant cuncti *continuat Don.* cunctis F[2]P *Servii cod. H* cuncti F[1]MR *Don. Serv.* lectis P[2]R *v. l. apud Serv.*

est locus, Hesperiam Grai cognomine dicunt,
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae;
Oenotri coluere viri; nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
hic cursus fuit,
cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion
in vada caeca tulit penitusque procacibus austris
perque undas superante salo perque invia saxa
dispulit: huc pauci vestris adnavimus oris.
quod genus hoc hominum, quaeve hunc tam barbara morem
permittit patria? hospitio prohibemur harenae;
bella cient primaque vetant consistere terra.
si genus humanum et mortalia temnitis arma,
at sperate deos memores fandi atque nefandi.
rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter
nec pietate fuit nec bello maior et armis.
quem si fata virum servant, si vescitur aura
aetheria neque adhuc crudelibus occubat umbris,
non metus; officio nec te certasse priorem
paeniteat: sunt et Siculis regionibus urbes
arvaque Troianoque a sanguine clarus Acestes.
quassatam ventis liceat subducere classem
et silvis aptare trabes et stringere remos,
si datur Italiam sociis et rege recepto
tendere, ut Italiam laeti Latiumque petamus;
sin absumpta salus et te pater optime Teucrum
pontus habet Libyae nec spes iam restat Iuli,
at freta Sicaniae saltem sedesque paratas,
unde huc advecti, regemque petamus Acesten.'
talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidae.
Tum breviter Dido voltum demissa profatur:
'solvite corde metum Teucri, secludite curas.
res dura et regni novitas me talia cogunt
moliri et late finis custode tueri.

550 armaque R *Don., Serv. legisse videtur*

quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem
virtutesque virosque aut tanti incendia belli?
non obtusa adeo gestamus pectora Poeni,
nec tam aversus equos Tyria Sol iungit ab urbe.
seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva
sive Erycis finis regemque optatis Acesten,
auxilio tutos dimittam opibusque iuvabo.
voltis et his mecum pariter considere regnis:
urbem quam statuo vestra est, subducite navis;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
atque utinam rex ipse noto compulsus eodem
adforet Aeneas. equidem per litora certos
dimittam et Libyae lustrare extrema iubebo,
si quibus eiectus silvis aut urbibus errat.'
His animum arrecti dictis et fortis Achates
et pater Aeneas iamdudum erumpere nubem
ardebant. prior Aenean compellat Achates:
'nate dea, quae nunc animo sententia surgit?
omnia tuta vides, classem sociosque receptos.
unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
submersum; dictis respondent cetera matris.'
vix ea fatus erat, cum circumfusa repente
scindit se nubes et in aethera purgat apertum.
restitit Aeneas claraque in luce refulsit
os umerosque deo similis; namque ipsa decoram
caesariem nato genetrix lumenque iuventae
purpureum et laetos oculis adflarat honores:
quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
argentum Pariusve lapis circumdatur auro.
tum sic reginam adloquitur cunctisque repente
inprovisus ait: 'coram, quem quaeritis, adsum
Troïus Aeneas, Libycis ereptus ab undis.
o sola infandos Troiae miserata labores,
quae nos reliquias Danaum terraeque marisque
omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos
urbe domo socias, grates persolvere dignas

572 terris R 586 cum] quae F[1] 590 numen F[1] 599 exaustis F[1]

non opis est nostrae Dido nec quidquid ubique est
gentis Dardaniae, magnum quae sparsa per orbem.
di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
usquam iustitiae est et mens sibi conscia recti,
praemia digna ferant. quae te tam laeta tulerunt
saecula, qui tanti talem genuere parentes.
in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
lustrabunt, convexa polus dum sidera pascet,
semper honos nomenque tuum laudesque manebunt,
quae me cumque vocant terrae.' sic fatus amicum
Ilionea petit dextra laevaque Serestum,
post alios fortemque Gyan fortemque Cloanthum.
Obstipuit primo aspectu Sidonia Dido,
casu deinde viri tanto et sic ore locuta est:
'quis te nate dea per tanta pericula casus
insequitur, quae vis inmanibus adplicat oris?
tune ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae
alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
atque equidem Teucrum memini Sidona venire
finibus expulsum patriis, nova regna petentem
auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
vastabat Cyprum et victor dicione tenebat.
tempore iam ex illo casus mihi cognitus urbis
Troianae nomenque tuum regesque Pelasgi.
ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
quare agite o tectis iuvenes succedite nostris.
me quoque per multos similis fortuna labores
iactatam hac demum voluit consistere terra:
non ignara mali miseris succurrere disco.'
sic memorat; simul Aenean in regia ducit
tecta, simul divom templis indicit honorem.
nec minus interea sociis ad litora mittit
viginti tauros, magnorum horrentia centum
terga suum, pinguis centum cum matribus agnos,

---

604 iustitia M[1] 606 per te, per qui te t. g. p. *Schol. Hor. carm. 1, 1, 12* 608 poscet F 625 insignis P[1] 629 considere P

munera laetitiamque dii.
at domus interior regali splendida luxu
instruitur, mediisque parant convivia tectis:
arte laboratae vestes ostroque superbo,
ingens argentum mensis caelataque in auro
fortia facta patrum, series longissima rerum,
per tot ducta viros antiquae ab origine gentis.
Aeneas — neque enim patrius consistere mentem
passus amor — rapidum ad navis praemittit Achaten,
Ascanio ferat haec, ipsumque ad moenia ducat;
omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
munera praeterea Iliacis erepta ruinis
ferre iubet, pallam signis auroque rigentem
et circumtextum croceo velamen acantho,
ornatus Argivae Helenae, quos illa Mycenis,
Pergama cum peteret inconcessosque hymenaeos,
extulerat, matris Ledae mirabile donum;
praeterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,
maxima natarum Priami, colloque monile
bacatum et duplicem gemmis auroque coronam.
haec celerans iter ad navis tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
pro dulci Ascanio veniat donisque furentem
incendat reginam atque ossibus inplicet ignem.
quippe domum timet ambiguam Tyriosque bilinguis;
urit atrox Iuno et sub noctem cura recursat.
ergo his aligerum dictis adfatur Amorem:
'nate, meae vires, mea magna potentia solus,
nate, patris summi qui tela Typhoëa temnis,
ad te confugio et supplex tua numina posco.
frater ut Aeneas pelago tuus omnia circum
litora iactetur, odiis Iunonis iniquae,
nota tibi, et nostro doluisti saepe dolore.

---

636 dei MR *Don.* **642 antiqua P^1R 664** *sq.* **potentia · solus | nate · patris M** *Serv. Don.* **668 iacteturque F^2MR** *(cf. Birt) Don.* **iniquae] acerbae F^1P^1**

nunc Phoenissa tenet Dido blandisque moratur
vocibus, et vereor, quo se Iunonia vertant
hospitia; haud tanto cessabit cardine rerum.
quocirca capere ante dolis et cingere flamma
reginam meditor, ne quo se numine mutet,
sed magno Aeneae mecum teneatur amore.
qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.
regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura,
dona ferens pelago et flammis restantia Troiae;
hunc ego sopitum somno super alta Cythera
aut super Idalium sacrata sede recondam,
ne qua scire dolos mediusve occurrere possit.
tu faciem illius noctem non amplius unam
falle dolo et notos pueri puer indue voltus,
ut cum te gremio accipiet laetissima Dido
regalis inter mensas laticemque Lyaeum,
cum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
occultum inspires ignem fallasque veneno.'
paret Amor dictis carae genetricis et alas
exuit et gressu gaudens incedit Iuli.
at Venus Ascanio placidam per membra quietem
inrigat et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliae lucos, ubi mollis amaracus illum
floribus et dulci adspirans complectitur umbra.
iamque ibat dicto parens et dona Cupido
regia portabat Tyriis duce laetus Achate.
cum venit, aulaeis iam se regina superbis
aurea composuit sponda mediamque locavit;
iam pater Aeneas et iam Troiana iuventus
conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
dant manibus famuli lymphas Cereremque canistris
expediunt tonsisque ferunt mantelia villis.

---

670 hunc F²MR *Don.: 'sed per iam explicatur, unde Donatum* **nunc** *legisse apparet' Georgii* **694 amplectitur** *Isid. orig. 17, 9, 14* **700, 709–716, 701–708, 717** *hoc ordine* **M¹**, *litteris adscriptis transponuntur* **M²** **701 famulae MP**

quinquaginta intus famulae, quibus ordine longam
cura penum struere et flammis adolere penates;
centum aliae totidemque pares aetate ministri,
qui dapibus mensas onerent et pocula ponant.
nec non et Tyrii per limina laeta frequentes
convenere, toris iussi discumbere pictis.
mirantur dona Aeneae, mirantur Iulum
flagrantisque dei voltus simulataque verba
pallamque et pictum croceo velamen acantho.
praecipue infelix, pesti devota futurae,
expleri mentem nequit ardescitque tuendo
Phoenissa et pariter puero donisque movetur.
ille ubi complexu Aeneae colloque pependit
et magnum falsi inplevit genitoris amorem,
reginam petit. haec oculis, haec pectore toto
haeret et interdum gremio fovet inscia Dido,
insidat quantus miserae deus. at memor ille
matris Acidaliae paulatim abolere Sychaeum
incipit et vivo temptat praevertere amore
iam pridem resides animos desuetaque corda.
Postquam prima quies epulis mensaeque remotae,
crateras magnos statuunt et vina coronant.
fit strepitus tectis vocemque per ampla volutant
atria; dependent lychni laquearibus aureis
incensi et noctem flammis funalia vincunt.
hic regina gravem gemmis auroque poposcit
inplevitque mero pateram, quam Belus et omnes
a Belo soliti; tum facta silentia tectis:
'Iuppiter, hospitibus nam te dare iura locuntur,
hunc laetum Tyriisque diem Troiaque profectis
esse velis, nostrosque huius meminisse minores.
adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno;
et vos o coetum Tyrii celebrate faventes.'

---

703 longo MR *Don. Eugraph. Ter. Eun. 310 Gell. 4, 1, 15*: '*vel* longam *vel* longo ordine; *utrumque enim profecto scis legi solitum*' 706 onerant GR ponunt GR 719 insideat GR r *v. l. apud Serv.* 723 repostae P[1] 725 it (iit) *Don.* (*sed alibi* fit), *Serv. in lemm.*: '*legitur autem et* fit'

dixit et in mensam laticum libavit honorem,
primaque libato summo tenus attigit ore;
tum Bitiae dedit increpitans; ille inpiger hausit
spumantem pateram et pleno se proluit auro;
post alii proceres. cithara crinitus Iopas
personat aurata, docuit quem maximus Atlas.
hic canit errantem lunam solisque labores,
unde hominum genus et pecudes, unde imber et ignes,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
quid tantum Oceano properent se tinguere soles
hiberni vel quae tardis mora noctibus obstet.
ingeminant plausu Tyrii Troesque secuntur.
nec non et vario noctem sermone trahebat
infelix Dido longumque bibebat amorem,
multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
nunc quibus Aurorae venisset filius armis,
nunc quales Diomedis equi, nunc quantus Achilles.
'immo age, et a prima dic hospes origine nobis
insidias' inquit 'Danaum casusque tuorum
erroresque tuos; nam te iam septima portat
omnibus errantem terris et fluctibus aestas.'

MPR]

LIBER SECVNDVS

Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
'infandum regina iubes renovare dolorem.
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danai, quaeque ipse miserrima vidi
et quorum pars magna fui, quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis? et iam nox umida caelo
praecipitat suadentque cadentia sidera somnos.

---

741 que $\gamma^2 r$: quae *legendum esse monet Serv.* 746 vel] tum P^1 obstat P^1 747 plausum *r Schol. Lucan. ed. Web. 1, 133 Don. Verg. Aen. 2, 1*

Liber II. 1 arrecti *Sacerd. gramm. VI 453* 5 eruerunt P^1

sed si tantus amor casus cognoscere nostros
et breviter Troiae supremum audire laborem,
quamquam animus meminisse horret luctuque refugit,
incipiam.
Fracti bello fatisque repulsi
ductores Danaum, tot iam labentibus annis,
instar montis equom divina Palladis arte
aedificant sectaque intexunt abiete costas;
votum pro reditu simulant, ea fama vagatur.
huc delecta virum sortiti corpora furtim
includunt caeco lateri penitusque cavernas
ingentis uterumque armato milite complent.

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
huc se provecti deserto in litore condunt.
nos abiisse rati et vento petiise Mycenas:
ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
panduntur portae; iuvat ire et Dorica castra
desertosque videre locos litusque relictum.
hic Dolopum manus, hic saevos tendebat Achilles,
classibus hic locus, hic acie certare solebant.
pars stupet innuptae donum exitiale Minervae
et molem mirantur equi; primusque Thymoetes
duci intra muros hortatur et arce locari,
sive dolo seu iam Troiae sic fata ferebant.
at Capys et quorum melior sententia menti,
aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
praecipitare iubent subiectisque urere flammis,
aut terebrare cavas uteri et temptare latebras.
scinditur incertum studia in contraria volgus.

Primus ibi ante omnis magna comitante caterva
Laocoon ardens summa decurrit ab arce

---

13 factisque M[1] 30 acies *codd. det. aliquot Isid. orig. 9, 3, 60 v. l. apud Serv.* 37 iubet P[2] *Non. p. 400, 22 Schol. Horat. c. 1, 16, 4 Pomp. gramm. V 268 Prisciani (gramm. III 196) cod. R* 38 utero P[1] *Pomp. gramm. V 268* 41 Laucoon Mr[1]

et procul 'o miseri, quae tanta insania cives?
creditis avectos hostis aut ulla putatis
dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
aut haec in nostros fabricata est machina muros
inspectura domos venturaque desuper urbi
aut aliquis latet error equo, ne credite Teucri.
quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentis.'
sic fatus validis ingentem viribus hastam
in latus inque feri curvam compagibus alvom
contorsit. stetit illa tremens, uteroque recusso
insonuere cavae gemitumque dedere cavernae.
et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres.
Ecce manus iuvenem interea post terga revinctum
pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidae, qui se ignotum venientibus ultro,
hoc ipsum ut strueret Troiamque aperiret Achivis,
obtulerat, fidens animi atque in utrumque paratus,
seu versare dolos seu certae occumbere morti.
undique visendi studio Troiana iuventus
circumfusa ruit, certantque inludere capto.
accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno
disce omnis.
namque ut conspectu in medio turbatus inermis
constitit atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
'heu quae nunc tellus' inquit, 'quae me aequora possunt
accipere aut quid iam misero mihi denique restat,
cui neque apud Danaos usquam locus et super ipsi

---

44 dolo *Gloss. Vat. 3321* 48 *'distinguendum sane* error' *Serv., contra Serv. auct.* 51 ferit M^1 56 stares PRr *Don. Serv. Diom. gramm. I 428 Asper gramm. V 548 Mar. Victorin. gramm. VI 35. 197 Vel. gramm. VII 55 Audax gramm. VII 328* maneret M^2 *Don. Aspri (gramm. V 548) cod. G* 62 occurrere P^1
65 insidias et crimina (crimen) *v. l. apud Serv.* insidias et crimen *Don.*

Dardanidae infensi poenas cum sanguine poscunt?'
quo gemitu conversi animi, conpressus et omnis
impetus. hortamur fari, quo sanguine cretus
quidve ferat, memoret quae sit fiducia capto.
[ille haec deposita tandem formidine fatur:]
'Cuncta equidem tibi rex fuerit quodcumque, fatebor
vera' inquit 'neque me Argolica de gente negabo:
hoc primum; nec si miserum fortuna Sinonem
finxit, vanum etiam mendacemque inproba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad auris
Belidae nomen Palamedis et incluta fama
gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi
insontem infando indicio, quia bella vetabat,
demisere neci, nunc cassum lumine lugent:
illi me comitem et consanguinitate propincum
pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
dum stabat regno incolumis regumque vigebat
conciliis, et nos aliquod nomenque decusque
gessimus. invidia postquam pellacis Ulixi
— haud ignota loquor — superis concessit ab oris,
adflictus vitam in tenebris luctuque trahebam
et casum insontis mecum indignabar amici.
nec tacui demens et me, fors si qua tulisset,
si patrios umquam remeassem victor ad Argos,
promisi ultorem et verbis odia aspera movi.
hinc mihi prima mali labes, hinc semper Ulixes
criminibus terrere novis, hinc spargere voces
in volgum ambiguas et quaerere conscius arma.
nec requievit enim, donec Calchante ministro —
sed quid ego haec autem nequiquam ingrata revolvo
quidve moror? si omnis uno ordine habetis Achivos
idque audire sat est, iamdudum sumite poenas:
hoc Ithacus velit et magno mercentur Atridae.'

---

76 *ima pag. add.* M *om.* P *non interpretantur Don. et Serv.* 77 quaecumque P 89 consiliis V[1]r 90 fallacis PV, *ut videtur,* r 97 hic mihi M[1]

Tum vero ardemus scitari et quaerere causas,
ignari scelerum tantorum artisque Pelasgae.
prosequitur pavitans et ficto pectore fatur:
'Saepe fugam Danai Troia cupiere relicta
moliri et longo fessi discedere bello,
— fecissentque utinam — saepe illos aspera ponti
interclusit hiems et terruit auster euntis.
praecipue cum iam hic trabibus contextus acernis
staret equos, toto sonuerunt aethere nimbi.
suspensi Eurypylum scitantem oracula Phoebi
mittimus, isque adytis haec tristia dicta reportat:
"sanguine placastis ventos et virgine caesa,
cum primum Iliacas Danai venistis ad oras:
sanguine quaerendi reditus animaque litandum
Argolica." volgi quae vox ut venit ad auris,
obstipuere animi gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
protrahit in medios; quae sint ea numina divom,
flagitat. et mihi iam multi crudele canebant
artificis scelus et taciti ventura videbant.
bis quinos silet ille dies tectusque recusat
prodere voce sua quemquam aut opponere morti.
vix tandem, magnis Ithaci clamoribus actus,
composito rupit vocem et me destinat arae.
adsensere omnes et quae sibi quisque timebat
unius in miseri exitium conversa tulere.
iamque dies infanda aderat, mihi sacra parari
et salsae fruges et circum tempora vittae.
eripui, fateor, leto me et vincula rupi
limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
delitui, dum vela darent, si forte dedissent.
nec mihi iam patriam antiquam spes ulla videndi
nec dulcis natos exoptatumque parentem,

---

105 casus P^1 108 cupiere] voluere *Char. gramm. I 217 refutat Serv. auct.* 114 scitatum M^2r *Don. Non. p. 386, 24 v. l. apud Serv.* 129 rumpit P 138 duplicis P^1 *v. l. apud Serv. auct.*

quos illi fors et poenas ob nostra reposcent
effugia et culpam hanc miserorum morte piabunt.
quod te per superos et conscia numina veri,
per si qua est quae restet adhuc mortalibus usquam
intemerata fides, oro miserere laborum
tantorum, miserere animi non digna ferentis.'
His lacrimis vitam damus et miserescimus ultro.
ipse viro primus manicas atque arta levari
vincla iubet Priamus dictisque ita fatur amicis:
'quisquis es, amissos hinc iam obliviscere Graios:
noster eris. mihique haec edissere vera roganti:
quo molem hanc inmanis equi statuere, quis auctor,
quidve petunt, quae religio aut quae machina belli?'
dixerat. ille dolis instructus et arte Pelasga
sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
'vos aeterni ignes et non violabile vestrum
testor numen' ait 'vos arae ensesque nefandi,
quos fugi, vittaeque deum, quas hostia gessi:
fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura,
fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
si qua tegunt; teneor patriae nec legibus ullis.
tu modo promissis maneas servataque serves
Troia fidem, si vera feram, si magna rependam.
omnis spes Danaum et coepti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. impius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes
fatale adgressi sacrato avellere templo
Palladium caesis summae custodibus arcis
corripuere sacram effigiem manibusque cruentis
virgineas ausi divae contingere vittas:
ex illo fluere ac retro sublapsa referri
spes Danaum, fractae vires, aversa deae mens.
nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
vix positum castris simulacrum: arsere coruscae
luminibus flammae arrectis salsusque per artus

142 restat M[1] umquam M[1] 144 animae *Carm. epigr. 731, 7*
148 iam hinc P 149 verba P

sudor iit, terque ipsa solo — mirabile dictu —
emicuit parmamque ferens hastamque trementem.
extemplo temptanda fuga canit aequora Calchas,
nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
omina ni repetant Argis numenque reducant,
quod pelago et curvis secum avexere carinis.
et nunc quod patrias vento petiere Mycenas,
arma deosque parant comites pelagoque remenso
inprovisi aderunt: ita digerit omina Calchas.
hanc pro Palladio moniti pro numine laeso
effigiem statuere, nefas quae triste piaret.
hanc tamen inmensam Calchas attollere molem
roboribus textis caeloque educere iussit,
ne recipi portis aut duci in moenia posset
neu populum antiqua sub religione tueri.
nam si vestra manus violasset dona Minervae,
tum magnum exitium, quod di prius omen in ipsum
convertant, Priami imperio Phrygibusque futurum;
sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,
ultro Asiam magno Pelopea ad moenia bello
venturam et nostros ea fata manere nepotes.'
  Talibus insidiis periurique arte Sinonis
credita res, captique dolis lacrimisque coactis
quos neque Tydides nec Larissaeus Achilles,
non anni domuere decem, non mille carinae.
  Hic aliud maius miseris multoque tremendum
obicitur magis atque inprovida pectora turbat.
Laocoon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
sollemnis taurum ingentem mactabat ad aras.
ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
— horresco referens — inmensis orbibus angues
incumbunt pelago pariterque ad litora tendunt;
pectora quorum inter fluctus arrecta iubaeque
sanguineae superant undas, pars cetera pontum
pone legit sinuatque inmensa volumine terga.

---

191 Phrygiis F[1] **197** Clariseus F[1] Clarissaeus M[1] **201** Laucoon M *(v. 213)* Neptuni P **202** aram M[1]

fit sonitus spumante salo; iamque arva tenebant
ardentisque oculos suffecti sanguine et igni
sibila lambebant linguis vibrantibus ora.
diffugimus visu exsangues. illi agmine certo
Laocoonta petunt: et primum parva duorum
corpora natorum serpens amplexus uterque
inplicat et miseros morsu depascitur artus;
post ipsum auxilio subeuntem ac tela ferentem
corripiunt spirisque ligant ingentibus, et iam
bis medium amplexi, bis collo squamea circum
terga dati superant capite et cervicibus altis.
ille simul manibus tendit divellere nodos
perfusus sanie vittas atroque veneno,
clamores simul horrendos ad sidera tollit,
qualis mugitus, fugit cum saucius aram
taurus et incertam excussit cervice securim.
at gemini lapsu delubra ad summa dracones
effugiunt saevaeque petunt Tritonidis arcem
sub pedibusque deae clipeique sub orbe teguntur.
tum vero tremefacta novos per pectora cunctis
insinuat pavor, et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
laeserit et tergo sceleratam intorserit hastam.
ducendum ad sedes simulacrum orandaque divae
numina conclamant.
dividimus muros et moenia pandimus urbis.
accingunt omnes operi, pedibusque rotarum
subiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
intendunt: scandit fatalis machina muros
feta armis. pueri circum innuptaeque puellae
sacra canunt funemque manu contingere gaudent.
illa subit mediaeque minans inlabitur urbi.
o patria, o divom domus Ilium et incluta bello
moenia Dardanidum, quater ipso in limine portae
substitit atque utero sonitum quater arma dedere:
instamus tamen inmemores caecique furore

224 incerta P[1] 226 diffugiunt M[1] *Don.*

et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
ora dei iussu non umquam credita Teucris:
nos delubra deum miseri, quibus ultimus esset
ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox
involvens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
conticuere, sopor fessos conplectitur artus.
et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat
a Tenedo tacitae per amica silentia lunae
litora nota petens: flammas cum regia puppis
extulerat, fatisque deum defensus iniquis
inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
reddit equos, laetique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Ulixes
demissum lapsi per funem Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
invadunt urbem somno vinoque sepultam,
caeduntur vigiles portisque patentibus omnis
accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono divom gratissima serpit:
in somnis ecce ante oculos maestissimus Hector
visus adesse mihi largosque effundere fletus,
raptatus bigis ut quondam aterque cruento
pulvere perque pedes traiectus lora tumentis.
ei mihi qualis erat, quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli
vel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis,
squalentem barbam et concretos sanguine crinis
volneraque illa gerens, quae circum plurima muros
accepit patrios. ultro flens ipse videbar

---

251 magnam P 261 divus F[1] *Char. gramm. I 273 (excepto uno codice)*

conpellare virum et maestas expromere voces:
'o lux Dardaniae, spes o fidissima Teucrum,
quae tantae tenuere morae, quibus Hector ab oris
exspectate venis? ut te post multa tuorum
funera, post varios hominumque urbisque labores
defessi adspicimus? quae causa indigna serenos
foedavit voltus aut cur haec volnera cerno?'
ille nihil nec me quaerentem vana moratur,
sed graviter gemitus imo de pectore ducens
'heu fuge nate dea teque his' ait 'eripe flammis.
hostis habet muros, ruit alto a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia penatis:
hos cape fatorum comites, his moenia quaere
magna, pererrato statues quae denique ponto.'
sic ait, et manibus vittas Vestamque potentem
aeternumque adytis effert penetralibus ignem.

Diverso interea miscentur moenia luctu,
et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisae domus arboribusque obtecta recessit,
clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
excutior somno et summi fastigia tecti
adscensu supero atque adrectis auribus adsto:
in segetem veluti cum flamma furentibus austris
incidit, aut rapidus montano flumine torrens
sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
praecipitesque trahit silvas; stupet inscius alto
accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
Volcano superante domus, iam proximus ardet
Ucalegon, Sigea igni freta lata relucent.
exoritur clamorque virum clangorque tubarum.

290 a *om.* **F[1] 299 at M[1] 303 erectis V,** *ut videtur*
311 Volcanesuperante P

arma amens capio; nec sat rationis in armis,
sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
cum sociis ardent animi; furor iraque mentem
praecipitant, pulchrumque mori succurrit in armis.

Ecce autem telis Panthus elapsus Achivom,
Panthus Othryades, arcis Phoebique sacerdos,
sacra manu victosque deos parvomque nepotem
ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
'quo res summa loco Panthu, quam prendimus arcem?'
vix ea fatus eram, gemitu cum talia reddit:
'venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniae. fuimus Troes, fuit Ilium et ingens
gloria Teucrorum; ferus omnia Iuppiter Argos
transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
arduus armatos mediis in moenibus adstans
fundit equos, victorque Sinon incendia miscet
insultans. portis alii bipatentibus adsunt,
milia quot magnis umquam venere Mycenis;
obsedere alii telis angusta viarum
oppositis; stat ferri acies mucrone corusco
stricta parata neci; vix primi proelia temptant
portarum vigiles et caeco Marte resistunt.'
talibus Othryadae dictis et numine divom
in flammas et in arma feror, quo tristis Erinys,
quo fremitus vocat et sublatus ad aethera clamor.
addunt se socios Ripheus et maximus armis
Aepytus oblati per lunam Hypanisque Dymasque
et lateri adglomerant nostro; iuvenisque Coroebus
Mygdonides: illis ad Troiam forte diebus
venerat insano Cassandrae incensus amore,
et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
infelix qui non sponsae praecepta furentis
audierit.
quos ubi confertos audere in proelia vidi,
incipio super his: 'iuvenes fortissima frustra

317 praecipitat P 321 cursum ***v. l. apud Serv.*** **curru P[1]**

pectora, si vobis *audendi* extrema cupido
certa sequi, quae sit rebus fortuna videtis.
excessere omnes adytis arisque relictis
di quibus imperium hoc steterat; succurritis urbi
incensae: moriamur et in media arma ruamus.
una salus victis nullam sperare salutem.'
sic animis iuvenum furor additus. inde lupi ceu
raptores atra in nebula, quos inproba ventris
exegit caecos rabies catulique relicti
faucibus exspectant siccis, per tela, per hostis
vadimus haud dubiam in mortem mediaeque tenemus
urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
quis cladem illius noctis, quis funera fando
explicet aut possit lacrimis aequare labores?
urbs antiqua ruit multos dominata per annos;
plurima perque vias sternuntur inertia passim
corpora perque domos et religiosa deorum
limina. nec soli poenas dant sanguine Teucri:
quondam etiam victis redit in praecordia virtus,
victoresque cadunt Danai. crudelis ubique
luctus, ubique pavor et plurima mortis imago.
  Primus se Danaum magna comitante caterva
Androgeos offert nobis, socia agmina credens,
inscius atque ultro verbis conpellat amicis:
'festinate viri. nam quae tam sera moratur
segnities? alii rapiunt incensa feruntque
Pergama; vos celsis nunc primum a navibus itis?'
dixit, et extemplo — neque enim responsa dabantur
fida satis — sensit medios delapsus in hostis.
obstipuit retroque pedem cum voce repressit.
inprovisum aspris veluti qui sentibus anguem
pressit humi nitens trepidusque repente refugit
attollentem iras et caerula colla tumentem:
haud secus Androgeos visu tremefactus abibat.
inruimus densis et circumfundimur armis,

---

349 auden- P audentem a^2 *b r in ras. Isid. orig. 1, 36, 20 in interpretatione, commendat Serv.* **383** circumfundimus **P r**

ignarosque loci passim et formidine captos
sternimus: adspirat primo fortuna labori.
atque hic successu exsultans animisque Coroebus:
'O socii quae prima' inquit 'fortuna salutis
monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur:
mutemus clipeos Danaumque insignia nobis
aptemus. dolus an virtus, quis in hoste requirat?
arma dabunt ipsi.' sic fatus deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
induitur laterique Argivom accommodat ensem.
hoc Ripheus, hoc ipse Dymas, omnisque iuventus
laeta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
vadimus inmixti Danais haud numine nostro
multaque per caecam congressi proelia noctem
conserimus, multos Danaum demittimus Orco.
diffugiunt alii ad navis et litora cursu
fida petunt, pars ingentem formidine turpi
scandunt rursus equom et nota conduntur in alvo.
Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis.
ecce trahebatur passis Priameia virgo
crinibus a templo Cassandra adytisque Minervae
ad caelum tendens ardentia lumina frustra,
lumina, nam teneras arcebant vincula palmas.
non tulit hanc speciem furiata mente Coroebus
et sese medium iniecit periturus in agmen.
consequimur cuncti et densis incurrimus armis.
hic primum ex alto delubri culmine telis
nostrorum obruimur, oriturque miserrima caedes
armorum facie et Graiarum errore iubarum.
tum Danai gemitu atque ereptae virginis ira
undique collecti invadunt, acerrimus Aiax
et gemini Atridae Dolopumque exercitus omnis:
adversi rupto ceu quondam turbine venti
confligunt, Zephyrusque Notusque, et laetus Eois
Eurus equis; stridunt silvae, saevitque tridenti

387 qua P 394 hoc ipse·Dymas·omnisque M *(cf. Don.)* 396 inmixtis M[1] 418 *om.* M[1] *ima pag. bis add. (versus prior paene eras.)*

spumeus atque imo Nereus ciet aequora fundo.
illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
fudimus insidiis totaque agitavimus urbe,
adparent; primi clipeos mentitaque tela
adgnoscunt atque ora sono discordia signant.
ilicet obruimur numero; primusque Coroebus
Penelei dextra divae armipotentis ad aram
procumbit; cadit et Ripheus, iustissimus unus
qui fuit in Teucris et servantissimus aequi
—dis aliter visum — pereunt Hypanisque Dymasque
confixi a sociis; nec te tua plurima Panthu
labentem pietas nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres et flamma extrema meorum
testor in occasu vestro nec tela nec ullas
vitavisse vices Danaum, et si fata fuissent,
ut caderem meruisse manu. divellimur inde
Iphitus et Pelias mecum — quorum Iphitus aevo
iam gravior, Pelias et volnere tardus Ulixi —
protinus ad sedes Priami clamore vocati.
hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
sic Martem indomitum Danaosque ad tecta ruentis
cernimus obsessumque acta testudine limen.
haerent parietibus scalae, postisque sub ipsos
nituntur gradibus clipeosque ac tela sinistris
protecti obiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidae contra turris ac tecta domorum
culmina convellunt — his se, quando ultima cernunt,
extrema iam in morte parant defendere telis —
auratasque trabes veterum decora illa parentum
devolvont; alii strictis mucronibus imas
obsedere fores, has servant agmine denso.
instaurati animi regis succurrere tectis
auxilioque levare viros vimque addere victis.

---

422 Priami P^1 *(?)* 425 Peneleo *v. l. Frg. Bob. gramm. V 561 (cf. Aen. 6, 20)* 441 atra F^1 443 ad tecta F^1 ad tela *Donati cod. R^2 Serv.* 445 tota P^1 448 illa] alta F^2Mr

Limen erat caecaeque fores et pervius usus
tectorum inter se Priami postesque relicti
a tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
saepius Andromache ferre incomitata solebat
ad soceros et avo puerum Astyanacta trahebat.
evado ad summi fastigia culminis, unde
tela manu miseri iactabant inrita Teucri.
turrim in praecipiti stantem summisque sub astra
eductam tectis, unde omnis Troia videri
et Danaum solitae naves et Achaia castra,
adgressi ferro circum, qua summa labantis
iuncturas tabulata dabant, convellimus altis
sedibus inpulimusque: ea lapsa repente ruinam
cum sonitu trahit et Danaum super agmina late
incidit. ast alii subeunt, nec saxa nec ullum
telorum interea cessat genus.
Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
exsultat, telis et luce coruscus ahena;
qualis ubi in lucem coluber mala gramina pastus,
frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
nunc positis novos exuviis nitidusque iuventa
lubrica convolvit sublato pectore terga,
arduos ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
una ingens Periphas et equorum agitator Achillis
armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
succedunt tecto et flammas ad culmina iactant.
ipse inter primos correpta dura bipenni
limina perrumpit postisque a cardine vellit
aeratos; iamque excisa trabe firma cavavit
robora et ingentem lato dedit ore fenestram.
adparet domus intus et atria longa patescunt,
adparent Priami et veterum penetralia regum,
armatosque vident stantis in limine primo.
At domus interior gemitu miseroque tumultu
miscetur penitusque cavae plangoribus aedes

---

459 inertia **F**[1] **462** Achaica **MP** *Don. Serv. auct.* **463** labentis **M**[1]
465 elapsa **P**[1] repente] ruente **P**[1] **474** convolvens **V**[1]

femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
tum pavidae tectis matres ingentibus errant
amplexaeque tenent postes atque oscula figunt.
instat vi patria Pyrrhus: nec claustra neque ipsi
custodes sufferre valent; labat ariete crebro
ianua et emoti procumbunt cardine postes;
fit via vi; rumpunt aditus primosque trucidant
inmissi Danai et late loca milite complent.
non sic aggeribus ruptis cum spumeus amnis
exiit oppositasque evicit gurgite moles,
fertur in arva furens cumulo camposque per omnis
cum stabulis armenta trahit. vidi ipse furentem
caede Neoptolemum geminosque in limine Atridas,
vidi Hecubam centumque nurus Priamumque per aras
sanguine foedantem quos ipse sacraverat ignis.
quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
barbarico postes auro spoliisque superbi
procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.
Forsitan et Priami fuerint quae fata requiras.
urbis uti captae casum convolsaque vidit
limina tectorum et medium in penetralibus hostem,
arma diu senior desueta trementibus aevo
circumdat nequiquam umeris et inutile ferrum
cingitur ac densos fertur moriturus in hostis.
aedibus in mediis nudoque sub aetheris axe
ingens ara fuit iuxtaque veterrima laurus,
incumbens arae atque umbra complexa penates.
hic Hecuba et natae nequiquam altaria circum
praecipites atra ceu tempestate columbae
condensae et divom amplexae simulacra sedebant.
ipsum autem sumptis Priamum iuvenalibus armis
ut vidit: 'quae mens tam dira miserrime coniunx
inpulit his cingi telis aut quo ruis?' inquit.
'non tali auxilio nec defensoribus istis

---

491 nec ipsi P 503 tanta] am ... P 506 requires *Char. gramm. I 185*
508 mediis P^2 r '*si* mediis *legeris, non stat versus nisi excluso* s' *Serv. (cf. Serv. Aen. 12, 709)* 517 tenebant M^1 '*alii* tenebant' r

tempus eget, non si ipse meus nunc adforet Hector.
huc tandem concede; haec ara tuebitur omnis,
aut moriere simul.' sic ore effata recepit
ad sese et sacra longaevom in sede locavit.

Ecce autem elapsus Pyrrhi de caede Polites,
unus natorum Priami, per tela, per hostis
porticibus longis fugit et vacua atria lustrat
saucius. illum ardens infesto volnere Pyrrhus
insequitur, iam iamque manu tenet et premit hasta.
ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
concidit ac multo vitam cum sanguine fudit.
hic Priamus, quamquam in media iam morte tenetur,
non tamen abstinuit nec voci iraeque pepercit.
'at tibi pro scelere' exclamat 'pro talibus ausis,
di si qua est caelo pietas, quae talia curet,
persolvant grates dignas et praemia reddant
debita, qui nati coram me cernere letum
fecisti et patrios foedasti funere voltus.
at non ille satum quo te mentiris Achilles
talis in hoste fuit Priamo; sed iura fidemque
supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
reddidit Hectoreum meque in mea regna remisit.'
sic fatus senior telumque inbelle sine ictu
coniecit, rauco quod protinus aere repulsum
ex summo clipei nequiquam umbone pependit.
cui Pyrrhus 'referes ergo haec et nuntius ibis
Pelidae genitori. illi mea tristia facta
degeneremque Neoptolemum narrare memento.
nunc morere.' hoc dicens altaria ad ipsa trementem
traxit et in multo lapsantem sanguine nati
inplicuitque comam laeva, dextraque coruscum
extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
haec finis Priami fatorum, hic exitus illum

---

536 dii *Carm. epigr. 816 Don.* curent M[1] curat *Prisc. gramm. III 97 (v.l.)* 537 persolvat dignas grates — reddat *Carm. epigr. 816* 544 inbelleisine M 548 fata *Don. Ter. Ad. 116* 552 coma laevam P

sorte tulit Troiam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus
avolsumque umeris caput et sine nomine corpus.

At me tum primum saevos circumstetit horror.
obstipui; subiit cari genitoris imago,
ut regem aequaevom crudeli volnere vidi
vitam exhalantem, subiit deserta Creusa
et direpta domus et parvi casus Iuli.
respicio et quae sit me circum copia lustro:
deseruere omnes defessi et corpora saltu
ad terram misere aut ignibus aegra dedere.

[Iamque adeo super unus eram, cum limina Vestae
servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida adspicio; dant clara incendia lucem
erranti passimque oculos per cuncta ferenti.
illa sibi infestos eversa ob Pergama Teucros
et Danaum poenam et deserti coniugis iras
praemetuens, Troiae et patriae communis erinys,
abdiderat sese atque aris invisa sedebat.
exarsere ignes animo; subit ira cadentem
ulcisci patriam et sceleratas sumere poenas.
'scilicet haec Spartam incolumis patriasque Mycenas
adspiciet partoque ibit regina triumpho,
coniugiumque domumque patres natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris,
occiderit ferro Priamus, Troia arserit igni,
Dardanium totiens sudarit sanguine litus?
non ita. namque etsi nullum memorabile nomen
feminea in poena est, habet haec victoria laudem:
extinxisse nefas tamen et sumpsisse merentis
laudabor poenas, animumque explesse iuvabit

559 circuminstetit P[1] 567—588 *om.* MP γ a b c m r, *praeterit Don., exstant in Servii (ed. Thilo-Hagen I p. 2 sq.) Vita Verg. atque aliis libris. Cf. praeter alios Leo, Plautinische Forschg.*[2] *p. 42, 3; Heinze, Verg. ep. Technik*[2] *p. 45 sqq.; Norden, Aen. VI*[2] *p. 261 sq.* 572 poenas *Servii cod. Cassellanus*

ultricis famae et cineres satiasse meorum.'
talia iactabam et furiata mente ferebar,]
cum mihi se non ante oculis tam clara videndam
obtulit et pura per noctem in luce refulsit
alma parens, confessa deam qualisque videri
caelicolis et quanta solet, dextraque prehensum
continuit, roseoque haec insuper addidit ore:
'nate quis indomitas tantus dolor excitat iras,
quid furis aut quonam nostri tibi cura recessit?
non prius adspicies, ubi fessum aetate parentem
liqueris Anchisen, superet coniunxne Creusa
Ascaniusque puer? quos omnes undique Graiae
circum errant acies, et ni mea cura resistat,
iam flammae tulerint inimicus et hauserit ensis.
non tibi Tyndaridis facies invisa Lacaenae
culpatusve Paris: divom inclementia, divom
has evertit opes sternitque a culmine Troiam.
adspice — namque omnem, quae nunc obducta tuenti
mortalis hebetat visus tibi et umida circum
caligat, nubem eripiam; tu ne qua parentis
iussa time neu praeceptis parere recusa —
hic ubi disiectas moles avolsaque saxis
saxa vides mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti
fundamenta quatit totamque a sedibus urbem
eruit. hic Iuno Scaeas saevissima portas
prima tenet, sociumque furens a navibus agmen
ferro accincta vocat.
iam summas arces Tritonia — respice — Pallas
insedit nimbo effulgens et Gorgone saeva.
ipse pater Danais animos virisque secundas
sufficit, ipse deos in Dardana suscitat arma.
eripe nate fugam, finemque inpone labori.
nusquam abero et tutum patrio te limine sistam.'

---

587 famae *Servii cod. Cassell.* famam *reliqui libri* **589** oculos M **616** effulgens M *cod. A Probae centonis 563* **620** numquam M[1] *Serv. Aen. 2, 801*

dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
adparent dirae facies inimicaque Troiae
numina magna deum.
  Tum vero omne mihi visum considere in ignis
Ilium et ex imo verti Neptunia Troia;
ac veluti summis antiquam in montibus ornum
cum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
eruere agricolae certatim, illa usque minatur
et tremefacta comam concusso vertice nutat,
volneribus donec paulatim evicta supremum
congemuit traxitque iugis avolsa ruinam.
descendo, ac ducente deo flammam inter et hostis
expedior; dant tela locum flammaeque recedunt.
  Atque ubi iam patriae perventum ad limina sedis
antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
optabam primum montis primumque petebam,
abnegat excisa vitam producere Troia
exiliumque pati. 'vos o, quibus integer aevi
sanguis' ait 'solidaeque suo stant robore vires,
vos agitate fugam.
me si caelicolae voluissent ducere vitam,
has mihi servassent sedes. satis una superque
vidimus excidia et captae superavimus urbi.
sic o sic positum adfati discedite corpus.
ipse manu mortem inveniam, miserebitur hostis,
exuviasque petet. facilis iactura sepulcri.
iam pridem invisus divis et inutilis annos
demoror, ex quo me divom pater atque hominum rex
fulminis adflavit ventis et contigit igni.'
  Talia perstabat memorans fixusque manebat.
nos contra effusi lacrimis coniunxque Creusa
Ascaniusque omnisque domus, ne vertere secum
cuncta pater fatoque urgenti incumbere vellet.
abnegat inceptoque et sedibus haeret in isdem.
rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.

---

632 dea M[1]PV[1]r[1] *Don. (cf. autem A. Körte, Herm. LI (1916) p. 148 sq.)* 644 *ima pag. litt. minor. add.* M 646 petit M[1]

nam quod consilium aut quae iam fortuna dabatur?
'mene efferre pedem genitor te posse relicto
sperasti, tantumque nefas patrio excidit ore?
si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui
et sedet hoc animo perituraeque addere Troiae
teque tuosque iuvat, patet isti ianua leto;
iamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
gnatum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
hoc erat alma parens, quod me per tela, per ignis
eripis, ut mediis hostem in penetralibus utque
Ascanium patremque meum iuxtaque Creusam
alterum in alterius mactatos sanguine cernam.
arma viri ferte arma; vocat lux ultima victos.
reddite me Danais, sinite instaurata revisam
proelia. numquam omnes hodie moriemur inulti.'
Hinc ferro accingor rursus clipeoque sinistram
insertabam aptans meque extra tecta ferebam.
ecce autem complexa pedes in limine coniunx
haerebat parvomque patri tendebat Iulum:
'si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
sin aliquam expertus sumptis spem ponis in armis,
hanc primum tutare domum. cui parvos Iulus,
cui pater et coniunx quondam tua dicta relinquor?'
Talia vociferans gemitu tectum omne replebat,
cum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
namque manus inter maestorumque ora parentum
ecce levis summo de vertice visus Iuli
fundere lumen apex, tactuque innoxia mollis
lambere flamma comas et circum tempora pasci.
nos pavidi trepidare metu crinemque flagrantem
excutere et sanctos restinguere fontibus ignis.
at pater Anchises oculos ad sidera laetus
extulit et caelo palmas cum voce tetendit:
'Iuppiter omnipotens precibus si flecteris ullis,

---

663 natum PV patremq. M 664 hocc M[2] *(cf. Sommer l. l. p. 309)* 665 eripit M 678 relinquar M[1]r 679 replerat F[1] 680 subitu F[1] subito MPVr[2]

adspice nos — hoc tantum — et si pietate meremur,
da deinde auxilium pater atque haec omina firma.'
Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore
intonuit laevom, et de caelo lapsa per umbras
stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
illam summa super labentem culmina tecti
cernimus Idaea claram se condere silva
signantemque vias; tum longo limite sulcus
dat lucem, et late circum loca sulpure fumant.
hic vero victus genitor se tollit ad auras,
adfaturque deos et sanctum sidus adorat:
'iam iam nulla mora est; sequor et qua ducitis adsum.
di patrii servate domum, servate nepotem.
vestrum hoc augurium vestroque in numine Troia est.
cedo equidem nec nate tibi comes ire recuso.'
dixerat ille, et iam per moenia clarior ignis
auditur, propiusque aestus incendia volvont.
'ergo age care pater cervici inponere nostrae;
ipse subibo umeris, nec me labor iste gravabit.
quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
una salus ambobus erit. mihi parvos Iulus
sit comes, et longe servet vestigia coniunx.
vos famuli quae dicam animis advertite vestris.
est urbe egressis tumulus templumque vetustum
desertae Cereris iuxtaque antiqua cupressus
religione patrum multos servata per annos:
hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
tu genitor cape sacra manu patriosque penatis;
me bello e tanto digressum et caede recenti
attrectare nefas, donec me flumine vivo
abluero.'
haec fatus latos umeros subiectaque colla
veste super fulvique insternor pelle leonis

---

691 auxilium *et codd. et Serv. auct. Aen. 2, 686* augurium *Prob.* omnia *Donati codd. LR*[1] *Serv. auct. l. l.* **696** silvam **FM**[1] **699** tollere **P**, *commendat Unterharnscheidt l. l. p. 29 sq.* **713** etgressis **M**

succedoque oneri; dextrae se parvos Iulus
inplicuit sequiturque patrem non passibus aequis,
pone subit coniunx. ferimur per opaca locorum;
et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
tela neque adverso glomerati exagmine Grai,
nunc omnes terrent aurae, sonus excitat omnis
suspensum et pariter comitique onerique timentem.
iamque propinquabam portis omnemque videbar
evasisse viam, subito cum creber ad auris
visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
prospiciens 'nate' exclamat 'fuge nate, propinquant:
ardentis clipeos atque aera micantia cerno.'
hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
confusam eripuit mentem. namque avia cursu
dum sequor et nota excedo regione viarum,
heu misero coniunx fatone erepta Creusa
substitit erravitne via seu lapsa resedit?
incertum, nec post oculis est reddita nostris
nec prius amissam respexi animumque reflexi,
quam tumulum antiquae Cereris sedemque sacratam
venimus; hic demum collectis omnibus una
defuit et comites, natumque virumque, fefellit.
quem non incusavi amens hominumque deorumque
aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium Anchisenque patrem Teucrosque penatis
commendo sociis et curva valle recondo.
ipse urbem repeto et cingor fulgentibus armis.
stat casus renovare omnis omnemque reverti
per Troiam et rursus caput obiectare periclis.
principio muros obscuraque limina portae,
qua gressum extuleram, repeto et vestigia retro
observata sequor per noctem et lumine lustro:
horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent.
inde domum si forte pedem, si forte tulisset,
me refero: inruerant Danai et tectum omne tenebant.

739 lapsa *testatur Eugraph. Ter. Hec. 169* rapta P[1] lassa P[2]

ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
volvitur, exsuperant flammae, furit aestus ad auras.
procedo et Priami sedes arcemque reviso.
et iam porticibus vacuis Iunonis asylo
custodes lecti Phoenix et dirus Ulixes
praedam adservabant. huc undique Troïa gaza
incensis erepta adytis mensaeque deorum
crateresque auro solidi captivaque vestis
congeritur. pueri et pavidae longo ordine matres
stant circum.
ausus quin etiam voces iactare per umbram
inplevi clamore vias maestusque Creusam
nequiquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
quaerenti et tectis urbis sine fine furenti
infelix simulacrum atque ipsius umbra Creusae
visa mihi ante oculos et nota maior imago.
obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quid tantum insano iuvat indulgere dolori
o dulcis coniunx? non haec sine numine divom
eveniunt; nec te comitem hinc portare Creusam
fas aut ille sinit superi regnator Olympi.
longa tibi exsilia et vastum maris aequor arandum.
et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
inter opima virum leni fluit agmine Thybris.
illic res Italae regnumque et regia coniunx
parta tibi: lacrimas dilectae pelle Creusae.
non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
adspiciam aut Grais servitum matribus ibo
Dardanis et divae Veneris nurus,
sed me magna deum genetrix his detinet oris.
iamque vale et nati serva communis amorem.'
haec ubi dicta dedit, lacrimantem et multa volentem

---

771 ruenti P 775 '*hic versus dicitur in plerisque non fuisse*' *Serv. auct.* 778 protare M^1 asportare M^2P *Don.* comitem asportare (hinc *in marg. add.*) r 'nec te hinc comitem asportare' *proponit Serv.* 779 superum P^1 783 Italae laetae P^1 *Don.*

dicere deseruit tenuisque recessit in auras.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
ter frustra comprensa manus effugit imago,
par levibus ventis volucrique simillima somno.
Sic demum socios consumpta nocte reviso,
atque hic ingentem comitum adfluxisse novorum
invenio admirans numerum, matresque virosque,
collectam exsilio pubem, miserabile volgus.
undique convenere animis opibusque parati,
in quascumque velim pelago deducere terras.
iamque iugis summae surgebat Lucifer Idae
ducebatque diem Danaique obsessa tenebant
limina portarum, nec spes opis ulla dabatur:
cessi et sublato montes genitore petivi.

FMP]

LIBER TERTIVS

Postquam res Asiae Priamique evertere gentem
inmeritam visum superis ceciditque superbum
Ilium et omnis humo fumat Neptunia Troia,
diversa exsilia et desertas quaerere terras
auguriis agimur divom, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiae molimur montibus Idae,
incerti quo fata ferant, ubi sistere detur,
contrahimusque viros. vix prima inceperat aestas,
et pater Anchises dare fatis vela iubebat,
litora cum patriae lacrimans portusque relinquo
et campos, ubi Troia fuit; feror exsul in altum
cum sociis natoque penatibus et magnis dis.
Terra procul vastis colitur Mavortia campis
— Thraces arant — acri quondam regnata Lycurgo,
hospitium antiquom Troiae sociique penates,
dum fortuna fuit. feror huc et litore curvo
moenia prima loco fatis ingressus iniquis

---

798 exsilio] '[*Aelius*] *Donatus contra metrum sensit dicens* ex Ilio' *Serv. (cf. Georgii ad l.)* 804 montem P

Liber III. 7 ferunt P[1] 10 portūsq. F

Aeneadasque meo nomen de nomine fingo.
 Sacra Dioneae matri divisque ferebam
auspicibus coeptorum operum, superoque nitentem
caelicolum regi mactabam in litore taurum.
forte fuit iuxta tumulus, quo cornea summo
virgulta et densis hastilibus horrida myrtus.
accessi viridemque ab humo convellere silvam
conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
horrendum et dictu video mirabile monstrum.
nam quae prima solo ruptis radicibus arbos
vellitur, huic atro liquontur sanguine guttae
et terram tabo maculant. mihi frigidus horror
membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
rursus et alterius lentum convellere vimen
insequor et causas penitus temptare latentis:
ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
multa movens animo nymphas venerabar agrestis
Gradivomque patrem, Geticis qui praesidet arvis,
rite secundarent visus omenque levarent.
tertia sed postquam maiore hastilia nisu
adgredior genibusque adversae obluctor harenae,
— eloquar an sileam? — gemitus lacrimabilis imo
auditur tumulo, et vox reddita fertur ad auris:
'quid miserum Aenea laceras? iam parce sepulto,
parce pias scelerare manus. non me tibi Troia
externum tulit aut cruor hic de stipite manat.
heu fuge crudelis terras, fuge litus avarum;
nam Polydorus ego. hic confixum ferrea texit
telorum seges et iaculis increvit acutis.'
tum vero ancipiti mentem formidine pressus
obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit.
 Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threïcio regi, cum iam diffideret armis
Dardaniae cingique urbem obsidione videret.

---

28 linquuntur F *Porph. Hor. epod. 5, 65* linguntur P 33 alter F r
51 iam *om.* M[1]

ille ut opes fractae Teucrum et Fortuna recessit,
res Agamemnonias victriciaque arma secutus
fas omne abrumpit: Polydorum obtruncat et auro
vi potitur — quid non mortalia pectora cogis
auri sacra fames. — postquam pavor ossa reliquit,
delectos populi ad proceres primumque parentem
monstra deum refero, et quae sit sententia posco.
omnibus idem animus scelerata excedere terra,
linqui pollutum hospitium et dare classibus austros.
ergo instauramus Polydoro funus: et ingens
aggeritur tumulo tellus; stant manibus arae
caeruleis maestae vittis atraque cupresso,
et circum Iliades crinem de more solutae;
inferimus tepido spumantia cymbia lacte
sanguinis et sacri pateras, animamque sepulcro
condimus et magna supremum voce ciemus.
Inde ubi prima fides pelago, placataque venti
dant maria et lenis crepitans vocat auster in altum,
deducunt socii navis et litora complent.
provehimur portu, terraeque urbesque recedunt.
sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereidum matri et Neptuno Aegaeo,
quam pius arquitenens oras et litora circum
errantem Mycono e celsa Gyaroque revinxit
inmotamque coli dedit et contemnere ventos.
huc feror, haec fessos tuto placidissima portu
accipit. egressi veneramur Apollinis urbem.
rex Anius, rex idem hominum Phoebique sacerdos,
vittis et sacra redimitus tempora lauro,
occurrit, veterem Anchisen adgnovit amicum.
iungimus hospitio dextras et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
'da propriam Thymbraee domum; da moenia fessis
et genus et mansuram urbem; serva altera Troiae
Pergama, reliquias Danaum atque inmitis Achilli.

---

68 suprevium P[1] demus P[1] 79 accepit F 82 accurrit M[2] agnoscit M

quem sequimur, quove ire iubes, ubi ponere sedes?
da pater augurium, atque animis inlabere nostris.'
vix ea fatus eram: tremere omnia visa repente,
liminaque laurusque dei, totusque moveri
mons circum et mugire adytis cortina reclusis.
summissi petimus terram, et vox fertur ad auris:
'Dardanidae duri, quae vos a stirpe parentum
prima tulit tellus, eadem vos ubere laeto
accipiet reduces. antiquam exquirite matrem.
hic domus Aeneae cunctis dominabitur oris
et nati natorum et qui nascentur ab illis.'
haec Phoebus; mixtoque ingens exorta tumultu
laetitia, et cuncti quae sint ea moenia quaerunt,
quo Phoebus vocet errantis iubeatque reverti.
tum genitor, veterum volvens monumenta virorum:
'audite o proceres' ait 'et spes discite vestras.
Creta Iovis magni medio iacet insula ponto,
mons Idaeus ubi et gentis cunabula nostrae.
centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhoeteas primum est advectus in oras
optavitque locum regno. nondum Ilium et arces
Pergameae steterant; habitabant vallibus imis.
hinc mater cultrix Cybelae Corybantiaque aera
Ideaumque nemus, hinc fida silentia sacris,
et iuncti currum dominae subiere leones.
ergo agite, et divom ducunt qua iussa sequamur,
placemus ventos et Gnosia regna petamus.
nec longo distant cursu: modo Iuppiter adsit,
tertia lux classem Cretaeis sistet in oris.'
sic fatus meritos aris mactavit honores,
taurum Neptuno, taurum tibi pulcher Apollo,
nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
Fama volat pulsum regnis cessisse paternis
Idomenea ducem desertaque litora Cretae,

93 et *om.* F^1P^1 98 nascuntur P^1 108 in] ad M *Don.* 111 Cybele FMP *Don.* Cybeli *et* Cybelum *et* Cybele *v. l. apud Serv.*

hoste vacare domum, sedesque adstare relictas.
linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus,
bacchatamque iugis Naxon viridemque Donysam,
Olearon niveamque Paron sparsasque per aequor
Cycladas et crebris legimus freta concita terris.
nauticus exoritur vario certamine clamor;
hortantur socii Cretam proavosque petamus.
prosequitur surgens a puppi ventus euntis,
et tandem antiquis Curetum adlabimur oris.
ergo avidus muros optatae molior urbis
Pergameamque voco, et laetam cognomine gentem
hortor amare focos arcemque attollere tectis.
iamque fere sicco subductae litore puppes,
conubis arvisque novis operata iuventus,
iura domosque dabam: subito cum tabida membris
corrupto caeli tractu miserandaque venit
arboribusque satisque lues et letifer annus.
linquebant dulcis animas aut aegra trahebant
corpora, tum steriles exurere Sirius agros,
arebant herbae et victum seges aegra negabat.
rursus ad oraclum Ortygiae Phoebumque remenso
hortatur pater ire mari veniamque precari,
quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
temptare auxilium iubeat, quo vertere cursus.
  Nox erat, et terris animalia somnus habebat:
effigies sacrae divom Phrygiique penates,
quos mecum ab Troia mediisque ex ignibus urbis
extuleram, visi ante oculos adstare iacentis
in somnis, multo manufesti lumine, qua se
plena per insertas fundebat luna fenestras,
tum sic adfari et curas his demere dictis:
'quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
hic canit et tua nos en ultro ad limina mittit.

123 domos M 125 Naxum FP Don·sam F 126 Ollarum F[1] Olearum P Pharon M *Don.* Parum FP 136 conubiis FMPr 137 dabant F 142 negare F[1] 146 temptari M[2] *Donati cod. R[2] Servii codd. LH* subeat M[1] 153 '*hic versus in multis non invenitur*' *Serv. auct. (cf. Unterharnscheidt p. 26)*

nos te Dardania incensa tuaque arma secuti,
nos tumidum sub te permensi classibus aequor
idem venturos tollemus in astra nepotes
imperiumque urbi dabimus. tu moenia magnis
magna para, longumque fugae ne linque laborem.
mutandae sedes. non haec tibi litora suasit
Delius aut Cretae iussit considere Apollo.
est locus — Hesperiam Grai cognomine dicunt —
terra antiqua, potens armis atque ubere glaebae,
Oenotri coluere viri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem:
hae nobis propriae sedes, hinc Dardanus ortus
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
surge age et haec laetus longaevo dicta parenti
haud dubitanda refer, Corythum terrasque requirat
Ausonias; Dictaea negat tibi Iuppiter arva.'
talibus attonitus visis et voce deorum
— nec sopor illud erat, sed coram adgnoscere voltus
velatasque comas praesentiaque ora videbar,
tum gelidus toto manabat corpore sudor —
corripio e stratis corpus tendoque supinas
ad caelum cum voce manus, et munera libo
intemerata focis. perfecto laetus honore
Anchisen facio certum remque ordine pando.
adgnovit prolem ambiguam geminosque parentis
seque novo veterum deceptum errore locorum.
tum memorat: 'nate Iliacis exercite fatis,
sola mihi talis casus Cassandra canebat.
nunc repeto haec generi portendere debita nostro
et saepe Hesperiam, saepe Itala regna vocare.
sed quis ad Hesperiae venturos litora Teucros
crederet aut quem tum vates Cassandra moveret?
cedamus Phoebo et moniti meliora sequamur.'
sic ait, et cuncti dicto paremus ovantes.
hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
vela damus vastumque cava trabe currimus aequor.

166 duxisse F 174 videbam M^1 182 factis F 186 ad *om.* F^1

Postquam altum tenuere rates nec iam amplius ullae
adparent terrae, caelum undique et undique pontus,
tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber
noctem hiememque ferens et inhorruit unda tenebris.
continuo venti volvont mare magnaque surgunt
aequora, dispersi iactamur gurgite vasto,
involvere diem nimbi et nox umida caelum
abstulit, ingeminant abruptis nubibus ignes.
excutimur cursu et caecis erramus in undis.
ipse diem noctemque negat discernere caelo
nec meminisse viae media Palinurus in unda.
tris adeo incertos caeca caligine soles
erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
quarto terra die primum se attollere tandem
visa aperire procul montis ac volvere fumum.
vela cadunt, remis insurgimus, haud mora nautae
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
servatum ex undis Strophadum me litora primum
excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae
insulae Ionio in magno, quas dira Celaeno
Harpyiaeque colunt aliae, Phineïa postquam
clausa domus mensasque metu liquere priores.
tristius haud illis monstrum nec saevior ulla
pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis:
virginei volucrum voltus, foedissima ventris
proluvies uncaeque manus et pallida semper
ora fame.
huc ubi delati portus intravimus, ecce
laeta boum passim campis armenta videmus
caprigenumque pecus nullo custode per herbas.
inruimus ferro et divos ipsumque vocamus
in partem praedamque Iovem; tum litore curvo

---

199 abrupti **G** **206** montis ac *om.* **F**[1] **208** obnixi *Non. p. 446, 27 (v.l.)* **209** *ima pag. add.* **F** *littera adiecta in marg.* **A** prima **M** *Don.* **210** accipiunt **M** *Don. Non. p. 387, 27 Serv. Aen. 3, 569* **211** in magno *om.* **M**[1] **221** herbam **M**[1]

exstruimusque toros dapibusque epulamur opimis.
at subitae horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiae et magnis quatiunt clangoribus alas
diripiuntque dapes contactuque omnia foedant
immundo, tum vox taetrum dira inter odorem.
rursum in secessu longo sub rupe cavata
arboribus clausa circum atque horrentibus umbris
instruimus mensas arisque reponimus ignem:
rursum ex diverso caeli caecisque latebris
turba sonans praedam pedibus circumvolat uncis,
polluit ore dapes. sociis tunc arma capessant
edico et dira bellum cum gente gerendum.
haud secus ac iussi faciunt, tectosque per herbam
disponunt enses et scuta latentia condunt.
ergo ubi delapsae sonitum per curva dedere
litora, dat signum specula Misenus ab alta
aere cavo. invadunt socii et nova proelia temptant,
obscenas pelagi ferro foedare volucres.
sed neque vim plumis ullam nec volnera tergo
accipiunt, celerique fuga sub sidera lapsae
semesam praedam et vestigia foeda relinquont.
una in praecelsa consedit rupe Celaeno,
infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
'bellum etiam pro caede boum stratisque iuvencis
Laomedontiadae, bellumne inferre paratis
et patrio Harpyias insontis pellere regno?
accipite ergo animis atque haec mea figite dicta,
quae Phoebo pater omnipotens, mihi Phoebus Apollo
praedixit, vobis Furiarum ego maxima pando.
Italiam cursu petitis ventisque vocatis
ibitis Italiam portusque intrare licebit;
sed non ante datam cingetis moenibus urbem,
quam vos dira fames nostraeque iniuria caedis
ambesas subigat malis absumere mensas.'

---

226 '*sane hic versus, qui circumductus est, talis auditur:* resonant magnis stridoribus alae' *Serv. auct.* 230 clausam M[1]P clausi *codd. det. Don.* 250 dicta] dextra M[1] 252 mando P[2]

dixit et in silvam pennis ablata refugit.
at sociis subita gelidus formidine sanguis
deriguit: cecidere animi nec iam amplius armis,
sed votis precibusque iubent exposcere pacem,
sive deae seu sint dirae obscenaeque volucres.
et pater Anchises passis de litore palmis
numina magna vocat meritosque indicit honores:
'di prohibete minas; di talem avertite casum,
et placidi servate pios!' tum litore funem
diripere excussosque iubet laxare rudentis.
tendunt vela noti; fugimus spumantibus undis,
qua cursum ventusque gubernatorque vocabat.
iam medio adparet fluctu nemorosa Zacynthos
Dulichiumque Sameque, et Neritos ardua saxis.
effugimus scopulos Ithacae, Laertia regna,
et terram altricem saevi exsecramur Ulixi.
mox et Leucatae nimbosa cacumina montis
et formidatus nautis aperitur Apollo.
hunc petimus fessi et parvae succedimus urbi;
ancora de prora iacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti
lustramurque Iovi votisque incendimus aras,
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.
exercent patrias oleo labente palaestras
nudati socii, iuvat evasisse tot urbes
Argolicas mediosque fugam tenuisse per hostis.
interea magnum sol circumvolvitur annum,
et glacialis hiems aquilonibus asperat undas:
aere cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
postibus adversis figo et rem carmine signo
'AENEAS HAEC DE DANAIS VICTORIBUS ARMA.'
linquere tum portus iubeo et considere transtris.
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
  Protinus aërias Phaeacum abscondimus arces,
litoraque Epiri legimus portuque subimus

---

263 et] at M[2] *Don. Prisc. gramm. II 519 (v. l.)* **268** fugimus] ferimur P[3] **292** portusque M *Don.*

Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem.
hic incredibilis rerum fama occupat auris
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes
coniugio Aeacidae Pyrrhi sceptrisque potitum
et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
obstipui, miroque incensum pectus amore
compellare virum et casus cognoscere tantos.
progredior portu, classes et litora linquens,
sollemnis cum forte dapes et tristia dona
ante urbem in luco falsi Simoentis ad undam
libabat cineri Andromache manisque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem
et geminas causam lacrimis sacraverat aras.
ut me conspexit venientem et Troïa circum
arma amens vidit, magnis exterrita monstris
deriguit visu in medio, calor ossa reliquit,
labitur et longo vix tandem tempore fatur:
'verane te facies, verus mihi nuntius adfers
nate dea? vivisne aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est?' dixit, lacrimasque effudit et omnem
inplevit clamore locum. vix pauca furenti
subicio et raris turbatus vocibus hisco:
'vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco;
ne dubita, nam vera vides.
heu quis te casus deiectam coniuge tanto
excipit, aut quae digna satis fortuna revisit
Hectoris Andromache? Pyrrhin conubia servas?'
deiecit voltum et demissa voce locuta est:
'o felix una ante alias Priameïa virgo
hostilem ad tumulum Troiae sub moenibus altis
iussa mori, quae sortitus non pertulit ullos
nec victoris eri tetigit captiva cubile.
nos patria incensa diversa per aequora vectae
stirpis Achilleae fastus iuvenemque superbum
servitio enixae tulimus, qui deinde secutus

---

293 Chaonios **M[2]** *Donati cod. R[2] v. l. apud Serv.* Chaonius *Donati codd. LR[1]* **312** effundit **P**

Ledaeam Hermionen Lacedaemoniosque hymenaeos
me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
ast illum ereptae magno flammatus amore
coniugis et scelerum furiis agitatus Orestes
excipit incautum patriasque obtruncat ad aras.
morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos
Chaoniamque omnem Troiano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque iugis hanc addidit arcem.
sed tibi qui cursum venti, quae fata dedere
aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
quid puer Ascanius, superatne et vescitur aura,
quem tibi iam Troia.....?
ecqua tamen puero est amissae cura parentis,
ecquid in antiquam virtutem animosque virilis
et pater Aeneas et avonculus excitat Hector?'
talia fundebat lacrimans longosque ciebat
incassum fletus, cum sese a moenibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus adfert
adgnoscitque suos laetusque ad limina ducit
et multum lacrimas verba inter singula fundit.
procedo et parvam Troiam simulataque magnis
Pergama et arentem Xanthi cognomine rivom
adgnosco Scaeaeque amplector limina portae.
nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur.
illos porticibus rex accipiebat in amplis:
aulai medio libabant pocula Bacchi
inpositis auro dapibus, paterasque tenebant.
Iamque dies alterque dies processit, et aurae
vela vocant tumidoque inflatur carbasus austro:
his vatem adgredior dictis ac talia quaeso:

330 inflammatus M *Don.* 336 Pergamiamque M[1] Pergamiam M[2] Pergameam P *refutat Serv.* 340 '*hemistichium nec in sensu plenum*' *Serv.*; '*omnia fere apud eum hemistichia absoluto perfectoque sunt sensu praeter illud:* quem tibi Troia' *Vita Verg. ed. Diehl p. 20, ed. Brummer p. 9* peperit fumante Creusa *add.* r 341 missa M[1] 348 lacrimans P 354 in medio *Sacerd. gramm. VI 449 Vel. gramm. VII 57 Scaur. gramm. VII 16 (v. l.)*

'Troiugena interpres divom, qui numina Phoebi,
qui tripodas Clarii laurus, qui sidera sentis
et volucrum linguas et praepetis omina pennae,
fare age — namque omnem cursum mihi prospera dixit
religio et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere et terras temptare repostas;
sola novom dictuque nefas Harpyia Celaeno
prodigium canit et tristis denuntiat iras
obscenamque famem — quae prima pericula vito
quidve sequens tantos possim superare labores?'
hic Helenus caesis primum de more iuvencis
exorat pacem divom vittasque resolvit
sacrati capitis, meque ad tua limina Phoebe
ipse manu multo suspensum numine ducit,
atque haec deinde canit divino ex ore sacerdos:
'nate dea — nam te maioribus ire per altum
auspiciis manifesta fides, sic fata deum rex
sortitur volvitque vices, is vertitur ordo —
pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
aequora et Ausonio possis considere portu,
expediam dictis; prohibent nam cetera Parcae
scire Helenum farique vetat Saturnia Iuno.
principio Italiam, quam tu iam rere propinquam
vicinosque ignare paras invadere portus,
longa procul longis via dividit invia terris.
ante et Trinacria lentandus remus in unda
et salis Ausonii lustrandum navibus aequor
infernique lacus Aeaeaeque insula Circae,
quam tuta possis urbem componere terra.
signa tibi dicam, tu condita mente teneto:
cum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus
triginta capitum fetus enixa iacebit
alba solo recubans, albi circum ubera nati,

360 lauros M[2] 362 omnis P 380 scire · Helenum M '*male sentiunt, qui distinguunt* scire Helenum' *Serv.*

is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
nec tu mensarum morsus horresce futuros:
fata viam invenient aderitque vocatus Apollo.
has autem terras Italique hanc litoris oram,
proxima quae nostri perfunditur aequoris aestu,
effuge; cuncta malis habitantur moenia Grais.
hic et Narycii posuerunt moenia Locri
et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus, hic illa ducis Meliboei
parva Philoctetae subnixa Petelia muro.
quin ubi transmissae steterint trans aequora classes,
et positis aris iam vota in litore solves,
purpureo velare comas adopertus amictu,
ne qua inter sanctos ignis in honore deorum
hostilis facies occurrat et omina turbet.
hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
hac casti maneant in religione nepotes.
ast ubi digressum Siculae te admoverit orae
ventus et angusti rarescent claustra Pelori,
laeva tibi tellus et longo laeva petantur
aequora circuitu, dextrum fuge litus et undas.
haec loca vi quondam et vasta convolsa ruina
— tantum aevi longinqua valet mutare vetustas —
dissiluisse ferunt, cum protinus utraque tellus
una foret; venit medio vi pontus et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
litore diductas angusto interluit aestu.
dextrum Scylla latus, laevom inplacata Charybdis
obsidet atque imo barathri ter gurgite vastos
sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras
erigit alternos et sidera verberat unda.
at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris
ora exsertantem et navis in saxa trahentem.
prima hominis facies et pulchro pectore virgo
pube tenus, postrema inmani corpore pistrix

417 medio] ingenti *Sen. nat. 6, 30, 1* undis] ingens *Sen. l. l.*
419 litore] aequore *Sen. l. l.*

delphinum caudas utero commissa luporum.
praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni
cessantem longos et circumflectere cursus,
quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa.
praeterea si qua est Heleno prudentia, vati
si qua fides, animum si veris inplet Apollo,
unum illud tibi nate dea proque omnibus unum
praedicam et repetens iterumque iterumque monebo:
Iunonis magnae primum prece numen adora,
Iunoni cane vota libens dominamque potentem
supplicibus supera donis, sic denique victor
Trinacria finis Italos mittere relicta.
huc ubi delatus Cumaeam accesseris urbem
divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
insanam vatem adspicies, quae rupe sub ima
fata canit foliisque notas et nomina mandat.
quaecumque in foliis descripsit carmina virgo,
digerit in numerum atque antro seclusa relinquit,
illa manent inmota locis neque ab ordine cedunt;
verum eadem verso tenuis cum cardine ventus
inpulit et teneras turbavit ianua frondes,
numquam deinde cavo volitantia prendere saxo
nec revocare situs aut iungere carmina curat:
inconsulti abeunt sedemque odere Sibyllae.
hic tibi ne qua morae fuerint dispendia tanti,
quamvis increpitent socii et vi cursus in altum
vela vocet possisque sinus inplere secundos,
quin adeas vatem precibusque oracula poscas.
ipsa canat vocemque volens atque ora resolvat.
illa tibi Italiae populos venturaque bella
et quo quemque modo fugiasque ferasque laborem
expediet, cursusque dabit venerata secundos.
haec sunt, quae nostra liceat te voce moneri.
vade age et ingentem factis fer ad aethera Troiam.'

---

436 praecipiam ac *Quintil. 2, 13, 8* 449 teneras] terris P[1]
453 dispendia] fastidia *Schol. Horat. carm. 1, 28, 35*

Quae postquam vates sic ore effatus amico est,
dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
imperat ad navis ferri, stipatque carinis
ingens argentum Dodonaeosque lebetas,
loricam consertam hamis auroque trilicem
et conum insignis galeae cristasque comantis,
arma Neoptolemi. sunt et sua dona parenti.
addit equos additque duces,
remigium supplet, socios simul instruit armis.

Interea classem velis aptare iubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
quem Phoebi interpres multo compellat honore:
'coniugio Anchise Veneris dignate superbo
cura deum bis Pergameis erepte ruinis,
ecce tibi Ausoniae tellus: hanc arripe velis.
et tamen hanc pelago praeterlabare necesse est:
Ausoniae pars illa procul, quam pandit Apollo.
vade' ait 'o felix nati pietate. quid ultra
provehor et fando surgentis demoror austros?'
nec minus Andromache digressu maesta supremo
fert picturatas auri subtegmine vestes
et Phrygiam Ascanio chlamydem nec cedit honori
textilibusque onerat donis ac talia fatur:
'accipe et haec, manuum tibi quae monumenta mearum
sint puer et longum Andromachae testentur amorem,
coniugis Hectoreae. cape dona extrema tuorum
o mihi sola mei super Astyanactis imago.
sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
et nunc aequali tecum pubesceret aevo.'
hos ego digrediens lacrimis adfabar obortis:
'vivite felices, quibus est fortuna peracta
iam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
vobis parta quies, nullum maris aequor arandum,

---

469 parentis P 475 Anchisae M[1]P *Consent. gramm. V 401* Anchisa M[2] r *in marg., Don. Serv. Gell. 15, 13, 10* 476 erepta P 480 age M[1] 484 honore P

arva nec Ausoniae semper cedentia retro
quaerenda. effigiem Xanthi Troiamque videtis,
quam vestrae fecere manus melioribus opto
auspiciis et quae fuerint minus obvia Grais.
si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva
intraro gentique meae data moenia cernam,
cognatas urbes olim populosque propinquos
Epiro Hesperia, quibus idem Dardanus auctor
atque idem casus, unam faciemus utramque
Troiam animis; maneat nostros ea cura nepotes.'
  Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta,
unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
sol ruit interea et montes umbrantur opaci.
sternimur optatae gremio telluris ad undam
sortiti remos, passimque in litore sicco
corpora curamus: fessos sopor inrigat artus.
necdum orbem medium Nox Horis acta subibat:
haud segnis strato surgit Palinurus et omnis
explorat ventos atque auribus aëra captat;
sidera cuncta notat tacito labentia caelo,
Arcturum pluviasque Hyadas geminosque Triones,
armatumque auro circumspicit Oriona.
postquam cuncta videt caelo constare sereno,
dat clarum e puppi signum: nos castra movemus
temptamusque viam et velorum pandimus alas.
iamque rubescebat stellis Aurora fugatis,
cum procul obscuros collis humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates,
Italiam laeto socii clamore salutant.
tum pater Anchises magnum cratera corona
induit inplevitque mero divosque vocavit
stans celsa in puppi:
'di maris et terrae tempestatumque potentes,
ferte viam vento facilem et spirate secundi.'
crebrescunt optatae aurae, portusque patescit

---

503 Hesperiam GM 504 faciamus G 511 fessus M
527 stant M .ima P[1] prima G *Prisc. gramm. II 336 (v. l.)*

iam propior, templumque adparet in arce Minervae.
vela legunt socii et proras ad litora torquent.
portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum,
obiectae salsa spumant aspargine cautes,
ipse latet: gemino dimittunt bracchia muro
turriti scopuli refugitque ab litore templum.
quattuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
tondentis campum late, candore nivali.
et pater Anchises 'bellum o terra hospita portas;
bello armantur equi, bellum haec armenta minantur.
sed tamen idem olim curru succedere sueti
quadrupedes et frena iugo concordia ferre:
spes et pacis' ait. tum numina sancta precamur
Palladis armisonae, quae prima accepit ovantis,
et capita ante aras Phrygio velamur amictu,
praeceptisque Heleni, dederat quae maxima, rite
Iunoni Argivae iussos adolemus honores.
haud mora, continuo perfectis ordine votis
cornua velatarum obvertimus antemnarum
Graiugenumque domos suspectaque linquimus arva.
hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
cernitur, attollit se diva Lacinia contra
Caulonisque arces et navifragum Scylaceum.
tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,
et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
audimus longe fractasque ad litora voces,
exsultantque vada atque aestu miscentur harenae.
et pater Anchises 'nimirum haec illa Charybdis;
hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat.
eripite o socii pariterque insurgite remis.'
haud minus ac iussi faciunt, primusque rudentem
contorsit laevas proram Palinurus ad undas:
laevam cuncta cohors remis ventisque petivit.
tollimur in caelum curvato gurgite, et idem

545 aram P *Don. in lemm.* 556 ab litore M^2 558 haec *codd. det.* hic MP 564 turbato *Schol. Lucan. ed. Web. 5, 641*

subducta ad manis imos desedimus unda.
ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,
ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
interea fessos ventus cum sole reliquit,
ignarique viae Cyclopum adlabimur oris.

Portus ab accessu ventorum inmotus et ingens
ipse, sed horrificis iuxta tonat Aetna ruinis,
interdumque atram prorumpit ad aethera nubem
turbine fumantem piceo et candente favilla
attollitque globos flammarum et sidera lambit,
interdum scopulos avolsaque viscera montis
erigit eructans liquefactaque saxa sub auras
cum gemitu glomerat fundoque exaestuat imo.
fama est Enceladi semustum fulmine corpus
urgeri mole hac, ingentemque insuper Aetnam
inpositam ruptis flammam exspirare caminis,
et fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
murmure Trinacriam et caelum subtexere fumo.
noctem illam tecti silvis inmania monstra
perferimus, nec quae sonitum det causa videmus.
nam neque erant astrorum ignes nec lucidus aethra
siderea polus, obscuro sed nubila caelo,
et lunam in nimbo nox intempesta tenebat.

Postera iamque dies primo surgebat Eoo,
umentemque Aurora polo dimoverat umbram:
cum subito e silvis macie confecta suprema
ignoti nova forma viri miserandaque cultu
procedit supplexque manus ad litora tendit.
respicimus: dira inluvies inmissaque barba,
consertum tegumen spinis, at cetera Graius
et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
isque ubi Dardanios habitus et Troïa vidit
arma procul, paulum adspectu conterritus haesit
continuitque gradum; mox sese ad litora praeceps
cum fletu precibusque tulit: 'per sidera testor,

---

581 mutat M[2]P '*alii* motet' r motat *et* mutat *v. l. apud Serv.*

per superos atque hoc caeli spirabile numen,
tollite me Teucri; quascumque abducite terras:
hoc sat erit. scio me Danais e classibus unum
et bello Iliacos fateor petiisse penates.
pro quo, si sceleris tanta est iniuria nostri,
spargite me in fluctus vastoque inmergite ponto.
si pereo, hominum manibus periisse iuvabit.'
dixerat, et genua amplexus genibusque volutans
haerebat. qui sit fari, quo sanguine cretus,
hortamur, quae deinde agitet fortuna fateri.
ipse pater dextram Anchises haud multa moratus
dat iuveni atque animum praesenti pignore firmat.
ille haec deposita tandem formidine fatur:
'sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
nomine Achaemenides, Troiam genitore Adamasto
paupere — mansissetque utinam fortuna — profectus.
hic me, dum trepidi crudelia limina linquont,
inmemores socii vasto Cyclopis in antro
deseruere. domus sanie dapibusque cruentis,
intus opaca ingens. ipse arduus altaque pulsat
sidera — di talem terris avertite pestem —
nec visu facilis nec dictu affabilis ulli.
visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
vidi egomet, duo de numero cum corpora nostro
prensa manu magna medio resupinus in antro
frangeret ad saxum sanieque adspersa natarent
limina, vidi atro cum membra fluentia tabo
manderet et trepidi tremerent sub dentibus artus.
haud inpune quidem; nec talia passus Ulixes
oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.
nam simul expletus dapibus vinoque sepultus
cervicem inflexam posuit iacuitque per antrum

600 lumen M[2]P[2]r *Don.* nomen P[1] 601 adducite M[1]r 621 afeabilis M[1] effabilis P *Serv.* 625 exspersa r *commendat Serv.* 627 tepidi M[2]P[1] r *in marg., Donati cod. R*[1] *commendat Serv.* 629 oblitusque P *Prisciani (gramm. III 315) cod. Pal.*

inmensus saniem eructans et frusta cruento
per somnum commixta mero, nos magna precati
numina sortitique vices una undique circum
fundimur et telo lumen terebramus acuto,
ingens quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phoebeae lampadis instar,
et tandem laeti sociorum ulciscimur umbras.
sed fugite o miseri fugite atque ab litore funem
rumpite.
nam qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
lanigeras claudit pecudes atque ubera pressat,
centum alii curva haec habitant ad litora volgo
infandi Cyclopes et altis montibus errant.
tertia iam lunae se cornua lumine complent,
cum vitam in silvis inter deserta ferarum
lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
prospicio sonitumque pedum vocemque tremesco.
victum infelicem, bacas lapidosaque corna,
dant rami, et volsis pascunt radicibus herbae.
omnia conlustrans hanc primum ad litora classem
prospexi venientem. huic me, quaecumque fuisset,
addixi: satis est gentem effugisse nefandam.
vos animam hanc potius quocumque absumite leto.'
Vix ea fatus erat, summo cum monte videmus
ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
pastorem Polyphemum et litora nota petentem,
monstrum horrendum informe ingens, cui lumen ademptum.
trunca manum pinus regit et vestigia firmat;
lanigerae comitantur oves; ea sola voluptas
solamenque mali.
postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,
luminis effossi fluidum lavit inde cruorem

---

632 immensum **P** *Don. Serv.* **635** tenebramus *Don. v. l. apud Serv.* **651** primo ab litore *Non. p. 335, 22* **652** conspexi **P** *Don. Non. p.335, 23* **655** cum in monte **P**[2] **659** manu **M**[1]**P** **661** de collo fistula pendet *add. script. rec. litt. min.* **FPr** **663** effusi **M**

dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor
iam medium, necdum fluctu latera ardua tinxit.
nos procul inde fugam trepidi celerare recepto
supplice sic merito tacitique incidere funem,
vertimus et proni certantibus aequora remis.
sensit et ad sonitum vocis vestigia torsit.
verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas
nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,
clamorem inmensum tollit, quo pontus et omnes
intremuere undae penitusque exterrita tellus
Italiae curvisque inmugiit Aetna cavernis.
at genus e silvis Cyclopum et montibus altis
excitum ruit ad portus et litora complent.
cernimus adstantis nequiquam lumine torvo
Aetnaeos fratres, caelo capita alta ferentis,
concilium horrendum: quales cum vertice celso
aëriae quercus aut coniferae cyparissi
constiterunt, silva alta Iovis lucusve Dianae.
praecipites metus acer agit quocumque rudentis
excutere et ventis intendere vela secundis.
contra iussa monent Heleni, Scylla atque Charybdis,
inter utramque viam leti discrimine parvo,
ni teneant cursus: certum est dare lintea retro.
ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
missus adest. vivo praetervehor ostia saxo
Pantagyae Megarosque sinus Thapsumque iacentem.
talia monstrabat relegens errata retrorsus
litora Achaemenides, comes infelicis Ulixi.
Sicanio praetenta sinu iacet insula contra
Plemyrium undosum, nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
occultas egisse vias subter mare, qui nunc
ore Arethusa tuo Siculis confunditur undis.

---

664 infremens F 665 fluctur F[1] fluctus M[1] texit M[1] 670 dextram FP[1]r *Don. in lemm., Serv.* dextrum M[1] 672 ponit F[1] 673 contremuere M 675 *ima pag. add.* M e montibus M 681 constiterant F[2]r 684 monet P[1] movent F Scyllam MP[2] *Don. Serv.* Charybdim M *Don.* Charybdin P

iussi numina magna loci veneramur, et inde
exsupero praepingue solum stagnantis Helori.
hinc altas cautes proiectaque saxa Pachyni
radimus, et fatis numquam concessa moveri
adparet Camerina procul campique Geloi
inmanisque Gela fluvii cognomine dicta.
arduos inde Agragas ostentat maxima longe
moenia, magnanimum quondam generator equorum;
teque datis linquo ventis palmosa Selinus
et vada dura lego saxis Lilybeïa caecis.
hinc Drepani me portus et inlaetabilis ora
accipit. hic pelagi tot tempestatibus actus
heu genitorem, omnis curae casusque levamen,
amitto Anchisen. hic me pater optime fessum
deseris, heu tantis nequiquam erepte periclis.
nec vates Helenus, cum multa horrenda moneret,
hos mihi praedixit luctus, non dira Celaeno.
hic labor extremus, longarum haec meta viarum,
hinc me digressum vestris deus appulit oris.'
Sic pater Aeneas intentis omnibus unus
fata renarrabat divom cursusque docebat.
conticuit tandem factoque hic fine quievit.

LIBER QVARTVS [FGMPR

At regina gravi iamdudum saucia cura
volnus alit venis et caeco carpitur igni.
multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos, haerent infixi pectore voltus
verbaque, nec placidam membris dat cura quietem.
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
'Anna soror, quae me suspensam insomnia terrent.

---

703 Acragas RV 708 actis PR *Don. Serv.* act. V 717 cursum P
Liber IV. 2 volnus habet venis et celo carpitur ipse *Carm. epigr. 607, 2*

quis novos hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis.
credo equidem — nec vana fides — genus esse deorum.
degeneres animos timor arguit. heu quibus ille
iactatus fatis, quae bella exhausta canebat.
si mihi non animo fixum inmotumque sederet,
ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit —
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset,
huic uni forsan potui succumbere culpae.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychaei
coniugis et sparsos fraterna caede penates
solus hic inflexit sensus animumque labantem
inpulit. adgnosco veteris vestigia flammae.
sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
vel pater omnipotens abigat me fulmine ad umbras,
pallentis umbras Erebo noctemque profundam,
ante pudor quam te violo aut tua iura resolvo.
ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
abstulit; ille habeat secum servetque sepulcro.'
sic effata sinum lacrimis inplevit obortis.
Anna refert 'o luce magis dilecta sorori
solane perpetua maerens carpere iuventa,
nec dulcis natos Veneris nec praemia noris?
id cinerem aut manis credis curare sepultos?
esto — aegram nulli quondam flexere mariti,
non Libyae, non ante Tyro; despectus Iarbas
ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
hinc Gaetulae urbes, genus insuperabile bello,
et Numidae infreni cingunt et inhospita Syrtis,
hinc deserta siti regio lateque furentes
Barcaei. quid bella Tyro surgentia dicam

---

17 decepta FRr **18** fuissent F²MP¹ **25** adigat GMPR
26 Erebi MP² **28** primum FP¹ **36** Libya P¹ *(cf. Serv.)*
40 intractabile R

germanique minas?
dis equidem auspicibus reor et Iunone secunda
hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
quam tu urbem soror hanc cernes, quae surgere regna
coniugio tali. Teucrum comitantibus armis
Punica se quantis attollet gloria rebus.
tu modo posce deos veniam sacrisque litatis
indulge hospitio et causas innecte morandi,
dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion,
quassataeque rates, dum non tractabile caelum.'
His dictis incensum animum flammavit amore
spemque dedit dubiae menti solvitque pudorem.
principio delubra adeunt pacemque per aras
exquirunt; mactant lectas de more bidentis
legiferae Cereri Phoeboque patrique Lyaeo,
Iunoni ante omnis, cui vincla iugalia curae.
ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido
candentis vaccae media inter cornua fundit,
aut ante ora deum pinguis spatiatur ad aras
instauratque diem donis pecudumque reclusis
pectoribus inhians spirantia consulit exta.
heu vatum ignarae mentes. quid vota furentem,
quid delubra iuvant? est mollis flamma medullas
interea et tacitum vivit sub pectore volnus.
uritur infelix Dido totaque vagatur
urbe furens qualis coniecta cerva sagitta,
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
pastor agens telis liquitque volatile ferrum
nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.
nunc media Aenean secum per moenia ducit
Sidoniasque ostentat opes urbemque paratam.
incipit effari mediaque in voce resistit;
nunc eadem labente die convivia quaerit,

---

51 hospitio causasque MPR *Don.* 54 ^{in}pcenso^{m} P impenso F^1 *v. l. apud Serv.* inflammavit MP^2 *Don. Serv.* 58 frugiferae F^1R 65 ferentem R 68 labitur *Prisc. gramm. II 403* 73 latere F^1

Iliacosque iterum demens audire labores
exposcit pendetque iterum narrantis ab ore.
post ubi digressi, lumenque obscura vicissim
luna premit suadentque cadentia sidera somnos,
sola domo maeret vacua stratisque relictis
incubat — illum absens absentem auditque videtque —
aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
detinet, infandum si fallere possit amorem,
non coeptae adsurgunt turres, non arma iuventus
exercet portusve aut propugnacula bello
tuta parant: pendent opera interrupta minaeque
murorum ingentes aequataque machina caelo.
  Quam simulac tali persensit peste teneri
cara Iovis coniunx, nec famam obstare furori,
talibus adgreditur Venerem Saturnia dictis:
'egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus; magnum et memorabile nomen,
una dolo divom si femina victa duorum est.
nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Carthaginis altae.
sed quis erit modus aut quo nunc certamine tanto?
quin potius pacem aeternam pactosque hymenaeos
exercemus? habes tota quod mente petisti:
ardet amans Dido traxitque per ossa furorem.
communem hunc ergo populum paribusque regamus
auspiciis, liceat Phrygio servire marito
dotalisque tuae Tyrios permittere dextrae.'
  Olli — sensit enim simulata mente locutam,
quo regnum Italiae Libycas averteret oras —
sic contra est ingressa Venus: 'quis talia demens
abnuat aut tecum malit contendere bello?
si modo quod memoras factum fortuna sequatur.
sed fatis incerta feror, si Iuppiter unam
esse velit Tyriis urbem Troiaque profectis,

---

85 amantem F **91** pudori R **93—120** *in duabus columnis litteris minoribus saec. X* (F) **94** nomen *codd. det.* numen (F) MPRr **97** susceptas P[1]

miscerive probet populos aut foedera iungi.
tu coniunx, tibi fas animum temptare precando
perge sequar.' tum sic excepit regia Iuno:
'mecum erit iste labor. nunc qua ratione quod instat
confieri possit, paucis adverte docebo.
venatum Aeneas unaque miserrima Dido
in nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
extulerit Titan radiisque retexerit orbem.
his ego nigrantem commixta grandine nimbum,
dum trepidant alae saltusque indagine cingunt,
desuper infundam, et tonitru caelum omne ciebo.
diffugient comites et nocte tegentur opaca:
speluncam Dido dux et Troianus eandem
devenient. adero et, tua si mihi certa voluntas,
conubio iungam stabili propriamque dicabo;
hic hymenaeus erit.' non adversata petenti,
adnuit atque dolis risit Cytherea repertis.
  Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
it portis iubare exorto delecta iuventus;
retia rara, plagae, lato venabula ferro
Massylique ruunt equites et odora canum vis.
reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Poenorum exspectant, ostroque insignis et auro
stat sonipes ac frena ferox spumantia mandit.
tandem progreditur magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo;
cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,
aurea purpuream subnectit fibula vestem.
nec non et Phrygii comites et laetus Iulus
incedunt. ipse ante alios pulcherrimus omnis
infert se socium Aeneas atque agmina iungit.
qualis ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
deserit ac Delum maternam invisit Apollo

---

116 quo fieri *suprascr.* '*habundat* quo ł qđ', *in marg.* 'ł c̄ferri' (F) quo r quod fieri M[1] comfieri M[2]   118 primus M[1]R primum M[2]   123 teguntur M[1]   127 aversata R *v. l. apud Serv.*   140 Tyrli R

instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi;
ipse iugis Cynthi graditur mollique fluentem
fronde premit crinem fingens atque inplicat auro,
tela sonant umeris: haud illo segnior ibat
Aeneas, tantum egregio decus enitet ore.
postquam altos ventum in montis atque invia lustra,
ecce ferae saxi deiectae vertice caprae
decurrere iugis; alia de parte patentis
transmittunt cursu campos atque agmina cervi
pulverulenta fuga glomerant montesque relinquont.
at puer Ascanius mediis in vallibus acri
gaudet equo, iamque hos cursu, iam praeterit illos,
spumantemque dari pecora inter inertia votis
optat aprum aut fulvom descendere monte leonem.

Interea magno misceri murmure caelum
incipit, insequitur commixta grandine nimbus:
et Tyrii comites passim et Troiana iuventus
Dardaniusque nepos Veneris diversa per agros
tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
speluncam Dido dux et Troianus eandem
deveniunt, prima et Tellus et pronuba Iuno
dant signum: fulsere ignes et conscius aether
conubiis, summoque ulularunt vertice nymphae.
ille dies primus leti primusque malorum
causa fuit. neque enim specie famave movetur
nec iam furtivom Dido meditatur amorem:
coniugium vocat, hoc praetexit nomine culpam.

Extemplo Libyae magnas it Fama per urbes,
Fama malum, qua non aliud velocius ullum:
mobilitate viget virisque adquirit eundo,
parva metu primo, mox sese attollit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit.

---

148 fronte M 154 tramittunt V 155 fugae R 169 laborum P[1] *Brev. expos. Verg. georg. 2, 168* **174 quo P[1] V** *Prisciani (gramm. III 433) codd. RAB v. l. apud Serv.* **quod** *Don.*

illam Terra parens, ira inritata deorum,
extremam, ut perhibent, Coeo Enceladoque sororem
progenuit pedibus celerem et pernicibus alis,
monstrum horrendum ingens, cui quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi subter — mirabile dictu —
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
nocte volat, caeli medio terraeque per umbram
stridens, nec dulci declinat lumina somno;
luce sedet custos aut summi culmine tecti
turribus aut altis, magnas et territat urbes,
tam ficti pravique tenax quam nuntia veri.
haec tum multiplici populos sermone replebat
gaudens et pariter facta atque infecta canebat:
venisse Aenean Troiano sanguine cretum,
cui se pulchra viro dignetur iungere Dido;
nunc hiemem inter se luxu quam longa, fovere
regnorum inmemores turpique cupidine captos.
haec passim dea foeda virum diffundit in ora.
protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
incenditque animum dictis atque aggerat iras.
Hic Hammone satus rapta Garamantide nympha
templa Iovi centum latis inmania regnis,
centum aras posuit vigilemque sacraverat ignem,
excubias divom aeternas, pecudumque cruore
pingue solum et variis florentia limina sertis.
isque amens animi et rumore accensus amaro
dicitur ante aras media inter numina divom
multa Iovem manibus supplex orasse supinis:
'Iuppiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
gens epulata toris Lenaeum libat honorem,
adspicis haec? an te genitor cum fulmina torques,
nequiquam horremus, caecique in nubibus ignes
terrificant animos et inania murmura miscent?
femina, quae nostris errans in finibus urbem

196 cursu P^2 201 excubiasque R 204 numina] '*sane multi* munera *legunt*' *Serv. auct.*

exiguam pretio posuit, cui litus arandum
cuique loci leges dedimus, conubia nostra
reppulit ac dominum Aenean in regna recepit.
et nunc ille Paris cum semiviro comitatu,
Maeonia mentum mitra crinemque madentem
subnixus, rapto potitur: nos munera templis
quippe tuis ferimus famamque fovemus inanem.'
  Talibus orantem dictis arasque tenentem
audiit omnipotens, oculosque ad moenia torsit
regia et oblitos famae melioris amantis.
tum sic Mercurium adloquitur ac talia mandat:
'vade age nate voca zephyros et labere pennis,
Dardaniumque ducem, Tyria Karthagine qui nunc
exspectat fatisque datas non respicit urbes,
adloquere et celeris defer mea dicta per auras.
non illum nobis genetrix pulcherrima talem
promisit Graiumque ideo bis vindicat armis;
sed fore qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
proderet ac totum sub leges mitteret orbem.
si nulla accendit tantarum gloria rerum
nec super ipse sua molitur laude laborem,
Ascanione pater Romanas invidet arces?
quid struit aut qua spe inimica in gente moratur
nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
naviget — haec summa est, hic nostri nuntius esto.'
  Dixerat. ille patris magni parere parabat
imperio: et primum pedibus talaria nectit
aurea, quae sublimem alis sive aequora supra
seu terram rapido pariter cum flamine portant.
tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
pallentis, alias sub Tartara tristia mittit,
dat somnos adimitque et lumina morte resignat.
illa fretus agit ventos et turbida tranat
nubila. iamque volans apicem et latera ardua cernit

234—251 *posterioribus partibus versuum deletis* **F** **241** **portent M[1]** **243 mittit] ducit P[1]** **245** *ima pag. add.* **F**

Atlantis duri, caelum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum adsidue cui nubibus atris
piniferum caput et vento pulsatur et imbri,
nix umeros infusa tegit, tum flumina mento
praecipitant senis, et glacie riget horrida barba.
hic primum paribus nitens Cyllenius alis
constitit; hinc toto praeceps se corpore ad undas
misit avi similis, quae circum litora, circum
piscosos scopulos humilis volat aequora iuxta.
haud aliter terras inter caelumque volabat
litus harenosum ad Libyae ventosque secabat
materno veniens ab avo Cyllenia proles.
ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Aenean fundantem arces ac tecta novantem
conspicit. atque illi stellatus iaspide fulva
ensis erat, Tyrioque ardebat murice laena
demissa ex umeris, dives quae munera Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.
continuo invadit: 'tu nunc Karthaginis altae
fundamenta locas pulchramque uxorius urbem
exstruis heu regni rerumque oblite tuarum.
ipse deum tibi me claro demittit Olympo
regnator, caelum et terras qui numine torquet,
ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras:
quid struis aut qua spe Libycis teris otia terris?
si te nulla movet tantarum gloria rerum,
[nec super ipse tua moliris laude laborem,]
Ascanium surgentem et spes heredis Iuli
respice, cui regnum Italiae Romanaque tellus
debentur.' tali Cyllenius ore locutus
mortalis visus medio sermone reliquit,
et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Aeneas adspectu obmutuit amens
adrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.

252—257 *prioribus partib. versuum del.* F 267 oblite] ignare P[1] 269 ac P terram P 273 *ima pag. add., deinde paene tot. eras.* M 276 debetur M[2]P

ardet abire fuga dulcisque relinquere terras,
attonitus tanto monitu imperioque deorum.
heu quid agat, quo nunc reginam ambire furentem
audeat adfatu, quae prima exordia sumat?
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc
in partisque rapit varias perque omnia versat.
haec alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum,
classem aptent taciti sociosque ad litora cogant,
arma parent et, quae rebus sit causa novandis,
dissimulent; sese interea, quando optima Dido
nesciat et tantos rumpi non speret amores,
temptaturum aditus et quae mollissima fandi
tempora, quis rebus dexter modus. ocius omnes
imperio laeti parent et iussa facessunt.
At regina dolos — quis fallere possit amantem? —
praesensit motusque excepit prima futuros,
omnia tuta timens. eadem inpia Fama furenti
detulit armari classem cursumque parari.
saevit inops animi totamque incensa per urbem
bacchatur, qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
orgia nocturnusque vocat clamore Cithaeron.
Tandem his Aenean compellat vocibus ultro:
'dissimulare etiam sperasti perfide tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra,
nec te noster amor nec te data dextera quondam
nec moritura tenet crudeli funere Dido?
quin etiam hiberno moliris sidere classem,
et mediis properas aquilonibus ire per altum,
crudelis? quid si non arva aliena domosque
ignotas peteres et Troia antiqua maneret,
Troia per undosum peteretur classibus aequor?

---

282 magno imperio monituque *Prisc. gramm. II 571* 283 quonam *Non. p. 30, 24. 242, 13* 286 *litteris minor. in marg.* F *om.* P 289 que *om.* P 295 ac M² *Non. p. 306, 26 Don.* 302 trepidant *Vel. gramm. VII 55* 312 et] sed P¹

mene fugis? per ego has lacrimas dextramque tuam te,
quando aliud mihi iam miserae nihil ipsa reliqui,
per conubia nostra, per inceptos hymenaeos,
si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
dulce meum, miserere domus labentis et istam,
oro, siquis adhuc precibus locus, exue mentem.
te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni
odere, infensi Tyrii; te propter eundem
extinctus pudor et, qua sola sidera adibam,
fama prior. cui me moribundam deseris — hospes,
hoc solum nomen quoniam de coniuge restat?
quid moror, an mea Pygmalion dum moenia frater
destruat, aut captam ducat Gaetulus Iarbas?
saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
ante fugam suboles, si quis mihi parvolus aula
luderet Aeneas, qui te tamen ore referret,
non equidem omnino capta ac deserta viderer.'
Dixerat. ille Iovis monitis inmota tenebat
lumina et obnixus curam sub corde premebat.
tandem pauca refert: 'ego te quae plurima fando
enumerare vales numquam regina negabo
promeritam nec me meminisse pigebit Elissae,
dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
pro re pauca loquar. neque ego hanc abscondere furto
speravi — ne finge — fugam, nec coniugis umquam
praetendi taedas aut haec in foedera veni.
me si fata meis paterentur ducere vitam
auspiciis et sponte mea componere curas,
urbem Troianam primum dulcisque meorum
reliquias colerem, Priami tecta alta manerent
et recidiva manu posuissem Pergama victis.
sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciae iussere capessere sortes;
hic amor, haec patria est. si te Karthaginis arces

314 has te lacrimas P[1] *Eugraph. Ter. Andr. 289* 323 morituram *Prisc. gramm. III 16* 334 nec te regina *Serv.* 336 reget *Carm. epigr. 173 Engström*

Phoenissam Libycaeque adspectus detinet urbis,
quae tandem Ausonia Teucros considere terra
invidia est? et nos fas extera quaerere regna.
me patris Anchisae, quotiens umentibus umbris
nox operit terras, quotiens astra ignea surgunt,
admonet in somnis et turbida terret imago,
me puer Ascanius capitisque iniuria cari,
quem regno Hesperiae fraudo et fatalibus arvis.
nunc etiam interpres divom Iove missus ab ipso
— testor utrumque caput — celeris mandata per auras
detulit; ipse deum manifesto in lumine vidi
intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
desine meque tuis incendere teque querellis:
Italiam non sponte sequor.'

Talia dicentem iandudum aversa tuetur
huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
luminibus tacitis, et sic accensa profatur:
'nec tibi diva parens generis nec Dardanus auctor
perfide, sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus Hyrcanaeque admorunt ubera tigres.
nam quid dissimulo aut quae me ad maiora reservo,
num fletu ingemuit nostro, num lumina flexit,
num lacrimas victus dedit aut miseratus amantem
est?
quae quibus anteferam? iam iam nec maxima Iuno
nec Saturnius haec oculis pater adspicit aequis.
nusquam tuta fides. eiectum litore, egentem
excepi et regni demens in parte locavi,
amissam classem, socios a morte reduxi.
heu furiis incensa feror. nunc augur Apollo,
nunc Lyciae sortes, nunc et Iove missus ab ipso
interpres divom fert horrida dicta per auras.
scilicet is superis labor est, ea cura quietos
sollicitat. neque te teneo neque dicta refello:

---

348 '*quidam in novis et emendatis libris pro* 'detinet' 'demeret' *inventum asserunt*' *Serv. auct.* 359 ausi M[1]P *Isidori (orig. 11, 16) codd. BC* 360 incedere M 378 iussa P *Serv.*

i sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
supplicia hausurum scopulis et nomine Dido
saepe vocaturum. sequar atris ignibus absens
et cum frigida mors anima seduxerit artus,
omnibus umbra locis adero. dabis inprobe poenas.
audiam et haec manis veniet mihi fama sub imos.'
his medium dictis sermonem abrumpit et auras
aegra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
linquens multa metu cunctantem et multa volentem
dicere. suscipiunt famulae conlapsaque membra
marmoreo referunt thalamo stratisque reponunt.

At pius Aeneas, quamquam lenire dolentem
solando cupit et dictis avertere curas,
multa gemens magnoque animum labefactus amore,
iussa tamen divom exsequitur classemque revisit.
tum vero Teucri incumbunt et litore celsas
deducunt toto navis. natat uncta carina,
frondentisque ferunt remos et robora silvis
infabricata fugae studio.
migrantis cernas totaque ex urbe ruentis,
ac velut ingentem formicae farris acervom
cum populant hiemis memores tectoque reponunt,
it nigrum campis agmen praedamque per herbas
convectant calle angusto, pars grandia trudunt
obnixae frumenta umeris, pars agmina cogunt
castigantque moras, opere omnis semita fervet.
quis tibi tunc Dido cernenti talia sensus,
quosve dabas gemitus, cum litora fervere late
prospiceres arce ex summa totumque videres
misceri ante oculos tantis clamoribus aequor.
inprobe Amor, quid non mortalia pectora cogis.
ire iterum in lacrimas, iterum temptare precando

---

381 '*multi* Italiam *distinguunt*' *Serv. auct.* 382 poscunt M[1] 390 volentem] parantem P r 391 succipiunt P *Caper gramm. VII 98* 407 operae M[1] opera *Nonii (p. 251, 37) codd. (praeter B[1])* 408 nunc *Don. Ter. Ad. 668*

cogitur et supplex animos submittere amori,
ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
'Anna vides toto properari litore circum,
undique convenere; vocat iam carbasus auras,
puppibus et laeti nautae inposuere coronas.
hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
et perferre soror potero. miserae hoc tamen unum
exsequere Anna mihi; solam nam perfidus ille
te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
sola viri mollis aditus et tempora noras.
i soror atque hostem supplex adfare superbum.
non ego cum Danais Troianam exscindere gentem
Aulide iuravi classemve ad Pergama misi,
nec patris Anchisae cinerem manesve revelli,
cur mea dicta neget duras demittere in auris.
quo ruit? extremum hoc miserae det munus amanti:
exspectet facilemque fugam ventosque ferentis.
non iam coniugium antiquom, quod prodidit, oro,
nec pulchro ut Latio careat regnumque relinquat:
tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
dum mea me victam doceat fortuna dolere.
extremam hanc oro veniam — miserere sororis —
quam mihi cum dederit, cumulatam morte remittam.'
Talibus orabat, talisque miserrima fletus
fertque refertque soror. sed nullis ille movetur
fletibus aut voces ullas tractabilis audit:
fata obstant, placidasque viri deus obstruit auris,
ac velut annoso validam cum robore quercum
Alpini Boreae nunc hinc nunc flatibus illinc
eruere inter se certant; it stridor, et altae
consternunt terram concusso stipite frondes;
ipsa haeret scopulis et quantum vertice ad auras
aetherias, tantum radice in Tartara tendit.

427 cineres P *Serv.* 428 negat M[1]P[2] *Schol. Horat. epod. 17, 53* 436 dederit MP *Servii cod. F* dederis r *interpretatur Serv.: 'quam lectionem Tucca et Varius probant'* cumulatam morte Pr *Serv.* (*cod. L* cumulata) cumulata morte M remittam] relinquam *v. l. apud Serv.* 446 radicem MP[1] r

haud secus adsiduis hinc atque hinc vocibus heros
tunditur et magno persentit pectore curas;
mens immota manet, lacrimae volvontur inanes.
Tum vero infelix fatis exterrita Dido
mortem orat: taedet caeli convexa tueri.
quo magis inceptum peragat lucemque relinquat,
vidit, turicremis cum dona inponeret aris
— horrendum dictu — laticis nigrescere sacros
fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
hoc visum nulli, non ipsi effata sorori est.
praeterea fuit in tectis de marmore templum
coniugis antiqui, miro quod honore colebat,
velleribus niveis et festa fronde revinctum:
hinc exaudiri voces et verba vocantis
visa viri, nox cum terras obscura teneret,
solaque culminibus ferali carmine bubo
saepe queri et longas in fletum ducere voces.
multaque praeterea vatum praedicta priorum
terribili monitu horrificant. agit ipse furentem
in somnis ferus Aeneas; semperque relinqui
sola sibi, semper longam incomitata videtur
ire viam et Tyrios deserta quaerere terra:
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus
et solem geminum et duplicis se ostendere Thebas,
aut Agamemnonius scaenis agitatus Orestes
armatam facibus matrem et serpentibus atris
cum fugit, ultricesque sedent in limine Dirae.
Ergo ubi concepit furias evicta dolore
decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
exigit et maestam dictis adgressa sororem,
consilium voltu tegit ac spem fronte serenat:
'inveni germana viam — gratare sorori —
quae mihi reddat eum veleo me solvat amantem.
Oceani finem iuxta solemque cadentem

---

456 est *om.* MP **458** misero F[1] **464** piorum M *cod. P Probae centonis 334 v. l. apud Serv. et Lact. inst. 2, 17* **473** Divae P **476** ac M

ultimus Aethiopum locus est, ubi maximus Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum:
hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos
Hesperidum templi custos epulasque draconi
quae dabat et sacros servabat in arbore ramos,
spargens umida mella soporiferumque papaver.
haec se carminibus promittit solvere mentis
quas velit, ast aliis duras inmittere curas,
sistere aquam fluviis et vertere sidera retro;
nocturnosque movet manis; mugire videbis
sub pedibus terram et descendere montibus ornos.
testor cara deos et te germana tuumque
dulce caput magicas invitam accingier artis.
tu secreta pyram tecto interiore sub auras
erige et arma viri, thalamo quae fixa reliquit
inpius, exuviasque omnis, lectumque iugalem
quo perii superinponas: abolere nefandi
cuncta viri monumenta iuvat, monstratque sacerdos.'
haec effata silet; pallor simul occupat ora.
non tamen Anna novis praetexere funera sacris
germanam credit nec tantos mente furores
concipit aut graviora timet quam morte Sychaei.
ergo iussa parat.

At regina, pyra penetrali in sede sub auras
erecta ingenti taedis atque ilice secta,
intenditque locum sertis et fronde coronat
funerea; super exuvias ensemque relictum
effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
stant arae circum, et crinis effusa sacerdos
ter centum tonat ore deos, Erebumque Chaosque
tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianae.
sparserat et laticis simulatos fontis Averni,
falcibus et messae ad lunam quaeruntur aënis
pubentes herbae nigri cum lacte veneni;

---

482 attorquet M[1] 483 hic b *Isid. orig. 9, 2, 123* 490 movit *suprascr.* ciet F ciet P[2] *Aug. civ. 21, 6 Isid. orig. 8, 9, 6* 497 inponant FM[1] *v. l. apud Serv.* 498 iubet MP[1]r

quaeritur et nascentis equi de fronte revolsus
et matri praereptus amor.
ipsa mola manibusque piis altaria iuxta
unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
testatur moritura deos et conscia fati
sidera; tum, si quod non aequo foedere amantis
curae numen habet iustumque memorque, precatur.

Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
corpora per terras, silvaeque et saeva quierant
aequora, cum medio volvontur sidera lapsu,
cum tacet omnis ager, pecudes pictaeque volucres,
quaeque lacus late liquidos quaeque aspera dumis
rura tenent, somno positae sub nocte silenti.
[lenibant curas, et corda oblita laborum.]
at non infelix animi Phoenissa, nec umquam
solvitur in somnos oculisve aut pectore noctem
accipit: ingeminant curae, rursusque resurgens,
saevit amor, magnoque irarum fluctuat aestu.
sic adeo insistit secumque ita corde volutat:
'en quid ago, rursusne procos inrisa priores
experiar, Nomadumque petam conubia supplex,
quos ego sim totiens iam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
iussa sequar? quiane auxilio iuvat ante levatos
et bene apud memores veteris stat gratia facti?
quis me autem, fac velle, sinet ratibusve superbis
invisam accipiet? nescis heu perdita necdum
Laomedonteae sentis periuria gentis?
quid tum: sola fuga nautas comitabor ovantis
an Tyriis omnique manu stipata meorum
inferar et quos Sidonia vix urbe revelli
rursus agam pelago et ventis dare vela iubebo?
quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem

---

517 molam MP *Eutych. gramm. V 477* 527 silva tenet *Schol. Horat. epod. 5, 55* 528 *om.* MP 534 en quid agam *codd. det.* hem q. agam *Don. Ter. Eun. 46* 541 inrisam M^2 545 quod P

his germana malis oneras atque obicis hosti.
non licuit thalami expertem sine crimine vitam
degere more ferae, talis nec tangere curas;
non servata fides cineri promissa Sychaeo.'
tantos illa suo rumpebat pectore questus.

Aeneas celsa in puppi, iam certus eundi,
carpebat somnos rebus iam rite paratis.
huic se forma dei voltu redeuntis eodem
obtulit in somnis rursusque ita visa monere est,
omnia Mercurio similis vocemque coloremque
et crinis flavos et membra decora iuventa:
'nate dea potes hoc sub casu ducere somnos,
nec quae te circum stent deinde pericula cernis
demens, nec zephyros audis spirare secundos.
illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
certa mori, variosque irarum concitat aestus.
non fugis hinc praeceps, dum praecipitare potestas?
iam mare turbari trabibus saevasque videbis
conlucere faces, iam fervere litora flammis,
si te his attigerit terris Aurora morantem.
heia age rumpe moras. varium et mutabile semper
femina.' sic fatus nocti se inmiscuit atrae.

Tum vero Aeneas subitis exterritus umbris
corripit e somno corpus sociosque fatigat:
'praecipites vigilate viri, et considite transtris;
solvite vela citi. deus aethere missus ab alto
festinare fugam tortosque incidere funis
ecce iterum instimulat. sequimur te sancte deorum
quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
adsis o placidusque iuves et sidera caelo
dextra feras.' dixit vaginaque eripit ensem
fulmineum strictoque ferit retinacula ferro.
idem omnis simul ardor habet, rapiuntque ruuntque;

---

551 ferae] '*multi* fere *adverbium volunt*' *Serv.* 552 Sychaeies P[1] Sychaei M *(cf. Unterharnscheidt l. l. p. 53)* 559 iuventae P *Serv. Schol. Hor. carm. 1, 10, 3 v. l. apud Isid. orig. 2, 21, 40* 564 varioque — fluctuat aestu M *Serv.* 576 stimulat M *Serv.*

litora deseruere, latet sub classibus aequor,
adnixi torquent spumas et caerula verrunt.
  Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
regina e speculis ut primum albescere lucem
vidit et aequatis classem procedere velis
litoraque et vacuos sensit sine remige portus,
terque quaterque manu pectus percussa decorum
flaventisque abscissa comas 'pro Iuppiter ibit
hic' ait 'et nostris inluserit advena regnis?
non arma expedient totaque ex urbe sequentur,
diripientque rates alii navalibus? ite,
ferte citi flammas, date tela, inpellite remos.
quid loquor, aut ubi sum? quae mentem insania mutat
infelix Dido, nunc te facta inpia tangunt?
tum decuit, cum sceptra dabas. en dextra fidesque,
quem secum patrios aiunt portasse penates,
quem subiisse umeris confectum aetate parentem.
non potui abreptum divellere corpus et undis
spargere, non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium patriisque epulandum ponere mensis?
verum anceps pugnae fuerat fortuna. fuisset:
quem metui moritura? faces in castra tulissem
inplessemque foros flammis natumque patremque
cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras,
tuque harum interpres curarum et conscia Iuno,
nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
et Dirae ultrices et di morientis Elissae
accipite haec meritumque malis advertite numen
et nostras audite preces. si tangere portus
infandum caput ac terris adnare necesse est
et sic fata Iovis poscunt, hic terminus haeret:

586 primâm P 594 flammas] ferrum *Prisc. gramm. III 113*
593 rates. alii navalibus ite *interpungunt* M *Char. gramm. I 283 Prisc. gramm. III 113 Diom. gramm. I 448* 598 portare P

at bello audacis populi vexatus et armis,
finibus extorris, complexu avolsus Iuli
auxilium imploret videatque indigna suorum
funera; nec cum se sub leges pacis iniquae
tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
sed cadat ante diem mediaque inhumatus harena.
haec precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
tum vos o Tyrii stirpem et genus omne futurum
exercete odiis cinerique haec mittite nostro
munera: nullus amor populis nec foedera sunto.
exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
nunc olim, quocumque dabunt se tempore vires.
litora litoribus contraria, fluctibus undas
imprecor, arma armis: pugnent ipsique nepotesque.'
Haec ait, et partis animum versabat in omnis,
invisam quaerens quam primum abrumpere lucem.
tum breviter Barcen nutricem adfata Sychaei,
— namque suam patria antiqua cinis ater habebat —
'Annam cara mihi nutrix huc siste sororem.
dic corpus properet fluviali spargere lympha
et pecudes secum et monstrata piacula ducat.
sic veniat, tuque ipsa pia tege tempora vitta.
sacra Iovi Stygio, quae rite incepta paravi,
perficere est animus finemque inponere curis
Dardaniique rogum capitis permittere flammis.'
sic ait, illa gradum studio celerabat anili.
at trepida et coeptis inmanibus effera Dido,
sanguineam volvens aciem maculisque trementis
interfusa genas et pallida morte futura,
interiora domus inrumpit limina et altos
conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quaesitum munus in usus.

---

616 conspectu *Non. p. 15, 2* 632 Sychaei est M^2 640 flammae P *Don. Serv. auct.* 641 celebrabat P *v. l. apud Serv.* 646 rogos] gradus P

hic postquam Iliacas vestes notumque cubile
conspexit, paulum lacrimis et mente morata,
incubuitque toro dixitque novissima verba:
'dulces exuviae, dum fata deusque sinebat,
accipite hanc animam meque his exsolvite curis.
vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi,
et nunc magna mei sub terras ibit imago.
urbem praeclaram statui, mea moenia vidi,
ulta virum, poenas inimico a fratre recepi,
felix heu nimium felix, si litora tantum
numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae.'
dixit et os inpressa toro 'moriemur inultae,
sed moriamur' ait: 'sic, sic iuvat ire sub umbras.
hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et secum nostrae ferat omina mortis.'
dixerat, atque illam media inter talia ferro
conlapsam adspiciunt comites ensemque cruore
spumantem sparsasque manus. it clamor ad alta
atria; concussam bacchatur Fama per urbem.
lamentis gemituque et femineo ululatu
tecta fremunt, resonat magnis plangoribus aether,
non aliter quam si inmissis ruat hostibus omnis
Karthago aut antiqua Tyros flammaeque furentes
culmina perque hominum volvantur perque deorum.
audiit exanimis trepidoque exterrita cursu,
unguibus ora soror foedans et pectora pugnis
per medios ruit ac morientem nomine clamat:
'hoc illud germana fuit, me fraude petebas,
hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
quid primum deserta querar, comitemne sororem
sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.
his etiam struxi manibus patriosque vocavi
voce deos, sic te ut posita crudelis abessem.
exstinxti te meque, soror, populumque patresque

---

651 sinebant **FP**[2] **668** clangoribus **P** **669** *in marg.* * **F**
670 *hic om., post v. 677 add. nota* * **F**

Sidonios urbemque tuam. date volnera lymphis
abluam et, extremus si quis super halitus errat,
ore legam.' sic fata gradus evaserat altos
semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
cum gemitu atque atros siccabat veste cruores.
illa gravis oculos conata attollere rursus
deficit; infixum stridit sub pectore volnus.
ter sese attollens cubitoque adnixa levavit,
ter revoluta toro est oculisque errantibus alto
quaesivit caelo lucem ingemuitque reperta.
Tum Iuno omnipotens longum miserata dolorem
difficilisque obitus Irim demisit Olympo,
quae luctantem animam nexosque resolveret artus.
nam quia nec fato merita nec morte peribat,
sed misera ante diem subitoque accensa furore,
nondum illi flavom Proserpina vertice crinem
abstulerat Stygioque caput damnaverat Orco.
ergo Iris croceis per caelum roscida pennis,
mille trahens varios adverso sole colores,
devolat, et supra caput adstitit: 'hunc ego Diti
sacrum iussa fero, teque isto corpore solvo',
sic ait et dextra crinem secat: omnis et una
dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

MP]

LIBER QVINTVS

Interea medium Aeneas iam classe tenebat
certus iter fluctusque atros aquilone secabat,
moenia respiciens, quae iam infelicis Elissae
conlucent flammis. quae tantum accenderit ignem
causa latet; duri magno sed amore dolores
polluto notumque, furens quid femina possit,
triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
ut pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla

---

690 attollit P[1]
Liber V. 6 posset M *Probae cento 212* 8 pelago misere *Pomp. gramm. V 305*

occurrit tellus, maria undique et undique caelum:
olli caeruleus supra caput adstitit imber
noctem hiememque ferens, et inhorruit unda tenebris.
ipse gubernator puppi Palinurus ab alta
'heu, quianam tanti cinxerunt aethera nimbi?
quidve pater Neptune paras?' sic deinde locutus
colligere arma iubet validisque incumbere remis,
obliquatque sinus in ventum ac talia fatur:
'magnanime Aenea non, si mihi Iuppiter auctor
spondeat, hoc sperem Italiam contingere caelo.
mutati transversa fremunt et vespere ab atro
consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
nec nos obniti contra nec tendere tantum
sufficimus. superat quoniam Fortuna, sequamur,
quoque vocat, vertamus iter. nec litora longe
fida reor fraterna Erycis portusque Sicanos,
si modo rite memor servata remetior astra.'
tum pius Aeneas: 'equidem sic poscere ventos
iandudum et frustra cerno te tendere contra.
flecte viam velis. an sit mihi gratior ulla,
quove magis fessas optem dimittere navis,
quam quae Dardanium tellus mihi servat Acesten
et patris Anchisae gremio complectitur ossa?'
haec ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
intendunt zephyri: fertur cita gurgite classis,
et tandem laeti notae advertuntur harenae.
At procul ex celso miratus vertice montis
adventum sociasque rates occurrit Acestes,
horridus in iaculis et pelle Libystidis ursae,
Troïa Criniso conceptum flumine mater
quem genuit. veterum non inmemor ille parentum
gratatur reduces et gaza laetus agresti
excipit ac fessos opibus solatur amicis.
Postera cum primo stellas Oriente fugarat
clara dies, socios in coetum litore ab omni

---

9 occurrit] apparet *Don.* 19 alto M^2 35 miratur *Char. gramm. I 272*

advocat Aeneas tumulique ex aggere fatur:
'Dardanidae magni, genus alto a sanguine divom,
annuus exactis completur mensibus orbis,
ex quo reliquias divinique ossa parentis
condidimus terra maestasque sacravimus aras.
iamque dies, nisi fallor, adest, quem semper acerbum,
semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
hunc ego Gaetulis agerem si Syrtibus exul
Argolicove mari deprensus et urbe Mycenae,
annua vota tamen sollemnisque ordine pompas
exsequerer strueremque suis altaria donis.
nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis
— haud equidem sine mente reor, sine numine divom —
adsumus, et portus delati intramus amicos.
ergo agite et laetum cuncti celebremus honorem:
poscamus ventos, atque haec me sacra quotannis
urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
bina boum vobis Troia generatus Acestes
dat numero capita in navis; adhibete penates
et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
praeterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,
prima citae Teucris ponam certamina classis;
quique pedum cursu valet et qui viribus audax,
aut iaculo incedit melior levibusque sagittis,
seu crudo fidit pugnam conmittere caestu,
cuncti adsint meritaeque exspectent praemia palmae.
ore favete omnes et cingite tempora ramis.'
  Sic fatus velat materna tempora myrto.
hoc Elymus facit, hoc aevi maturus Acestes,
hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
ille e concilio multis cum milibus ibat
ad tumulum, magna medius comitante caterva.
hic duo rite mero libans carchesia Baccho
fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
purpureosque iacit flores ac talia fatur:

---

52 urbe] arce P[1] Mycenis R

'salve sancte parens, iterum, salvete recepti
nequiquam cineres animaeque umbraeque paternae.
non licuit finis Italos fataliaque arva
nec tecum Ausonium quicumque est quaerere Thybrim.'
dixerat haec, adytis cum lubricus anguis ab imis
septem ingens gyros, septena volumina traxit,
amplexus placide tumulum lapsusque per aras,
caeruleae cui terga notae maculosus et auro
squamam incendebat fulgor, ceu nubibus arcus
mille iacit varios adverso sole colores.
obstipuit visu Aeneas. ille agmine longo
tandem inter pateras et levia pocula serpens
libavitque dapes rursusque innoxius imo
successit tumulo et depasta altaria liquit.
hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
incertus, geniumne loci famulumne parentis
esse putet; caedit binas de more bidentis
totque sues, totidem nigrantis terga iuvencos,
vinaque fundebat pateris animamque vocabat
Anchisae magni manisque Acheronte remissos.
nec non et socii, quae cuique est copia, laeti
dona ferunt, onerant aras mactantque iuvencos,
ordine aëna locant alii, fusique per herbam
subiciunt veribus prunas et viscera torrent.

Exspectata dies aderat nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi iam luce vehebant,
famaque finitimos et clari nomen Acestae
excierat: laeto complebant litora coetu
visuri Aeneadas, pars et certare parati.
munera principio ante oculos circoque locantur
in medio, sacri tripodes viridesque coronae
et palmae pretium victoribus, armaque et ostro
perfusae vestes, argenti aurique talenta;
et tuba commissos medio canit aggere ludos.

---

89 trahit Rr   94 instaurat] honorat R   96 quinas PVr *Non. p. 272, 7 Serv. Aen. 5, 78* **107 complerant PR** *Don.* **112 talentum MP**

Prima pares ineunt gravibus certamina remis
quattuor ex omni delectae classe carinae.
velocem Mnestheus agit acri remige Pristim,
— mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmi —
ingentemque Gyas ingenti mole Chimaeram,
urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
inpellunt, terno consurgunt ordine remi,
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna, Scyllaque Cloanthus
caerulea, genus unde tibi Romane Cluenti.

Est procul in pelago saxum spumantia contra
litora, quod tumidis submersum tunditur olim
fluctibus, hiberni condunt ubi sidera cori;
tranquillo silet inmotaque attollitur unda
campus et apricis statio gratissima mergis.
hic viridem Aeneas frondenti ex ilice metam
constituit signum nautis pater, unde reverti
scirent et longos ubi circumflectere cursus.
tum loca sorte legunt, ipsique in puppibus auro
ductores longe effulgent ostroque decori;
cetera populea velatur fronde iuventus
nudatosque umeros oleo perfusa nitescit.
considunt transtris, intentaque bracchia remis;
intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
corda pavor pulsans laudumque arrecta cupido.
inde ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes
haud mora prosiluere suis: ferit aethera clamor
nauticus, adductis spumant freta versa lacertis.
infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
non tam praecipites biiugo certamine campum
corripuere ruuntque effusi carcere currus,

---

140 suis] omnes *Prisc. gramm. II 540* aethera] aurea *Prisc. l. l.* **141** nauticus] sidera *Prisc. l. l., contaminans hos versus cum Verg. Aen. 11, 832 sq.* abductis F **143** stridentibus F[2]Rr *Don. Prisc. gramm. II 38*

nec sic inmissis aurigae undantia lora
concussere iugis pronique in verbera pendent.
tum plausu fremituque virum studiisque faventum
consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
litora, pulsati colles clamore resultant.
effugit ante alios primisque elabitur undis
turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
consequitur, melior remis, sed pondere pinus
tarda tenet. post hos aequo discrimine Pristis
Centaurusque locum tendunt superare priorem;
et nunc Pristis habet, nunc victam praeterit ingens
Centaurus, nunc una ambae iunctisque feruntur
frontibus et longa sulcant vada salsa carina.
iamque propinquabant scopulo metamque tenebant,
cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
rectorem navis compellat voce Menoeten:
'quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum;
litus ama et laeva stringat sine palmula cautes;
altum alii teneant.' dixit, sed caeca Menoetes
saxa timens proram pelagi detorquet ad undas.
'quo diversus abis?' iterum 'pete saxa Menoete'
cum clamore Gyas revocabat: et ecce Cloanthum
respicit instantem tergo et propiora tenentem.
ille inter navemque Gyae scopulosque sonantis
radit iter laevom interior subitoque priorem
praeterit et metis tenet aequora tuta relictis.
tum vero exarsit iuveni dolor ossibus ingens,
nec lacrimis caruere genae, segnemque Menoeten,
oblitus decorisque sui sociumque salutis,
in mare praecipitem puppi deturbat ab alta:
ipse gubernaclo rector subit, ipse magister
hortaturque viros clavomque ad litora torquet.
at gravis ut fundo vix tandem redditus imo est
iam senior madidaque fluens in veste Menoetes,

---

157 cunctis **P**[1] **162** gressum] cursum **M**[2] *Sen. benef. 6, 7, 1 Don. (cf. Gell. 10, 26)*

summa petit scopuli siccaque in rupe resedit.
illum et labentem Teucri et risere natantem
et salsos rident revomentem pectore fluctus.
hic laeta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnesthique, Gyan superare morantem.
Sergestus capit ante locum scopuloque propinquat,
nec tota tamen ille prior praeeunte carina:
parte prior, partem rostro premit aemula Pristis.
at media socios incedens nave per ipsos
hortatur Mnestheus: 'nunc nunc insurgite remis
Hectorei socii, Troiae quos sorte suprema
delegi comites; nunc illas promite vires,
nunc animos, quibus in Gaetulis Syrtibus usi
Ionioque mari Maleaeque sequacibus undis.
non iam prima peto Mnestheus neque vincere certo
— quamquam o — sed superent quibus hoc Neptune dedisti —
extremos pudeat rediisse. hoc vincite cives
et prohibete nefas.' olli certamine summo
procumbunt: vastis tremit ictibus aerea puppis
subtrahiturque solum, tum creber anhelitus artus
aridaque ora quatit, sudor fluit undique rivis.
attulit ipse viris optatum casus honorem.
namque furens animi dum proram ad saxa suburget
interior spatioque subit Sergestus iniquo,
infelix saxis in procurrentibus haesit.
concussae cautes, et acuto in murice remi
obnixi crepuere, inlisaque prora pependit.
consurgunt nautae et magno clamore morantur
ferratasque trudes et acuta cuspide contos
expediunt fractosque legunt in gurgite remos.
at laetus Mnestheus successuque acrior ipso

---

185 *sive* oaetexneellocum *sive* gaetia·nietlocum M[1] 186 necto-teamtnillae M[1] prior praeeunte carina *add.* M[2] 187 partim PRr *Schol. Hor. carm. 4, 1, 18 (cf. Gell. 10, 13)* 199 tunc crebra M[1] 202 animo P prora — suburgit M 208 eferatasque *Isid. orig. 18, 7, 2. 3 (uno codice excepto)* sudes M *Donati cod. U* acuto *Isid. l. l.*

agmine remorum celeri ventisque vocatis
prona petit maria et pelago decurrit aperto.
qualis spelunca subito commota columba,
cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
fertur in arva volans, plausumque exterrita pennis
dat tecto ingentem, mox aëre lapsa quieto
radit iter liquidum celeris neque commovet alas:
sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
aequora, sic illam fert impetus ipse volantem.
et primum scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis frustraque vocantem
auxilia et fractis discentem currere remis
inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimaeram
consequitur: cedit, quoniam spoliata magistro est.
solus iamque ipso superest in fine Cloanthus,
quem petit et summis adnixus viribus urget.
tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
instigant studiis, resonatque fragoribus aether.
hi proprium decus et partum indignantur honorem
ni teneant, vitamque volunt pro laude pacisci;
hos successus alit: possunt, quia posse videntur.
et fors aequatis cepissent praemia rostris,
ni palmas ponto tendens utrasque Cloanthus
fudissetque preces divosque in vota vocasset:
'di, quibus imperium est pelagi, quorum aequora curro,
vobis laetus ego hoc candentem in litore taurum
constituam ante aras voti reus extaque salsos
porriciam in fluctus et vina liquentia fundam.'
dixit eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereïdum Phorcique chorus Panopeaque virgo,
et pater ipse manu magna Portunus euntem
inpulit: illa noto citius volucrique sagitta
ad terram fugit et portu se condidit alto.

---

212 pelago] caelo *Quint. inst. 7, 9, 10* 220 in *ante* scopulo PR *Don.* 226 enixus P 228 clamoribus P 235 pelagi est M^2R 238 proiciam M^1PR *Don.*

tum satus Anchisa cunctis ex more vocatis
victorem magna praeconis voce Cloanthum
declarat viridique advelat tempora lauro,
muneraque in navis ternos optare iuvencos
vinaque et argenti magnum dat ferre talentum.
ipsis praecipue ductoribus addit honores:
victori chlamydem auratam, quam plurima circum
purpura maeandro duplici Meliboea cucurrit,
intextusque puer frondosa regius Ida
velocis iaculo cervos cursuque fatigat,
acer anhelanti similis, quem praepes ab Ida
sublimem pedibus rapuit Iovis armiger uncis:
longaevi palmas nequiquam ad sidera tendunt
custodes, saevitque canum latratus in auras.
at qui deinde locum tenuit virtute secundum,
levibus huic hamis consertam auroque trilicem
loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
victor apud rapidum Simoenta sub Ilio alto,
donat habere, viro decus et tutamen in armis.
vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
multiplicem conixi umeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantis Troas agebat.
tertia dona facit geminos ex aere lebetas
cymbiaque argento perfecta atque aspera signis.
iamque adeo donati omnes opibusque superbi
puniceis ibant evincti tempora taenis,
cum saevo e scopulo multa vix arte revolsus,
amissis remis atque ordine debilis uno,
inrisam sine honore ratem Sergestus agebat.
qualis saepe viae deprensus in aggere serpens,
aerea quem oblicum rota transit aut gravis ictu
seminecem liquit saxo lacerumque viator;
nequiquam longos fugiens dat corpore tortus,
parte ferox ardensque oculis et sibila colla
arduus attollens, pars volnere clauda retentat
nixantem nodis seque in sua membra plicantem:

249 praecipuos PRV *Don.* 269 evinctis P 279 nitentem M[2]

tali remigio navis se tarda movebat;
vela facit tamen et plenis subit ostia velis.
Sergestum Aeneas promisso munere donat
servatam ob navem laetus sociosque reductos.
olli serva datur, operum haud ignara Minervae,
Cressa genus Pholoë, geminique sub ubera nati.

Hoc pius Aeneas misso certamine tendit
gramineum in campum, quem collibus undique curvis
cingebant silvae, mediaque in valle theatri
circus erat; quo se multis cum milibus heros
consessu medium tulit exstructoque resedit.
hic qui forte velint rapido contendere cursu,
invitat pretiis animos, et praemia ponit.
undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi,
Euryalus forma insignis viridique iuventa,
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus
regius egregia Priami de stirpe Diores;
hunc Salius simul et Patron, quorum alter Acarnan,
alter ab Arcadio Tegeaeae sanguine gentis;
tum duo Trinacrii iuvenes Elymus Panopesque
adsueti silvis, comites senioris Acestae;
multi praeterea, quos fama obscura recondit.
Aeneas quibus in mediis sic deinde locutus:
'accipite haec animis laetasque advertite mentes.
nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnosia bina dabo levato lucida ferro
spicula caelatamque argento ferre bipennem;
omnibus hic erit unus honos. tres praemia primi
accipient flavaque caput nectentur oliva.
primus equom phaleris insignem victor habeto;
alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis

---

280 ferebat Pr 281 velis — plenis PRVr *Don.* 285 ubere P²V 287 gramineo — campo *Isid. orig. 1, 34, 4* 296 quem P 299 Tegeaeae *praebet Don., commendat Serv.* Tegeaede MP² Tegaeade R 309 fulva *Serv. Aen. 4, 261, qui locus hic quoque laudatur* nectuntur P

Threiciis, lato quam circumplectitur auro
balteus et tereti subnectit fibula gemma;
tertius Argolica hac galea contentus abito.'
haec ubi dicta, locum capiunt signoque repente
corripiunt spatia audito limenque relinquont,
effusi nimbo similes; simul ultima signant.
primus abit longeque ante omnia corpora Nisus
emicat, et ventis et fulminis ocior alis;
proximus huic, longo sed proximus intervallo,
insequitur Salius; spatio post deinde relicto
tertius Euryalus;
Euryalumque Elymus sequitur; quo deinde sub ipso
ecce volat calcemque terit iam calce Diores
incumbens umero, spatia et si plura supersint,
transeat elapsus prior ambiguumque relinquat.
iamque fere spatio extremo fessique sub ipsam
finem adventabant, levi cum sanguine Nisus
labitur infelix, caesis ut forte iuvencis
fusus humum viridisque super madefecerat herbas.
hic iuvenis iam victor ovans vestigia presso
haud tenuit titubata solo, sed pronus in ipso
concidit inmundoque fimo sacroque cruore.
non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
nam sese opposuit Salio per lubrica surgens,
ille autem spissa iacuit revolutus harena.
emicat Euryalus, et munere victor amici
prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
post Elymus subit, et nunc tertia palma Diores.
hic totum caveae consessum ingentis et ora
prima patrum magnis Salius clamoribus inplet
ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae
gratior et pulchro veniens in corpore virtus.
adiuvat et magna proclamat voce Diores,
qui subiit palmae frustraque ad praemia venit

312 circum amplectitur PR *Don.* 323 quod MRr^1 quem P^1 327 ipsum M^2 337 amico M^1 344 in] e *Sen. epist.* 66, 2

ultima, si primi Salio reddantur honores.
tum pater Aeneas 'vestra' inquit 'munera vobis
certa manent pueri, et palmam movet ordine nemo:
me liceat casus miserari insontis amici.'
sic fatus tergum Gaetuli inmane leonis
dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
hic Nisus 'si tanta' inquit 'sunt praemia victis
et te lapsorum miseret, quae praemia Niso
digna dabis? primam merui qui laude coronam,
ni me quae Salium Fortuna inimica tulisset.'
et simul his dictis faciem ostentabat et udo
turpia membra fimo. risit pater optimus olli
et clipeum efferri iussit, Didymaonis artis,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
hoc iuvenem egregium praestanti munere donat.

Post ubi confecti cursus, et dona peregit:
'nunc si cui virtus animusque in pectore praesens,
adsit et evinctis attollat bracchia palmis.'
sic ait et geminum pugnae proponit honorem,
victori velatum auro vittisque iuvencum,
ensem atque insignem galeam solacia victo.
nec mora continuo vastis cum viribus effert
ora Dares magnoque virum se murmure tollit,
solus qui Paridem solitus contendere contra,
idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,
victorem Buten inmani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
perculit et fulva moribundum extendit harena.
talis prima Dares caput altum in proelia tollit,
ostenditque umeros latos alternaque iactat
bracchia protendens et verberat ictibus auras.
quaeritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
audet adire virum manibusque inducere caestus.

---

347 redduntur M[2] *Don.* reddentur P 350 misereri P[1]R 354 munera PR *Don.* 356 qui P[1] 357 ostendebat M[1], *ut videtur, Probae cento 677 (praeter cod. π)* 359 artem PR arte *Donati cod. L* 374 pertulit M[1] percutit R

ergo alacris cunctosque putans excedere palma
Aeneae stetit ante pedes, nec plura moratus,
tum laeva taurum cornu tenet atque ita fatur:
'nate dea, si nemo audet se credere pugnae,
quae finis standi, quo me decet usque teneri?
ducere dona iube.' cuncti simul ore fremebant
Dardanidae reddique viro promissa iubebant.
hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
proximus ut viridante toro consederat herbae:
'Entelle, heroum quondam fortissime, frustra
tantane tam patiens nullo certamine tolli
dona sines? ubi nunc nobis deus ille magister,
nequiquam memoratus Eryx, ubi fama per omnem
Trinacriam et spolia illa tuis pendentia tectis?'
ille sub haec: 'non laudis amor nec gloria cessit
pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
sanguis hebet, frigentque effetae in corpore vires.
si mihi, quae quondam fuerat quaque inprobus iste
exsultat fidens, si nunc foret illa iuventas,
haud equidem pretio inductus pulchroque iuvenco
venissem, nec dona moror.' sic deinde locutus
in medium geminos inmani pondere caestus
proiecit, quibus acer Eryx in proelia suetus
ferre manum duroque intendere bracchia tergo.
obstipuere animi tantorum: ingentia septem
terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
ante omnis stupet ipse Dares longeque recusat;
magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
huc illuc vinclorum inmensa volumina versat.
tum senior talis referebat pectore voces:
'quid si quis caestus ipsius et Herculis arma
vidisset tristemque hoc ipso in litore pugnam?
haec germanus Eryx quondam tuus arma gerebat
— sanguine cernis adhuc sparsoque infecta cerebro —
his magnum Alciden contra stetit, his ego suetus,
dum melior viris sanguis dabat, aemula necdum

---

384 quae] qui M[2] *Donati cod.* *R*[1] **396** effatae P

temporibus geminis canebat sparsa senectus.
sed si nostra Dares haec Troïus arma recusat
idque pio sedet Aeneae, probat auctor Acestes,
aequemus pugnas. Erycis tibi terga remitto
— solve metus — et tu Troianos exue caestus.'
haec fatus duplicem ex umeris reiecit amictum
et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
exuit atque ingens media consistit harena.
tum satus Anchisa caestus pater extulit aequos,
et paribus palmas amborum innexuit armis.

Constitit, in digitos extemplo arrectus, uterque
bracchiaque ad superas interritus extulit auras.
abduxere retro longe capita ardua ab ictu
inmiscentque manus manibus pugnamque lacessunt,
ille pedum melior motu fretusque iuventa,
hic membris et mole valens, sed tarda trementi
genua labant, vastos quatit aeger anhelitus artus.
multa viri nequiquam inter se volnera iactant,
multa cavo lateri ingeminant et pectore vastos
dant sonitus, erratque auris et tempora circum
crebra manus, duro crepitant sub volnere malae.
stat gravis Entellus nisuque inmotus eodem,
corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
ille velut celsam oppugnat qui molibus urbem
aut montana sedet circum castella sub armis,
nunc hos, nunc illos aditus omnemque pererrat
arte locum et variis adsultibus inritus urget.
ostendit dextram insurgens Entellus et alte
extulit: ille ictum venientem a vertice velox
praevidit celerique elapsus corpore cessit;
Entellus viris in ventum effudit, et ultro
ipse gravis graviterque ad terram pondere vasto
concidit, ut quondam cava concidit aut Erymantho
aut Ida in magna radicibus eruta pinus.
consurgunt studiis Teucri et Trimacria pubes;

---

425 intexuit M[1]   428 redduxere *Mar. Victorin. gramm. VI 38*
449 radicitus R *Prisc. gramm. III 78*

it clamor caelo, primusque accurrit Acestes
aequaevomque ab humo miserans attollit amicum.
at non tardatus casu neque territus heros
acrior ad pugnam redit ac vim suscitat ira
— tum pudor incendit viris et conscia virtus —
praecipitemque Daren ardens agit aequore toto,
nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
nec mora nec requies: quam multa grandine nimbi
culminibus crepitant, sic densis ictibus heros
creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
tum pater Aeneas procedere longius iras
et saevire animis Entellum haud passus acerbis,
sed finem inposuit pugnae fessumque Dareta
eripuit mulcens dictis, ac talia fatur:
'infelix, quae tanta animum dementia cepit?
non viris alias conversaque numina sentis?
cede deo.' dixitque et proelia voce diremit.
ast illum fidi aequales, genua aegra trahentem
iactantemque utroque caput crassumque cruorem
ore eiectantem mixtosque in sanguine dentes,
ducunt ad navis, galeamque ensemque vocati
accipiunt, palmam Entello taurumque relinquont.
hic victor, superans animis tauroque superbus,
'nate dea vosque haec' inquit 'cognoscite Teucri,
et mihi quae fuerint iuvenali in corpore vires
et qua servetis revocatum a morte Dareta.'
dixit et adversi contra stetit ora iuvenci,
qui donum adstabat pugnae, durosque reducta
libravit dextra media inter cornua caestus,
arduus, effractoque inlisit in ossa cerebro:
sternitur exanimisque tremens procumbit humi bos.
ille super talis effundit pectore voces:
'hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis
persolvo; hic victor caestus artemque repono.'

---

452 aequumq. M **457** ille *testantur Serv. (cf. Serv. Aen. 1, 3. 6, 186) et Don. Ter. Ad. 306* deinde M inde *Donati cod. L*
473 animo V

Protinus Aeneas celeri certare sagitta
invitat qui forte velint, et praemia ponit,
ingentique manu malum de nave Seresti
erigit et volucrem traiecto in fune columbam,
quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
convenere viri, deiectamque aerea sortem
accepit galea, et primus clamore secundo
Hyrtacidae ante omnis exit locus Hippocoontis.
quem modo navali Mnestheus certamine victor
consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva.
tertius Eurytion, tuus o clarissime frater
Pandare, qui quondam, iussus confundere foedus,
in medios telum torsisti primus Achivos.
extremus galeaque ima subsedit Acestes,
ausus et ipse manu iuvenum temptare laborem.
tum validis flexos incurvant viribus arcus
pro se quisque viri et depromunt tela pharetris.
primaque per caelum nervo stridente sagitta
Hyrtacidae iuvenis volucris diverberat auras;
et venit adversique infigitur arbore mali.
intremuit malus timuitque exterrita pennis
ales et ingenti sonuerunt omnia plausu.
post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
alta petens, pariterque oculos telumque tetendit.
ast ipsam miserandus avem contingere ferro
non valuit: nodos et vincula linea rupit,
quis innexa pedem malo pendebat ab alto;
illa notos atque atra volans in nubila fugit.
tum rapidus, iandudum arcu contenta parato
tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
iam vacuo laetam caelo speculatus, et alis
plaudentem nigra figit sub nube columbam.
decidit exanimis vitamque reliquit in astris
aëriis fixamque refert delapsa sagittam.
amissa solus palma superabat Acestes;
qui tamen aërias telum contorsit in auras,

---

486 ponit dicit P 512 alta P 518 aetheriis P 520 contendit M^1Rr *Non. p. 260, 4*

ostentans artemque pater arcumque sonantem.
hic oculis subito obicitur magnoque futurum
augurio monstrum: docuit post exitus ingens,
seraque terrifici cecinerunt omina vates.
namque volans liquidis in nubibus arsit harundo
signavitque viam flammis tenuisque recessit
consumpta in ventos, caelo ceu saepe refixa
transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
attonitis haesere animis superosque precati
Trinacrii Teucrique viri, nec maximus omen
abnuit Aeneas, sed laetum amplexus Acesten
muneribus cumulat magnis ac talia fatur:
'sume pater; nam te voluit rex magnus Olympi
talibus auspiciis exsortem ducere honores.
ipsius Anchisae longaevi hoc munus habebis,
cratera inpressum signis, quem Thracius olim
Anchisae genitori in magno munere Cisseus
ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.'
sic fatus cingit viridanti tempora lauro
et primum ante omnis victorem appellat Acesten.
nec bonus Eurytion praelato invidit honori,
quamvis solus avem caelo deiecit ab alto.
proximus ingreditur donis, qui vincula rupit,
extremus, volucri qui fixit harundine malum.
At pater Aeneas nondum certamine misso
custodem ad sese comitemque inpubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
'vade age et Ascanio, si iam puerile paratum
agmen habet secum cursusque instruxit equorum,
ducat avo turmas et sese ostendat in armis,
dic' ait. ipse omnem longo decedere circo
infusum populum et campos iubet esse patentis.
incedunt pueri pariterque ante ora parentum
frenatis lucent in equis, quos omnis euntis
Trinacriae mirata fremit Troiaeque iuventus.

---

521 que *om. Don.* pariter *Donati cod. R* 534 honorem M[2]r *Don.* 548 paratus P[1] 551 discedere P *Don.* 552 iussit M[1]

omnibus in morem tonsa coma pressa corona est;
cornea bina ferunt praefixa hastilia ferro,
pars levis umero pharetras; it pectore summo
flexilis obtorti per collum circulus auri.
tres equitum numero turmae ternique vagantur
ductores; pueri bis seni quemque secuti
agmine partito fulgent paribusque magistris.
una acies iuvenum, ducit quam parvos ovantem
nomen avi referens Priamus, tua clara Polite
progenies, auctura Italos; quem Thracius albis
portat equos bicolor maculis, vestigia primi
alba pedis frontemque ostentans arduus albam.
alter Atys, genus unde Atii duxere Latini,
parvos Atys pueroque puer dilectus Iulo.
extremus formaque ante omnis pulcher Iulus
Sidonio est invectus equo, quem candida Dido
esse sui dederat monumentum et pignus amoris.
cetera Trinacriae pubes senioris Acestae
fertur equis.
excipiunt plausu pavidos gaudentque tuentes
Dardanidae veterumque adgnoscunt ora parentum.
postquam omnem laeti consessum oculosque suorum
lustravere in equis, signum clamore paratis
Epytides longe dedit insonuitque flagello.
olli discurrere pares, atque agmina terni
deductis solvere choris rursusque vocati
convertere vias infestaque tela tulere.
inde alios ineunt cursus aliosque recursus
adversi spatiis, alternosque orbibus orbes
inpediunt, pugnaeque cient simulacra sub armis;
et nunc terga fuga nudant, nunc spicula vertunt
infensi, facta pariter nunc pace feruntur.
ut quondam Creta fertur labyrinthus in alta
parietibus textum caecis iter ancipitemque
mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi

556 corona est *Serv. Aen. 1, 701 (cf. Serv. Aen. 4, 504)* corona *libri Schol. Bern.* 564 cara P[1] 573 Trinacrii P[1] R *Don. Servii aliquot codd.*

falleret indeprensus et inremeabilis error:
haud alio Teucrum nati vestigia cursu
inpediunt texuntque fugas et proelia ludo,
delphinum similes, qui per maria umida nando
Carpathium Libycumque secant [luduntque per undas].
hunc morem cursus atque haec certamina primus
Ascanius, Longam muris cum cingeret Albam,
rettulit et Priscos docuit celebrare Latinos,
quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes;
Albani docuere suos; hinc maxima porro
accepit Roma et patrium servavit honorem;
Troiaque nunc pueri, Troianum dicitur agmen.
hac celebrata tenus sancto certamina patri.
  Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
dum variis tumulo referunt sollemnia ludis,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
Iliacam ad classem ventosque adspirat eunti,
multa movens necdum antiquom saturata dolorem.
illa viam celerans per mille coloribus arcum,
nulli visa cito decurrit tramite virgo.
conspicit ingentem concursum et litora lustrat,
desertosque videt portus classemque relictam.
at procul in sola secretae Troades acta
amissum Anchisen flebant, cunctaeque profundum
pontum adspectabant flentes. heu tot vada fessis
et tantum superesse maris, vox omnibus una.
urbem orant, taedet pelagi perferre laborem.
ergo inter medias sese haud ignara nocendi
conicit et faciemque deae vestemque reponit;
fit Beroë, Tmarii coniunx longaeva Dorycli,
cui genus et quondam nomen natique fuissent;

---

591 frangeret PRr *Don. Serv. (cf. Norden, Aen. VI*^{2} *p. 366, 2)* 592 aliter R *Don. Non. p. 331, 13* 595 ludunt — undas R, *add. manu rec. litt. min.* M 602 *ad interpunct. cf. Serv. Aen. 5, 556* 604 hinc PR *Don.* 611 consessum M^1 615 spectabant M^1 620 Marii M *Donati codd. LR (cf. Verg. ecl. 8, 44)*

ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
'o miserae, quas non manus' inquit 'Achaica bello
traxerit ad letum patriae sub moenibus, o gens
infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
septima post Troiae excidium iam vertitur aestas,
cum freta, cum terras omnis, tot inhospita saxa
sideraque emensae ferimur, dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem et volvimur undis.
hic Erycis fines fraterni atque hospes Acestes:
quis prohibet muros iacere et dare civibus urbem?
o patria et rapti nequiquam ex hoste penates,
nullane iam Troiae dicentur moenia, nusquam
Hectoreos amnis Xanthum et Simoënta videbo?
quin agite et mecum infaustas exurite puppis.
nam mihi Cassandrae per somnum vatis imago
ardentis dare visa faces: „hic quaerite Troiam,
hic domus est" inquit „vobis". iam tempus agi res,
nec tantis mora prodigiis. en quattuor arae
Neptuno; deus ipse faces animumque ministrat.'
haec memorans prima infensum vi corripit ignem
sublataque procul dextra conixa coruscat
et iacit. adrectae mentes stupefactaque corda
Iliadum. hic una e multis, quae maxima natu,
Pyrgo, tot Priami natorum regia nutrix:
'non Beroë vobis, non haec Rhoeteïa matres
est Dorycli coniunx: divini signa decoris
ardentisque notate oculos, qui spiritus illi,
qui voltus vocisque sonus vel gressus eunti.
ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
aegram indignantem, tali quod sola careret
munere nec meritos Anchisae inferret honores.'
haec effata.
at matres primo ancipites oculisque malignis
ambiguae spectare rates miserum inter amorem
praesentis terrae fatisque vocantia regna,
cum dea se paribus per caelum sustulit alis

---

649 quis **PR** *cod. S Probae centonis 387*

ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
tum vero attonitae monstris actaeque furore,
conclamant rapiuntque focis penetralibus ignem,
pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
coniciunt. furit inmissis Volcanus habenis
transtra per et remos et pictas abiete puppis.
nuntius Anchisae ad tumulum cuneosque theatri
incensas perfert navis Eumelus, et ipsi
respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
primus et Ascanius, cursus ut laetus equestris
ducebat, sic acer equo turbata petivit
castra nec exanimes possunt retinere magistri.
'quis furor iste novos, quo nunc, quo tenditis' inquit
'heu miserae cives? non hostem inimicaque castra
Argivom, vestras spes uritis. en ego vester
Ascanius', galeam ante pedes proiecit inanem,
qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
adcelerat simul Aeneas, simul agmina Teucrum.
ast illae diversa metu per litora passim
diffugiunt, silvasque et sicubi concava furtim
saxa petunt; piget incepti lucisque, suosque
mutatae adgnoscunt, excussaque pectore Iuno est.
sed non idcirco flammae atque incendia viris
indomitas posuere; udo sub robore vivit
stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
est vapor, et toto descendit corpore pestis,
nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
tum pius Aeneas umeris abscindere vestem
auxilioque vocare deos et tendere palmas:
'Iuppiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Troianus, si quid pietas antiqua labores
respicit humanos, da flammam evadere classi
nunc pater et tenuis Teucrum res eripe leto;
vel tu quod superest infesto fulmine morti,
si mereor, dimitte tuaque hic obrue dextra.'

662 immensis **R** **670** quis] qui *Don.* **680** flammam **M**[1]**P**[2] flamma **P**[1] *Don.* **685** exscindere **M**

vix haec ediderat, cum effusis imbribus atra
tempestas sine more furit, tonitruque tremescunt
ardua terrarum et campi: ruit aethere toto
turbidus imber aqua densisque nigerrimus austris,
inplenturque super puppes, semiusta madescunt
robora, restinctus donec vapor omnis et omnes
quattuor amissis servatae a peste carinae.

At pater Aeneas, casu concussus acerbo,
nunc huc ingentis, nunc illuc pectore curas
mutabat versans, Siculisne resideret arvis
oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
quem docuit multaque insignem reddidit arte
— haec responsa dabat vel quae portenderet ira
magna deum vel quae fatorum posceret ordo —
isque his Aenean solatus vocibus infit:
'nate dea, quo fata trahunt retrahuntque sequamur;
quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
est tibi Dardanius divinae stirpis Acestes.
hunc cape consiliis socium et coniunge volentem,
huic trade, amissis superant qui navibus et quos
pertaesum magni incepti rerumque tuarum est;
longaevosque senes ac fessas aequore matres
et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est
delige et his habeant terris sine moenia fessi:
urbem appellabunt permisso nomine Acestam.'

Talibus incensus dictis senioris amici,
tum vero in curas animo diducitur omnis.
et Nox atra polum bigis subvecta tenebat;
visa dehinc caelo facies delapsa parentis
Anchisae subito talis effundere voces:
'nate mihi vita quondam, dum vita manebat,
care magis, nate Iliacis exercite fatis,
imperio Iovis huc venio, qui classibus ignem
depulit et caelo tandem miseratus ab alto est.

---

720 animum r *Serv. Ult. Syll. gramm. IV 253*

consiliis pare, quae nunc pulcherrima Nautes
dat senior; lectos iuvenes, fortissima corda,
defer in Italiam. gens dura atque aspera cultu
debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
infernas accede domos et Averna per alta
congressus pete nate meos. non me inpia namque
Tartara habent tristes umbrae, sed amoena piorum
concilia Elysiumque colo. huc casta Sibylla
nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
tum genus omne tuum et quae dentur moenia, disces.
iamque vale; torquet medios Nox umida cursus,
et me saevos equis Oriens adflavit anhelis.'
dixerat, et tenuis fugit ceu fumus in auras.
Aeneas 'quo deinde ruis, quo proripis?' inquit
'quem fugis aut quis te nostris complexibus arcet?'
haec memorans cinerem et sopitos suscitat ignis,
Pergameumque larem et canae penetralia Vestae
farre pio et plena supplex veneratur acerra.
 Extemplo socios primumque accersit Acesten
et Iovis imperium et cari praecepta parentis
edocet et quae nunc animo sententia constet.
haud mora consiliis, nec iussa recusat Acestes.
transcribunt urbi matres populumque volentem
deponunt, animos nil magnae laudis egentes.
ipsi transtra novant flammisque ambesa reponunt
robora navigiis, aptant remosque rudentisque,
exigui numero, sed bello vivida virtus.
interea Aeneas urbem designat aratro
sortiturque domos, hoc Ilium et haec loca Troiam
esse iubet. gaudet regno Troianus Acestes,
indicitque forum et patribus dat iura vocatis.
tum vicina astris Erycino in vertice sedes
fundatur Veneri Idaliae, tumuloque sacerdos
ac lucus late sacer additur Anchiseo.
 Iamque dies epulata novem gens omnis, et aris
factus honos: placidi straverunt aequora venti,

---

734 tristesve M[2] *Don.* **759** vertice] litore *Schol. Hor. carm. 1, 2, 33*

creber et adspirans rursus vocat auster in altum.
exoritur procurva ingens per litora fletus;
complexi inter se noctemque diemque morantur.
ipsae iam matres, ipsi, quibus aspera quondam
visa maris facies et non tolerabile numen,
ire volunt omnemque fugae perferre laborem.
quos bonus Aeneas dictis solatur amicis
et consanguineo lacrimans commendat Acestae.
tris Eryci vitulos et Tempestatibus agnam
caedere deinde iubet solvique ex ordine funem.
ipse caput tonsae foliis evinctus olivae,
stans procul in prora, pateram tenet, extaque salsos
proicit in fluctus ac vina liquentia fundit.
prosequitur surgens a puppi ventus euntis;
certatim socii feriunt mare et aequora verrunt.
  At Venus interea Neptunum, exercita curis,
adloquitur talisque effundit pectore questus:
'Iunonis gravis ira neque exsaturabile pectus
cogunt me Neptune preces descendere in omnis,
quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla,
nec Iovis imperio fatisque infracta quiescit.
non media de gente Phrygum exedisse nefandis
urbem odiis satis est nec poenam traxe per omnem:
reliquias Troiae, cineres atque ossa peremptae
insequitur. causas tanti sciat illa furoris.
ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
quam molem subito excierit: maria omnia caelo
miscuit Aeoliis nequiquam freta procellis,
in regnis hoc ausa tuis.
per scelus ecce etiam Troianis matribus actis
exussit foede puppis, et classe subegit
amissa socios ignotae linquere terrae.
quod superest oro liceat dare tuta per undas
vela tibi, liceat Laurentem attingere Thybrim,
si concessa peto, si dant ea moenia Parcae.'

---

768 nomen M[1] caelum R 772 agnos M 784 fatisve F
785 excidisse F 794 excussit M[1]P[1] 795 ignota MR terra MP[2]

tum Saturnius haec domitor maris edidit alti:
'fas omne est Cytherea meis te fidere regnis,
unde genus ducis. merui quoque: saepe furores
compressi et rabiem tantam caelique marisque.
nec minor in terris — Xanthum Simoëntaque testor —
Aeneae mihi cura tui. cum Troïa Achilles
exanimata sequens inpingeret agmina muris,
milia multa daret leto, gemerentque repleti
amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
in mare se Xanthus, Pelidae tunc ego forti
congressum Aenean nec dis nec viribus aequis
nube cava rapui, cuperem cum vertere ab imo
structa meis manibus periurae moenia Troiae.
nunc quoque mens eadem perstat mihi, pelle timores.
tutus quos optas portus accedet Averni.
unus erit tantum, amissum quem gurgite quaeres;
unum pro multis dabitur caput.'
his ubi laeta deae permulsit pectora dictis,
iungit equos auro genitor spumantiaque addit
frena feris manibusque omnis effundit habenas.
caeruleo per summa levis volat aequora curru;
subsidunt undae, tumidumque sub axe tonanti
sternitur aequor aquis, fugiunt vasto aethere nimbi.
tum variae comitum facies, inmania cete,
et senior Glauci chorus Inousque Palaemon
Tritonesque citi Phorcique exercitus omnis;
laeva tenet Thetis et Melite Panopeaque virgo,
Nisaee Spioque Thaliaque Cymodoceque.

Hic patris Aeneae suspensam blanda vicissim
gaudia pertemptant mentem: iubet ocius omnis
attolli malos, intendi bracchia remis.
una omnes fecere pedem pariterque sinistros,
nunc dextros solvere sinus, una ardua torquent

805 inmitteret F[1] 810 eripui F[2] eripiam *Schol. Horat. carm. 2, 7, 14* 811 periturae FM[1] 812 timorem M 814 quaeret *codd. det. Don.* 817 auri *Isid. orig. 1, 37, 10* 821 fugiuntq. ex vasto M[2] 825 tenent P *Don.* 829 velis P

cornua detorquentque, ferunt sua flamina classem.
princeps ante omnis densum Palinurus agebat
agmen, ad hunc alii, cursum contendere iussi.
iamque fere mediam caeli Nox umida metam
contigerat, placida laxabant membra quiete
sub remis fusi per dura sedilia nautae:
cum levis aetheriis delapsus Somnus ab astris
aëra dimovit tenebrosum et dispulit umbras,
te Palinure petens, tibi somnia tristia portans
insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis, funditque has ore loquellas:
'Iaside Palinure ferunt sua flamina classem;
aequatae spirant aurae; datur hora quieti.
pone caput fessosque oculos furare labori.
ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.'
cui vix attollens Palinurus lumina fatur
'mene salis placidi voltum fluctusque quietos
ignorare iubes, mene huic confidere monstro
Aenean, credam quid enim fallacibus auris
et caeli totiens deceptus fraude sereni?'
talia dicta dabat, clavomque adfixus et haerens,
nusquam amittebat oculosque sub astra tenebat.
ecce deus ramum Lethaeo rore madentem
vique soporatum Stygia super utraque quassat
tempora, cunctantique natantia lumina solvit.
vix primos inopina quies laxaverat artus,
et superincumbens cum puppis parte revolsa
cumque gubernaclo liquidas proiecit in undas
praecipitem ac socios nequiquam voce vocantem;
ipse volans tenuis se sustulit ales ad auras.
currit iter tutum non setius aequore classis
promissisque patris Neptuni interrita fertur.
iamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat
difficilis quondam multorumque ossibus albos;

---

843 ipsa aequora PR *Don. Serv.* 850 austris P[2]r *Prisc. gramm. II 285 Don. legisse videtur* 851 caelo P[1] 860 voce] saepe PR *Don.*

tum rauca adsiduo longe sale saxa sonabant,
cum pater amisso fluitantem errare magistro
sensit et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
multa gemens casuque animum concussus amici:
'o nimium caelo et pelago confise sereno,
nudus in ignota Palinure iacebis harena.'

MPR]

LIBER SEXTVS

Sic fatur lacrimans classique inmittit habenas,
et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras, tum dente tenaci
ancora fundabat navis, et litora curvae
praetexunt puppes. iuvenum manus emicat ardens
litus in Hesperium, quaerit pars semina flammae
abstrusa in venis silicis, pars densa ferarum
tecta rapit silvas, inventaque flumina monstrat.
at pius Aeneas arces, quibus altus Apollo
praesidet, horrendaeque procul secreta Sibyllae
antrum inmane petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates aperitque futura.
iam subeunt Triviae lucos atque aurea tecta.
Daedalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
praepetibus pennis ausus se credere caelo,
insuetum per iter gelidas enavit ad arctos
Chalcidicaque levis tandem super adstitit arce.
redditus his primum terris, tibi Phoebe sacravit
remigium alarum posuitque inmania templa.
in foribus letum Androgeo, tum pendere poenas
Cecropidae iussi — miserum — septena quotannis
corpora natorum; stat ductis sortibus urna;
contra elata mari respondet Gnosia tellus:

Liber VI. 1. 2 *a Vergilio cum 5, 871 iunctos fuisse, transpositos autem a Tucca et Vario, Probo aliisque repugnantibus, Serv. affirmat* 20 Androgeo] r *e corr., Char. gramm. I 92 Ult. Syll. gramm. IV 227 (v. l.) Frg. Bob. gramm. V 561 (v. l.) Serv. in lemm. et Serv. Aen. 2, 371. 392* Androgei *rel. codd.*

hic crudelis amor tauri suppostaque furto
Pasiphaë mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandae.
hic labor ille domus et inextricabilis error;
magnum reginae sed enim miseratus amorem
Daedalus ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
caeca regens filo vestigia. tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.
bis conatus erat casus effingere in auro,
bis patriae cecidere manus. quin protinus omnia
perlegerent oculis, ni iam praemissus Achates
adforet, atque una Phoebi Triviaeque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quae talia regi:
'non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
nunc grege de intacto septem mactare iuvencos
praestiterit, totidem lectas de more bidentis.'
talibus adfata Aenean — nec sacra morantur
iussa viri — Teucros vocat alta in templa sacerdos.
  Excisum Euboicae latus ingens rupis in antrum,
quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
unde ruunt totidem voces responsa Sibyllae.
ventum erat ad limen, cum virgo 'poscere fata
tempus' ait: 'deus ecce deus!' cui talia fanti
ante fores, subito non voltus, non color unus,
non comptae mansere comae, sed pectus anhelum,
et rabie fera corda tument, maiorque videri
nec mortale sonans, adflata est numine quando
iam propiore dei. 'cessas in vota precesque,
Tros' ait 'Aenea, cessas? neque enim ante dehiscent
attonitae magna ora domus.' et talia fata
conticuit. gelidus Teucris per dura cucurrit
ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
'Phoebe gravis Troiae semper miserate labores,
Dardana qui Paridis derexti tela manusque
corpus in Aeacidae, magnas obeuntia terras

33 omne R omnem r *plerique codd. Servii in lemm.* 36 Deiphoebe M 37 poscunt M^1R poscit *commendat Serv.* 39 de] ex F

tot maria intravi duce te penitusque repostas
Massylum gentis praetentaque Syrtibus arva:
iam tandem Italiae fugientis prendimus oras,
hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta.
vos quoque Pergameae iam fas est parcere genti,
dique deaeque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
gloria Dardaniae. tuque o sanctissima vates
praescia venturi, da — non indebita posco
regna meis fatis — Latio considere Teucros
errantisque deos agitataque numina Troiae.
tum Phoebo et Triviae solido de marmore templum
instituam festosque dies de nomine Phoebi.
te quoque magna manent regnis penetralia nostris:
hic ego namque tuas sortes arcanaque fata
dicta meae genti ponam lectosque sacrabo
alma viros. foliis tantum ne carmina manda,
ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
ipsa canas oro.' finem dedit ore loquendi.
At Phoebi nondum patiens inmanis in antro
bacchatur vates, magnum si pectore possit
excussisse deum: tanto magis ille fatigat
os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
ostia iamque domus patuere ingentia centum
sponte sua vatisque ferunt responsa per auras:
'o tandem magnis pelagi defuncte periclis —
sed terrae graviora manent — in regna Lavini
Dardanidae venient — mitte hanc de pectore curam —
sed non et venisse volent. bella, horrida bella,
et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.
non Simois tibi nec Xanthus nec Dorica castra
defuerint, alius Latio iam partus Achilles,
natus et ipse dea, nec Teucris addita Iuno
usquam aberit, cum tu, supplex in rebus egenis,
quas gentis Italum aut quas non oraveris urbis.

69 templa Pr 84 terra Rr *et* terrae *et* terra *Serv.* Lavini] '*alii* Latini *legunt*' *Serv.*

causa mali tanti coniunx iterum hospita Teucris
externique iterum thalami.
tu ne cede malis, sed contra audentior ito,
quam tua te Fortuna sinet. via prima salutis,
quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.'

Talibus ex adyto dictis Cymaea Sibylla
horrendas canit ambages antroque remugit,
obscuris vera involvens, ea frena furenti
concutit et stimulos sub pectore vertit Apollo.
ut primum cessit furor et rabida ora quierunt,
incipit Aeneas heros: 'non ulla laborum,
o virgo nova mi facies inopinave surgit;
omnia praecepi atque animo mecum ante peregi.
unum oro: quando hic inferni ianua regis
dicitur et tenebrosa palus Acheronte refuso,
ire ad conspectum cari genitoris et ora
contingat, doceas iter et sacra ostia pandas.
illum ego per flammas et mille sequentia tela
eripui his umeris medioque ex hoste recepi;
ille meum comitatus iter, maria omnia mecum
atque omnis caelique minas pelagique ferebat,
invalidus, viris ultra sortemque senectae.
quin ut te supplex peterem et tua limina adirem,
idem orans mandata dabat. gnatique patrisque
alma precor miserere — potes namque omnia nec te
nequiquam lucis Hecate praefecit Avernis —
si potuit manis arcessere coniugis Orpheus
Threicia fretus cithara fidibusque canoris,
si fratrem Pollux alterna morte redemit
itque reditque viam totiens. quid Thesea magnum,
quid memorem Alciden: et mi genus ab Iove summo.'

Talibus orabat dictis arasque tenebat,
cum sic orsa loqui vates: 'sate sanguine divom,

---

97 quod] quam *Cento ⟨Pomponii⟩ 53 (Corp. Vind. 16 p. 612) cod. Guelf. Servii (Aen. 8, 131)* 105 percepi *plerique codd. Servii* ante] ipse *Sen. epist. 76, 33 Eugraph. Ter. Phorm. 245* 109 contingam PR 113 pelagique — caelique PR

Tros Anchisiade, facilis descensus Averno —
noctes atque dies patet atri ianua Ditis —
sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
hoc opus, hic labor est. pauci, quos aequus amavit
Iuppiter aut ardens evexit ad aethera virtus,
dis geniti potuere: tenent media omnia silvae,
Cocytosque sinu labens circumvenit atro.
quod si tantus amor menti, si tanta cupido
bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano iuvat indulgere labori,
accipe quae peragenda prius: latet arbore opaca
aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit omnis
lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit: primo avolso non deficit alter
aureus, et simili frondescit virga metallo.
ergo alte vestiga oculis et rite repertum
carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
si te fata vocant: aliter non viribus ullis
vincere nec duro poteris convellere ferro.
praeterea iacet exanimum tibi corpus amici
(heu nescis) totamque incestat funere classem,
dum consulta petis nostroque in limine pendes.
sedibus hunc refer ante suis et conde sepulcro.
duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
sic demum lucos Stygis et regna invia vivis
adspicies.' dixit pressoque obmutuit ore.

Aeneas maesto defixus lumina voltu
ingreditur, linquens antrum, caecosque volutat
eventus animo secum. cui fidus Achates
it comes et paribus curis vestigia figit.

---

126 Anchisiada M^2 Averno] Averni P^2R *Serv. in lemm.: 'legitur et* Averno' est *post* Averno M^2 133 cupido est M^1 141 quis PRr 144 similis M *(?)* 159 fixit M^1

multa inter sese vario sermone serebant,
quem socium exanimem vates, quod corpus humandum
diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
ut venere, vident indigna morte peremptum,
Misenum Aeoliden, quo non praestantior alter
aere ciere viros Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Aeneae sese fortissimus heros
addiderat socium, non inferiora secutus.
sed tum forte cava dum personat aequora concha,
demens, et cantu vocat in certamina divos,
aemulus exceptum Triton, si credere dignum est,
inter saxa virum spumosa inmerserat unda.
ergo omnes magno circum clamore fremebant,
praecipue pius Aeneas. tum iussa Sibyllae
haud mora festinant flentes aramque sepulcri
congerere arboribus caeloque educere certant.
itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
procumbunt piceae, sonat icta securibus ilex
fraxineaeque trabes, cuneis et fissile robur
scinditur, advolvont ingentis montibus ornos.
nec non Aeneas opera inter talia primus
hortatur socios paribusque accingitur armis.
atque haec ipse suo tristi cum corde volutat,
adspectans silvam inmensam, et sic forte precatur:
'si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
ostendat nemore in tanto, quando omnia vere —
heu nimium — de te vates Misene locuta est.'
vix ea fatus erat, geminae cum forte columbae
ipsa sub ora viri caelo venere volantes
et viridi sedere solo; tum maximus heros
maternas adgnovit aves laetusque precatur:
'este duces, o siqua via est, cursumque per auras

160 ferebant *Don.* 161 exanimum PR 177 sepulchro P *Don.* 186 voce precatur R 193 agnoscit PR *Don.*

dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
ramus humum. tuque o dubiis ne defice rebus
diva parens.' sic effatus, vestigia pressit
observans, quae signa ferant, quo tendere pergant.
pascentes illae tantum prodire volando,
quantum acie possent oculi servare sequentum.
inde ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
tollunt se celeres liquidumque per aëra lapsae
sedibus optatis gemina super arbore sidunt,
discolor unde auri per ramos aura refulsit.
quale solet silvis brumali frigore viscum
fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
et croceo fetu teretis circumdare truncos:
talis erat species auri frondentis opaca
ilice, sic leni crepitabat brattea vento.
corripit Aeneas extemplo avidusque refringit
cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllae.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
flebant et cineri ingrato suprema ferebant.
principio pinguem taedis et robore secto
ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
intexunt latera et feralis ante cupressos
constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
pars calidos latices et aëna undantia flammis
expediunt corpusque lavant frigentis et ungunt.
fit gemitus. tum membra toro defleta reponunt
purpureasque super vestes, velamina nota,
coniciunt. pars ingenti subiere feretro,
triste ministerium, et subiectam more parentum
aversi tenuere facem. congesta cremantur
turea dona, dapes, fuso crateres olivo.
postquam conlapsi cineres et flamma quievit,
reliquias vino et bibulam lavere favillam,
ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno.
idem ter socios pura circumtulit unda

202 liquidum super aethera *Prob.* 203 geminae Rr
204 auro R *Prisc. gramm. III 509*

spargens rore levi et ramo felicis olivae,
lustravitque viros dixitque novissima verba.
at pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
inponit suaque arma viro, remumque tubamque,
monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
dicitur aeternumque tenet per saecula nomen.

His actis, propere exsequitur praecepta Sibyllae.
spelunca alta fuit vastoque inmanis hiatu,
scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris,
quam super haud ullae poterant inpune volantes
tendere iter pennis: talis sese halitus atris
faucibus effundens, supera ad convexa ferebat.
[unde locum Grai dixerunt nomine Aornon]
quattuor hic primum nigrantis terga iuvencos
constituit frontique invergit vina sacerdos,
et summas carpens media inter cornua saetas,
ignibus inponit sacris libamina prima,
voce vocans Hecaten caeloque Ereboque potentem.
supponunt alii cultros tepidumque cruorem
succipiunt pateris. ipse atri velleris agnam
Aeneas matri Eumenidum magnaeque sorori
ense ferit sterilemque tibi Proserpina vaccam.
tum Stygio regi nocturnas incohat aras
et solida inponit taurorum viscera flammis,
pingue super oleum fundens ardentibus extis.
ecce autem primi sub limina solis et ortus
sub pedibus mugire solum et iuga coepta moveri
silvarum visaeque canes ululare per umbram
adventante dea. 'procul o procul este profani'
conclamat vates, 'totoque absistite luco;
tuque invade viam vaginaque eripe ferrum:
nunc animis opus Aenea, nunc pectore firmo.'

---

241 super M[1]P[1]R 242 M[2] *in marg., partim eras.* 243 primus M[1] 249 suscipiunt M 254 super *codd. det. ex corr.* superque FMPRr *(cf. Birt)* infundens M 255 lumina PRr *Don. Serv. Char. gramm. I 236* 256 coepta] celsa *Sen. nat. 6, 13, 5* 259 conclamant F[1] loco M[1]

tantum effata, furens antro se inmisit aperto;
ille ducem haud timidis vadentem passibus aequat.
Di, quibus imperium est animarum, umbraeque silentes
et Chaos et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
sit mihi fas audita loqui, sit numine vestro
pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram
perque domos Ditis vacuas et inania regna:
quale per incertam lunam sub luce maligna
est iter in silvis, ubi caelum condidit umbra
Iuppiter et rebus nox abstulit atra colorem.
vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curae,
pallentesque habitant Morbi tristisque Senectus
et Metus et malesuada Fames ac turpis Egestas,
terribiles visu formae, Letumque Labosque;
tum consanguineus Leti Sopor et mala mentis
Gaudia mortiferumque adverso in limine Bellum
ferreique Eumenidum thalami et Discordia demens,
vipereum crinem vittis innexa cruentis.
In medio ramos annosaque bracchia pandit
ulmus opaca ingens, quam sedem Somnia volgo
vana tenere ferunt foliisque sub omnibus haerent.
multaque praeterea variarum monstra ferarum
Centauri in foribus stabulant Scyllaeque biformes
et centumgeminus Briareus ac belua Lernae
horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones Harpyiaeque et forma tricorporis umbrae.
corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Aeneas strictamque aciem venientibus offert,
et ni docta comes tenuis sine corpore vitas
admoneat volitare cava sub imagine formae,
inruat et frustra ferro diverberet umbras.

---

265 silentia M *in marg.,* Pr *Serv.* 267 altas M[1] *Probae cento 51* (alta *codd. Ra*) 270 incertum F[1] 'inceptam: *alii* incertam *legunt*' *Serv.* 273 primis P 286 Scyllaque M[1]

Hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas.
turbidus hic caeno vastaque voragine gurges
aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.
portitor has horrendus aquas et flumina servat
terribili squalore Charon, cui plurima mento
canities inculta iacet, stant lumina flamma,
sordidus ex umeris nodo dependet amictus.
ipse ratem conto subigit velisque ministrat
et ferruginea subvectat corpora cumba,
iam senior, sed cruda deo viridisque senectus.
huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
matres atque viri defunctaque corpora vita
magnanimum heroum, pueri innuptaeque puellae
inpositique rogis iuvenes ante ora parentum:
quam multa in silvis autumni frigore primo
lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto
quam multae glomerantur aves, ubi frigidus annus
trans pontum fugat et terris inmittit apricis.
stabant orantes primi transmittere cursum
tendebantque manus ripae ulterioris amore.
navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos,
ast alios longe summotos arcet harena.
Aeneas miratus enim motusque tumultu
'dic' ait 'o virgo, quid volt concursus ad amnem?
quidve petunt animae, vel quo discrimine ripas
hae linquont, illae remis vada livida verrunt?'
olli sic breviter fata est longaeva sacerdos:
'Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides Stygiamque paludem,
di cuius iurare timent et fallere numen.
haec omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est;
portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.

---

295 undam *Non. p. 303, 17* 300 flammae $M^{1}P^{2}Rr$ *Schol. Horat. carm. 1, 9, 1* flamma *Serv. Aen. 1, 646* 302 conto] ponto *Schol. Iuv. 2, 150* 315 sed] quo *Schol. Horat. carm. 2, 14, 11*

centum errant annos volitantque haec litora circum,
tum demum admissi, stagna exoptata revisunt.'
constitit Anchisa satus et vestigia pressit,
multa putans, sortemque animi miseratus iniquam.
cernit ibi maestos et mortis honore carentis
Leucaspim et Lyciae ductorem classis Oronten,
quos simul ab Troia ventosa per aequora vectos
obruit auster aqua, involvens navemque virosque.

Ecce gubernator sese Palinurus agebat,
qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
exciderat puppi mediis effusus in undis.
hunc ubi vix multa maestum cognovit in umbra,
sic prior adloquitur: 'quis te Palinure deorum
eripuit nobis medioque sub aequore mersit?
dic age. namque mihi, fallax haud ante repertus,
hoc uno responso animum delusit Apollo,
qui fore te ponto incolumem finisque canebat
venturum Ausonios. en haec promissa fides est?'
ille autem: 'neque te Phoebi cortina fefellit
dux Anchisiade, nec me deus aequore mersit.
namque gubernaclum multa vi forte revolsum,
cui datus haerebam custos cursusque regebam,
praecipitans traxi mecum. maria aspera iuro
non ullum pro me tantum cepisse timorem,
quam tua ne spoliata armis, excussa magistro,
deficeret tantis navis surgentibus undis.
tris notus hibernas inmensa per aequora noctes
vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
prospexi Italiam, summa sublimis ab unda.
paulatim adnabam, terrae iam tuta tenebam,
ni gens crudelis madida cum veste gravatum
prensantemque uncis manibus capita aspera montis
ferro invasisset praedamque ignara putasset.
nunc me fluctus habet versantque in litore venti.

---

331 Anchisae M[1] 332 animi M[1] *Don. Ter. Eun. 632* anim≡ miseratus M[2] animo PRr *Don. Serv.* 335 ab] a MP[2]R *Don.* 352 illum M[1] 362 habent M *Donati cod. V*

quod te per caeli iucundum lumen et auras,
per genitorem oro, per spes surgentis Iuli,
eripe me his invicte malis: aut tu mihi terram
inice — namque potes — portusque require Velinos,
aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
ostendit — neque enim credo sine numine divom
flumina tanta paras Stygiamque innare paludem,
da dextram misero et tecum me tolle per undas,
sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.'
talia fatus erat, coepit cum talia vates:
'unde haec o Palinure tibi tam dira cupido?
tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum adspicies ripamve iniussus adibis?
desine fata deum flecti sperare precando.
sed cape dicta memor, duri solacia casus.
nam tua finitimi, longe lateque per urbes
prodigiis acti caelestibus, ossa piabunt
et statuent tumulum et tumulo sollemnia mittent,
aeternumque locus Palinuri nomen habebit.'
his dictis curae emotae pulsusque parumper
corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.

Ergo iter inceptum peragunt fluvioque propinquant.
navita quos iam inde ut Stygia conspexit ab unda
per tacitum nemus ire pedemque advertere ripae,
sic prior adgreditur dictis atque increpat ultro:
'quisquis es armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid venias, iam istinc et comprime gressum.
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae;
corpora viva nefas Stygia vectare carina.
nec vero Alciden me sum laetatus euntem
accepisse lacu nec Thesea Pirithoumque,
dis quamquam geniti atque invicti viribus essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,

375 abibis b[2] c[2] r, *in marg. Don., v. l. apud Serv.* 383 terra *Servii codd. FM* terrae MPR *Don. (cf. Frg. Bob. gramm. VII 542 et Norden l. l. p. 236)* 385 ut *om.* M[1] prospexit PR *Don.* 389 iam stinc M[1] 393 locum F[1]

ipsius a solio regis, traxitque trementem;
hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.'
quae contra breviter fata est Amphrysia vates:
'nullae hic insidiae tales — absiste moveri —,
nec vim tela ferunt: licet ingens ianitor antro
aeternum latrans exsanguis terreat umbras,
casta licet patrui servet Proserpina limen:
Troïus Aeneas, pietate insignis et armis,
ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
si te nulla movet tantae pietatis imago,
at ramum hunc' — aperit ramum, qui veste latebat —
'adgnoscas' — tumida ex ira tum corda residunt,
nec plura his: ille admirans venerabile donum
fatalis virgae, longo post tempore visum,
caeruleam advertit puppim ripaeque propinquat.
inde alias animas, quae per iuga longa sedebant,
deturbat laxatque foros; simul accipit alveo
ingentem Aenean. gemuit sub pondere cumba
sutilis et multam accepit rimosa paludem.
tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
informi limo glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus haec ingens latratu regna trifauci
personat, adverso recubans inmanis in antro.
cui vates horrere videns iam colla colubris,
melle soporatam et medicatis frugibus offam
obicit. ille fame rabida tria guttura pandens
corripit obiectam atque inmania terga resolvit
fusus humi totoque ingens extenditur antro.
occupat Aeneas aditum custode sepulto
evaditque celer ripam inremeabilis undae.
  Continuo auditae voces, vagitus et ingens,
infantumque animae flentes, in limine primo
quos dulcis vitae exsortis et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.
hos iuxta falso damnati crimine mortis.

---

398 quae *om.* F   399 hinc F[1]   moverei F[1]   429 acerbo funere mersit *Carm. epigr. 177 Engstr.*

nec vero hae sine sorte datae, sine iudice sedes:
quaesitor Minos urnam movet, ille silentum
consiliumque vocat vitasque et crimina discit.
proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum
insontes peperere manu lucemque perosi
proiecere animas. quam vellent aethere in alto
nunc et pauperiem et duros perferre labores.
fas obstat, tristisque palus inamabilis undae
alligat et novies Styx interfusa coercet.
nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
hic quos durus amor crudeli tabe peredit,
secreti celant calles et myrtea circum
silva tegit; curae non ipsa in morte relinquont.
his Phaedram Procrimque locis maestamque Eriphylen,
crudelis nati monstrantem volnera cernit,
Euadnenque et Pasiphaën; his Laodamia
it comes, et iuvenis quondam nunc femina Caeneus
rursus et in veterem fato revoluta figuram.
inter quas Phoenissa recens a volnere Dido
errabat silva in magna. quam Troïus heros
ut primum iuxta stetit adgnovitque per umbras
obscuram, qualem primo qui surgere mense
aut videt aut vidisse putat per nubila lunam,
demisit lacrimas dulcique adfatus amore est:
'infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
venerat extinctam ferroque extrema secutam;
funeris heu tibi causa fui; per sidera iuro,
per superos et si qua fides tellure sub ima est:
invitus, regina, tuo de litore cessi.
sed me iussa deum, quae nunc has ire per umbras,
per loca senta situ cogunt noctemque profundam,

---

433 conciliumque MR 438 fata obstant M² *v. l. apud Serv.* tristi *Schol. Horat. carm. 2, 14, 8 Servius* unda R *Don. Serv.* 445 Procrin Pr Procnin R 447 Euhadnem P Heuhadnen R 449 revocata R 452 umbra M¹ umbram M² *Don.* 455 dimisit M *Don. in interpret.*

imperiis egere suis; nec credere quivi
hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
siste gradum, teque adspectu ne subtrahe nostro.
quem fugis? extremum fato quod te adloquor hoc est.'
talibus Aeneas ardentem et torva tuentem
lenibat dictis animum lacrimasque ciebat.
illa solo fixos oculos aversa tenebat,
nec magis incepto voltum sermone movetur,
quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
tandem corripuit sese atque inimica refugit
in nemus umbriferum, coniunx ubi pristinus illi
respondet curis aequatque Sychaeus amorem.
nec minus Aeneas, casu concussus iniquo,
prosequitur lacrimis longe et miseratur euntem.

Inde datum molitur iter, iamque arva tenebant
ultima, quae bello clari secreta frequentant.
hic illi occurrit Tydeus, hic inclutus armis
Parthenopaeus et Adrasti pallentis imago,
hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidae, quos ille omnis longo ordine cernens
ingemuit, Glaucumque Medontaque Thersilochumque,
tris Antenoridas, Cererique sacrum Polyboten,
Idaeumque etiam currus etiam arma tenentem.
circumstant animae dextra laevaque frequentes.
nec vidisse semel satis est, iuvat usque morari
et conferre gradum et veniendi discere causas.
at Danaum proceres Agamemnoniaeque phalanges,
ut videre virum fulgentiaque arma per umbras,
ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
exiguam, inceptus clamor frustratur hiantis.

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,

---

475 percussus R *Don.* perculsus r 476 lacrimas M[1] lacrimans M[2] miseratus — est *Don.* 477 tenebat P 481 hi M 484 Polyboeten MP[2]R *Don.* 486 frementes P 488 discere] poscere R 495 vidit et M[1] videt FM[2] (*del.* et) PR

ora manusque ambas, populataque tempora raptis
auribus et truncas inhonesto volnere naris.
vix adeo adgnovit pavitantem ac dira tegentem
supplicia, et notis compellat vocibus ultro:
'Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
quis tam crudelis optavit sumere poenas,
cui tantum de te licuit? mihi fama suprema
nocte tulit fessum vasta te caede Pelasgum
procubuisse super confusae stragis acervom.
tunc egomet tumulum Rhoeteo litore inanem
constitui et magna manis ter voce vocavi.
nomen et arma locum servant: te amice nequivi
conspicere et patria decedens ponere terra.'
ad quae Priamides: 'nihil o tibi amice relictum;
omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
sed me fata mea et scelus exitiale Lacaenae
his mersere malis; illa haec monumenta reliquit.
namque ut supremam falsa inter gaudia noctem
egerimus, nosti, et nimium meminisse necesse est.
cum fatalis equos saltu super ardua venit
Pergama et armatum peditem gravis attulit alvo,
illa chorum simulans euhantis orgia circum
ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat
ingentem et summa Danaos ex arce vocabat.
tum me confectum curis somnoque gravatum
infelix habuit thalamus pressitque iacentem
dulcis et alta quies placidaeque simillima morti.
egregia interea coniunx arma omnia tectis
emovet, et fidum capiti subduxerat ensem:
intra tecta vocat Menelaum et limina pandit,
scilicet id magnum sperans fore munus amanti
et famam extingui veterum sic posse malorum.
quid moror? inrumpunt thalamo, comes additur una

498 AFR 505 in litore MP²r *Don. Serv.* 513 falsam M 516 attollit F 518 tendebat F 519 summam M¹ 524 etmovet P¹r amovet F²MP² *Ult. Syll. gramm. IV 254* 528 thalamos R additus PR

hortator scelerum Aeolides. di talia Grais
instaurate, pio si poenas ore reposco.
sed te qui vivom casus, age fare vicissim,
attulerint. pelagine venis erroribus actus
an monitu divom, an quae te Fortuna fatigat,
ut tristis sine sole domos, loca turbida, adires?'
hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
iam medium aetherio cursu traiecerat axem.
et fors omne datum traherent per talia tempus,
sed comes admonuit breviterque adfata Sibylla est:
'nox ruit Aenea; nos flendo ducimus horas.
hic locus est, partis ubi se via findit in ambas:
dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
hac iter Elysium nobis; at laeva malorum
exercet poenas et ad inpia Tartara mittit.'
Deiphobus contra 'ne saevi magna sacerdos:
discedam, explebo numerum reddarque tenebris.
i decus i nostrum: melioribus utere fatis.'
tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.

Respicit Aeneas: subito et sub rupe sinistra
moenia lata videt, triplici circumdata muro,
quae rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
porta adversa ingens, solidoque adamante columnae,
vis ut nulla virum, non ipsi excindere bello
caelicolae valeant; stat ferrea turris ad auras,
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
hinc exaudiri gemitus et saeva sonare
verbera, tum stridor ferri tractaeque catenae:
constitit Aeneas strepituque exterritus haesit.
'quae scelerum facies? o virgo effare, quibusve
urgentur poenis, quis tantus plangor ad auras?'

---

542 haec F[1] 547 pressit MRr 548 *post* subito *interpungit* M 553 ferro Mr 559 strepitumque FP[1]R *Don. Serv.* hausit F[2]P[1] *Don. Serv.* 561 qui P[1]R *Don.* clangor Pr[2] *Serv.* auris P

tum vates sic orsa loqui: 'dux inclute Teucrum,
nulli fas casto sceleratum insistere limen;
sed me cum lucis Hecate praefecit Avernis,
ipsa deum poenas docuit perque omnia duxit.
Gnosius haec Rhadamanthus habet durissima regna
castigatque auditque dolos subigitque fateri,
quae quis apud superos, furto laetatus inani,
distulit in seram commissa piacula mortem.
continuo sontis ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
intentans anguis, vocat agmina saeva sororum.
tum demum horrisono stridentes cardine sacrae
panduntur portae; cernis, custodia qualis
vestibulo sedeat, facies quae limina servet:
quinquaginta atris inmanis hiatibus hydra
saevior intus habet sedem. tum Tartarus ipse
bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.
hic genus antiquom Terrae, Titania pubes,
fulmine deiecti, fundo volvontur in imo.
hic et Aloidas geminos inmania vidi
corpora, qui manibus magnum rescindere caelum
adgressi superisque Iovem detrudere regnis.
vidi et crudelis dantem Salmonea poenas,
dum flammas Iovis et sonitus imitatur Olympi.
quattuor hic invectus equis et lampada quassans,
per Graium populos mediaeque per Elidis urbem
ibat ovans divomque sibi poscebat honorem,
demens, qui nimbos et non imitabile fulmen
aere et cornipedum pulsu simularet equorum.
at pater omnipotens densa inter nubila telum
contorsit — non ille faces nec fumea taedis
lumina — praecipitemque inmani turbine adegit.
nec non et Tityon, Terrae omniparentis alumnum,

---

569 mortem] noctem *Schol. Horat. carm. 3, 2, 31* 586 flammam P 591 cursu F²M²Rr *Don.* simularat F²r 595 omnipotentis F¹M¹ *Arus. gramm. VII 471 Non. p. 243, 4*

cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
porrigitur, rostroque inmanis voltur obunco
inmortale iecur tondens fecundaque poenis
viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque,
quos super atra silex iam iam lapsura cadentique
inminet adsimilis; lucent genialibus altis
aurea fulcra toris, epulaeque ante ora paratae
regifico luxu; Furiarum maxima iuxta
accubat et manibus prohibet contingere mensas
exsurgitque facem attollens atque intonat ore.
hic quibus invisi fratres, dum vita manebat,
pulsatusve parens et fraus innexa clienti,
aut qui divitiis soli incubuere repertis,
nec partem posuere suis — quae maxima turba est —;
quique ob adulterium caesi, quique arma secuti
inpia, nec veriti dominorum fallere dextras,
inclusi poenam exspectant. ne quaere doceri
quam poenam, aut quae forma viros fortunave mersit.
saxum ingens volvont alii, radiisque rotarum
districti pendent; sedet aeternumque sedebit
infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnis
admonet et magna testatur voce per umbras:
"discite iustitiam moniti et non temnere divos."
vendidit hic auro patriam dominumque potentem
inposuit, fixit leges pretio atque refixit;
hic thalamum invasit natae vetitosque hymenaeos;
ausi omnes inmane nefas ausoque potiti.
non mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox, omnis scelerum comprendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.'
Haec ubi dicta dedit Phoebi longaeva sacerdos,
'sed iam age, carpe viam et susceptum perfice munus.
adceleremus' ait: 'Cyclopum educta caminis

597 abunco FR adunco Pr 602 quod F[1] quo R 607 increpat P 629 sed] et M 630 ducta FPR

moenia conspicio atque adverso fornice portas,
haec ubi nos praecepta iubent deponere dona.'
dixerat et pariter gressi per opaca viarum
corripiunt spatium medium foribusque propinquant.
occupat Aeneas aditum corpusque recenti
spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
His demum exactis, perfecto munere divae,
devenere locos laetos et amoena virecta
fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
largior hic campos aether et lumine vestit
purpureo, solemque suum, sua sidera norunt.
pars in gramineis exercent membra palaestris,
contendunt ludo et fulva luctantur harena;
pars pedibus plaudunt choreas et carmina dicunt.
nec non Threicius longa cum veste sacerdos
obloquitur numeris septem discrimina vocum,
iamque eadem digitis, iam pectine pulsat eburno.
hic genus antiquom Teucri, pulcherrima proles,
magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque Assaracusque et Troiae Dardanus auctor.
arma procul currusque virum miratur inanis.
stant terra defixae hastae, passimque soluti
per campum pascuntur equi. quae gratia currum
armorumque fuit vivis, quae cura nitentis
pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
conspicit ecce alios dextra laevaque per herbam
vescentis laetumque choro paeana canentis
inter odoratum lauri nemus, unde superne
plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
hic manus ob patriam pugnando volnera passi,
quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
quique pii vates et Phoebo digna locuti,
inventas aut qui vitam excoluere per artis,
quique sui memores aliquos fecere merendo:

640 campus **F[1]** campis **P[1]** **644** claudunt **M[1]** **651** mirantur **FMr** *Don.* **652** terrae **Fr** **653** curruum **F[2]P[1]** *Don.* **664** alios **F[2]** *Aug. civ. 21, 27 Macr. somn. 1, 8, 6 Don. Ter. Ad. 201 (cf. Norden l. l. p. 37, 2)*

omnibus his nivea cinguntur tempora vitta.
quos circumfusos sic est adfata Sibylla,
Musaeum ante omnis — medium nam plurima turba
hunc habet atque umeris exstantem suspicit altis —
'dicite felices animae, tuque optime vates,
quae regio Anchisen, quis habet locus? illius ergo
venimus et magnos Erebi tranavimus amnis.'
atque huic responsum paucis ita reddidit heros:
'nulli certa domus; lucis habitamus opacis
riparumque toros et prata recentia rivis
incolimus. sed vos, si fert ita corde voluntas,
hoc superate iugum, et facili iam tramite sistam.'
dixit et ante tulit gressum camposque nitentis
desuper ostentat; dehinc summa cacumina linquont.

At pater Anchises penitus convalle virenti
inclusas animas superumque ad lumen ituras
lustrabat studio recolens, omnemque suorum
forte recensebat numerum, carosque nepotes,
fataque fortunasque virum, moresque manusque.
isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Aenean, alacris palmas utrasque tetendit,
effusaeque genis lacrimae et vox excidit ore:
'venisti tandem, tuaque exspectata parenti
vicit iter durum pietas, datur ora tueri
nate tua et notas audire et reddere voces.
sic equidem ducebam animo rebarque futurum
tempora dinumerans, nec me mea cura fefellit.
quas ego te terras et quanta per aequora vectum
accipio, quantis iactatum nate periclis.
quam metui, ne quid Libyae tibi regna nocerent.'
ille autem 'tua me genitor tua tristis imago
saepius occurrens haec limina tendere adegit;
stant sale Tyrrheno classes. da iungere dextram,
da genitor, teque amplexu ne subtrahe nostro.'

671 transnavib. M[1] 674 silvis R 685 alacris] alacer *Explan. in Don. gramm. IV 491* lacrimans P[1] utrasque] cum voce *Don.* 687 parentis M[1] 692 per *pro* te R

sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
ter conatus ibi collo dare bracchia circum,
ter frustra comprensa, manus effugit imago,
par levibus ventis, volucrique simillima somno.
  Interea videt Aeneas in valle reducta
seclusum nemus et virgulta sonantia silvae
Lethaeumque domos placidas qui praenatat amnem.
hunc circum innumerae gentes populique volabant,
ac velut in pratis ubi apes aestate serena
floribus insidunt variis et candida circum
lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
horrescit visu subito causasque requirit
inscius Aeneas, quae sint ea flumina porro,
quive viri tanto complerint agmine ripas.
tum pater Anchises 'animae, quibus altera fato
corpora debentur, Lethaei ad fluminis undam
securos latices et longa oblivia potant.
has equidem memorare tibi atque ostendere coram,
iampridem hanc prolem cupio enumerare meorum,
quo magis Italia mecum laetere reperta.'
'o pater, anne aliquas ad caelum hinc ire putandum est
sublimis animas iterumque ad tarda reverti
corpora? quae lucis miseris tam dira cupido?'
'dicam equidem nec te suspensum nate tenebo'
suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
'principio caelum ac terras, camposque liquentis
lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,
spiritus intus alit, totamque infusa per artus
mens agitat molem et magno se corpore miscet.
inde hominum pecudumque genus vitaeque volantum
et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.
igneus est ollis vigor et caelestis origo

---

702 *deest in* **P^1**, *laudat Lact. inst. 7, 20, non interpretatur Serv.* 704 reclusum **R** silvis **FM^2** 718 Italiam — repertam **F^{1}R** 719 putandum **F** 721 cupido est **F^1** 723 suspicit **F^{2}MP** 724 terram **F^{1}PR** *Prob. Verg. ecl. 6, 31* 725 ingentemque **M^1** luna **F^1** 726 effusa *Prob. l. l.* 728 volucrū **R**

seminibus, quantum non noxia corpora tardant
terrenique hebetant artus moribundaque membra.
hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
dispiciunt, clausae tenebris et carcere caeco.
quin et supremo cum lumine vita reliquit,
non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
corporeae excedunt pestes, penitusque necesse est
multa diu concreta, modis inolescere miris.
ergo exercentur poenis veterumque malorum
supplicia expendunt. aliae panduntur inanes
suspensae ad ventos, aliis sub gurgite vasto
infectum eluitur scelus aut exuritur igni,
quisque suos patimur manis; exinde per amplum
mittimur Elysium et pauci laeta arva tenemus,
donec longa dies, perfecto temporis orbe,
concretam exemit labem purumque relinquit
aetherium sensum atque aurai simplicis ignem.
has omnis, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethaeum ad fluvium deus evocat agmine magno,
scilicet inmemores supera ut convexa revisant,
rursus et incipiant in corpora velle reverti.'
Dixerat Anchises, natumque unaque Sibyllam
conventus trahit in medios turbamque sonantem,
et tumulum capit, unde omnis longo ordine posset
adversos legere et venientum discere voltus.
'Nunc age Dardaniam prolem quae deinde sequatur
gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
inlustris animas nostrumque in nomen ituras,
expediam dictis et te tua fata docebo.
ille — vides — pura iuvenis qui nititur hasta,
proxima sorte tenet lucis loca, primus ad auras

---

734 dispiciunt *codd. rec. aliquot* despiciunt FMPR suspiciunt *Aug. civ. 14, 3. 22, 3* (*v. l.* suscipiunt) **746** concreta F^1 reliquit F^2PR *Don.* **747** aurai F^2c, *ut videtur,* r^1 *Serv. Aen. 7, 464 Ult. Syll. gramm. IV 263 Frg. Bob. gramm. V 535* aurae F^1MPR *Don. Probae cento 420* **750** supera ut F^3M^2R *Aug. civ. 10, 30. 13, 19 Lact. inst. 7, 22* supera aut F^1 *Don.* super ut M^1 superant P **754** possit Fr *Don.*

aetherias Italo commixtus sanguine surget,
Silvius, Albanum nomen, tua postuma proles,
quem tibi longaevo serum Lavinia coniunx
educet silvis regem regumque parentem,
unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
proximus ille Procas, Troianae gloria gentis,
et Capys et Numitor et qui te nomine reddet
Silvius Aeneas, pariter pietate vel armis
egregius, si umquam regnandam acceperit Albam.
qui iuvenes, quantas ostentant — adspice — viris,
atque umbrata gerunt civili tempora quercu.
hi tibi Nomentum et Gabios urbemque Fidenam,
hi Collatinas inponent montibus arces,
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque:
haec tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terrae.
quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus, Assaraci quem sanguinis Ilia mater
educet. viden ut geminae stant vertice cristae
et pater ipse suo superum iam signat honore?
en huius nate auspiciis illa incluta Roma
imperium terris, animos aequabit Olympo
septemque una sibi muro circumdabit arces,
felix prole virum: qualis Berecyntia mater
invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
laeta deum partu, centum complexa nepotes,
omnis caelicolas, omnis super alta tenentis.
huc geminas nunc flecte acies, hanc adspice gentem
Romanosque tuos; hic Caesar et omnis Iuli
progenies, magnum caeli ventura sub axem.
hic vir hic est, tibi quem promitti saepius audis,
Augustus Caesar, Divi genus, aurea condet
saecula qui rursus Latio regnata per arva
Saturno quondam, super et Garamantas et Indos
proferet imperium — iacet extra sidera tellus,

---

762 surgit M 765 educit M[1] *Probae cento 101* 768 reddat R 772 gerit M[1] 776 gentes *pro* terrae M[1] 780 insignat R honorem *Schol. Hor. carm. 1,2,36* 787 supera alta M[2] 793 arva] annos R

extra anni solisque vias, ubi caelifer Atlas
axem umero torquet stellis ardentibus aptum —:
huius in adventum iam nunc et Caspia regna
responsis horrent divom et Maeotia tellus
et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
nec vero Alcides tantum telluris obivit,
fixerit aeripedem cervam licet aut Erymanthi
pacarit nemora et Lernam tremefecerit arcu;
nec qui pampineis victor iuga flectit habenis
Liber agens celso Nysae de vertice tigris.
et dubitamus adhuc virtutem extendere factis
aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
quis procul ille autem ramis insignis olivae
sacra ferens? nosco crinis incanaque menta
regis Romani, primam qui legibus urbem
fundabit, Curibus parvis et paupere terra
missus in imperium magnum. cui deinde subibit
otia qui rumpet patriae residesque movebit
Tullus in arma viros et iam desueta triumphis
agmina. quem iuxta sequitur iactantior Ancus,
nunc quoque iam nimium gaudens popularibus auris.
vis et Tarquinios reges animamque superbam,
ultoris Bruti fascesque videre receptos?
consulis imperium hic primus saevasque secures
accipiet, natosque pater nova bella moventis
ad poenam pulchra pro libertate vocabit,
infelix, utcumque ferent ea facta minores:
vincet amor patriae laudumque inmensa cupido.
quin Decios Drusosque procul saevomque securi
adspice Torquatum et referentem signa Camillum.
illae autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
concordes animae nunc et dum nocte premuntur,
heu quantum inter se bellum, si lumina vitae

---

806 virtute — vires PR viris *Don. in lemm. (cf. Georgii)* 812 qui M[1] quid R 818 *sq.* fasces — receptos consulis imperium *continuat Don.* 819 primum M 824 Brutos *pro* Drusos R *Schol. Iuv. 8, 254*

attigerint, quantas acies stragemque ciebunt,
aggeribus socer Alpinis atque arce Monoeci
descendens, gener adversis instructus Eois.
ne pueri ne tanta animis adsuescite bella
neu patriae validas in viscera vertite viris;
tuque prior tu parce, genus qui ducis Olympo:
proice tela manu sanguis meus.
ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
victor aget currum, caesis insignis Achivis;
eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas
ipsumque Aeaciden, genus armipotentis Achilli,
ultus avos Troiae, templa et temerata Minervae.
quis te magne Cato tacitum aut te Cosse relinquat,
quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyae, parvoque potentem
Fabricium vel te sulco Serrane serentem?
quo fessum rapitis Fabii? tun Maximus ille es,
unus qui nobis cunctando restituis rem?
excudent alii spirantia mollius aera —
credo equidem — vivos ducent de marmore voltus;
orabunt causas melius, caelique meatus
describent radio et surgentia sidera dicent:
tu regere imperio populos Romane memento —
haec tibi erunt artes — pacique inponere morem,
parcere subiectis et debellare superbos.'

Sic pater Anchises, atque haec mirantibus addit:
'adspice ut insignis spoliis Marcellus opimis
ingreditur victorque viros supereminet omnis.
hic rem Romanam magno turbante tumultu
sistet eques, sternet Poenos Gallumque rebellem,
tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.'
atque hic Aeneas — una namque ire videbat
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis,

---

841 aut *om.* M^1 845 gressum R *Don.* tu MP^2R *Don.* 846 restitues R 848 cedo P^1 *Aug. civ. 5, 12 (v. l.)* 852 hae MP^2R *(cf. Verg. georg. 3, 305. Aen. 7, 175) Augustini (civ. 5, 12) libri praeter* K^1 pacis *codd. det. Servius* 859 tristia R

sed frons laeta parum et deiecto lumina voltu —
'quis pater ille, virum qui sic comitatur euntem?
filius anne aliquis magna de stirpe nepotum?
qui strepitus circa comitum, quantum instar in ipso,
sed nox atra caput tristi circumvolat umbra.'
tum pater Anchises lacrimis ingressus obortis:
'o gnate ingentem luctum ne quaere tuorum.
ostendent terris hunc tantum fata nec ultra
esse sinent; nimium vobis Romana propago
visa potens superi, propria haec si dona fuissent.
quantos ille virum magnam Mavortis ad urbem
campus aget gemitus vel quae Tiberine videbis
funera, cum tumulum praeterlabere recentem.
nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
in tantum spe tollet avos, nec Romula quondam
ullo se tantum tellus iactabit alumno.
heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
dextera: non illi se quisquam inpune tulisset
obvius armato, seu cum pedes iret in hostem
seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
heu miserande puer, si qua fata aspera rumpas,
tu Marcellus eris. manibus date lilia plenis,
purpureos spargam flores animamque nepotis
his saltem adcumulem donis et fungar inani
munere.' sic tota passim regione vagantur
aëris in campis latis atque omnia lustrant.
quae postquam Anchises natum per singula duxit
incenditque animum famae venientis amore,
exin bella viro memorat quae deinde gerenda
Laurentisque docet populos urbemque Latini
et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.

Sunt geminae Somni portae, quarum altera fertur
cornea, qua veris facilis datur exitus umbris;
altera candenti perfecta nitens elephanto,

865 quis F²MR 868 nate FPR 874 praeterlabare M¹ 885 inanis F¹M¹ 887 laetis *Prob. Verg. ecl. 6, 31* 889 venientis] melioris Mr

sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.
his ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
prosequitur dictis portaque emittit eburna,
ille viam secat ad navis sociosque revisit;
tum se ad Caietae recto fert litore portum.
[ancora de prora iacitur; stant litore puppes.]

LIBER SEPTIMVS [MPR *1/4*; FMPR *5/26*

Tu quoque litoribus nostris Aeneïa nutrix
aeternam moriens famam Caieta dedisti;
et nunc servat honos sedem tuus ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signant.
at pius exsequiis Aeneas rite solutis,
aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
aequora, tendit iter velis portumque relinquit.
adspirant aurae in noctem nec candida cursus
Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus.
proxima Circaeae raduntur litora terrae,
dives inaccessos ubi Solis filia lucos
adsiduo resonat cantu tectisque superbis
urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
arguto tenuis percurrens pectine telas.
hinc exaudiri gemitus iraeque leonum
vincla recusantum et sera sub nocte rudentum,
saetigerique sues atque in praesepibus ursi
saevire ac formae magnorum ululare luporum,
quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis
induerat Circe in voltus ac terga ferarum.
quae ne monstra pii paterentur talia Troes,
delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis inplevit vela secundis
atque fugam dedit et praeter vada fervida vexit.
Iamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis:

---

896 falsa] vana *Porph. Hor. carm. 3, 27, 41* 897 ibi FPR
901 *in ultima pag.* MPR, *interpretatur Don.*
Liber VII. 7 portus P 13 nocturno — lumine M

cum venti posuere omnisque repente resedit
flatus et in lento luctantur marmore tonsae.
atque hic Aeneas ingentem ex aequore lucum
prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amoeno
verticibus rapidis et multa flavos harena
in mare prorumpit. variae circumque supraque
adsuetae ripis volucres et fluminis alveo
aethera mulcebant cantu lucoque volabant.
flectere iter sociis terraeque advertere proras
imperat et laetus fluvio succedit opaco.

Nunc age, qui reges, Erato, quae tempora rerum,
quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
cum primum Ausoniis exercitus adpulit oris,
expediam et primae revocabo exordia pugnae.
tu vatem tu diva mone. dicam horrida bella,
dicam acies actosque animis in funera reges
Tyrrhenamque manum totamque sub arma coactam
Hesperiam. maior rerum mihi nascitur ordo,
maius opus moveo.
Rex arva Latinus et urbes
iam senior longa placidas in pace regebat.
hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
accipimus, Fauno Picus pater isque parentem
te Saturne refert, tu sanguinis ultimus auctor.
filius huic fato divom prolesque virilis
nulla fuit primaque oriens erepta iuventa est.
sola domum et tantas servabat filia sedes,
iam matura viro, iam plenis nubilis annis.
multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia. petit ante alios pulcherrimus omnis
Turnus, avis atavisque potens, quem regia coniunx
adiungi generum miro properabat amore;
sed variis portenta deum terroribus obstant.
laurus erat tecti medio in penetralibus altis,

---

34 aëra *Ov., hunc versum imitans, fast. 1, 155 Petron. 127*
41 *in marg. add. inter vers. 40 et 42 ita, ut legatur:* em tu diva mone dicam ida bella M 45 moneo F^2

sacra comam multosque metu servata per annos,
quam pater inventam, primas cum conderet arces,
ipse ferebatur Phoebo sacrasse Latinus
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
huius apes summum densae — mirabile dictu —
stridore ingenti liquidum trans aethera vectae,
obsedere apicem, et pedibus per mutua nexis
examen subitum ramo frondente pependit.
continuo vates 'externum cernimus' inquit
'adventare virum et partis petere agmen easdem
partibus ex isdem et summa dominarier arce.'
praeterea castis adolet dum altaria taedis
et iuxta genitorem adstat Lavinia virgo,
visa — nefas — longis comprendere crinibus ignem,
atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
regalisque accensa comas, accensa coronam
insignem gemmis, tum fumida lumine fulvo
involvi ac totis Volcanum spargere tectis.
  Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
namque fore inlustrem fama fatisque canebant
ipsam, sed populo magnum portendere bellum.
at rex, sollicitus monstris, oracula Fauni,
fatidici genitoris, adit lucosque sub alta
consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
fonte sonat saevamque exhalat opaca mephitim.
hinc Italae gentes omnisque Oenotria tellus
in dubiis responsa petunt; huc dona sacerdos
cum tulit et caesarum ovium sub nocte silenti
pellibus incubuit stratis somnosque petivit,
multa modis simulacra videt volitantia miris
et varias audit voces fruiturque deorum
conloquio atque imis Acheronta adfatur Avernis.
hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
centum lanigeras mactabat rite bidentis
atque harum effultus tergo stratisque iacebat

64 summum] talamum M[1] 81 Fauni *man. rec. add., ut videtur,* M 84 saevumq. M

velleribus; subita ex alto vox reddita luco est:
'ne pete conubiis natam sociare Latinis
o mea progenies, thalamis neu crede paratis:
externi venient generi, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant quorumque ab stirpe nepotes
omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
adspicit Oceanum, vertique regique videbunt.'
haec responsa patris Fauni monitusque silenti
nocte datos non ipse suo premit ore Latinus,
sed circum late volitans iam Fama per urbes
Ausonias tulerat, cum Laomedontia pubes
gramineo ripae religavit ab aggere classem.

Aeneas primique duces et pulcher Iulus
corpora sub ramis deponunt arboris altae
instituuntque dapes et adorea liba per herbam
subiciunt epulis — sic Iuppiter ipse monebat —
et Cereale solum pomis agrestibus augent.
consumptis hic forte aliis, ut vertere morsus
exiguam in Cererem penuria adegit edendi
et violare manu malisque audacibus orbem
fatalis crusti patulis nec parcere quadris:
'heus, etiam mensas consumimus' inquit Iulus,
nec plura adludens. ea vox audita laborum
prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
eripuit pater ac stupefactus numine pressit.
continuo 'salve fatis mihi debita tellus
vosque' ait 'o fidi Troiae salvete penates;
hic domus, haec patria est. genitor mihi talia namque
— nunc repeto — Anchises fatorum arcana reliquit:
"cum te nate fames ignota ad litora vectum
accisis coget dapibus consumere mensas,
tum sperare domos defessus ibique memento
prima locare manu molirique aggere tecta".

---

95 subito M 98 venient] '*melius* veniunt' *Serv.* 110 ille M^{2} *Don., testantur Prisc. gramm. II 578 III 143. 500 et Serv. Aen. 1, 617* 125 ambesis R

haec erat illa fames, haec nos suprema manebat,
exitiis positura modum.
quare agite et primo laeti cum lumine solis
quae loca, quive habeant homines, ubi moenia gentis,
vestigemus et a portu diversa petamus.
nunc pateras libate Iovi precibusque vocate
Anchisen genitorem et vina reponite mensis.'
sic deinde effatus frondenti tempora ramo
implicat et geniumque loci primamque deorum
Tellurem nymphasque et adhuc ignota precatur
flumina, tum Noctem Noctisque orientia signa
Idaeumque Iovem Phrygiamque ex ordine matrem
invocat et duplicis caeloque Ereboque parentis.
hic pater omnipotens ter caelo clarus ab alto
intonuit radiisque ardentem lucis et auro
ipse manu quatiens ostendit ab aethere nubem.
diditur hic subito Troiana per agmina rumor
advenisse diem, quo debita moenia condant.
certatim instaurant epulas atque omine magno
crateras laeti statuunt et vina coronant.
  Postera cum prima lustrabat lampade terras
orta dies, urbem et finis et litora gentis
diversi explorant: haec fontis stagna Numici,
hunc Thybrim fluvium, hic fortis habitare Latinos.
  Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
centum oratores augusta ad moenia regis
ire iubet, ramis velatos Palladis omnis,
donaque ferre viro pacemque exposcere Teucris.
haud mora festinant iussi rapidisque feruntur
passibus. ipse humili designat moenia fossa
moliturque locum primasque in litore sedes
castrorum in morem pennis atque aggere cingit.
  Iamque iter emensi turris ac tecta Latinorum
ardua cernebant iuvenes muroque subibant.
ante urbem pueri et primaevo flore iuventus

---

144 deditur γ b c *Servii (Aen. 8, 132) codd.* **ASRm** *Don. Ter. Phorm. 923* **160 et M^1 Latini M^2r^1 161 muros R**

exercentur equis domitantque in pulvere currus
aut acris tendunt arcus aut lenta lacertis
spicula contorquent cursuque ictuque lacessunt:
cum praevectus equo longaevi regis ad auris
nuntius ingentis ignota in veste reportat
advenisse viros. ille intra tecta vocari
imperat et solio medius consedit avito.
tectum augustum ingens, centum sublime columnis,
urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
horrendum silvis et religione parentum.
hic sceptra accipere et primos attollere fasces
regibus omen erat, hoc illis curia templum,
haec sacris sedes epulis, hic ariete caeso
perpetuis soliti patres considere mensis.
quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
antiqua e cedro, Italusque paterque Sabinus,
vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex Ianique bifrontis imago
vestibulo adstabant aliique ab origine reges,
Martia qui ob patriam pugnando volnera passi.
multaque praeterea sacris in postibus arma,
captivi pendent currus curvaeque secures
et cristae capitum et portarum ingentia claustra
spiculaque clipeique ereptaque rostra carinis.
ipse Quirinali lituo parvaque sedebat
succinctus trabea laevaque ancile gerebat
Picus, equom domitor; quem capta cupidine coniunx,
aurea percussum virga, versumque venenis
fecit avem Circe sparsitque coloribus alas.
tali intus templo divom patriaque Latinus
sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit,
atque haec ingressis placido prior edidit ore:
'Dicite Dardanidae — neque enim nescimus et urbem

175 haec R Don. *cod. A Probae centonis 570* hae MP *(cf. Verg. Aen. 6, 852)* 182 que F²PR *Don.* 187 *in marg., litt. A,* 188 *ima pag., litt. B addita,* F

et genus, auditique advertitis aequore cursum —
quid petitis, quae causa rates aut cuius egentis
litus ad Ausonium tot per vada caerula vexit?
sive errore viae seu tempestatibus acti,
qualia multa mari nautae patiuntur in alto,
fluminis intrastis ripas portuque sedetis,
ne fugite hospitium neve ignorate Latinos,
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus aequam,
sponte sua veterisque dei se more tenentem.
atque equidem memini — fama est obscurior annis —
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris
Dardanus Idaeas Phrygiae penetravit ad urbes
Threiciamque Samum, quae nunc Samothracia fertur.
hinc illum, Corythi Tyrrhena ab sede profectum,
aurea nunc solio stellantis regia caeli
accipit et numerum divorum altaribus auget.'
  Dixerat, et dicta Ilioneus sic voce secutus:
'rex genus egregium Fauni nec fluctibus actos
atra subegit hiems vestris succedere terris
nec sidus regione viae litusve fefellit:
consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
adferimur, pulsi regnis, quae maxima quondam
extremo veniens Sol adspiciebat Olympo.
ab Iove principium generis, Iove Dardana pubes
gaudet avo, rex ipse, Iovis de gente suprema,
Troïus Aeneas, tua nos ad limina misit.
quanta per Idaeos saevis effusa Mycenis
tempestas ierit campos, quibus actus uterque
Europae atque Asiae fatis concurrerit orbis,
audiit et si quem tellus extrema refuso
summovet oceano et si quem extenta plagarum
quattuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
diluvio ex illo, tot vasta per aequora vecti,
dis sedem exiguam patriis litusque rogamus
innocuum et cunctis undamque auramque patentem.

202 ne] nec M 207 penetrarit R 221 mittit F 224 concurritur P occurrerit r *Schol. Hor. carm. 2, 1, 31*

non erimus regno indecores, nec vestra feretur
fama levis tantique abolescet gratia facti,
nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
fata per Aeneae iuro dextramque potentem
sive fide seu quis bello est expertus et armis:
multi nos populi, multae — ne temne, quod ultro
praeferimus manibus vittas ac verba precantia —
et petiere sibi et voluere adiungere gentes;
sed nos fata deum vestras exquirere terras
imperiis egere suis. hinc Dardanus ortus;
huc repetit iussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
dat tibi praeterea fortunae parva prioris
munera, reliquias Troia ex ardente receptas.
hoc pater Anchises auro libabat ad aras,
hoc Priami gestamen erat, cum iura vocatis
more daret populis, sceptrumque sacerque tiaras
Iliadumque labor vestes.'

Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
obtutu tenet ora soloque inmobilis haeret,
intentos volvens oculos. nec purpura regem
picta movet nec sceptra movent Priameïa tantum,
quantum in conubio natae thalamoque moratur,
et veteris Fauni volvit sub pectore sortem:
hunc illum fatis externa ab sede profectum
portendi generum paribusque in regna vocari
auspiciis, huic progeniem virtute futuram
egregiam et totum quae viribus occupet orbem.
tandem laetus ait: 'di nostra incepta secundent
auguriumque suum. dabitur Troiane, quod optas;
munera nec sperno. non vobis rege Latino
divitis uber agri Troiaeve opulentia derit.
ipse modo Aeneas, nostri si tanta cupido est,
si iungi hospitio properat sociusque vocari,

237 ac] que F^2 precantia verba F^2 verba precantum R *(cf. Stat. silv. 1, 4, 46)* 254 volvens F^1 263 cupido *Schol. Veron. Aen. 9, 361 Don.* 264 sociusve F *Schol. Veron. Don.*

adveniat, voltus neve exhorrescat amicos:
pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
vos contra regi mea nunc mandata referte.
est mihi nata, viro gentis quam iungere nostrae
non patrio ex adyto sortes, non plurima caelo
monstra sinunt; generos externis adfore ab oris,
hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
nomen in astra ferant. hunc illum poscere fata
et reor et si quid veri mens augurat, opto.'
haec effatus equos numero pater eligit omni
— stabant ter centum nitidi in praesepibus altis —.
omnibus extemplo Teucris iubet ordine duci
instratos ostro alipedes pictisque tapetis;
aurea pectoribus demissa monilia pendent,
tecti auro fulvom mandunt sub dentibus aurum,
absenti Aeneae currum geminosque iugalis
semine ab aetherio, spirantis naribus ignem,
illorum de gente, patri quos daedala Circe
supposita de matre nothos furata creavit.
talibus Aeneadae donis dictisque Latini
sublimes in equis redeunt pacemque reportant.

Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
saeva Iovis coniunx aurasque invecta tenebat,
et laetum Aenean classemque ex aethere longe
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
moliri iam tecta videt, iam fidere terrae,
deseruisse rates: stetit acri fixa dolore.
tum quassans caput haec effundit pectore dicta:
'heu stirpem invisam et fatis contraria nostris
fata Phrygum. num Sigeis occumbere campis,
num capti potuere capi, num incensa cremavit
Troia viros? medias acies mediosque per ignis
invenere viam. at credo mea numina tandem
fessa iacent odiis aut exsaturata quievi,
quin etiam patria excussos infesta per undas

---

281 flagrantis F 288 longo M 289 adusque R *Don., contra Serv. Aen. 11, 262* 295 nunc capti M

ausa sequi et profugis toto me opponere ponto.
absumptae in Teucros vires caelique marisque.
quid Syrtes aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
inmanem Lapithum valuit, concessit in iras
ipse deum antiquam genitor Calydona Dianae,
quod scelus aut Lapithas tantum aut Calydona merentem?
ast ego, magna Iovis coniunx, nil linquere inausum
quae potui infelix, quae memet in omnia verti,
vincor ab Aenea. quod si mea numina non sunt
magna satis, dubitem haud equidem inplorare quod usquam.
flectere si nequeo superos, Acheronta movebo.
non dabitur regnis — esto — prohibere Latinis,
atque inmota manet fatis Lavinia coniunx:
at trahere atque moras tantis licet addere rebus,
at licet amborum populos exscindere regum.
hac gener atque socer coeant mercede suorum:
sanguine Troiano et Rutulo dotabere virgo
et Bellona manet te pronuba. nec face tantum
Cisseis praegnans ignis enixa iugalis;
quin idem Veneri partus suus et Paris alter
funestaeque iterum recidiva in Pergama taedae'.
Haec ubi dicta dedit, terras horrenda petivit:
luctificam Allecto dirarum ab sede dearum
infernisque ciet tenebris, cui tristia bella
iraeque insidiaeque et crimina noxia cordi.
odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareae monstrum: tot sese vertit in ora,
tum saevae facies, tot pullulat atra colubris.

---

307 Capithis M[1] Lapithis F Calydone merentes M[1] (et) Lapithis — Calydona merentem *Don., testatur Prisc. gramm. II 162, tamen praefert aut* Lapithis — Calydone merente, *id quod etiam Serv. praebet, aut* Lapithas — Calydona merentem **308** magno M **310** vincar M[1] **311** est F[2]M[2] *Don.* **317** hac] at M **324** dearum] sororum M[2]R *(cf. Verg. Aen. 7, 454)*

quam Iuno his acuit verbis ac talia fatur:
'hunc mihi da proprium virgo sata Nocte laborem,
hanc operam, ne noster honos infractave cedat
fama loco neu conubiis ambire Latinum
Aeneadae possint Italosve obsidere finis.
tu potes unanimos armare in proelia fratres
atque odiis versare domos, tu verbera tectis
funereasque inferre faces, tibi nomina mille,
mille nocendi artes. fecundum concute pectus,
dissice compositam pacem, sere crimina belli:
arma velit poscatque simul rapiatque iuventus.'
  Exim Gorgoneis Allecto infecta venenis
principio Latium et Laurentis tecta tyranni
celsa petit tacitumque obsedit limen Amatae,
quam super adventu Teucrum Turnique hymenaeis
femineae ardentem curaeque iraeque coquebant.
huic dea caeruleis unum de crinibus anguem
conicit inque sinum praecordia ad intima subdit,
quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
ille inter vestes et levia pectora lapsus,
volvitur attactu nullo fallitque furentem,
vipeream spirans animam; fit tortile collo
aurum ingens coluber, fit longae taenia vittae
innectitque comas, et membris lubricus errat.
ac dum prima lues udo sublapsa veneno
pertemptat sensus atque ossibus inplicat ignem
necdum animus toto percepit pectore flammam,
mollius et solito matrum de more locuta,
multa super natae lacrimans Phrygiisque hymenaeis:
'exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
o genitor nec te miseret gnataeque tuique
nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
perfidus alta petens abducta virgine praedo?
an non sic Phrygius penetrat Lacedaemona pastor

333 neu] ne *et* nec *Non. p. 242, 11* 334 possent M 337 tibi] cui *Non. p. 354, 15 Schol. Bern. georg. 2, 240* 356 concepit R 358 nata R 359 exulibusve R 363 at non R *Don. Serv.: 'legitur et* an non'

Ledaeamque Helenam Troianas vexit ad urbes?
quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum
et consanguineo totiens data dextera Turno?
si gener externa petitur de gente Latinis
idque sedet Faunique premunt te iussa parentis,
omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
dissidet, externam reor et sic dicere divos.
et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres mediaeque Mycenae.'
His ubi nequiquam dictis experta Latinum
contra stare videt penitusque in viscera lapsum
serpentis furiale malum totamque pererrat,
tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
inmensam sine more furit lymphata per urbem.
ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
quem pueri magno in gyro vacua atria circum
intenti ludo exercent; ille actus habena
curvatis fertur spatiis, stupet inscia supra
inpubesque manus, mirata volubile buxum;
dant animos plagae: non cursu segnior illo
per medias urbis agitur populosque ferocis.
quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
maius adorta nefas maioremque orsa furorem
evolat et natam frondosis montibus abdit,
quo thalamum eripiat Teucris taedasque moretur,
'euhoe Bacche' fremens, solum te virgine dignum
vociferans, etenim mollis tibi sumere thyrsos,
te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem.
fama volat, furiisque accensas pectore matres
idem omnis simul ardor agit nova quaerere tecta.
deseruere domos, ventis dant colla comasque,
ast aliae tremulis ululatibus aethera complent
pampineasque gerunt incinctae pellibus hastas.
ipsa inter medias flagrantem fervida pinum

370 poscere M[1] 371 repetetur *Schol. Horat. carm. 2, 3, 21* 385 nomine R 386 exorsa Rr[1] 389 euhie *testatur Schol. Horat. carm. 2, 11, 17* 391 choros M[2]Rr[2] 395 illae M[2]

sustinet ac natae Turnique canit hymenaeos,
sanguineam torquens aciem, torvomque repente
clamat 'io matres audite ubi quaeque Latinae:
si qua piis animis manet infelicis Amatae
gratia, si iuris materni cura remordet,
solvite crinalis vittas, capite orgia mecum.'
talem inter silvas, inter deserta ferarum,
reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.

Postquam visa satis primos acuisse furores
consiliumque omnemque domum vertisse Latini,
protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
audacis Rutuli ad muros, quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
praecipiti delata noto. locus Ardea quondam
dictus avis — et nunc magnum manet Ardea nomen,
sed fortuna fuit —: tectis hic Turnus in altis
iam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
exuit, in voltus sese transformat anilis;
et frontem obscenam rugis arat, induit albos
cum vitta crinis, tum ramum innectit olivae;
fit Calybe Iunonis anus templique sacerdos
et iuveni ante oculos his se cum vocibus offert:
'Turne tot incassum fusos patiere labores
et tua Dardaniis transcribi sceptra colonis?
rex tibi coniugium et quaesitas sanguine dotes
abnegat, externusque in regnum quaeritur heres.
i nunc, ingratis offer te inrise periclis:
Tyrrhenas i sterne acies; tege pace Latinos.
haec adeo tibi me, placida cum nocte iaceres,
ipsa palam fari omnipotens Saturnia iussit.
quare age et armari pubem portisque moveri
laetus in arma para, et Phrygios qui flumine pulchro
consedere duces pictasque exure carinas.

---

412 manet] tenet M^2R *Serv. in lemm. (cf. etiam Schol. Veron.)* 413 hic tectis V *(cf. Unterharnscheidt l. l. p. 9)* 414 media R 427 iacerem *Klouçek, commendat Heinze* 430 para iube M

caelestum vis magna iubet. rex ipse Latinus,
ni dare coniugium et dicto parere fatetur,
sentiat et tandem Turnum experiatur in armis.'

Hic iuvenis vatem inridens sic orsa vicissim
ore refert: 'classis invectas Thybridis undam
non, ut rere, meas effugit nuntius auris.
ne tantos mihi finge metus; nec regia Iuno
inmemor est nostri.
sed te victa situ verique effeta senectus,
o mater curis nequiquam exercet et arma
regum inter falsa vatem formidine ludit.
cura tibi divom effigies et templa tueri:
bella viri pacemque gerant, quis bella gerenda.'

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
at iuveni oranti subitus tremor occupat artus,
deriguere oculi: tot Erinys sibilat hydris
tantaque se facies aperit; tum flammea torquens
lumina, cunctantem et quaerentem dicere plura
reppulit et geminos erexit crinibus anguis
verberaque insonuit rabidoque haec addidit ore:
'en ego victa situ, quam veri effeta senectus
arma inter regum falsa formidine ludit.
respice ad haec: adsum dirarum ab sede sororum,
bella manu letumque gero.'
sic effata facem iuveni coniecit et atro
lumine fumantis fixit sub pectore taedas.
olli somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
perfundit toto proruptus corpore sudor.
arma amens fremit, arma toro tectisque requirit,
saevit amor ferri et scelerata insania belli,
ira super: magno veluti cum flamma sonore
virgea suggeritur costis undantis aëni
exsultantque aestu latices, furit intus aquai

---

436 undam] alveo M ***m. rec.*****, R 444 gerent FR** ***Don.; cf. ad versum Heinze[3] p. 189, 1*** **459 perfudit M praeruptus F 464 aquae vis FRr**

fumidus atque alte spumis exuberat amnis,
nec iam se capit unda, volat vapor ater ad auras.

Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
indicit primis iuvenum et iubet arma parari,
tutari Italiam, detrudere finibus hostem:
se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
haec ubi dicta dedit divosque in vota vocavit,
certatim sese Rutuli exhortantur in arma;
hunc decus egregium formae movet atque iuventae,
hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.

Dum Turnus Rutulos animis audacibus inplet,
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis.
arte nova speculata locum, quo litore pulcher
insidiis cursuque feras agitabat Iulus,
hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
obicit et noto naris contingit odore,
ut cervom ardentes agerent; quae prima malorum
causa fuit belloque animos accendit agrestis.
cervos erat forma praestanti et cornibus ingens,
Tyrrhidae pueri quem matris ab ubere raptum
nutribant Tyrrhusque pater, cui regia parent
armenta et late custodia credita campi.
adsuetum imperiis soror omni Silvia cura
mollibus intexens ornabat cornua sertis
pectebatque ferum puroque in fonte lavabat.
ille, manum patiens mensaeque adsuetus erili,
errabat silvis rursusque ad limina nota
ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
hunc procul errantem rabidae venantis Iuli
commovere canes, fluvio cum forte secundo
deflueret ripaque aestus viridante levaret.
ipse etiam, eximiae laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu;

481 malorum M[2] *Ult. Syll. gramm. IV 260* laborum M[1]R *Don., fluctuat Serv.* 486—502 *poster. part. del.* F 490 manu FM[1] *Don. Non. p. 59, 26* manum *(gen.) testantur Serv. et Frg. Bob. gramm. V 563*

nec dextrae erranti deus afuit, actaque multo
perque uterum sonitu perque ilia venit harundo.
saucius at quadrupes nota intra tecta refugit
successitque gemens stabulis questuque cruentus
atque inploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
auxilium vocat et duros conclamat agrestis.
olli — pestis enim tacitis latet aspera silvis —
inprovisi adsunt, hic torre armatus obusto,
stipitis hic gravidi nodis; quod cuique repertum
rimanti, telum ira facit. vocat agmina Tyrrhus,
quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
scindebat, rapta spirans inmane securi.
at saeva e speculis tempus dea nacta nocendi,
ardua tecta petit stabuli et de culmine summo
pastorale canit signum cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem, qua protinus omne
contremuit nemus et silvae insonuere profundae;
audiit et Triviae longe lacus, audiit amnis
sulpurea Nar albus aqua fontesque Velini,
et trepidae matres pressere ad pectora natos.
tum vero ad vocem celeres, qua bucina signum
dira dedit, raptis concurrunt undique telis
indomiti agricolae; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
derexere acies. non iam certamine agresti,
stipitibus duris agitur sudibusve praeustis,
sed ferro ancipiti decernunt atraque late
horrescit strictis seges ensibus aeraque fulgent
sole lacessita et lucem sub nubila iactant:
fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
paulatim sese tollit mare et altius undas
erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo.
hic iuvenis primam ante aciem stridente sagitta,

---

502 replevit RV 503—509 *prior. part. del.* F 505 illi M^2Vr *Don.* 514 incendit M^1R 528 vento] ponto M (*cf. Verg. georg. 2, 237*)

natorum Tyrrhi fuerat qui maximus Almo
sternitur; haesit enim sub gutture volnus et udae
vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
corpora multa virum circa seniorque Galaesus,
dum paci medium se offert, iustissimus unus
qui fuit Ausoniisque olim ditissimus arvis:
quinque greges illi balantum, quina redibant
armenta et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos aequo dum Marte geruntur,
promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
inbuit et primae commisit funera pugnae,
deserit Hesperiam et caeli convexa per auras
Iunonem victrix adfatur voce superba:
'en perfecta tibi bello discordia tristi:
dic in amicitiam coeant et foedera iungant.
quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros,
hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas:
finitimas in bella feram rumoribus urbes
accendamque animos insani Martis amore,
undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.'
tum contra Iuno 'terrorum et fraudis abunde est;
stant belli causae, pugnatur comminus armis,
quae fors prima dedit sanguis novos inbuit arma.
talia coniugia et talis celebrent hymenaeos
egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
te super aetherias errare licentius auras
haud pater ille velit, summi regnator Olympi:
cede locis, ego, si qua super fortuna laborum est,
ipsa regam.' talis dederat Saturnia voces.
illa autem attollit stridentis anguibus alas
Cocytique petit sedem, super ardua linquens.
est locus Italiae medio sub montibus altis,
nobilis et fama multis memoratus in oris,
Ampsancti valles: densis hunc frondibus atrum
urget utrimque latus nemoris, medioque fragosus

543 conversa M[1] 565 Amfracti R; *cf. ad hunc versum Norden, Ennius und Vergilius p. 23, 3*

dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
hic specus horrendum et saevi spiracula Ditis
monstrantur, ruptoque ingens Acheronte vorago
pestiferas aperit fauces, quis condita Erinys,
invisum numen, terras caelumque levabat.

Nec minus interea extremam Saturnia bello
inponit regina manum. ruit omnis in urbem
pastorum ex acie numerus caesosque reportant
Almonem puerum foedatique ora Galaesi
inplorantque deos obtestanturque Latinum.
Turnus adest medioque in crimine caedis et igni
terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari,
stirpem admisceri Phrygiam, se limine pelli.
tum quorum attonitae Baccho nemora avia matres
insultant thiasis — neque enim leve nomen Amatae —
undique collecti coeunt Martemque fatigant.
ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
contra fata deum perverso numine poscunt.
certatim regis circumstant tecta Latini.
ille velut pelagi rupes inmota resistit,
ut pelagi rupes magno veniente fragore,
quae sese multis circum latrantibus undis
mole tenet; scopuli nequiquam et spumea circum
saxa fremunt laterique inlisa refunditur alga.
verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas
consilium et saevae nutu Iunonis eunt res,
multa deos aurasque pater testatus inanis:
'frangimur heu fatis' inquit 'ferimurque procella.
ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,
o miseri. te Turne nefas te triste manebit
supplicium, votisque deos venerabere seris.
nam mihi parta quies, omnisque in limine portus

570 condit M *v. l. apud Serv.* 581—615 *in folio singulari cod.* M *ceterorum versuum ordini inserto m. ant. conscripti* 584 nomine M 589 et *del.* M² *om.* V 592 consilio M² 593 testatur MR 594—606 *post. part. del.* F 595—607 *litt. minor. in marg. superiore add.* F

funere felici spolior.' nec plura locutus
saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.
Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanae coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, cum prima movent in proelia Martem,
sive Getis inferre manu lacrimabile bellum
Hyrcanisve Arabisve parant seu tendere ad Indos
Auroramque sequi Parthosque reposcere signa.
sunt geminae Belli portae — sic nomine dicunt —
religione sacrae et saevi formidine Martis:
centum aerei claudunt vectes aeternaque ferri
robora, nec custos absistit limine Ianus:
has ubi certa sedet patribus sententia pugnae,
ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
insignis reserat stridentia limina consul,
ipse vocat pugnas, sequitur tum cetera pubes,
aereaque adsensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Aeneadis indicere bella Latinus
more iubebatur tristisque recludere portas.
abstinuit tactu pater aversusque refugit
foeda ministeria et caecis se condidit umbris.
tum regina deum caelo delapsa morantis
inpulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
ardet inexcita Ausonia atque inmobilis ante;
pars pedes ire parat campis, pars arduus altis
pulverulentus equis furit; omnes arma requirunt.
pars levis clipeos et spicula lucida tergent
arvina pingui subiguntque in cote secures;
signaque ferre iuvat sonitusque audire tubarum.
quinque adeo magnae positis incudibus urbes
tela novant, Atina potens Tiburque superbum,
Ardea Crustumerique et turrigerae Antemnae.
tegmina tuta cavant capitum flectuntque salignas

602 sacrum *om.* M[1] 607—613 *prior. part. del.* F 611 haec M[2] 612 Sabino (*supra S fuit quondam, ut videtur, G*) F 628 iubet M

umbonum cratis; alii thoracas aënos
aut levis ocreas lento ducunt argento;
vomeris huc et falcis honos, huc omnis aratri
cessit amor; recoquont patrios fornacibus enses.
classica iamque sonant; it bello tessera signum.
hic galeam tectis trepidus rapit, ille trementis
ad iuga cogit equos clipeumque auroque trilicem
loricam induitur fidoque accingitur ense.

Pandite nunc Helicona deae cantusque movete,
qui bello exciti reges, quae quemque secutae,
complerint campos acies, quibus Itala iam tum
floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
et meministis enim divae et memorare potestis:
ad nos vix tenuis famae perlabitur aura.

Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
contemptor divom Mezzentius agminaque armat.
filius huic iuxta Lausus, quo pulchrior alter
non fuit excepto Laurentis corpore Turni,
Lausus, equom domitor debellatorque ferarum,
ducit Agyllina nequiquam ex urbe secutos
mille viros, dignus, patriis qui laetior esset
imperiis et cui pater haud Mezzentius esset.

Post hos insignem palma per gramina currum
victoresque ostentat equos satus Hercule pulchro,
pulcher Aventinus, clipeoque insigne paternum
centum angues cinctamque gerit serpentibus hydram;
collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
furtivom partu sub luminis edidit oras,
mixta deo mulier, postquam Laurentia victor
Geryone extincto Tirynthius attigit arva
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Hiberas.
pila manu saevosque gerunt in bella dolones
et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.

---

638 rapidus M^1 frementis M^2 640 lorica R 641 monete F^2 *v. l. apud Serv. et Prisc. gramm. III 237* 642 acciti M 643 iam tum] tantum F^1 (*?*) *Don.* 644 adserit M asserit r^1 649 hunc M^1 663 lavit] pavit *Schol. Horat. carm. 3, 29, 1*

ipse pedes, tegimen torquens inmane leonis,
terribili inpexum saeta cum dentibus albis
indutus capiti, sic regia tecta subibat,
horridus Herculeoque umeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia moenia linquont,
fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva iuventus,
et primam ante aciem densa inter tela feruntur:
ceu duo nubigenae cum vertice montis ab alto
descendunt centauri, Homolen Othrynque nivalem
linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
silva locum et magno cedunt virgulta fragore.
Nec Praenestinae fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem
inventumque focis omnis quem credidit aetas,
Caeculus. hunc late legio comitatur agrestis:
quique altum Praeneste viri quique arva Gabinae
Iunonis gelidumque Anienem et roscida rivis
Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit,
quos Amasene pater. non illis omnibus arma,
nec clipei currusve sonant: pars maxima glandes
liventis plumbi spargit, pars spicula gestat
bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
tegmen habent capiti, vestigia nuda sinistri
instituere pedis, crudus tegit altera pero.
At Messapus equom domitor, Neptunia proles,
quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
iam pridem resides populos desuetaque bello
agmina in arma vocat subito ferrumque retractat.
hi Fescenninas acies aequosque Faliscos,
hi Soractis habent arces Flaviniaque arva
et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
ibant aequati numero regemque canebant,
ceu quondam nivei liquida inter nubila cygni,
cum sese e pastu referunt et longa canoros

671 de nomine P 689 tegmina P capitis M[2] 699 nubila flumina P

dant per colla modos, sonat amnis et Asia longe
pulsa palus.
nec quisquam aeratas acies ex agmine tanto
misceri putet, aëriam sed gurgite ab alto
urgeri volucrum raucarum ad litora nubem.
  Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum
agmen agens, Clausus magnique ipse agminis instar,
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
una ingens Amiterna cohors priscique Quirites,
Ereti manus omnis oliviferaeque Mutuscae;
qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
qui Tetricae horrentis rupes montemque Severum
Casperiamque colunt Forulosque et flumen Himellae,
qui Tiberim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia et Hortinae classes populique Latini,
quosque secans infaustum interluit Allia nomen:
quam multi Libyco volvontur marmore fluctus,
saevos ubi Orion hibernis conditur undis;
vel cum sole novo densae torrentur aristae
aut Hermi campo aut Lyciae flaventibus arvis.
scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.
  Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis
curru iungit Halaesus equos Turnoque ferocis
mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque iuxta
aequora quique Cales linquont, amnisque vadosi
accola Volturni, pariterque Saticulus asper
Oscorumque manus. teretes sunt aclydes illis
tela, sed haec lento mos est aptare flagello;
laevas caetra tegit, falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Oebale, quem generasse Telon Sebethide nympha

703 tanto *om.* M^1 708 gens] ingens M 713 montem] amnem P 714 et flumen *om.* M^1 722 cursuque MR (*cf. Norden*^{2} *p. 284*) 727 senes M^2 734 Sebetride, *ut videtur,* M^{2}r

fertur, Teleboum Capreas cum regna teneret,
iam senior; patriis sed non et filius arvis
contentus late iam tum dicione tenebat
Sarrastis populos et quae rigat aequora Sarnus
quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celemnae
et quos maliferae despectant moenia Abellae,
Teutonico ritu soliti torquere cateias,
tegmina quis capitum raptus de subere cortex,
aerataeque micant peltae, micat aereus ensis.
  Et te montosae misere in proelia Nersae
Ufens, insignem fama et felicibus armis;
horrida praecipue cui gens adsuetaque multo
venatu nemorum, duris Aequicula glaebis.
armati terram exercent, semperque recentis
convectare iuvat praedas et vivere rapto.
  Quin et Marruvia venit de gente sacerdos,
fronde super galeam et felici comptus oliva,
Archippi regis missu fortissimus Umbro,
vipereo generi et graviter spirantibus hydris
spargere qui somnos cantuque manuque solebat
mulcebatque iras et morsus arte levabat.
sed non Dardaniae medicari cuspidis ictum
evaluit, neque eum iuvere in volnera cantus
somniferi et Marsis quaesitae montibus herbae.
te nemus Angitiae, vitrea te Fucinus unda,
te liquidi flevere lacus.
  Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello,
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
eductum Egeriae lucis umentia circum
litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianae.
namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercae
occiderit patriasque explerit sanguine poenas,
turbatis distractus equis, ad sidera rursus

---

737 premebat R *Don.* 738 Sarrastris P^2 *Don.* Sarastres r 755 iras] feras P 757 praevaluit *Brev. expos. Verg. georg. 1, 193* in volnere M^1 ad volnera M^2 758 in montibus M

aetheria et superas caeli venisse sub auras,
Paeoniis revocatum herbis et amore Dianae.
tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
mortalem infernis ad lumina surgere vitae,
ipse repertorem medicinae talis et artis
fulmine Phoebigenam Stygias detrusit ad undas.
at Trivia Hippolytum secretis alma recondit
sedibus et nymphae Egeriae nemorique relegat,
solus ubi in silvis Italis ignobilis aevom
exigeret versoque ubi nomine Virbius esset.
unde etiam templo Triviae lucisque sacratis
cornipedes arcentur equi, quod litore currum
et iuvenem monstris pavidi effudere marinis.
filius ardentis haud setius aequore campi
exercebat equos curruque in bella ruebat.

Ipse inter primos praestanti corpore Turnus
vertitur arma tenens et toto vertice supra est.
cui triplici crinita iuba galea alta Chimaeram
sustinet, Aetnaeos efflantem faucibus ignis:
tam magis illa fremens et tristibus effera flammis,
quam magis effuso crudescunt sanguine pugnae.
at levem clipeum sublatis cornibus Io
auro insignibat, iam saetis obsita, iam bos,
argumentum ingens, et custos virginis Argus,
caelataque amnem fundens pater Inachus urna.
insequitur nimbus peditum clipeataque totis
agmina densentur campis, Argivaque pubes
Auruncaeque manus, Rutuli veteresque Sicani
et Sacranae acies et picti scuta Labici;
qui saltus Tiberine tuos sacrumque Numici
litus arant Rutulosque exercent vomere colles
Circaeumque iugum, quis Iuppiter Anxurus arvis
praesidet et viridi gaudens Feronia luco;

---

773 Poenigenam MR: '*alii* Phoebigenam *legunt, ut Probus*' *Serv.* 787 iam M tremens *Quint. inst. 9, 3, 15* 799 Anxuris P *Don. Macr. sat. 5, 15, 19* Anxyris *Porph. Hor. sat. 1, 5, 25* Anxyrius *Arus. gramm. VII 498*

qua Saturae iacet atra palus gelidusque per imas
quaerit iter vallis atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentis aere catervas,
bellatrix, non illa colo calathisve Minervae
femineas adsueta manus, sed proelia virgo
dura pati cursuque pedum praevertere ventos.
illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu laesisset aristas,
vel mare per medium fluctu suspensa tumenti
ferret iter celeris nec tingueret aequore plantas.
illam omnis tectis agrisque effusa iuventus
turbaque miratur matrum et prospectat euntem,
attonitis inhians animis, ut regius ostro
velet honos levis umeros, ut fibula crinem
auro internectat, Lyciam ut gerat ipsa pharetram
et pastoralem praefixa cuspide myrtum.

LIBER OCTAVVS [MPR *1/14;* MPRV *15*

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
extulit et rauco strepuerunt cornua cantu,
utque acris concussit equos utque impulit arma,
extemplo turbati animi, simul omne tumultu
coniurat trepido Latium saevitque iuventus
effera. ductores primi Messapus et Ufens
contemptorque deum Mezzentius undique cogunt
auxilia et latos vastant cultoribus agros.
mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
qui petat auxilium et Latio consistere Teucros,
advectum Aenean classi victosque penatis
inferre et fatis regem se dicere posci
edoceat multasque viro se adiungere gentis
Dardanio et late Latio increbrescere nomen.
quid struat his coeptis, quem, si fortuna sequatur,

814 inhians] haesere P
Liber VIII. 2 sonuerunt P[1] 10 considere P

eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi
quam Turno regi aut regi apparere Latino.
  Talia per Latium. quae Laomedontius heros
cuncta videns magno curarum fluctuat aestu,
atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
in partisque rapit varias perque omnia versat:
sicut aquae tremulum labris ubi lumen aënis
sole repercussum aut radiantis imagine lunae
omnia pervolitat late loca iamque sub auras
erigitur summique ferit laquearia tecti.
nox erat, et terras animalia fessa per omnis
alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
cum pater in ripa gelidique sub aetheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
procubuit seramque dedit per membra quietem.
huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amoeno
populeas inter senior se attollere frondes
visus — eum tenuis glauco velabat amictu
carbasus, et crinis umbrosa tegebat harundo —
tum sic adfari et curas his demere dictis:
  'O sate gente deum, Troianam ex hostibus urbem
qui revehis nobis aeternaque Pergama servas,
exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
hic tibi certa domus, certi — ne absiste — penates;
neu belli terrere minis: tumor omnis et irae
concessere deum.
iamque tibi, ne vana putes haec fingere somnum,
litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
triginta capitum fetus enixa, iacebit
alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
[hic locus urbis erit, requies ea certa laborum]
ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

---

29 pectore M[1]   38 lo M[1], l͂o[co], *in marg.* 'alibi so͂lo' M[2]
41 '*mire quidam conclusit hunc versum dicens:* concessere deum profugis nova moenia Teucris' *Serv.*   46 *om.* MP, *damnant etiam Heinze et Norden* (*ad Aen.* 6, 242), *non interpretatur Don.*

haud incerta cano. nunc qua ratione quod instat
expedias victor, paucis — adverte — docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,
qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
delegere locum et posuere in montibus urbem
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
hi bellum adsidue ducunt cum gente Latina;
hos castris adhibe socios et foedera iunge.
ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
adversum remis superes subvectus ut amnem.
surge age nate dea primisque cadentibus astris
Iunoni fer rite preces iramque minasque
supplicibus supera votis. mihi victor honorem
persolves. ego sum, pleno quem flumine cernis
stringentem ripas et pinguia culta secantem
caeruleus Thybris, caelo gratissimus amnis.
hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.'

Dixit, deinde lacu fluvius se condidit alto,
ima petens, nox Aenean somnusque reliquit.
surgit et aetherii spectans orientia solis
lumina rite cavis undam de flumine palmis
sustinet ac talis effundit ad aethera voces:
'nymphae, Laurentes nymphae, genus amnibus unde est,
tuque o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
accipite Aenean et tandem arcete periclis.
quo te cumque lacus miserantem incommoda nostra
fonte tenet, quocumque solo pulcherrimus exis,
semper honore meo, semper celebrabere donis
corniger hesperidum fluvius regnator aquarum.
adsis o tantum et propius tua numina firmes.'
sic memorat geminasque legit de classe biremis
remigioque aptat, socios simul instruit armis.

50 expediam M^2P^2 56 foedere P *v. l. apud Serv.* **63 pinguia] singula M^1 65 magna] certa P 75 tenent FR tenes** *Don.*

Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum,
candida per silvam cum fetu concolor albo
procubuit viridique in litore conspicitur sus.
quam pius Aeneas tibi enim, tibi maxima Iuno
mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
leniit, et tacita refluens ita substitit unda,
mitis ut in morem stagni placidaeque paludis
sterneret aequor aquis, remo ut luctamen abesset.
ergo iter inceptum celerant rumore secundo.
labitur uncta vadis abies: mirantur et undae,
miratur nemus insuetum fulgentia longe
scuta virum fluvio pictasque innare carinas.
olli remigio noctemque diemque fatigant
et longos superant flexus variisque teguntur
arboribus viridisque secant placido aequore silvas.
sol medium caeli conscenderat igneus orbem,
cum muros arcemque procul ac rara domorum
tecta vident, quae nunc Romana potentia caelo
aequavit, tum res inopes Euandrus habebat.
ocius advertunt proras urbique propinquant.
Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadae magno divisque ferebat
ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
una omnes iuvenum primi pauperque senatus
tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
ut celsas videre rates atque inter opacum
adlabi nemus et tacitos incumbere remis,
terrentur visu subito cunctique relictis
consurgunt mensis. audax quos rumpere Pallas
sacra vetat raptoque volat telo obvius ipse
et procul e tumulo: 'iuvenes, quae causa subegit
ignotas temptare vias, quo tenditis?' inquit.
'qui genus, unde domo, pacemne huc fertis an arma?'

---

90 Rumone M[1] 'rumore ... *aut* rumore *pro* Rumone *posuit, nam ... Rumon dictus est' Serv. Cf. autem Non. p. 385, 7*
108 tacitis *codd. det. Serv.*

tum pater Aeneas puppi sic fatur ab alta
paciferaeque manu ramum praetendit olivae:
'Troiugenas ac tela vides inimica Latinis,
quos illi bello profugos egere superbo.
Euandrum petimus. ferte haec et dicite lectos
Dardaniae venisse duces socia arma rogantis.'
obstipuit tanto percussus nomine Pallas:
'egredere o quicumque es' ait 'coramque parentem
adloquere ac nostris succede penatibus hospes.'
excepitque manu dextramque amplexus inhaesit.
progressi subeunt luco fluviumque relinquont.

  Tum regem Aeneas dictis adfatur amicis:
'optume Graiugenum, cui me Fortuna precari
et vitta comptos voluit praetendere ramos,
non equidem extimui, Danaum quod ductor et Arcas
quodque ab stirpe fores geminis coniunctus Atridis;
sed mea me virtus et sancta oracula divom
cognatique patres, tua terris didita fama,
coniunxere tibi et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacae primus pater urbis et auctor
Electra, ut Grai perhibent, Atlantide cretus,
advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
edidit, aetherios umero qui sustinet orbes.
vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenae gelido conceptum vertice fudit;
at Maiam, auditis si quicquam credimus, Atlas,
idem Atlas generat, caeli qui sidera tollit.
sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
his fretus non legatos neque prima per artem
temptamenta tui pepigi: me me ipse meumque
obieci caput et supplex ad limina veni.
gens eadem quae te crudeli Daunia bello
insequitur; nos si pellant, nihil afore credunt,
quin omnem Hesperiam penitus sua sub iuga mittant
et mare quod supra teneant quodque adluit infra.

---

122 etgredere M[1] etgradere P[1]R 140 creditis P 141 tollit] torquet *Schol.Hor.c.1,2,41* 147 adfore M *Isid.orig.2,30,11* (afore *cod.C*[2])

accipe daque fidem: sunt nobis fortia bello
pectora, sunt animi et rebus spectata iuventus.'
Dixerat Aeneas. ille os oculosque loquentis
iandudum et totum lustrabat lumine corpus.
tum sic pauca refert: 'ut te fortissime Teucrum
accipio adgnoscoque libens, ut verba parentis
et vocem Anchisae magni voltumque recordor.
nam memini Hesionae visentem regna sororis
Laomedontiaden Priamum, Salamina petentem,
protinus Arcadiae gelidos invisere finis.
tum mihi prima genas vestibat flore iuventas,
mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiaden, sed cunctis altior ibat
Anchises: mihi mens iuvenali ardebat amore
compellare virum et dextrae coniungere dextram.
accessi et cupidus Phenei sub moenia duxi.
ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
discedens chlamydemque auro dedit intertextam
frenaque bina, meus quae nunc habet aurea Pallas.
ergo et quam petitis iuncta est mihi foedere dextra,
et lux cum primum terris se crastina reddet,
auxilio laetos dimittam opibusque iuvabo.
interea sacra haec, quando huc venistis amici,
annua, quae differre nefas, celebrate faventes
nobiscum et iam nunc sociorum adsuescite mensis.'
Haec ubi dicta, dapes iubet et sublata reponi
pocula gramineoque viros locat ipse sedili
praecipuumque toro et villosi pelle leonis
accipit Aenean solioque invitat acerno.
tum lecti iuvenes certatim araeque sacerdos
viscera tosta ferunt taurorum onerantque canistris
dona laboratae Cereris Bacchumque ministrant.
vescitur Aeneas simul et Troiana iuventus
perpetui tergo bovis et lustralibus extis.
Postquam exempta fames et amor compressus edendi,

167 intertexto P[1]R *v. l. apud Serv.* 171 lectos P[1]

rex Euandrus ait: 'non haec sollemnia nobis,
has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
vana superstitio veterumque ignara deorum
imposuit: saevis hospes Troiane periclis
servati facimus meritosque novamus honores.
iam primum saxis suspensam hanc aspice rupem,
disiectae procul ut moles desertaque montis
stat domus et scopuli ingentem traxere ruinam.
hic spelunca fuit, vasto summota recessu,
semihominis Caci facies quam dira tenebat
solis inaccessam radiis; semperque recenti
caede tepebat humus, foribusque adfixa superbis
ora virum tristi pendebant pallida tabo.
huic monstro Volcanus erat pater: illius atros
ore vomens ignis magna se mole ferebat.
attulit et nobis aliquando optantibus aetas
auxilium adventumque dei. nam maximus ultor
tergemini nece Geryonae spoliisque superbus
Alcides aderat taurosque hac victor agebat
ingentis, vallemque boves amnemque tenebant.
at furis Caci mens effera, ne quid inausum
aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
quattuor ab stabulis praestanti corpore tauros
avertit, totidem forma superante iuvencas;
atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
cauda in speluncam tractos versisque viarum
indiciis raptos saxo occultabat opaco:
quaerenti nulla ad speluncam signa ferebant.
interea cum iam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta abitumque pararet,
discessu mugire boves atque omne querellis
impleri nemus et colles clamore relinqui.
reddidit una boum vocem vastoque sub antro
mugiit et Caci spem custodita fefellit.

---

194 tegebat M^{1}PRr *Don.* 202 Geryonis M^{2}, *videtur Don. legisse* 205 furiis PR *Don. Audax gramm. VII 351* 206 intemptatum M^{2}r *Probae cento 181* 212 quaerentes R

hic vero Alcidae furiis exarserat atro
felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
robur et aërii cursu petit ardua montis.
tum primum nostri Cacum videre timentem
turbatumque oculis: fugit ilicet ocior Euro
speluncamque petit, pedibus timor addidit alas.
ut sese inclusit ruptisque inmane catenis
deiecit saxum, ferro quod et arte paterna
pendebat, fultosque emuniit obice postis,
ecce furens animis aderat Tirynthius omnemque
accessum lustrans huc ora ferebat et illuc,
dentibus infrendens. ter totum fervidus ira
lustrat Aventini montem, ter saxea temptat
limina nequiquam, ter fessus valle resedit.
stabat acuta silex, praecisis undique saxis
speluncae dorso insurgens, altissima visu,
dirarum nidis domus opportuna volucrum.
hanc ut prona iugo laevom incumbebat in amnem,
dexter in adversum nitens concussit et imis
avolsam solvit radicibus; inde repente
inpulit, inpulsu quo maximus intonat aether,
dissultant ripae refluitque exterritus amnis.
at specus et Caci detecta apparuit ingens
regia et umbrosae penitus patuere cavernae:
non secus ac si qua penitus vi terra dehiscens
infernas reseret sedes et regna recludat
pallida, dis invisa, superque inmane barathrum
cernatur, trepident inmisso lumine manes.
ergo insperata deprensum luce repente
inclusumque cavo saxo atque insueta rudentem
desuper Alcides telis premit omniaque arma
advocat et ramis vastisque molaribus instat.
ille autem — neque enim fuga iam super ulla pericli —
faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
evomit involvitque domum caligine caeca,
prospectum eripiens oculis, glomeratque sub antro

244 reserat M²PR *Don. Non. p. 41, 14* 247 in luce M²R *Don.*

fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
non tulit Alcides animis seque ipse per ignem
praecipiti iecit saltu, qua plurimus undam
fumus agit nebulaque ingens specus aestuat atra.
hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
corripit in nodum complexus et angit inhaerens
elisos oculos et siccum sanguine guttur.
panditur extemplo foribus domus atra revolsis,
abstractaeque boves abiurataeque rapinae
caelo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
protrahitur. nequeunt expleri corda tuendo
terribilis oculos, voltum villosaque saetis
pectora semiferi atque exstinctos faucibus ignis.
ex illo celebratus honos, laetique minores
servavere diem, primusque Potitius auctor
et domus Herculei custos Pinaria sacri.
hanc aram luco statuit, quae Maxima semper
dicetur nobis et erit quae maxima semper.
quare agite o iuvenes tantarum in munere laudum
cingite fronde comas et pocula porgite dextris
communemque vocate deum et date vina volentes.'
dixerat, Herculea bicolor cum populus umbra
velavitque comas foliisque innexa pependit
et sacer inplevit dextram scyphus. ocius omnes
in mensam laeti libant divosque precantur.
  Devexo interea propior fit Vesper Olympo.
iamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
instaurant epulas et mensae grata secundae
dona ferunt cumulantque oneratis lancibus aras.
tum Salii ad cantus incensa altaria circum
populeis adsunt evincti tempora ramis,

---

257 iniecit **Pr** 260 *sq.* 'angit oculos *non procedit . . . unde multi* elidens *legunt*' *Serv.* 262 alta P^1 274 *pars prior et* 277 *pars poster. uno continuo versu scriptae* M^1 274 *pars posterior* 'et pocula p. d.' *suprascr.* M^2 275, 276, 277 *pars prior infra add.* (*appos. litt. BCD*) **M** 277 inmissa *Prob. Verg. georg. 2, 66*

hic iuvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercae
monstra manu geminosque premens eliserit anguis,
ut bello egregias idem disiecerit urbes,
Troiamque Oechaliamque, ut duros mille labores
rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae
pertulerit. 'tu nubigenas invicte bimembris
Hylaeumque Pholumque manu, tu Cresia mactas
prodigia et vastum Nemeae sub rupe leonem.
te Stygii tremuere lacus, te ianitor Orci
ossa super recubans antro semesa cruento;
nec te ullae facies, non terruit ipse Typhoeus,
arduus arma tenens; non te rationis egentem
Lernaeus turba capitum circumstetit anguis.
salve vera Iovis proles, decus addite divis
et nos et tua dexter adi pede sacra secundo.'
talia carminibus celebrant; super omnia Caci
speluncam adiciunt spirantemque ignibus ipsum.
consonat omne nemus strepitu collesque resultant.
  Exim se cuncti divinis rebus ad urbem
perfectis referunt. ibat rex obsitus aevo
et comitem Aenean iuxta natumque tenebat
ingrediens varioque viam sermone levabat.
miratur facilisque oculos fert omnia circum
Aeneas capiturque locis et singula laetus
exquiritque auditque virum monumenta priorum.
tum rex Euandrus, Romanae conditor arcis:
'haec nemora indigenae Fauni Nymphaeque tenebant
gensque virum truncis et duro robore nata,
quis neque mos neque cultus erat, nec iungere tauros
aut componere opes norant aut parcere parto,
sed rami atque asper victu venatus alebat.
primus ab aetherio venit Saturnus Olympo,
arma Iovis fugiens et regnis exsul ademptis.
is genus indocile ac dispersum montibus altis

---

288 ferant M[2] 313 rex] pater *Isid. orig. 15, 1, 55 Serv. Aen. 6, 773* 317 rapto M[1]

composuit legesque dedit Latiumque vocari
maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
aurea quae perhibent illo sub rege fuere
saecula: sic placida populos in pace regebat,
deterior donec paulatim ac decolor aetas
et belli rabies et amor successit habendi.
tum manus Ausonia et gentes venere Sicanae,
saepius et nomen posuit Saturnia tellus;
tum reges asperque inmani corpore Thybris,
a quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
diximus; amisit verum vetus Albula nomen.
me pulsum patria pelagique extrema sequentem
fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
his posuere locis matrisque egere tremenda
Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo.'
vix ea dicta, dehinc progressus monstrat et aram
et Carmentalem Romani nomine portam
quam memorant, nymphae priscum Carmentis honorem,
vatis fatidicae, cecinit quae prima futuros
Aeneadas magnos et nobile Pallanteum.
hinc lucum ingentem quem Romulus acer Asylum
rettulit et gelida monstrat sub rupe Lupercal,
Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.
nec non et sacri monstrat nemus Argileti
testaturque locum et letum docet hospitis Argi.
hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
iam tum religio pavidos terrebat agrestis
dira loci, iam tum silvam saxumque tremebant.
'hoc nemus, hunc' inquit 'frondoso vertice collem
— quis deus, incertum est — habitat deus: Arcades ipsum
credunt se vidisse Iovem, cum saepe nigrantem
aegida concuteret dextra, nimbosque cieret.

324 fuerunt P 329 *post* saepius *interpung.* M (*cf. Serv. auct.*) 337 arma M[1]R 343 monstrat Argileti M[1] (*cf. v. 345*) 350 silvae *Don.* tenebant M[1]

haec duo praeterea disiectis oppida muris,
reliquias veterumque vides monumenta virorum.
hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.'
talibus inter se dictis ad tecta subibant
pauperis Euandri passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
ut ventum ad sedes: 'haec' inquit 'limina victor
Alcides subiit, haec illum regia cepit.
aude hospes contemnere opes et te quoque dignum
finge deo rebusque veni non asper egenis.'
dixit et angusti subter fastigia tecti
ingentem Aenean duxit stratisque locavit
effultum foliis et pelle Libystidis ursae.
Nox ruit et fuscis tellurem amplecitur alis.
at Venus haud animo nequiquam exterrita mater
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Volcanum adloquitur thalamoque haec coniugis aureo
incipit et dictis divinum adspirat amorem:
'dum bello Argolici vastabant Pergama reges
debita casurasque inimicis ignibus arces,
non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
artis opisque tuae nec te carissime coniunx
incassumve tuos volui exercere labores,
quamvis et Priami deberem plurima natis
et durum Aeneae flevissem saepe laborem.
nunc Iovis imperiis Rutulorum constitit oris:
ergo eadem supplex venio et sanctum mihi numen
arma rogo, genetrix nato. te filia Nerei,
te potuit lacrimis Tithonia flectere coniunx.
aspice qui coeant populi, quae moenia clausis
ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.'
dixerat et niveis hinc atque hinc diva lacertis
cunctantem amplexu molli fovet. ille repente
accepit solitam flammam, notusque medullas

357 arcem] urbem M²Rr 378 incassumque M 381 imperio *Serv. in lemm.*

intravit calor et labefacta per ossa cucurrit,
haud secus atque olim tonitru cum rupta corusco
ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
sensit laeta dolis et formae conscia coniunx.
tum pater aeterno fatur devinctus amore:
'quid causas petis ex alto, fiducia cessit
quo tibi diva mei? similis si cura fuisset,
nec pater omnipotens Troiam nec fata vetabant
tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset:
stare decemque alios Priamum superesse per annos.
et nunc, si bellare paras atque haec tibi mens est,
quidquid in arte mea possum promittere curae,
quod fieri ferro liquidove potest electro,
quantum ignes animaeque valent, absiste precando
viribus indubitare tuis.' ea verba locutus
optatos dedit amplexus placidumque petivit
coniugis infusus gremio per membra soporem.

Inde ubi prima quies, medio iam noctis abactae
curriculo, expulerat somnum, cum femina primum,
cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes,
noctem addens operi, famulasque ad lumina longo
exercens penso, castum ut servare cubile
coniugis et possit parvos educere natos:
haud secus Ignipotens nec tempore segnior illo
mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
insula Sicanium iuxta latus Aeoliamque
erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis,
quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
antra Aetnaea tonant validique incudibus ictus
auditi referunt gemitus striduntque cavernis
stricturae Chalybum et fornacibus ignis anhelat,
Volcani domus et Volcania nomine tellus.

---

391 haud] non PR *Don.* 394 devictus P^2 406 infusum P^1R^2 (*cf. Serv.*) effusus *Diom. gramm. I, 460* 412 exercet PR *Don. Serv.* 417 Lipare *Don.* 420 gemitustrident M^1 gemitum *Don.*

hoc tunc Ignipotens caelo descendit ab alto.
ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro
Brontesque Steropesque et nudus membra Pyragmon.
his informatum manibus iam parte polita
fulmen erat, toto genitor quae plurima caelo
deicit in terras, pars inperfecta manebat.
tris imbris torti radios, tris nubis aquosae
addiderant, rutili tris ignis et alitis austri:
fulgores nunc terrificos sonitumque metumque
miscebant operi flammisque sequacibus iras.
parte alia Marti currumque rotasque volucris
instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
aegidaque horriferam, turbatae Palladis arma,
certatim squamis serpentum auroque polibant
conexosque anguis ipsamque in pectore divae
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
'tollite cuncta' inquit 'coeptosque auferte labores
Aetnaei Cyclopes et huc advertite mentem:
arma acri facienda viro. nunc viribus usus,
nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
praecipitate moras.' nec plura effatus, at illi
ocius incubuere omnes pariterque laborem
sortiti. fluit aes rivis aurique metallum,
volnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
ingentem clipeum informant, unum omnia contra
tela Latinorum, septenosque orbibus orbes
inpediunt. alii ventosis follibus auras
accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
aera lacu. gemit inpositis incudibus antrum.
illi inter sese multa vi bracchia tollunt
in numerum versantque tenaci forcipe massam.

Haec pater Aeoliis properat dum Lemnius oris,
Euandrum ex humili tecto lux suscitat alma
et matutini volucrum sub culmine cantus.
consurgit senior tunicaque inducitur artus

423 huc P

et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis;
tum lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem,
demissa ab laeva pantherae terga retorquens.
nec non et gemini custodes limine ab alto
praecedunt gressumque canes comitantur erilem.
hospitis Aeneae sedem et secreta petebat
sermonum memor et promissi muneris heros.
nec minus Aeneas se matutinus agebat.
filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
congressi iungunt dextras mediisque residunt
aedibus et licito tandem sermone fruuntur.
rex prior haec:
'maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
res equidem Troiae victas aut regna fatebor,
nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
exiguae vires: hinc Tusco claudimur amni,
hinc Rutulus premis et murum circumsonat armis.
sed tibi ego ingentis populos opulentaque regnis
iungere castra paro, quam fors inopina salutem
ostentat; fatis huc te poscentibus adfers.
haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
urbis Agyllinae sedes, ubi Lydia quondam
gens bello praeclara iugis insedit Etruscis.
hanc multos florentem annos rex deinde superbo
imperio et saevis tenuit Mezzentius armis.
quid memorem infandas caedes, quid facta tyranni
effera? di capiti ipsius generique reservent.
mortua quin etiam iungebat corpora vivis
componens manibusque manus atque oribus ora,
tormenti genus, et sanie taboque fluentis
complexu in misero longa sic morte necabat.
at fessi tandem cives infanda furentem
armati circumsistunt ipsumque domumque,
obtruncant socios, ignem ad fastigia iactant.
ille inter caedem Rutulorum elapsus in agros

---

474 circumtonat M^2 492 caedes M^2

confugere et Turni defendier hospitis armis.
ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis:
regem ad supplicium praesenti Marte reposcunt.
his ego te Aenea ductorem milibus addam.
toto namque fremunt condensae litore puppes
signaque ferre iubent; retinet longaevos haruspex
fata canens "o Maeoniae delecta iuventus,
flos veterum virtusque virum, quos iustus in hostem
fert dolor et merita accendit Mezzentius ira,
nulli fas Italo tantam subiungere gentem:
externos optate duces": tum Etrusca resedit
hoc acies campo, monitis exterrita divom.
ipse oratores ad me regnique coronam
cum sceptro misit mandatque insignia Tarchon,
succedam castris Tyrrhenaque regna capessam.
sed mihi tarda gelu saeclisque effeta senectus
invidet imperium seraeque ad fortia vires.
natum exhortarer, ni mixtus matre Sabella
hinc partem patriae traheret. tu cuius et annis
et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
ingredere o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
hunc tibi praeterea spes et solacia nostri
Pallanta adiungam; sub te tolerare magistro
militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
adsuescat primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
lecta dabo totidemque suo tibi nomine Pallas.'
Vix ea fatus erat, defixique ora tenebant
Aeneas Anchisiades et fidus Achates
multaque dura suo tristi cum corde putabant,
ni signum caelo Cytherea dedisset aperto.
namque inproviso vibratus ab aethere fulgor
cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente
Tyrrhenusque tubae mugire per aethera clangor.

508 effata P 511 patrem M 512 fatum indulges P[1] fatum indulget *Serv. auct.* 519 nomine] munere PR

suspiciunt, iterum atque iterum fragor increpat ingens:
arma inter nubem caeli in regione serena
per sudum rutilare vident et pulsa tonare.
obstipuere animis alii, sed Troïus heros
adgnovit sonitum et divae promissa parentis.
tum memorat 'ne vero hospes ne quaere profecto,
quem casum portenta ferant: ego poscor Olympo.
hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
si bellum ingrueret, Volcaniaque arma per auras
laturam auxilio.
heu quantae miseris caedes Laurentibus instant.
quas poenas mihi Turne dabis, quam multa sub undas
scuta virum galeasque et fortia corpora volves
Thybri pater — poscant acies et foedera rumpant.'
  Haec ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto
et primum Herculeis sopitas ignibus aras
excitat hesternumque larem parvosque penatis
laetus adit: mactant lectas de more bidentis
Euandrus pariter, pariter Troiana iuventus.
post hinc ad navis graditur sociosque revisit.
quorum de numero qui sese in bella sequantur
praestantis virtute legit: pars cetera prona
fertur aqua segnisque secundo defluit amni,
nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva;
ducunt exsortem Aeneae, quem fulva leonis
pellis obit totum, praefulgens unguibus aureis.
  Fama volat parvam subito volgata per urbem
ocius ire equites Tyrrheni ad litora regis.
vota metu duplicant matres, propiusque periclo
et timor, et maior Martis iam apparet imago.
tum pater Euandrus dextram complexus euntis
haeret, inexpletus lacrimis, ac talia fatur:

---

529 sonare PR **538** unda R **543** externumque MR, *refutat Serv.* **544** mactat PR *Serv. auct.* **555** Tyrrhena — limina Pr **559** inexpletum P[1]r lacrimans P

'o mihi praeteritos referat si Iuppiter annos,
qualis eram, cum primam aciem Praeneste sub ipsa
stravi scutorumque incendi victor acervos
et regem hac Herulum dextra sub Tartara misi,
nascenti cui tris animas Feronia mater
— horrendum dictu — dederat, terna arma movenda,
ter leto sternendus erat; cui tunc tamen omnis
abstulit haec animas dextra et totidem exuit armis:
non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam
nate tuo, neque finitimo Mezzentius umquam
huic capiti insultans tot ferro saeva dedisset
funera, tam multis viduasset civibus urbem.
at vos o superi et divom tu maxime rector
Iuppiter Arcadii quaeso miserescite regis
et patrias audite preces. si numina vestra
incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
si visurus eum vivo et venturus in unum:
vitam oro, patior quemvis durare laborem.
sin aliquem infandum casum Fortuna minaris:
nunc, nunc o liceat crudelem abrumpere vitam,
dum curae ambiguae, dum spes incerta futuri,
dum te care puer, mea sola et sera voluptas,
complexu teneo; gravior neu nuntius auris
volneret.' haec genitor digressu dicta supremo
fundebat, famuli conlapsum in tecta ferebant.
Iamque adeo exierat portis equitatus apertis,
Aeneas inter primos et fidus Achates,
inde alii Troiae proceres, ipse agmine Pallas
in medio, chlamyde et pictis conspectus in armis,
qualis ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
quem Venus ante alios astrorum diligit ignis,
extulit os sacrum caelo tenebrasque resolvit.
stant pavidae in muris matres oculisque secuntur

---

569 finitimos P[1] usquam PR 577 patiar P[1] 582 ne P[2] *Non. p. 315, 13 Don. Ter. Hec. 637* 583 dicta] maesta M[1]
585—642 *folium codicis Medicei libro Vaticano* F *insertum*

pulveream nubem et fulgentis aere catervas.
olli per dumos, qua proxima meta viarum,
armati tendunt; it clamor, et agmine facto
quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem
religione patrum late sacer; undique colles
inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt.
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos
arvorum pecorisque deo lucumque diemque,
qui primi finis aliquando habuere Latinos.
haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
castra locis, celsoque omnis de colle videri
iam poterat legio, et latis tendebat in arvis.
huc pater Aeneas et bello lecta iuventus
succedunt fessique et equos et corpora curant.
At Venus aetherios inter dea candida nimbos
dona ferens aderat; natumque in valle reducta
ut procul egelido secretum flumine vidit,
talibus adfata est dictis seque obtulit ultro:
'en perfecta mei promissa coniugis arte
munera, ne mox aut Laurentis nate superbos
aut acrem dubites in proelia poscere Turnum.'
dixit et amplexus nati Cytherea petivit,
arma sub adversa posuit radiantia quercu.
ille deae donis et tanto laetus honore
expleri nequit atque oculos per singula volvit,
miraturque interque manus et bracchia versat
terribilem cristis galeam flammasque vomentem
fatiferumque ensem, loricam ex aere rigentem
sanguineam ingentem, qualis cum caerula nubes
solis inardescit radiis longeque refulget;
tum levis ocreas electro auroque recocto
hastamque et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas Romanorumque triumphos
haud vatum ignarus venturique inscius aevi
fecerat Ignipotens, illic genus omne futurae

620 minantem P 628 omnipotens M

stirpis ab Ascanio pugnataque in ordine bella.
fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
procubuisse lupam, geminos huic ubera circum
ludere pendentis pueros et lambere matrem
inpavidos, illam tereti cervice reflexam
mulcere alternos et corpora fingere lingua.
nec procul hinc Romam et raptas sine more Sabinas
consessu caveae magnis Circensibus actis
addiderat subitoque novom consurgere bellum
Romulidis Tatioque seni Curibusque severis.
post idem inter se posito certamine reges
armati Iovis ante aram pateramque tenentes
stabant et caesa iungebant foedera porca.
haud procul inde citae Mettum in diversa quadrigae
distulerant — at tu dictis Albane maneres —
raptabatque viri mendacis viscera Tullus
per silvam et sparsi rorabant sanguine vepres.
nec non Tarquinium eiectum Porsenna iubebat
accipere ingentique urbem obsidione premebat;
Aeneadae in ferrum pro libertate ruebant.
illum indignanti similem similemque minanti
aspiceres, pontem auderet quia vellere Cocles
et fluvium vinclis innaret Cloelia ruptis.
in summo custos Tarpeiae Manlius arcis
stabat pro templo et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
atque hic auratis volitans argenteus anser
porticibus Gallos in limine adesse canebat.
Galli per dumos aderant arcemque tenebant,
defensi tenebris et dono noctis opacae:
aurea caesaries ollis atque aurea vestis,
virgatis lucent sagulis, tum lactea colla
auro innectuntur, duo quisque Alpina coruscant
gaesa manu, scutis protecti corpora longis.
hic exsultantis Salios nudosque Lupercos

633 reflexa M²PR 640 pateras PR 641 foedere *Quintil 8, 3, 19* 643 dispulerant M²

lanigerosque apices et lapsa ancilia caelo
extuderat, castae ducebant sacra per urbem
pilentis matres in mollibus. hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis,
et scelerum poenas et te Catilina minaci
pendentem scopulo Furiarumque ora trementem,
secretosque pios, his dantem iura Catonem.
haec inter tumidi late maris ibat imago
aurea, sed fluctu spumabant caerula cano;
et circum argento clari delphines in orbem
aequora verrebant caudis aestumque secabant.
in medio classis aeratas, Actia bella,
cernere erat totumque instructo Marte videres
fervere Leucaten auroque effulgere fluctus.
hinc Augustus agens Italos in proelia Caesar
cum patribus populoque penatibus et magnis dis,
stans celsa in puppi, geminas cui tempora flammas
laeta vomunt patriumque aperitur vertice sidus.
parte alia ventis et dis Agrippa secundis
arduos agmen agens; cui belli insigne superbum
tempora navali fulgent rostrata corona.
hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
victor ab Aurorae populis et litore rubro,
Aegyptum viresque Orientis et ultima secum
Bactra vehit, sequiturque — nefas — Aegyptia coniunx.
una omnes ruere, ac totum spumare reductis
convolsum remis rostrisque tridentibus aequor.
alta petunt, pelago credas innare revolsas
Cycladas aut montis concurrere montibus altos,
tanta mole viri turritis puppibus instant.
stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
spargitur, arva nova Neptunia caede rubescunt.
regina in mediis patrio vocat agmina sistro,
necdum etiam geminos a tergo respicit anguis.
omnigenumque deum monstra et latrator Anubis
contra Neptunum et Venerem contraque Minervam

672 spumabat MPR

tela tenent. saevit medio in certamine Mavors,
caelatus ferro, tristesque ex aethere Dirae,
et scissa gaudens vadit Discordia palla,
quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius haec cernens arcum intendebat Apollo
desuper: omnis eo terrore Aegyptos et Indi,
omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabaei.
ipsa videbatur ventis regina vocatis
vela dare et laxos iam iamque inmittere funis;
illam inter caedes pallentem morte futura
fecerat Ignipotens undis et Iapyge ferri,
contra autem magno maerentem corpore Nilum
pandentemque sinus et tota veste vocantem
caeruleum in gremium latebrosaque flumina victos.
at Caesar, triplici invectus Romana triumpho
moenia, dis Italis votum inmortale sacrabat;
maxima ter centum totam delubra per urbem
laetitia ludisque viae plausuque fremebant;
omnibus in templis matrum chorus, omnibus arae;
ante aras terram caesi stravere iuvenci.
ipse sedens niveo candentis limine Phoebi
dona recognoscit populorum aptatque superbis
postibus; incedunt victae longo ordine gentes,
quam variae linguis, habitu tam vestis et armis.
hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos
finxerat; Euphrates ibat iam mollior undis,
extremique hominum Morini Rhenusque bicornis
indomitique Dahae et pontem indignatus Araxes.
talia per clipeum Volcani, dona parentis,
miratur rerumque ignarus imagine gaudet,
attollens umero famamque et fata nepotum.

---

700 tenens P *Schol. Hor. c. 3, 4, 57* 701 divae M²R 704 tendebat P 724 *et* 725 hinc P 731 flammam M¹

MPR]

LIBER NONVS

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur,
Irim de caelo misit Saturnia Iuno
audacem ad Turnum. luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
'Turne quod optanti divom promittere nemo
auderet, volvenda dies en attulit ultro.
Aeneas urbe et sociis et classe relicta
sceptra Palatini sedemque petit Euandri.
nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes
Lydorumque manum, collectos armat agrestis.
quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
rumpe moras omnis et turbata arripe castra.'
dixit et in caelum paribus se sustulit alis
ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
adgnovit iuvenis duplicisque ad sidera palmas
sustulit et tali fugientem est voce secutus:
'Iri decus caeli quis te mihi nubibus actam
detulit in terras, unde haec tam clara repente
tempestas? medium video discedere caelum
palantisque polo stellas. sequor omina tanta,
quisquis in arma vocas.' et sic effatus ad undam
processit summoque hausit de gurgite lymphas,
multa deos orans, oneravitque aethera votis.

Iamque omnis campis exercitus ibat apertis,
dives equom, dives pictai vestis et auri:
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidae iuvenes, medio dux agmine Turnus,
[vertitur arma tenens et toto vertice supra est.]
ceu septem surgens sedatis amnibus, altus
per tacitum Ganges aut pingui flumine Nilus

Liber IX. 21 sequar M 25 omnis] adeo M²; *cf. autem v. 24* multa deos (*Hoffmann*) 29 *deest in* M *non explicatur apud Don.*

cum refluit campis et iam se condidit alveo.
hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
prospiciunt Teucri ac tenebras insurgere campis.
primus ab adversa conclamat mole Caicus:
'quis globus o cives caligine volvitur atra?
ferte citi ferrum, date tela et scandite muros,
hostis adest, heia' ingenti clamore per omnis
condunt se Teucri portas et moenia conplent.
namque ita discedens praeceperat optimus armis
Aeneas: si qua interea fortuna fuisset,
neu struere auderent aciem neu credere campo;
castra modo et tutos servarent aggere muros.
ergo etsi conferre manum pudor iraque monstrant,
obiciunt portas tamen et praecepta facessunt
armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus ut ante volans tardum praecesserat agmen,
viginti lectis equitum comitatus, et urbi
inprovisus adest; maculis quem Thracius albis
portat equos cristaque tegit galea aurea rubra:
'equis erit mecum iuvenes qui primus in hostem?
en' ait et iaculum adtorquens emittit in auras,
principium pugnae, et campo sese arduos infert.
clamore excipiunt socii fremituque secuntur
horrisono; Teucrum mirantur inertia corda,
non aequo dare se campo, non obvia ferre
arma viros, sed castra fovere. huc turbidus atque huc
lustrat equo muros aditumque per avia quaerit.
ac veluti pleno lupus insidiatus ovili
cum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbris,
nocte super media, tuti sub matribus agni
balatum exercent, ille asper et inprobus ira
saevit in absentis, collecta fatigat edendi
ex longo rabies et siccae sanguine fauces:
haud aliter Rutulo moeros et castra tuenti

---

33 nigro] magno P 37 ascendite MP *in marg.* alibi scandite M 52 intorquens M 53—55 *pars prior periit in* F 54 clamorem M *Don. Serv.*: '*legitur et* clamore' 65 m$\overset{u}{o}$ros F

ignescunt irae, duris dolor ossibus ardet.
qua temptet ratione aditus et qua via clausos
excutiat Teucros vallo atque effundat in aequum?
classem, quae lateri castrorum adiuncta latebat,
aggeribus saeptam circum et fluvialibus undis,
invadit sociosque incendia poscit ovantis
atque manum pinu flagranti fervidus inplet.
tum vero incumbunt, urget praesentia Turni,
atque omnis facibus pubes accingitur atris.
diripuere focos; piceum fert fumida lumen
taeda et commixtam Volcanus ad astra favillam.

Quis deus o Musae tam saeva incendia Teucris
avertit, tantos ratibus quis depulit ignis?
dicite, prisca fides facto, sed fama perennis.
tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Aeneas classem et pelagi petere alta parabat,
ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
vocibus his adfata Iovem: 'da nate petenti,
quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
pinea silva mihi, multos dilecta per annos;
lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret,
laeta dedi; nunc sollicitam timor anxius angit.
solve metus atque hoc precibus sine posse parentem:
neu cursu quassatae ullo neu turbine venti
vincantur, prosit nostris in montibus ortas.'
filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
'o genetrix quo fata vocas aut quid petis istis?
mortaline manu factae inmortale carinae
fas habeant certusque incerta pericula lustret
Aeneas? cui tanta deo permissa potestas?
immo ubi defunctae finem portusque tenebunt
Ausonios olim, quaecumque evaserit undis

---

66 durus P **67** quae via P¹R *v. l. apud Serv.* **68** aequor F²P¹r **85** delecta M **91** ne P **96** lustres *Isid. orig. 2, 30, 8* (lustret *cod. C²*)

Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
mortalem eripiam formam magnique iubebo
aequoris esse deas, qualis Nereïa Doto
et Galatea secant spumantem pectore pontum.'
dixerat idque ratum Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcae
debita complerant, cum Turni iniuria Matrem
admonuit ratibus sacris depellere taedas.
hic primum nova lux oculis offulsit et ingens
visus ab Aurora caelum transcurrere nimbus
Idaeique chori, tum vox horrenda per auras
excidit et Troum Rutulorumque agmina complet:
'ne trepidate meas Teucri defendere navis
neve armate manus: maria ante exurere Turno
quam sacras dabitur pinus. vos ite solutae,
ite deae pelagi: genetrix iubet.' et sua quaeque
continuo puppes abrumpunt vincula ripis
delphinumque modo demersis aequora rostris
ima petunt. hinc virgineae — mirabile monstrum —
[quot prius aeratae steterant ad litora prorae]
reddunt se totidem facies pontoque feruntur.
  Obstipuere animi Rutulis, conterritus ipse
turbatis Messapus equis, cunctatur et amnis
rauca sonans revocatque pedem Tiberinus ab alto.
at non audaci Turno fiducia cessit.
ultro animos tollit dictis atque increpat ultro:
'Troianos haec monstra petunt, his Iuppiter ipse
auxilium solitum eripuit, non tela neque ignes
exspectant Rutulos. ergo maria invia Teucris
nec spes ulla fugae: rerum pars altera adempta est.
terra autem in nostris manibus, tot milia gentes
arma ferunt Italae. nil me fatalia terrent,
si qua Phryges prae se iactant, responsa deorum:

121 *deest in* FMPR *Donati cod. V* 122 pontove F[2]
123 animis Ruituli FR 130 expectans M[1]

sat fatis Venerique datum est, tetigere quod arva
fertilis Ausoniae Troes. sunt et mea contra
fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
coniuge praerepta: nec solos tangit Atridas
iste dolor solisque licet capere arma Mycenis.
sed periisse semel satis est, peccare fuisset
ante satis penitus modo non genus omne perosos
femineum. quibus haec medii fiducia valli
fossarumque morae, leti discrimina parva,
dant animos. at non viderunt moenia Troiae
Neptuni fabricata manu considere in ignis?
sed vos o lecti, ferro qui scindere vallum
apparat et mecum invadit trepidantia castra?
non armis mihi Volcani, non mille carinis
est opus in Teucros; addant se protinus omnes
Etrusci socios, tenebras et inertia furta
Palladii caesis summae custodibus arcis
ne timeant, nec equi caeca condemur in alvo:
luce palam certum est igni circumdare muros.
haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga
esse ferant, decumum quos distulit Hector in annum.
nunc adeo, melior quoniam pars acta diei est,
quod superest, laeti bene gestis corpora rebus
procurate viri et pugnam sperate parari.'
interea vigilum excubiis obsidere portas
cura datur Messapo et moenia cingere flammis.
bis septem Rutuli, muros qui milite servent,
delecti; ast illos centeni quemque secuntur
purpurei cristis iuvenes auroque corusci.
discurrunt variantque vices fusique per herbam
indulgent vino et vertunt crateras aënos.
conlucent ignes, noctem custodia ducit
insomnem ludo.

---

141 *post* modo *interpung.* M perosus F^{2}M^{2}r *Char. gramm. I 211 v. l. Schol. Hor. c. 1,21,4* perosum γ^{2} *Porph. Hor. carm. 1, 21, 3*
143 discrimine parvo F^{1}M 151 summae] late F^{1}R *Donati cod. V* 155 putent MR 156 diei M^{1}P 160 flamma FR *Donati cod. V in lemm.* 161 Rutulo M (?) *Donati cod. V in interpret.*

Haec super e vallo prospectant Troes et armis
alta tenent, nec non trepidi formidine portas
explorant pontisque et propugnacula iungunt,
tela gerunt. instant Mnestheus acerque Serestus,
quos pater Aeneas, si quando adversa vocarent,
rectores iuvenum et rerum dedit esse magistros.
omnis per muros legio, sortita periclum,
excubat exercetque vices, quod cuique tuendum est.

Nisus erat portae custos, acerrimus armis,
Hyrtacides, comitem Aeneae quem miserat Ida
venatrix iaculo celerem levibusque sagittis,
et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
non fuit Aeneadum Troiana neque induit arma,
ora puer prima signans intonsa iuventa.
his amor unus erat, pariterque in bella ruebant:
tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait: 'dine hunc ardorem mentibus addunt
Euryale an sua cuique deus fit dira cupido?
aut pugnam aut aliquid iamdudum invadere magnum
mens agitat mihi nec placida contenta quiete est.
cernis, quae Rutulos habeat fiducia rerum:
lumina rara micant; somno vinoque soluti
procubuere; silent late loca: percipe porro,
quid dubitem et quae nunc animo sententia surgat.
Aenean acciri omnes populusque patresque
exposcunt mittique viros, qui certa reportent.
si tibi quae posco promittunt — nam mihi facti
fama sat est — tumulo videor reperire sub illo
posse viam ad muros et moenia Pallantea.'
obstipuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem adfatur amicum:
'mene igitur socium summis adiungere rebus
Nise fugis, solum te in tanta pericula mittam?
non ita me genitor bellis adsuetus Opheltes

---

171 instat P **189** soluti] sepulti *codd. det. Serv.* (*item v. 236*) **190** conticuere *Donati cod. V* **191** sententiae constet *Donati cod. V*

Argolicum terrorem inter Troiaeque labores
sublatum erudiit, nec tecum talia gessi,
magnanimum Aenean et fata extrema secutus:
est hic, est animus lucis contemptor et istum
qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.'
Nisus ad haec: 'equidem de te nil tale verebar
nec fas, non, ita me referat tibi magnus ovantem
Iuppiter aut quicumque oculis haec adspicit aequis.
sed si quis, quae multa vides discrimine tali,
si quis in adversum rapiat casusve deusve,
te superesse velim: tua vita dignior aetas.
sit qui me raptum pugna pretiove redemptum
mandet humo, solita aut si qua id fortuna vetabit,
absenti ferat inferias decoretque sepulcro.
neu matri miserae tanti sim causa doloris,
quae te sola puer multis e matribus ausa
persequitur, magni nec moenia curat Acestae.'
ille autem 'causas nequiquam nectis inanis,
nec mea iam mutata loco sententia cedit:
adceleremus' ait. vigiles simul excitat, illi
succedunt servantque vices: statione relicta
ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.

Cetera per terras omnis animalia somno
laxabant curas et corda oblita laborum:
ductores Teucrum primi, delecta iuventus,
consilium summis regni de rebus habebant,
quid facerent quisve Aeneae iam nuntius esset.
stant longis adnixi hastis et scuta tenentes
castrorum et campi medio. tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant:
rem magnam, pretiumque morae fore. primus Iulus
accepit trepidos ac Nisum dicere iussit.
tum sic Hyrtacides: 'audite o mentibus aequis

---

209 aspicis P 214 humo solita · aut P *Prisc. gramm. III 246 Arus. gramm. VII 493* 222 *post* vices *nulla interpunctio in* FMP*: 'hic distinguendum est' Serv.; post* relicta *interpung.* M (*cf. Serv. auct.*)

Aeneadae neve haec nostris spectentur ab annis,
quae ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
qui patet in bivio portae, quae proxima ponto;
interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
erigitur: si fortuna permittitis uti
quaesitum Aenean et moenia Pallantea,
mox hic cum spoliis, ingenti caede peracta,
adfore cernetis. nec nos via fallet euntis:
vidimus obscuris primam sub vallibus urbem
venatu adsiduo et totum cognovimus amnem.'
hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
'di patrii, quorum semper sub numine Troia est,
non tamen omnino Teucros delere paratis,
cum talis animos iuvenum et tam certa tulistis
pectora.' sic memorans umeros dextrasque tenebat
amborum et voltum lacrimis atque ora rigabat.
'quae vobis, quae digna viri pro laudibus istis
praemia posse rear solvi? pulcherrima primum
di moresque dabunt vestri; tum cetera reddet
actutum pius Aeneas atque integer aevi
Ascanius, meriti tanti non inmemor umquam.'
'immo ego vos, cui sola salus genitore reducto'
excipit Ascanius, 'per magnos Nise penatis
Assaracique larem et canae penetralia Vestae
obtestor, quaecumque mihi fortuna fidesque est,
in vestris pono gremiis: revocate parentem,
reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
bina dabo argento perfecta atque aspera signis
pocula, devicta genitor quae cepit Arisba,
et tripodas geminos, auri duo magna talenta,
cratera antiquom, quem dat Sidonia Dido.
si vero capere Italiam sceptrisque potiri
contigerit victori et praedae dicere sortem,

---

237 procubuere P (*cf. v. 190*) 243 fallit P 244 primum *Non. p. 359, 26 Servii codd. ASHM* vallibus] moenibus P^2 268 ducere Rr *Don. v. l. apud Serv.*

vidisti quo Turnus equo, quibus ibat in armis
aureus: ipsum illum, clipeum cristasque rubentis
excipiam sorti, iam nunc tua praemia Nise.
praeterea bis sex genitor lectissima matrum
corpora captivosque dabit suaque omnibus arma,
insuper his campi quod rex habet ipse Latinus.
te vero, mea quem spatiis propioribus aetas
insequitur, venerande puer iam pectore toto
accipio et comitem casus complector in omnis.
nulla meis sine te quaeretur gloria rebus;
seu pacem seu bella geram, tibi maxima rerum
verborumque fides.' contra quem talia fatur
Euryalus: 'me nulla dies tam fortibus ausis
dissimilem arguerit, tantum fortuna secunda
aut adversa cadat. sed te super omnia dona
unum oro: genetrix Priami de gente vetusta
est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
mecum excedentem, non moenia regis Acestae.
hanc ego nunc ignaram huius quodcumque pericli est
inque salutatam linquo: nox et tua testis
dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
at tu oro solare inopem et succurre relictae.
hanc sine me spem ferre tui: audentior ibo
in casus omnis.' percussa mente dedere
Dardanidae lacrimas, ante omnis pulcher Iulus,
atque animum patriae strinxit pietatis imago.
tum sic effatur:
'sponde digna tuis ingentibus omnia coeptis.
namque erit ista mihi genetrix nomenque Creusae
solum defuerit, nec partum gratia talem
parva manet. casus factum quicumque sequentur,
per caput hoc iuro, per quod pater ante solebat:
quae tibi polliceor reduci rebusque secundis,
haec eadem matrique tuae generique manebunt.'
sic ait inlacrimans; umero simul exuit ensem

---

274 quos MP²r 283 haut M¹PR *Don.* aut *commendat Serv. auct.* 299 sequetur P

auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius atque habilem vagina aptarat eburna.
dat Niso Mnestheus pellem horrentisque leonis
exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
protinus armati incedunt; quos omnis euntis
primorum manus ad portas iuvenumque senumque
prosequitur votis. nec non et pulcher Iulus,
ante annos animumque gerens curamque virilem,
multa patri mandata dabat portanda, sed aurae
omnia discerpunt et nubibus inrita donant.
Egressi superant fossas noctisque per umbram
castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
exitio. passim somno vinoque per herbam
corpora fusa vident, arrectos litore currus,
inter lora rotasque viros, simul arma iacere,
vina simul. prior Hyrtacides sic ore locutus:
'Euryale audendum dextra, nunc ipsa vocat res.
hac iter est. tu, ne qua manus se attollere nobis
a tergo possit, custodi et consule longe;
haec ego vasta dabo et lato te limite ducam.'
sic memorat vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem adgreditur, qui forte tapetibus altis
exstructus toto proflabat pectore somnum,
rex idem et regi Turno gratissimus augur,
sed non augurio potuit depellere pestem.
tris iuxta famulos temere inter tela iacentis
armigerumque Remi premit aurigamque sub ipsis
nactus equis ferroque secat pendentia colla;
tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
terra torique madent. nec non Lamyrumque Lamumque
et iuvenem Serranum, illa qui plurima nocte
luserat, insignis facie, multoque iacebat
membra deo victus: felix, si protinus illum
aequasset nocti ludum in lucemque tulisset.

---

320 videndum M[1] 329 tela] lora Rr *Serv. auct. Aen. 9, 373*
336 iacebant P[1]

inpastus ceu plena leo per ovilia turbans
— suadet enim vesana fames — manditque trahitque
molle pecus mutumque metu, fremit ore cruento:
nec minor Euryali caedes; incensus et ipse
perfurit ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque Herbesumque subit Rhoetumque Abarimque,
ignaros, Rhoetum vigilantem et cuncta videntem,
sed magnum metuens se post cratera tegebat;
pectore in adverso totum cui comminus ensem
condidit adsurgenti et multa morte recepit.
purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta
vina refert moriens; hic furto fervidus instat.
iamque ad Messapi socios tendebat; ibi ignem
deficere extremum et religatos rite videbat
carpere gramen equos, breviter cum talia Nisus
— sensit enim nimia caede atque cupidine ferri —
'absistamus' ait 'nam lux inimica propinquat.
poenarum exhaustum satis est, via facta per hostis.'
multa virum solido argento perfecta relinquont
armaque craterasque simul pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
quae mittit dona, hospitio cum iungeret absens
Caedicus, ille suo moriens dat habere nepoti;
post mortem bello Rutuli pugnaque potiti —
— post mortem bello Rutuli pugnaque potiti —
haec rapit atque umeris nequiquam fortibus aptat.
tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
induit. excedunt castris et tuta capessunt.
Interea praemissi equites ex urbe Latina,
cetera dum legio campis instructa moratur,
ibant et Turno regi responsa ferebant,
ter centum, scutati omnes, Volcente magistro.
iamque propinquabant castris muroque subibant,

371 castris] portis *codd. det. Prisc. gramm. III 303* muros P

cum procul hos laevo flectentis limite cernunt,
et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
prodidit inmemorem radiisque adversa refulsit.
haud temere est visum. conclamat ab agmine Volcens:
'state viri. quae causa viae, quive estis in armis,
quove tenetis iter?' nihil illi tendere contra,
sed celerare fugam in silvas et fidere nocti.
obiciunt equites sese ad divortia nota
hinc atque hinc omnemque abitum custode coronant.
silva fuit late dumis atque ilice nigra
horrida, quam densi complerant undique sentes;
rara per occultos ducebat semita calles.
Euryalum tenebrae ramorum onerosaque praeda
inpediunt fallitque timor regione viarum;
Nisus abit. iamque inprudens evaserat hostis
atque locos, qui post Albae de nomine dicti
Albani, tum rex stabula alta Latinus habebat,
ut stetit et frustra absentem respexit amicum:
'Euryale infelix, qua te regione reliqui?
quave sequar, rursus perplexum iter omne revolvens
fallacis silvae?' simul et vestigia retro
observata legit dumisque silentibus errat.
audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
nec longum in medio tempus, cum clamor ad auris
pervenit ac videt Euryalum, quem iam manus omnis
fraude loci et noctis subito turbante tumultu
oppressum rapit et conantem plurima frustra.
quid faciat, qua vi iuvenem, quibus audeat armis
eripere an sese medios moriturus in hostis
inferat et pulchram properet per volnera mortem?
ocius adducto torquens hastile lacerto,
suspiciens altam lunam, et sic voce precatur:

---

375 aggere P 380 '*melior est lectio* abitum *quam* aditum' *Serv.* aditum M^2PRV *Don. refutant Schol. Veron.* 382 complebant M 383 lucebat $\mathrm{M}^1\mathrm{P}^1$V *v. l. apud Serv.* lucebant R 400 hostes] '*quidam* enses *legunt*' *Serv. auct.* 403 altam ad lunam RV voce] forte *in marg.* M *Don.*

'tu dea tu praesens nostro succurre labori,
astrorum decus et nemorum Latonia custos.
si qua tuis umquam pro me pater Hyrtacus aris
dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi
suspendive tholo aut sacra ad fastigia fixi:
hunc sine me turbare globum et rege tela per auras.'
dixerat, et toto conixus corpore ferrum
conicit: hasta volans noctis diverberat umbras
et venit adversi in tergum Sulmonis ibique
frangitur ac fisso transit praecordia ligno.
volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
frigidus et longis singultibus ilia pulsat.
diversi circumspiciunt. hoc acrior idem
ecce aliud summa telum librabat ab aure.
dum trepidant, it hasta Tago per tempus utrumque
stridens traiectoque haesit tepefacta cerebro.
saevit atrox Volcens nec teli conspicit usquam
auctorem nec quo se ardens immittere possit:
'tu tamen interea calido mihi sanguine poenas
persolves amborum' inquit; simul ense recluso
ibat in Euryalum. tum vero exterritus, amens
conclamat Nisus, nec se celare tenebris
amplius aut tantum potuit perferre dolorem:
'me me, adsum qui feci, in me convertite ferrum,
o Rutuli, mea fraus omnis; nihil iste nec ausus
nec potuit, caelum hoc et conscia sidera testor,
tantum infelicem nimium dilexit amicum,'
talia dicta dabat; sed viribus ensis adactus
transadigit costas et candida pectora rumpit.
volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
it cruor, inque umeros cervix conlapsa recumbit:
purpureus veluti cum flos succisus aratro
languescit moriens lassove papavera collo
demisere caput, pluvia cum forte gravantur.
at Nisus ruit in medios solumque per omnis

---

416 acrius M[2]P[1] 429 haec P[1] 432 transadibit M[1] trans-abiit R

Volcentem petit, in solo Volcente moratur.
quem circum glomerati hostes hinc comminus atque hinc
proturbant. instat non setius ac rotat ensem
fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
tum super exanimem sese proiecit amicum
confossus placidaque ibi demum morte quievit.
Fortunati ambo, siquid mea carmina possunt,
nulla dies umquam memori vos eximet aevo,
dum domus Aeneae Capitoli inmobile saxum
accolet imperiumque pater Romanus habebit.
Victores praeda Rutuli spoliisque potiti
Volcentem exanimum flentes in castra ferebant.
nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
exsangui et primis una tot caede peremptis,
Serranoque Numaque. ingens concursus ad ipsa
corpora seminecisque viros tepidaque recentem
caede locum et pleno spumantis sanguine rivos.
adgnoscunt spolia inter se galeamque nitentem
Messapi et multo phaleras sudore receptas.
Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile:
iam sole infuso, iam rebus luce retectis
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
suscitat, aeratasque acies in proelia cogit
quisque suas variisque acuunt rumoribus iras.
quin ipsa arrectis — visu miserabile — in hastis
praefigunt capita et multo clamore secuntur
Euryali et Nisi.
Aeneadae duri murorum in parte sinistra
opposuere aciem — nam dextera cingitur amni —
ingentisque tenent fossas et turribus altis

---

455 tepidam M[1] tepidum M[2]PRr recenti Pr (*cf. Macr. sat.* *6, 6, 3*) tepida — recentem *Serv.* 456 plenos P[1]R *Don.* 464 suos PR *Donati cod. V in lemm.* 465 *in marg. add.* P
470 et] pro *Brev. expos. Verg. georg. 1, 442*

stant maesti; simul ora virum praefixa movebant,
nota nimis miseris atroque fluentia tabo.
  Interea pavidam volitans pinnata per urbem
nuntia Fama ruit matrisque adlabitur auris
Euryali. at subitus miserae calor ossa reliquit,
excussi manibus radii revolutaque pensa.
evolat infelix et femineo ululatu,
scissa comam muros amens atque agmina cursu
prima petit, non illa virum, non illa pericli
telorumque memor, caelum dehinc questibus inplet:
'hunc ego te Euryale adspicio, tune ille senectae
sera meae requies, potuisti linquere solam
crudelis? nec te sub tanta pericula missum,
adfari extremis miserae data copia matri?
heu terra ignota canibus data praeda Latinis
alitibusque iaces, nec te tua funera mater
produxi pressive oculos aut volnera lavi,
veste tegens, tibi quam noctes festina diesque
urgebam et tela curas solabar anilis.
quo sequar aut quae nunc artus avolsaque membra
et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te
nate refers, hoc sum terraque marique secuta?
figite me, si qua est pietas, in me omnia tela
conicite o Rutuli, me primam absumite ferro;
aut tu magne pater divom miserere tuoque
invisum hoc detrude caput sub Tartara telo,
quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.'
hoc fletu concussi animi, maestusque per omnis
it gemitus: torpent infractae ad proelia vires.
illam incendentem luctus Idaeus et Actor
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli
corripiunt interque manus sub tecta reponunt.
  At tuba terribilem sonitum procul aere canoro
increpuit; sequitur clamor caelumque remugit.
adcelerant acta pariter testudine Volsci

---

471 movebant] videbant P   484 extremum P^2R *Don.*
485 Latinis] marinis *Sen. epist. 92, 34*   501 *ima pag. add.* P

et fossas inplere parant ac vellere vallum.
quaerunt pars aditum et scalis ascendere muros,
qua rara est acies interlucetque corona
non tam spissa viris. telorum effundere contra
omne genus Teucri ac duris detrudere contis,
adsueti longo muros defendere bello.
saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
possent tectam aciem perrumpere, cum tamen omnis
ferre iuvat subter densa testudine casus.
nec iam sufficiunt. nam qua globus inminet ingens,
inmanem Teucri molem volvontque ruuntque,
quae stravit Rutulos late armorumque resolvit
tegmina. nec curant caeco contendere Marte
amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
missilibus certant.
parte alia horrendus visu quassabat Etruscam
pinum et fumiferos infert Mezzentius ignis;
at Messapus equom domitor, Neptunia proles,
rescindit vallum et scalas in moenia poscit.
Vos o Calliope precor adspirate canenti,
quas ibi tum ferro strages, quae funera Turnus
ediderit, quem quisque virum demiserit Orco,
et mecum ingentis oras evolvite belli.
[et meministis enim divae et memorare potestis.]
Turris erat vasto suspectu et pontibus altis
opportuna loco, summis quam viribus omnes
expugnare Itali summaque evertere opum vi
certabant. Troes contra defendere saxis
perque cavas densi tela intorquere fenestras.
princeps ardentem coniecit lampada Turnus
et flammam adfixit lateri, quae plurima vento
corripuit tabulas et postibus haesit adesis.
turbati trepidare intus frustraque malorum
velle fugam. dum se glomerant retroque residunt

---

506 pellere M²R 514 lubat M¹ libet M²Rr *Don.* 517 murorum F 518 currant FM¹ 524 in] ad P 529 *om.* FMP *non legit Serv.*

in partem, quae peste caret, tum pondere turris
procubuit subito et caelum tonat omne fragore.
semineces ad terram, inmani mole secuta,
confixique suis telis et pectora duro
transfossi ligno veniunt. vix unus Helenor
et Lycus elapsi. quorum primaevos Helenor,
Maeonio regi quem serva Licymnia furtim
sustulerat vetitisque ad Troiam miserat armis,
ense levis nudo parmaque inglorius alba;
isque ubi se Turni media inter milia vidit,
hinc acies atque hinc acies adstare Latinas:
ut fera, quae densa venantum saepta corona
contra tela furit seseque haud nescia morti
inicit et saltu supra venabula fertur,
haud aliter iuvenis medios moriturus in hostis
inruit et qua tela videt densissima tendit.
at pedibus longe melior Lycus inter et hostis
inter et arma, fuga muros tenet altaque certat
prendere tecta manu sociumque attingere dextras.
quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
increpat his victor: 'nostrasne evadere demens
sperasti te posse manus?' simul arripit ipsum
pendentem et magna muri cum parte revellit:
qualis ubi aut leporem aut candenti corpore cygnum
sustulit alta petens pedibus Iovis armiger uncis
quaesitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. undique clamor
tollitur, invadunt et fossas aggere complent,
ardentis taedas alii ad fastigia iactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium portae subeuntem ignisque ferentem,
Emathiona Liger, Corynaeum sternit Asilas,
hic iaculo bonus, hic longe fallente sagitta,
Ortygium Caeneus, victorem Caenea Turnus,
Turnus Ityn Cloniumque, Dioxippum Promolumque
et Sagarim et summis stantem pro turribus Idan,

552 furit] ruit P

Privernum Capys. hunc primo levis hasta Themillae
strinxerat: ille manum proiecto tegmine demens
ad volnus tulit; ergo alis adlapsa sagitta
et laevo infixa est lateri manus abditaque intus
spiramenta animae letali volnere rupit.
stabat in egregiis Arcentis filius armis,
pictus acu chlamydem et ferrugine clarus Hibera,
insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
eductum Martis luco Symaethia circum
flumina, pinguis ubi et placabilis ara Palici:
stridentem fundam positis Mezzentius hastis
ipse ter adducta circum caput egit habena
et media adversi liquefacto tempora plumbo
diffidit ac multa porrectum extendit harena.
Tum primum bello celerem intendisse sagittam
dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius fortemque manu fudisse Numanum,
cui Remulo cognomen erat, Turnique minorem
germanam nuper thalamo sociatus habebat.
is primam ante aciem digna atque indigna relatu
vociferans tumidusque novo praecordia regno
ibat et ingentem sese clamore ferebat:
'non pudet obsidione iterum valloque teneri
bis capti Phryges et morti praetendere muros?
en qui nostra sibi bello conubia poscunt.
quis deus Italiam, quae vos dementia adegit?
non hic Atridae nec fandi fictor Ulixes:
durum a stirpe genus natos ad flumina primum
deferimus saevoque gelu duramus et undis,
venatu invigilant pueri silvasque fatigant,
flectere ludus equos et spicula tendere cornu.
at patiens operum parvoque adsueta iuventus
aut rastris terram domat aut quatit oppida bello.
omne aevom ferro teritur, versaque iuvencum
terga fatigamus hasta nec tarda senectus

579 adfixa P *Serv. in lemm.* 604 saevo] duro P 610 tarda] 'sera: *in aliis* tarda senectus' *Serv.*

debilitat viris animi mutatque vigorem:
canitiem galea premimus, semperque recentis
comportare iuvat praedas et vivere rapto.
vobis picta croco et fulgenti murice vestis,
desidiae cordi, iuvat indulgere choreis,
et tunicae manicas et habent redimicula mitrae.
o vere Phrygiae — neque enim Phryges — ite per alta
Dindyma, ubi adsuetis biforem dat tibia cantum.
tympana vos buxusque vocat Berecyntia Matris
Idaeae, sinite arma viris et cedite ferro.'

Talia iactantem dictis ac dira canentem
non tulit Ascanius, nervoque obversus equino
contendit telum diversaque bracchia ducens
constitit, ante Iovem supplex per vota precatus:
'Iuppiter omnipotens audacibus adnue coeptis.
ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona
et statuam ante aras aurata fronte iuvencum
candentem pariterque caput cum matre ferentem,
iam cornu petat et pedibus qui spargat harenam.'
audiit et caeli genitor de parte serena
intonuit laevom, sonat una fatifer arcus:
effugit horrendum stridens adducta sagitta
perque caput Remuli venit et cava tempora ferro
traicit. 'i verbis virtutem inlude superbis.
bis capti Phryges haec Rutulis responsa remittunt,'
hoc tantum Ascanius. Teucri clamore secuntur
laetitiaque fremunt animosque ad sidera tollunt.
aetheria tum forte plaga crinitus Apollo
desuper Ausonias acies urbemque videbat,
nube sedens, atque his victorem adfatur Iulum:
'macte nova virtute puer: sic itur ad astra
dis genite et geniture deos. iure omnia bella
gente sub Assaraci fato ventura resident,
nec te Troia capit.' simul haec effatus ab alto

619 Berechyntiae M² Berechynctiae *Donati cod. V* 623 intendit P 631 letifer P 632 adducta] adlapsa P *Don.* 634 transigit P¹ transiit P²

aethere se mittit, spirantis dimovet auras
Ascaniumque petit. formam tum vertitur oris
antiquom in Buten — hic Dardanio Anchisae
armiger ante fuit fidusque ad limina custos,
tum comitem Ascanio pater addidit — ibat Apollo
omnia longaevo similis, vocemque coloremque
et crinis albos et saeva sonoribus arma,
atque his ardentem dictis adfatur Iulum:
'sit satis Aenide telis inpune Numanum
oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
concedit laudem et paribus non invidet armis:
cetera parce puer bello.' sic orsus Apollo
mortalis medio adspectus sermone reliquit
et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
adgnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidae pharetramque fuga sensere sonantem.
ergo avidum pugnae dictis et numine Phoebi
Ascanium prohibent, ipsi in certamina rursus
succedunt animasque in aperta pericula mittunt.
it clamor totis per propugnacula muris,
intendunt acris arcus ammentaque torquent.
sternitur omne solum telis, tum scuta cavaeque
dant sonitum flictu galeae, pugna aspera surgit:
quantus ab occasu veniens pluvialibus Haedis
verberat imber humum, quam multa grandine nimbi
in vada praecipitant, cum Iuppiter horridus austris
torquet aquosam hiemem et caelo cava nubila rumpit.

Pandarus et Bitias, Idaeo Alcanore creti,
quos Iovis eduxit luco silvestris Iaera
abietibus iuvenes patriis et montibus aequos,
portam, quae ducis imperio commissa, recludunt,
freti armis, ultroque invitant moenibus hostem.
ipsi intus dextra ac laeva pro turribus adstant,

645 misit P 646 forma PR tum *om. Donati cod. V* 647 antiqua M² 661 et]ac P, *fortasse in ras.* R, *Prisc. gramm. III 216* 667 flictu P *Don. Serv.* atflictu M adflictu R 671 nubila] lumina M¹ 676 armis] animis PR

armati ferro et cristis capita alta corusci:
quales aëriae, liquentia flumina circum
sive Padi ripis Athesim seu propter amoenum
consurgunt geminae quercus intonsaque caelo
attollunt capita et sublimi vertice nutant.
inrumpunt aditus Rutuli, ut videre patentis;
continuo Quercens et pulcher Aquiculus armis
et praeceps animi Tmarus et Mavortius Haemon
agminibus totis, aut versi terga dedere
aut ipso portae posuere in limine vitam.
tum magis increscunt animis discordibus irae;
et iam collecti Troes glomerantur eodem
et conferre manum et procurrere longius audent.

Ductori Turno diversa in parte furenti
turbantique viros perfertur nuntius, hostem
fervere caede nova et portas praebere patentis.
deserit inceptum atque inmani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratrisque superbos.
et primum Antiphaten — is enim se primus agebat —
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
coniecto sternit iaculo; volat Itala cornus
aëra per tenerum stomachoque infixa sub altum
pectus abit, reddit specus atri volneris undam
spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum,
tum Bitian ardentem oculis animisque frementem
non iaculo, neque enim iaculo vitam ille dedisset;
sed magnum stridens contorta falarica venit,
fulminis acta modo, quam nec duo taurea terga
nec duplici squama lorica fidelis et auro
sustinuit, conlapsa ruunt inmania membra.
dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens.

678 coruscant M   679 Liquetia *legendum esse propter fluvium Liquetium Serv. commemorat*   680 ripas *Diom. gramm. I 464*   690 manum] gradum *Non. p. 268, 18*   procedere — audet *Non. ibid.*

talis in Euboico Baiarum litore quondam
saxea pila cadit, magnis quam molibus ante
constructam ponto iaciunt; sic illa ruinam
prona trahit penitusque vadis inlisa recumbit:
miscent se maria, et nigrae attolluntur harenae;
tum sonitu Prochyta alta tremit durumque cubile
Inarime Iovis imperiis inposta Typhoeo.

Hic Mars armipotens animum virisque Latinis
addidit et stimulos acris sub pectore vertit
inmisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
undique conveniunt, quoniam data copia pugnae,
bellatorque animos deus incidit.
Pandarus ut fuso germanum corpore cernit
et quo sit fortuna loco, qui casus agat res,
portam vi magna converso cardine torquet,
obnixus latis umeris, multosque suorum
moenibus exclusos duro in certamine linquit:
ast alios secum includit recipitque ruentis,
demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
viderit inrumpentem ultroque incluserit urbi,
inmanem veluti pecora inter inertia tigrim.
continuo nova lux oculis effulsit, et arma
horrendum sonuere; tremunt in vertice cristae
sanguineae, clipeoque micantia fulmina mittit.
adgnoscunt faciem invisam atque inmania membra
turbati subito Aeneadae. tum Pandarus ingens
emicat et mortis fraternae fervidus ira
effatur: 'non haec dotalis regia Amatae,
nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum,
castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.'
olli subridens sedato pectore Turnus:
'incipe, si qua animo virtus, et consere dextram:

---

710 qualis P 721 animo M²PR 722 vidit Pr 724 magna] multa PRr *Don.* 724. 727 *adpos. AD litteris,* 725. 726 *litt. minor. infra additi, repetiti sequenti pagina interpos. inter v. 732 et 733, adpos. hic AB, illic BC litt.* M 731 offulsit R *Don.* 733 clipei P mittunt PR

hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.'
dixerat. ille rudem nodis et cortice crudo
intorquet summis adnixus viribus hastam:
excepere aurae, volnus Saturnia Iuno
detorsit veniens, portaeque infigitur hasta.
'at non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
effugies; neque enim is teli nec volneris auctor,'
sic ait et sublatum alte consurgit in ensem
et mediam ferro gemina inter tempora frontem
dividit inpubesque inmani volnere malas.
fit sonus, ingenti concussa est pondere tellus;
conlapsos artus atque arma cruenta cerebro
sternit humi moriens, atque illi partibus aequis
huc caput atque illuc umero ex utroque pependit.
diffugiunt versi trepida formidine Troes:
et si continuo victorem ea cura subisset,
rumpere claustra manu sociosque inmittere portis,
ultimus ille dies bello gentique fuisset;
sed furor ardentem caedisque insana cupido
egit in adversos.
principio Phalerim et succiso poplite Gygen
excipit, hinc raptas fugientibus ingerit hastas
in tergus, Iuno viris animumque ministrat;
addit Halyn comitem et confixa Phegea parma,
ignaros deinde in muris Martemque cientis
Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra sociosque vocantem
vibranti gladio conixus ab aggere dexter
occupat, huic uno deiectum comminus ictu
cum galea longe iacuit caput. inde ferarum
vastatorem Amycum, quo non felicior alter
ungere tela manu ferrumque armare veneno,
et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper

---

747 versat] librat P (*cf. Serv. auct.*) 753 conlapsus MP[1] 764 tergum MP[2] 765 confixum M[2]P[2]

et citharae cordi numerosque intendere nervis,
semper equos atque arma virum pugnasque canebat.

Tandem ductores audita caede suorum
conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus,
palantisque vident socios hostemque receptum.
et Mnestheus 'quo deinde fugam, quo tenditis?' inquit.
'quos alios muros, quae iam ultra moenia habetis?
unus homo et vestris o cives undique saeptus
aggeribus tantas strages inpune per urbem
ediderit, iuvenum primos tot miserit Orco?
non infelicis patriae veterumque deorum
et magni Aeneae segnes miseretque pudetque?'
talibus accensi firmantur et agmine denso
consistunt. Turnus paulatim excedere pugnae
et fluvium petere ac partem, quae cingitur unda;
acrius hoc Teucri clamore incumbere magno
et glomerare manum. ceu saevom turba leonem
cum telis premit infensis, ac territus ille,
asper acerba tuens retro redit, et neque terga
ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra
ille quidem hoc cupiens potis est per tela virosque:
haud aliter retro dubius vestigia Turnus
inproperata refert, et mens exaestuat ira.
quin etiam bis tum medios invaserat hostis,
bis confusa fuga per muros agmina vertit;
sed manus e castris propere coit omnis in unum,
nec contra viris audet Saturnia Iuno
sufficere, aëriam caelo nam Iuppiter Irim
demisit germanae haud mollia iussa ferentem,
ni Turnus cedat Teucrorum moenibus altis.
ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum
nec dextra valet: iniectis sic undique telis
obruitur. strepit adsiduo cava tempora circum
tinnitu galea, et saxis solida aera fatiscunt,

---

782 quae ve ultra P 786 deorum] parentum *in ras.* b *Donati cod. V* 789 pugna M *Don.* 793 at P *Don.* 809 galeae M[1] galeae et M[2]

discussaeque iubae capiti, nec sufficit umbo
ictibus: ingeminant hastis et Troes et ipse
fulmineus Mnestheus. tum toto corpore sudor
liquitur et piceum — nec respirare potestas —
flumen agit; fessos quatit aeger anhelitus artus.
tum demum praeceps saltu sese omnibus armis
in fluvium dedit. ille suo cum gurgite flavo
accepit venientem ac mollibus extulit undis
et laetum sociis abluta caede remisit.

LIBER DECIMVS [MPRV

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
conciliumque vocat divom pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnis
castraque Dardanidum adspectat populosque Latinos.
considunt tectis bipatentibus, incipit ipse:
'caelicolae magni quianam sententia vobis
versa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra vetitum discordia, quis metus aut hos
aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
adveniet iustum pugnae, ne arcessite, tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpes inmittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
nunc sinite et placitum laeti conponite foedus.'
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o pater, o hominum rerumque aeterna potestas.
— namque aliud quid sit, quod iam inplorare queamus? —
cernis ut insultent Rutuli Turnusque feratur
per medios insignis equis, tumidusque secundo

816 flavo] vasto P

Liber X. 15 laeti placidum M 20 feratur] secundo, *suprascr.* feratur M 21 *primo om., tum inter v.* 20 *et* 22 *insertus* M (*cf. Hoffmann l. l. p. 37*)

Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros,
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus moerorum, et inundant sanguine fossae.
Aeneas ignarus abest. numquamne levari
obsidione sines? muris iterum inminet hostis
nascentis Troiae nec non exercitus alter;
atque iterum in Teucros Aetolis surget ab Arpis
Tydides. equidem credo, mea volnera restant
et tua progenies mortalia demoror arma.
si sine pace tua atque invito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata neque illos
iuveris auxilio; sin tot responsa secuti,
quae superi manesque dabant, cur nunc tua quisquam
vertere iussa potest aut cur nova condere fata?
quid repetam exustas Erycino in litore classes,
quid tempestatum regem ventosque furentis
Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
nunc etiam manis — haec intemptata manebat
sors rerum — movet et superis inmissa repente
Allecto, medias Italum bacchata per urbes.
nil super imperio moveor: speravimus ista,
dum fortuna fuit; vincant quos vincere mavis.
si nulla est regio, Teucris quam det tua coniunx
dura, per eversae genitor fumantia Troiae
excidia obtestor, liceat dimittere ab armis
incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis
et quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
hunc tegere et dirae valeam subducere pugnae.
est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
exigat hic aevom. magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
obstabit Tyriis. quid pestem evadere belli

24 murorum MP[2]RV *Don.* fossas PV (*Serv.*) *Donati codd. RV* 48 sane] procul R 49 quacumque P 51 alta *ante* Cyth. *add.* R, *in marg. add.* P 53 exiget V *Don.*

20*

iuvit et Argolicos medium fugisse per ignis
totque maris vastaeque exhausta pericula terrae,
dum Latium Teucri recidivaque Pergama quaerunt?
non satius cineres patriae insedisse supremos
atque solum, quo Troia fuit? Xanthum et Simoënta
redde oro miseris iterumque revolvere casus
da pater Iliacos Teucris.' tum regia Iuno
acta furore gravi: 'quid me alta silentia cogis
rumpere et obductum verbis volgare dolorem?
Aenean hominum quisquam divomque subegit
bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus, esto,
Cassandrae inpulsus furiis: num linquere castra
hortati sumus aut vitam committere ventis,
num puero summam belli, num credere muros,
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
quis deus in fraudem, quae dura potentia nostri
egit, ubi hic Iuno demissave nubibus Iris?
indignum est Italos Troiam circumdare flammis
nascentem et patria Turnum consistere terra,
cui Pilumnus avos, cui diva Venilia mater:
quid face Troianos atra vim ferre Latinis,
arva aliena iugo premere atque avertere praedas,
quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
tu potes Aenean manibus subducere Graium
proque viro nebulam et ventos obtendere inanis,
et potes in totidem classes convertere nymphas:
nos aliquid Rutulos contra iuvisse nefandum est?
Aeneas ignarus abest: ignarus et absit.
est Paphos Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
quid gravidam bellis urbem et corda aspera temptas?
nosne tibi fluxas Phrygiae res vertere fundo
conamur, nos, an miseros qui Troas Achivis

---

59 patriae] Troiae *Arus. gramm. VII 480* 70 non puero P 71 Tyrrhenamve RV *Don.* 72 nostra M²PRV *Don. Serv.* 77 atram P 83 classem PR *Don. Serv.* 89 *post* nos *non interpung.* P

obiecit? quae causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque et foedera solvere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter,
aut ego tela dedi fovive Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis: nunc sera querellis
haud iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'
Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
caelicolae adsensu vario, ceu flamina prima
cum deprensa fremunt silvis et caeca volutant
murmura, venturos nautis prodentia ventos.
tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
infit — eo dicente deum domus alta silescit
et tremefacta solo tellus, silet arduos aether,
tum zephyri posuere, premit placida aequora pontus —
'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
haud licitum, nec vestra capit discordia finem:
quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
Tros Rutulusne fuat, nullo discrimine habebo,
seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
sive errore malo Troiae monitisque sinistris.
nec Rutulos solvo: sua cuique exorsa laborem
fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
fata viam invenient.' Stygii per flumina fratris,
per pice torrentis atraque voragine ripas
adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
sternere caede viros et moenia cingere flammis.
at legio Aeneadum vallis obsessa tenetur,
nec spes ulla fugae. miseri stant turribus altis
nequiquam, et rara muros cinxere corona:

96 Iuno] dictis P 100 summa] prima M[1]R *Don.* 107 *om., supra add. litt. min.* P 109 '*propter amphiboliam distingue* Italum *et infer* castra obs. ten.' *Serv.* 111 Rutulos] populos *Non. p. 390, 40*

Asius Imbrasides Hicetaoniusque Thymoetes
Assaracique duo et senior cum Castore Thybris
prima acies; hos germani Sarpedonis ambo
et Clarus et Thaemon Lycia comitantur ab alta.
fert ingens toto conixus corpore saxum,
haud partem exiguam montis, Lyrnesius Acmon,
nec Clytio genitore minor nec fratre Menestheo.
hi iaculis, illi certant defendere saxis
molirique ignem nervoque aptare sagittas.
ipse inter medios Veneris iustissima cura
Dardanius caput ecce puer detectus honestum,
qualis gemma micat, fulvom quae dividit aurum,
aut collo decus aut capiti; vel quale per artem
inclusum buxo aut Oricia terebintho
lucet ebur; fusos cervix cui lactea crinis
accipit et molli subnectit circulus auro.
te quoque magnanimae viderunt Ismare gentes
volnera dirigere et calamos armare veneno,
Maeonia generose domo, ubi pinguia culta
exercentque viri Pactolosque inrigat auro.
adfuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
aggere moerorum sublimem gloria tollit,
et Capys: hinc nomen Campanae ducitur urbi.
Illi inter sese duri certamina belli
contulerant; media Aeneas freta nocte secabat.
namque ut ab Euandro castris ingressus Etruscis
regem adit et regi memorat nomenque genusque,
quidve petat quidve ipse ferat, Mezzentius arma
quae sibi conciliet, violentaque pectora Turni
edocet, humanis quae sit fiducia rebus
admonet inmiscetque preces: haud fit mora Tarchon
iungit opes foedusque ferit; tum libera fati
classem conscendit iussis gens Lydia divom,
externo commissa duci. Aeneïa puppis
prima tenet, rostro Phrygios subiuncta leones,

---

123 Iasius M[1] *Don.* 126 alta] Ida P 138 subnectens PR *Don.* 144 meorum P[1] murorum P[2]R *Don.* 150 aut quidve P

imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
hic magnus sedet Aeneas secumque volutat
eventus belli varios, Pallasque sinistro
adfixus lateri iam quaerit sidera, opacae
noctis iter, iam quae passus terraque marique.

Pandite nunc Helicona deae cantusque movete,
quae manus interea Tuscis comitetur ab oris
Aenean armetque rates pelagoque vehatur.

Massicus aerata princeps secat aequora tigri:
sub quo mille manus iuvenum, qui moenia Clusi
quique urbem liquere Cosas, quis tela sagittae
gorytique leves umeris et letifer arcus:
una torvos Abas: huic totum insignibus armis
agmen et aurato fulgebat Apolline puppis.
sescentos illi dederat Populonia mater
expertos belli iuvenes, ast Ilva trecentos,
insula inexhaustis Chalybum generosa metallis.
tertius ille hominum divomque interpres Asilas,
cui pecudum fibrae, caeli cui sidera parent
et linguae volucrum et praesagi fulminis ignes,
mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
hos parere iubent Alphea ab origine Pisae,
urbs Etrusca solo. sequitur pulcherrimus Astyr,
Astyr equo fidens et versicoloribus armis.
tercentum adiciunt, mens omnibus una sequendi,
qui Caerete domo, qui sunt Minionis in arvis,
et Pyrgi veteres intempestaeque Graviscae.

Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
transierim Cinyre et paucis comitate Cupavo,
cuius olorinae surgunt de vertice pennae,
crimen Amor vestrum formaeque insigne paternae.

---

163 monete P 173 '*Prob.* trecentos *subdistingui vult*': *Serv. auct.* 178 hastis] armis P 179 Alphia *Donati codd. RV* Alfea *Servii codd. AMF* Alpheae (Alphaeae) PR *v. l. apud Prisc. gramm. II 71 Serv.* 180 Astur PR *Don.* Astor *Char. gramm. I 281 Don. gramm. IV 398 Pomp. gramm. V 302 Sacerd. gramm. VI 458* 186 Cinyre b^2 Cinyrae M Cinire *V* Cinera P Cumarre R

namque ferunt luctu Cygnum Phaëthontis amati,
populeas inter frondes umbramque sororum
dum canit et maestum musa solatur amorem,
canentem molli pluma duxisse senectam,
linquentem terras et sidera voce sequentem.
filius, aequalis comitatus classe catervas,
ingentem remis Centaurum promovet, ille
instat aquae saxumque undis inmane minatur
arduos et longa sulcat maria alta carina.
  Ille etiam patriis agmen ciet Ognus ab oris,
fatidicae Mantus et Tusci filius amnis,
qui muros matrisque dedit tibi Mantua nomen,
Mantua dives avis; sed non genus omnibus unum:
gens illi triplex, populi sub gente quaterni,
ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.
hinc quoque quingentos in se Mezzentius armat,
quos patre Benaco velatus harundine glauca
Mincius infesta ducebat in aequora pinu.
it gravis Aulestes centenaque arbore fluctum
verberat adsurgens, spumant vada marmore verso.
hunc vehit inmanis Triton et caerula concha
exterrens freta, cui laterum tenus hispida nanti
frons hominem praefert, in pristim desinit alvos:
spumea semifero sub pectore murmurat unda.
  Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
subsidio Troiae et campos salis aere secabant.
  Iamque dies caelo concesserat almaque curru
noctivago Phoebe medium pulsabat Olympum:
Aeneas, neque enim membris dat cura quietem,
ipse sedens clavomque regit velisque ministrat.
atque illi medio in spatio chorus ecce suarum
occurrit comitum: nymphae, quas alma Cybebe
numen habere maris nymphasque e navibus esse
iusserat, innabant pariter fluctusque secabant,
quot prius aeratae steterant ad litora prorae.

---

207 fluctus R *Don.* 221 nomen P 223 quae P[2] puppis *adscript.* prorae *litt. minor.* M naves *Vel. gramm. VII 70*

adgnoscunt longe regem lustrantque choreis.
quarum quae fandi doctissima Cymodocea
pone sequens dextra puppim tenet ipsaque dorso
eminet ac laeva tacitis subremigat undis.
tum sic ignarum adloquitur: 'vigilasne deum gens
Aenea? vigila et velis inmitte rudentis.
nos sumus Idaeae sacro de vertice pinus,
nunc pelagi nymphae, classis tua. perfidus ut nos
praecipitis ferro Rutulus flammaque premebat,
rupimus invitae tua vincula, teque per aequor
quaerimus. hanc genetrix faciem miserata refecit
et dedit esse deas aevomque agitare sub undis.
at puer Ascanius muro fossisque tenetur
tela inter media atque horrentis Marte Latinos.
iam loca iussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques: medias illis opponere turmas,
ne castris iungant, certa est sententia Turno.
surge age et Aurora socios veniente vocari
primus in arma iube et clipeum cape, quem dedit ipse
invictum Ignipotens atque oras ambiit auro.
crastina lux, mea si non inrita dicta putaris,
ingentis Rutulas spectabis caedis acervos.'
dixerat, et dextra discedens inpulit altam
haud ignara modi puppim: fugit illa per undas
ocior et iaculo et ventos aequante sagitta.
inde aliae celerant cursus. stupet inscius ipse
Tros Anchisiades, animos tamen omine tollit.
tum breviter supera aspectans convexa precatur:
'alma parens Idaea deum, cui Dindyma cordi
turrigeraeque urbes biiugique ad frena leones,
tu mihi nunc pugnae princeps, tu rite propinques
augurium Phrygibusque adsis pede diva secundo.'
tantum effatus, et interea revoluta ruebat

---

233 rumpimus *Non. p. 382, 23 Serv.* 237 ardentis P 238 tenet PR *Don.* 242 ipse] igni V *Schol. Veron.* 245 spectabit R, *commendat Serv.* 251 super aspectans M^1PV (*cf. Norden*[2] *p. 202*) 256 affatus (-um) *Don.* rubebat P^2

matura iam luce dies noctemque fugarat:
principio sociis edicit, signa sequantur
atque animos aptent armis pugnaeque parent se.
iamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
stans celsa in puppi, clipeum cum deinde sinistra
extulit ardentem: clamorem ad sidera tollunt
Dardanidae e muris, spes addita suscitat iras,
tela manu iaciunt: quales sub nubibus atris
Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant
cum sonitu fugiuntque notos clamore secundo.
at Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis, donec versas ad litora puppes
respiciunt totumque adlabi classibus aequor.
ardet apex capiti cristisque a vertice flamma
funditur et vastos umbo vomit aureus ignis.
non secus ac liquida si quando nocte cometae
sanguinei lugubre rubent aut Sirius ardor,
ille sitim morbosque ferens mortalibus aegris,
nascitur et laevo contristat lumine caelum.

Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
litora praecipere et venientis pellere terra.
[ultro animos tollit dictis atque increpat ultro]
'quod votis optastis, adest, perfringere dextra:
in manibus Mars ipse viris. nunc coniugis esto
quisque suae tectique memor, nunc magna referto
facta, patrum laudes. ultro occurramus ad undam,
dum trepidi egressique labant vestigia prima.
audentis Fortuna iuvat.'
haec ait et secum versat, quos ducere contra
vel quibus obsessos possit concredere muros.

Interea Aeneas socios de puppibus altis
pontibus exponit. multi servare recursus

---

270 capitis R ac PR 271 aereus M *Macr. sat. 5, 13, 35* (*cf. Unterharnscheidt l. l. p. 42*) 278 *om.* MP, *non interpretantur Don. Serv.* 281 referte P 283 egressisque M^1P^1 284 piger ipse sibi opstat *expletur v. apud Sen. epist. 94, 28*

languentis pelagi et brevibus se credere saltu,
per remos alii. speculatus litora Tarchon,
qua vada non spirant nec fracta remurmurat unda,
sed mare inoffensum crescenti adlabitur aestu,
advertit subito proram sociosque precatur:
'nunc o lecta manus validis incumbite remis;
tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
frangere nec tali puppim statione recuso
arrepta tellure semel.' quae talia postquam
effatus Tarchon, socii consurgere tonsis
spumantisque rates arvis inferre Latinis,
donec rostra tenent siccum et sedere carinae
omnes innocuae, sed non puppis tua Tarchon.
namque inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
anceps sustentata diu, fluctusque fatigat
solvitur atque viros mediis exponit in undis;
fragmina remorum quos et fluitantia transtra
inpediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
Nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer
totam aciem in Teucros et contra in litore sistit.
signa canunt. primus turmas invasit agrestis
Aeneas, omen pugnae, stravitque Latinos
occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aenean petit: huic gladio perque aerea suta,
per tunicam squalentem auro latus haurit apertum.
inde Lichan ferit, exsectum iam matre perempta
et tibi Phoebe sacrum, casus evadere ferri
quod licuit parvo. nec longe Cissea durum
inmanemque Gyan, sternentis agmina clava,
deiecit Leto: nihil illos Herculis arma
nec validae iuvere manus genitorque Melampus,
Alcidae comes usque gravis dum terra labores

---

291 sperat PRr *Donati codd.R[1]V,commendat Serv.* 293 proras socios M[1]Pr *Don.* prora socios R 303 vadi P[1] *Serv. auct.* 307 pedes M[1]PRr 317 quo P[2] cui Rr *v. l. apud Serv.*

praebuit. ecce Pharo, voces dum iactat inertis,
intorquens iaculum clamanti sistit in ore.
tu quoque, flaventem prima lanugine malas
dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardania stratus dextra, securus amorum,
qui iuvenum tibi semper erant, miserande iaceres,
ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
progenies, septem numero: septenaque tela
coniciunt, partim galea clipeoque resultant
inrita, deflexit partim stringentia corpus
alma Venus. fidum Aeneas adfatur Achaten:
'suggere tela mihi: non ullum dextera frustra
torserit in Rutulos, steterunt quae in corpore Graium
Iliacis campis.' tum magnam corripit hastam
et iacit: illa volans clipei transverberat aera
Maeonis et thoraca simul cum pectore rumpit.
huic frater subit Alcanor fratremque ruentem
sustentat dextra: traiecto missa lacerto
protinus hasta fugit servatque cruenta tenorem,
dexteraque ex umero nervis moribunda pependit.
tum Numitor iaculo fratris de corpore rapto
Aenean petiit; sed non et figere contra
est licitum, magnique femur perstrinxit Achatae.
hic Curibus fidens, primaevo corpore Clausus
advenit et rigida Dryopem ferit eminus hasta
sub mentum graviter pressa pariterque loquentis
vocem animamque rapit traiecto gutture; at ille
fronte ferit terram et crassum vomit ore cruorem.
tris quoque Threïcios Boreae de gente suprema
et tris, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
per varios sternit casus. accurrit Halaesus
Auruncaeque manus, subit et Neptunia proles
insignis Messapus equis. expellere tendunt
nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniae. magno discordes aethere venti
proelia ceu tollunt animis et viribus aequis;

331 stridentia M[1] 349 ferit] premit P *Probae cento 454*

non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit;
anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra:
haud aliter Troianae acies aciesque Latinae
concurrunt; haeret pede pes densusque viro vir.

At parte ex alia, qua saxa rotantia late
inpulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas insuetos acies inferre pedestris
ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci,
aspera quis natura loci dimittere quando
suasit equos, unum quod rebus restat egenis,
nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
'quo fugitis socii? per vos et fortia facta,
per ducis Euandri nomen devictaque bella
spemque meam, patriae quae nunc subit aemula laudi,
fidite ne pedibus. ferro rumpenda per hostis
est via. qua globus ille virum densissimus urget,
hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
numina nulla premunt, mortali urgemur ab hoste
mortales, totidem nobis animaeque manusque.
ecce maris magna claudit nos obice pontus,
dest iam terra fugae: pelagus Troiamne petemus?'
haec ait et medius densos prorumpit in hostis.
obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
fit Lagus. hunc, magno vellit dum pondere saxum,
intorto figit telo, discrimina costis
per medium qua spina dabat, hastamque receptat
ossibus haerentem. quem non super occupat Hisbo,
ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
dum furit, incautum crudeli morte sodalis
excipit atque ensem tumido in pulmone recondit.
hinc Sthenium petit et Rhoeti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercae.
vos etiam gemini Rutulis cecidistis in arvis,

---

358 cedunt M¹r 363 intulerat Rr *Don. Audax gramm. VII 351* 366 quos P 378 petamus M²R *Donati codd. RV* 383 dedit R *Don.* 384 occubat Mr, *Don. legisse videtur* 388 Rhoeci P 390 Rutuli gemini *Donati codd. RV* agris P

Daucia Laride Thymberque, simillima proles,
indiscreta suis gratusque parentibus error;
at nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
nam tibi Thymbre caput Euandrius abstulit ensis;
te decisa suum Laride dextera quaerit
semianimesque micant digiti ferrumque retractant.
Arcadas accensos monitu et praeclara tuentis
facta viri mixtus dolor et pudor armat in hostis.
tum Pallas biiugis fugientem Rhoetea praeter
traicit. hoc spatium tantumque morae fuit Ilo;
Ilo namque procul validam direxerat hastam,
quam medius Rhoeteus intercipit, optime Teuthra
te fugiens fratremque Tyren, curruque volutus
caedit semianimis Rutulorum calcibus arva.
ac velut optato ventis aestate coortis
dispersa inmittit silvis incendia pastor,
correptis subito mediis extenditur una
horrida per latos acies Volcania campos;
ille sedens victor flammas despectat ovantis:
non aliter socium virtus coit omnis in unum
teque iuvat Palla. sed bellis acer Halaesus
tendit in adversos seque in sua colligit arma.
hic mactat Ladona Pheretaque Demodocumque,
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
elatam in iugulum, saxo ferit ora Thoantis
ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
fata canens silvis genitor celarat Halaesum:
ut senior leto canentia lumina solvit,
iniecere manum Parcae telisque sacrarunt
Euandri. quem sic Pallas petit ante precatus:
'da nunc Thybri pater ferro, quod missile libro,
fortunam atque viam duri per pectus Halaesi.
haec arma exuviasque viri tua quercus habebit.'
audiit illa deus: dum texit Imaona Halaesus,

---

413 Pheretraque *sive* Pherethaque M² Pharetaque *Don.*
417 cavens *codd. det., Donati codd. RV, v. l. apud Serv.*
424 Hymeona M

Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
at non caede viri tanta perterrita Lausus,
pars ingens, belli sinit agmina: primus Abantem
oppositum interimit, pugnae nodumque moramque.
sternitur Arcadiae proles, sternuntur Etrusci
et vos, ó Grais inperdita corpora, Teucri.
agmina concurrunt ducibusque et viribus aequis.
extremi addensant acies nec turba moveri
tela manusque sinit. hinc Pallas instat et urget,
hinc contra Lausus, nec multum discrepat aetas:
egregii forma, sed quis Fortuna negarat
in patriam reditus. ipsos concurrere passus
haud tamen inter se magni regnator Olympi:
mox illos sua fata manent maiore sub hoste.
Interea soror alma monet succedere Lauso
Turnum, qui volucri curru medium secat agmen.
ut vidit socios: 'tempus desistere pugnae:
solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
debetur; cuperem ipse parens spectator adesset'.
haec ait, et socii cesserunt aequore iusso.
at Rutulum abscessu iuvenis tum iussa superba
miratus stupet in Turno corpusque per ingens
lumina volvit obitque truci procul omnia visu,
talibus et dictis it contra dicta tyranni:
'aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis
aut leto insigni: sorti pater aequus utrique est.
tolle minas.' fatus medium procedit in aequor,
frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.
desiluit Turnus biiugis, pedes apparat ire
comminus; utque leo, specula cum vidit ab alta
stare procul campis meditantem in proelia taurum,
advolat: haud alia est Turni venientis imago.
hunc ubi contiguum missae fore credidit hastae,
ire prior Pallas, si qua fors adiuvet ausum
viribus inparibus, magnumque ita ad aethera fatur:
'per patris hospitium et mensas, quas advena adisti,

428 interemit M 441 pugna R *Donati codd. RV*

te precor Alcide, coeptis ingentibus adsis.
cernat semineci sibi me rapere arma cruenta
victoremque ferant morientia lumina Turni.'
audiit Alcides iuvenem magnumque sub imo
corde premit gemitum lacrimasque effundit inanis.
tum genitor natum dictis adfatur amicis:
'stat sua cuique dies, breve et inreparabile tempus
omnibus est vitae: sed famam extendere factis,
hoc virtutis opus. Troiae sub moenibus altis
tot gnati cecidere deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. etiam sua Turnum
fata vocant, metasque dati pervenit ad aevi.'
sic ait atque oculos Rutulorum reicit arvis.
at Pallas magnis emittit viribus hastam
vaginaque cava fulgentem diripit ensem.
illa volans umeri surgunt qua tegmina summa
incidit atque viam clipei molita per oras
tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
hic Turnus ferro praefixum robur acuto
in Pallanta diu librans iacit atque ita fatur:
'adspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.'
dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot aeris,
quem pellis totiens obeat circumdata tauri,
vibranti cuspis medium transverberat ictu
loricaeque moras et pectus perforat ingens.
ille rapit calidum frustra de volnere telum:
una eademque via sanguis animusque sequuntur.
corruit in volnus, sonitum super arma dedere,
et terram hostilem moriens petit ore cruento.
quem Turnus super adsistens:
'Arcades haec' inquit 'memores mea dicta referte
Euandro: qualem meruit, Pallanta remitto.
quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,

476 prima R 481 aspicesut M[1] num] nunc *Diom. gramm. I 441* magi R *Char. gramm. I 278* magis *v. l. apud Serv.* 483 quem] cum M[2] *(?)* R *Serv. auct. Don.* 485 *post* perforat *interpungit* M *(cf. Serv.)* 486 pectore R 490 *verbis* sic ore profatur *suppletur in* R

largior. haud illi stabunt Aeneïa parvo
hospitia.' et laevo pressit pede talia fatus
exanimem, rapiens inmania pondera baltei
inpressumque nefas: una sub nocte iugali
caesa manus iuvenum foede thalamique cruenti,
quae Clonus Eurytides multo caelaverat auro;
quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
nescia mens hominum fati sortisque futurae
et servare modum, rebus sublata secundis.
Turno tempus erit, magno cum optaverit emptum
intactum Pallanta et cum spolia ista diemque
oderit. at socii multo gemitu lacrimisque
inpositum scuto referunt Pallanta frequentes.
o dolor atque decus magnum rediture parenti.
haec te prima dies bello dedit, haec eadem aufert,
cum tamen ingentis Rutulorum linquis acervos.
Nec iam fama mali tanti, sed certior auctor
advolat Aeneae, tenui discrimine leti
esse suos, tempus versis succurrere Teucris.
proxima quaeque metit gladio latumque per agmen
ardens limitem agit ferro, te Turne superbum
caede nova quaerens. Pallas, Euander, in ipsis
omnia sunt oculis, mensae, quas advena primas
tunc adiit, dextraeque datae. Sulmone creatos
quattuor hic iuvenes, totidem, quos educat Ufens,
viventis rapit, inferias quos immolet umbris
captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
inde Mago procul infensam contenderat hastam.
ille astu subit ac tremibunda supervolat hasta,
et genua amplectens effatur talia supplex:
'per patrios manis et spes surgentis Iuli
te precor, hanc animam serves gnatoque patrique.
est domus alta, iacent penitus defossa talenta
caelati argenti, sunt auri pondera facti
infectique mihi. non hic victoria Teucrum

507 parentis R 520 perfundant M 521 infestam PR 522 at PR
524 surgentis] heredis P (*in ras.*)

vertitur aut anima una dabit discrimina tanta.'
dixerat. Aeneas contra cui talia reddit:
'argenti atque auri memoras quae multa talenta,
gnatis parce tuis. belli commercia Turnus
sustulit illa prior iam tum Pallante perempto.
hoc patris Anchisae manes, hoc sentit Iulus.'
sic fatus galeam laeva tenet atque reflexa
cervice orantis capulo tenus adplicat ensem.
nec procul Haemonides, Phoebi Triviaeque sacerdos,
infula cui sacra redimibat tempora vitta,
totus collucens veste atque insignibus armis:
quem congressus agit campo lapsumque superstans
immolat ingentique umbra tegit; arma Serestus
lecta refert umeris, tibi rex Gradive tropaeum.
instaurant acies Volcani stirpe creatus
Caeculus et veniens Marsorum montibus Umbro:
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
et totum clipei ferro deiecerat orbem
— dixerat ille aliquid magnum vimque adfore verbo
crediderat caeloque animum fortasse ferebat
canitiemque sibi et longos promiserat annos —:
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
silvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat,
obvius ardenti sese obtulit. ille reducta
loricam clipeique ingens onus inpedit hasta,
tum caput orantis nequiquam et multa parantis
dicere deturbat terrae truncumque tepentem
provolvens super haec inimico pectore fatur:
'istic nunc metuende iace. non te optima mater
condet humi patrioque onerabit membra sepulcro:
alitibus linquere feris aut gurgite mersum
unda feret piscesque inpasti volnera lambent.'
protinus Antaeum et Lucam, prima agmina Turni,
persequitur fortemque Numam fulvomque Camertem,
magnanimo Volcente satum, ditissimus agri

533 ista PR *Don.* 539 a . . . s P[1] '*Probus* insignibus albis *dicit legendum*' *Serv.* 558 patriove PRr *Don.*

qui fuit Ausonidum et tacitis regnavit Amyclis.
Aegaeon qualis, centum cui bracchia dicunt
centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
pectoribusque arsisse, Iovis cum fulmina contra
tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses:
sic toto Aeneas desaevit in aequore victor,
ut semel intepuit mucro. quin ecce Niphaei
quadriiugis in equos adversaque pectora tendit.
atque illi longe gradientem et dira frementem
ut videre, metu versi retroque ruentes
effunduntque ducem rapiuntque ad litora currus.
interea biiugis infert se Lucagus albis
in medios fraterque Liger; sed frater habenis
flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
haud tulit Aeneas tanto fervore furentis:
inruit adversaque ingens apparuit hasta.
cui Liger:
'non Diomedis equos nec currum cernis Achillis
aut Phrygiae campos: nunc belli finis et aevi
his dabitur terris.' vesano talia late
dicta volant Ligeri. sed non et Troïus heros
dicta parat contra: iaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
admonuit biiugos, proiecto dum pede laevo
aptat se pugnae, subit oras hasta per imas
fulgentis clipei, tum laevom perforat inguen:
excussus curru moribundus volvitur arvis.
quem pius Aeneas dictis adfatur amaris:
'Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum
prodidit aut vanae vertere ex hostibus umbrae:
ipse rotis saliens iuga deseris.' haec ita fatus
arripuit biiugos; frater tendebat inertis
infelix palmas, curru delapsus eodem:
'per te, per qui te talem genuere parentes,
vir Troiane, sine hanc animam et miserere precantis.'

---

571 pectora] bracchia *Donati codd. RV* 572 et] ac M[1] *Probae cento 215* 587 traiecto M 595 inermis P[1]

pluribus oranti Aeneas 'haud talia dudum
dicta dabas. morere et fratrem ne desere frater.'
tum latebras animae pectus mucrone recludit.
talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquae vel turbinis atri
more furens. tandem erumpunt et castra relinquont
Ascanius puer et nequiquam obsessa iuventus.
Iunonem interea compellat Iuppiter ultro:
'o germana mihi atque eadem gratissima coniunx,
ut rebare, Venus, nec te sententia fallit,
Troianas sustentat opes, non vivida bello
dextra viris animusque ferox patiensque pericli.'
cui Iuno summissa 'quid o pulcherrime coniunx
sollicitas aegram et tua tristia iussa timentem?
si mihi, quae quondam fuerat quamque esse decebat,
vis in amore foret, non hoc mihi namque negares
omnipotens, quin et pugnae subducere Turnum
et Dauno possem incolumem servare parenti.
nunc pereat Teucrisque pio det sanguine poenas.
ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater, et tua larga
saepe manu multisque oneravit limina donis.'
cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi:
'si mora praesentis leti tempusque caduco
oratur iuveni meque hoc ita ponere sentis,
tolle fuga Turnum atque instantibus eripe fatis:
hactenus indulsisse vacat. sin altior istis
sub precibus venia ulla latet totumque moveri
mutarive putas bellum, spes pascis inanis.'
et Iuno adlacrimans 'quid si, quae voce gravaris,
mente dares atque haec Turno rata vita maneret?
nunc manet insontem gravis exitus, aut ego veri
vana feror. quod ut o potius formidine falsa
ludar et in melius tua qui potes orsa reflectas.'
haec ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
misit agens hiemem nimbo succincta per auras,

612 iussa] dicta PR *Don.* 618 deducet P

Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
in faciem Aeneae, visu mirabile monstrum,
Dardaniis ornat telis clipeumque iubasque
divini adsimulat capitis, dat inania verba,
dat sine mente sonum gressusque effingit euntis;
morte obita qualis fama est volitare figuras
aut quae sopitos deludunt somnia sensus.
at primas laeta ante acies exsultat imago
inritatque virum telis et voce lacessit.
instat cui Turnus stridentemque eminus hastam
conicit, illa dato vertit vestigia tergo.
tum vero Aenean aversum ut cedere Turnus
credidit atque animo spem turbidus hausit inanem:
'quo fugis Aenea? thalamos ne desere pactos;
hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.'
talia vociferans sequitur strictumque coruscat
mucronem nec ferre videt sua gaudia ventos.
forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
expositis stabat scalis et ponte parato,
qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
huc sese trepida Aeneae fugientis imago
conicit in latebras; nec Turnus segnior instat
exsuperatque moras et pontis transilit altos.
vix proram attigerat, rumpit Saturnia funem
avolsamque rapit revoluta per aequora navem.
illum autem Aeneas absentem in proelia poscit;
obvia multa virum demittit corpora morti:
tum levis haud ultra latebras iam quaerit imago,
sed sublime volans nubi se inmiscuit atrae,
cum Turnum medio interea fert aequore turbo.
respicit ignarus rerum ingratusque salutis
et duplicis cum voce manus ad sidera tendit:
'omnipotens genitor tanton me crimine dignum

---

640 gressumque M *Don.* 656 fugientis] venientis *Donati cod. V* 661 ille Aenean P^1R, *refutat Serv.* 667 tendit] tollit *Donati cod. V*

duxisti et talis voluisti expendere poenas?
quo feror, unde abii, quae me fuga quemve reducit?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti
quosque nefas omnis infanda in morte reliqui?
et nunc palantis video gemitumque cadentum
accipio. quid ago aut quae iam satis ima dehiscat
terra mihi? vos o potius miserescite venti:
in rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
ferte ratem saevisque vadis inmittite syrtis,
quo neque me Rutuli nec conscia fama sequatur.'
haec memorans animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
an sese mucrone ob tantum dedecus amens
induat et crudum per costas exigat ensem,
fluctibus an iaciat mediis et litora nando
curva petat Teucrumque iterum se reddat in arma.
ter conatus utramque viam, ter maxima Iuno
continuit iuvenemque animi miserata repressit.
labitur alta secans fluctuque aestuque secundo
et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.

At Iovis interea monitis Mezzentius ardens
succedit pugnae Teucrosque invadit ovantis.
concurrunt Tyrrhenae acies atque omnibus uni,
uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
ipsa inmota manens, prolem Dolichaonis Hebrum
sternit humi, cum quo Latagum Palmumque fugacem,
sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
occupat os faciemque adversam, poplite Palmum
succiso volvi segnem sinit, armaque Lauso
donat habere umeris et vertice figere cristas.

670 abeo P[1] quove, *in marg.* quemve M 673 quosve M[2]P *Serv. Don.* quos *Donati cod. V* in *om. Don.* 692 frequentibus] sequacibus *Donati cod. V in lemm.* 696 manent M[1] manet M[2]

nec non Euanthen Phrygium Paridisque Mimanta
aequalem comitemque, una quem nocte Theano
in lucem genitori Amyco dedit et face praegnans
Cisseis regina Parin creat; urbe paterna
occubat, ignarum Laurens habet ora Mimanta.
ac velut ille canum morsu de montibus altis
actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
defendit multosve palus Laurentia, silva
pastus harundinea, postquam inter retia ventum est,
substitit infremuitque ferox et inhorruit armos,
nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus,
sed iaculis tutisque procul clamoribus instant;
ille autem inpavidus partis cunctatur in omnis, 717
dentibus infrendens, et tergo decutit hastas: 718
haud aliter, iustae quibus est Mezzentius irae, 714
non ulli est animus stricto concurrere ferro; 715
missilibus longe et vasto clamore lacessunt. 716
venerat antiquis Corythi de finibus Acron, 719
Graius homo, infectos linquens profugus hymenaeos. 720
hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
purpureum pennis et pactae coniugis ostro:
inpastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
suadet enim vesana fames, si forte fugacem
conspexit capream aut surgentem in cornua cervom,
gaudet hians inmane, comasque arrexit et haeret
visceribus super incumbens, lavit inproba taeter
ora cruor:
sic ruit in densos alacer Mezzentius hostis.
sternitur infelix Acron et calcibus atram
tundit humum exspirans infractaque tela cruentat.
atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
sternere nec iacta caecum dare cuspide volnus:
obvius adversoque occurrit seque viro vir

---

705 crepat M[1] 706 occupat M[1]R 709 multoque M multosque R *Donati cod. V* 711 et horruit M 712 propiusve MRr *Don.* 727 accumbens PR *Macr. sat. 5, 10, 7* improbataether M[1] improbus ater M[2] 729 sic densos inruit P

contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
tum super abiectum posito pede nixus et hasta:
'pars belli haud temnenda viri iacet altus Orodes.'
conclamant socii laetum paeana secuti.
ille autem exspirans 'non me quicumque es inulto
victor nec longum laetabere: te quoque fata
prospectant paria atque eadem mox arva tenebis.'
ad quem subridens mixta Mezzentius ira:
'nunc morere. ast de me divom pater atque hominum rex
viderit.' hoc dicens eduxit corpore telum.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.

Caedicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen
Partheniumque Rapo et praedurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten,
illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
hunc peditem. pedes et Lycius processerat Agis,
quem tamen haud expers Valerus virtutis avitae
deicit; at Thronium Salius Saliumque Nealces
insidiis, iaculo et longe fallente sagitta.

Iam gravis aequabat luctus et mutua Mavors
funera: caedebant pariter pariterque ruebant
victores victique, neque his fuga nota neque illis.
di Iovis in tectis iram miserantur inanem
amborum et tantos mortalibus esse labores:
hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno,
pallida Tisiphone media inter milia saevit.
at vero ingentem quatiens Mezzentius hastam
turbidus ingreditur campo. quam magnus Orion,
cum pedes incedit medii per maxima Nerei
stagna viam scindens, umero supereminet undas
aut summis referens annosam montibus ornum

---

737 actus M 741 arma M 742 atq M[1] atquem M[2] atquaec P[1] atquae V 749 Cronium P Erychaeten PR 750 lapsum M[1]R *Donati cod. V* 751 *post* pedes *interpungunt* M *et Don.* Argis M Hargis R 753 anthronium P[2] 754 insignis M[1] 763 campum M

ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
talis se vastis infert Mezzentius armis.
huic contra Aeneas speculatus in agmine longo
obvius ire parat. manet inperterritus ille,
hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
atque oculis spatium emensus, quantum satis hastae:
'dextra mihi deus et telum, quod missile libro,
nunc adsint. voveo praedonis corpore raptis
indutum spoliis ipsum te Lause tropaeum
Aeneae.' dixit stridentemque eminus hastam
iecit; at illa volans clipeo est excussa proculque
egregium Antoren latus inter et ilia figit,
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
haeserat Euandro atque Itala consederat urbe.
sternitur infelix alieno volnere caelumque
adspicit et dulcis moriens reminiscitur Argos.
tum pius Aeneas hastam iacit: illa per orbem
aere cavom triplici, per linea terga tribusque
transit intextum tauris opus imaque sedit
inguine, sed viris haud pertulit. ocius ensem
Aeneas, viso Tyrrheni sanguine laetus,
eripit a femine et trepidanti fervidus instat.
ingemuit cari graviter genitoris amore
ut vidit Lausus, lacrimaeque per ora volutae.
hic mortis durae casum tuaque optime facta,
si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
non equidem nec te iuvenis memorande silebo.
ille pedem referens et inutilis inque ligatus
cedebat clipeoque inimicum hastile trahebat:
proripuit iuvenis seseque inmiscuit armis
iamque adsurgentis dextra plagamque ferentis
Aeneae subiit mucronem ipsumque morando
sustinuit. socii magno clamore secuntur,
dum genitor nati parma protectus abiret,

769 huic] hunc MP[2] cui *Donati cod. V* 791 optimae M[1] optima P *v. l. apud Serv.* 796 prorupit PR 797 dextrae P[2] *Don. Serv.*

telaque coniciunt perturbantque eminus hostem
missilibus. furit Aeneas tectusque tenet se.
ac velut effusa si quando grandine nimbi
praecipitant, omnis campis diffugit arator,
omnis et agricola et tuta latet arte viator,
aut amnis ripis aut alti fornice saxi,
dum pluit in terris, ut possint sole reducto
exercere diem: sic obrutus undique telis
Aeneas nubem belli, dum detonet omnis,
sustinet et Lausum increpitat Lausoque minatur:
'quo moriture ruis maioraque viribus audes?
fallit te incautum pietas tua.' nec minus ille
exsultat demens; saevae iamque altius irae
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcae fila legunt: validum namque exigit ensem
per medium Aeneas iuvenem totumque recondit.
transiit et parmam mucro, levia arma minacis
et tunicam, molli mater quam neverat auro,
inplevitque sinum sanguis; tum vita per auras
concessit maesta ad manis corpusque reliquit.
at vero ut voltum vidit morientis et ora,
ora modis Anchisiades pallentia miris,
ingemuit graviter miserans dextramque tetendit,
et mentem patriae strinxit pietatis imago.
'quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis,
quid pius Aeneas tanta dabit indole dignum?
arma quibus laetatus habe tua, teque parentum
manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
hoc tamen infelix miseram solabere mortem:
Aeneae magni dextra cadis.' increpat ultro
cunctantis socios et terra sublevat ipsum,
sanguine turpantem comptos de more capillos.
Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
volnera siccabat lymphis corpusque levabat

801 proturbant PR 807 *post* pluit *interpungunt* M *Don. Serv.* 809 detinet MP^2 813 exsultans M^2 819 sinus M^1 824 strinxit] subiit Pr subit R *Don.* 834 levabat *interpretatur Serv.* lavabat MPR *Donati cod. V in lemm.*

arboris adclinis trunco. procul aerea ramis
dependet galea et prato gravia arma quiescunt.
stant lecti circum iuvenes: ipse aeger anhelans
colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
multa super Lauso rogitat multumque remittit,
qui revocent maestique ferant mandata parentis.
at Lausum socii exanimem super arma ferebant
flentes, ingentem atque ingenti volnere victum.
adgnovit longe gemitum praesaga mali mens:
canitiem multo deformat pulvere et ambas
ad caelum tendit palmas et corpore inhaeret.
'tantane me tenuit vivendi nate voluptas,
ut pro me hostili paterer succedere dextrae
quem genui, tuane haec genitor per volnera servor,
morte tua vivens? heu, nunc misero mihi demum
exitium infelix, nunc alte volnus adactum.
idem ego nate tuum maculavi crimine nomen,
pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
debueram patriae poenas odiisque meorum:
omnis per mortis animam sontem ipse dedissem.
nunc vivo neque adhuc homines lucemque relinquo.
sed linquam.' simul hoc dicens attollit in aegrum
se femur et, quamquam vis alto volnere tardet,
haud deiectus equom duci iubet. hoc decus illi,
hoc solamen erat: bellis hoc victor abibat
omnibus. adloquitur maerentem et talibus infit:
'Rhaebe diu, res si qua diu mortalibus ulla est,
viximus aut hodie victor spolia illa cruenta
et caput Aeneae referes Lausique dolorum
ultor eris mecum aut, aperit si nulla viam vis,
occumbes pariter; neque enim fortissime credo
iussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.'
dixit et exceptus tergo consueta locavit
membra manusque ambas iaculis oneravit acutis,
aere caput fulgens cristaque hirsutus equina.

---

838 proplexam P[2] prospexam R corpore P 844 multo] inmundo M[2] *Don.* 857 tardat (M[1])P[1] 862 cruenti P[1] 863 dolorem P

sic cursum in medios rapidus dedit: aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu.
[et furiis agitatus amor et conscia virtus.]
atque hic Aenean magna ter voce vocavit.
Aeneas adgnovit enim laetusque precatur:
'sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo.
incipias conferre manum.'
tantum effatus et infesta subit obvius hasta.
ille autem: 'quid me erepto saevissime nato
terres? haec via sola fuit, qua perdere posses.
nec mortem horremus nec divom parcimus ulli.
desine, nam venio moriturus et haec tibi porto
dona prius.' dixit telumque intorsit in hostem;
inde aliud super atque aliud figitque volatque
ingenti gyro sed sustinet aureus umbo.
ter circum adstantem laevos equitavit in orbes
tela manu iaciens, ter secum Troïus heros
inmanem aerato circumfert tegmine silvam.
inde ubi tot traxisse moras, tot spicula taedet
vellere et urgetur pugna congressus iniqua,
multa movens animo iam tandem erumpit et inter
bellatoris equi cava tempora conicit hastam.
tollit se arrectum quadrupes et calcibus auras
verberat effusumque equitem super ipse secutus
implicat eiectoque incumbit cernuus armo.
clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
advolat Aeneas, vaginaque eripit ensem
et super haec: 'ubi nunc Mezzentius acer et illa
effera vis animi?' contra Tyrrhenus, ut auras
suspiciens hausit caelum mentemque recepit:
'hostis amare, quid increpitas mortemque minaris?
nullum in caede nefas, nec sic ad proelia veni,
nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.
unum hoc per si qua est victis venia hostibus oro:
corpus humo patiare tegi. scio acerba meorum

---

872 *om.* **MPR,** *interpretantur nec Don. nec Serv.* **883 fugit M[1]P[1] 884 aereus MP**

circumstare odia: hunc oro defende furorem
et me consortem nati concede sepulcro.'
haec loquitur iuguloque haud inscius accipit ensem
undantique animam diffundit in arma cruore.

MPR] LIBER VNDECIMVS

Oceanum interea surgens Aurora reliquit:
Aeneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
praecipitant curae turbataque funere mens est,
vota deum primo victor solvebat Eoo.
ingentem quercum decisis undique ramis
constituit tumulo fulgentiaque induit arma,
Mezzenti ducis exuvias, tibi magne tropaeum
bellipotens: aptat rorantis sanguine cristas
telaque trunca viri et bis sex thoraca petitum
perfossumque locis clipeumque ex aere sinistrae
subligat atque ensem collo suspendit eburnum.
tum socios — namque omnis eum stipata tegebat
turba ducum — sic incipiens hortatur ovantis:
'maxima res effecta viri; timor omnis abesto,
quod superest: haec sunt spolia et de rege superbo
primitiae, manibusque meis Mezzentius hic est.
nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
arma parate animis, et spe praesumite bellum,
ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa
adnuerint superi pubemque educere castris,
inpediat segnisve metu sententia tardet.
interea socios inhumataque corpora terrae
mandemus, qui solus honos Acheronte sub imo est.
ite' ait 'egregias animas, quae sanguine nobis
hanc patriam peperere suo, decorate supremis
muneribus, maestamque Euandri primus ad urbem

---

908 undantemque r anima P^1 *Donati cod. V* cruorem MP^{1}r *Donati cod. V* cruore *interpretatur Serv.*

Liber XI. 11 eburno M^1 21 segnisque M^2 *Don.* signisque P 24 qui *Macr. sat. 4, 4, 9 Schol. Hor. c. 3, 2, 13*

mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.'
Sic ait inlacrimans recipitque ad limina gressum,
corpus ubi exanimi positum Pallantis Acoetes
servabat senior, qui Parrhasio Euandro
armiger ante fuit, sed non felicibus aeque
tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
circum omnis famulumque manus Troianaque turba
et maestum Iliades crinem de more solutae.
ut vero Aeneas foribus sese intulit altis,
ingentem gemitum tusis ad sidera tollunt
pectoribus, maestoque inmugit regia luctu.
ipse caput nivei fultum Pallantis et ora
ut vidit levique patens in pectore volnus
cuspidis Ausoniae, lacrimis ita fatur obortis:
'tene' inquit 'miserande puer, cum laeta veniret,
invidit Fortuna mihi, ne regna videres
nostra neque ad sedes victor veherere paternas?
non haec Euandro de te promissa parenti
discedens dederam, cum me complexus euntem
mitteret in magnum imperium metuensque moneret
acris esse viros, cum dura proelia gente.
et nunc ille quidem spe multum captus inani
fors et vota facit cumulatque altaria donis:
nos iuvenem exanimum et nil iam caelestibus ullis
debentem vano maesti comitamur honore,
infelix nati funus crudele videbis.
hi nostri reditus exspectatique triumphi,
haec mea magna fides. at non Euandre pudendis
volneribus pulsum aspicies nec sospite dirum
optabis nato funus pater. ei mihi, quantum
praesidium Ausonia et quantum tu perdis Iule.'
Haec ubi deflevit, tolli miserabile corpus
imperat et toto lectos ex agmine mittit

30 exanime M *Probae cento 652* exanimis R *cod. P Probae centonis ex corr.* exanimum *Don. Ter. Andr. 234* 48 in proelia M[2] 57 obstabis PR 60 agmine] ordine PR

mille viros, qui supremum comitentur honorem
intersintque patris lacrimis, solacia luctus
exigua ingentis, misero sed debita patri.
haud segnes alii crates et molle feretrum
arbuteis texunt virgis et vimine querno
exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
hic iuvenem agresti sublimem stramine ponunt,
qualem virgineo demessum pollice florem
seu mollis violae seu languentis hyacinthi,
cui neque fulgor adhuc nec dum sua forma recessit,
non iam mater alit tellus virisque ministrat.
tum geminas vestes auroque ostroque rigentis
extulit Aeneas, quas illi laeta laborum
ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
fecerat et tenui telas discreverat auro.
harum unam iuveni supremum maestus honorem
induit arsurasque comas obnubit amictu,
multaque praeterea Laurentis praemia pugnae
aggerat et longo praedam iubet ordine duci.
addit equos et tela, quibus spoliaverat hostem.
vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
inferias, caeso sparsurus sanguine flammas,
indutosque iubet truncos hostilibus armis
ipsos ferre duces inimicaque nomina figi.
ducitur infelix aevo confectus Acoetes,
pectora nunc foedans pugnis, nunc unguibus ora,
sternitur et toto proiectus corpore terrae.
ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
post bellator equos positis insignibus Aethon
it lacrimans guttisque umectat grandibus ora.
hastam alii galeamque ferunt, nam cetera Turnus
victor habet. tum maesta phalanx Teucrique secuntur
Tyrrhenique omnes, et versis Arcades armis.
postquam omnis longe comitum praecesserat ordo,
substitit Aeneas gemituque haec addidit alto:
'nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli

68 demissum Pr 95 edidit M²R

fata vocant — salve aeternum mihi maxime Palla
aeternumque vale.' nec plura effatus ad altos
tendebat muros gressumque in castra ferebat.
Iamque oratores aderant ex urbe Latina,
velati ramis oleae veniamque rogantes:
corpora, per campos ferro quae fusa iacebant,
redderet ac tumulo sineret succedere terrae;
nullum cum victis certamen et aethere cassis;
parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
quos bonus Aeneas haud aspernanda precantis
prosequitur venia et verbis haec insuper addit:
'quaenam vos tanto fortuna indigna Latini
inplicuit bello, qui nos fugiatis amicos?
pacem me exanimis et Martis sorte peremptis
oratis? equidem et vivis concedere vellem.
nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent,
nec bellum cum gente gero: rex nostra reliquit
hospitia et Turni potius se credidit armis.
aequius huic Turnum fuerat se opponere morti.
si bellum finire manu, si pellere Teucros
apparat, his mecum decuit concurrere telis:
vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
nunc ite et miseris subponite civibus ignem.'
dixerat Aeneas. illi obstipuere silentes
conversique oculos inter se atque ora tenebant.
tunc senior semperque odiis et crimine Drances
infensus iuveni Turno sic ore vicissim
orsa refert: 'o fama ingens, ingentior armis
vir Troiane, quibus caelo te laudibus aequem,
iustitiane prius mirer belline laborum?
nos vero haec patriam grati referemus ad urbem
et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
iungemus regi: quaerat sibi foedera Turnus.
quin et fatalis murorum attollere moles

---

125 caelo] ego R (*cf. Unterharnscheidt l. l. p. 56*) 126 iustitiae P *Serv. v. l. apud Prisc. gramm. III 101. 163. 316. 319. 320 Serv. auct.* laborem R

saxaque subvectare umeris Troiana iuvabit.'
dixerat haec, unoque omnes eadem ore fremebant.
bis senos pepigere dies et pace sequestra
per silvam Teucri mixtique inpune Latini
erravere iugis. ferro sonat alta bipenni
fraxinus, evertunt actas ad sidera pinos,
robora nec cuneis et olentem scindere cedrum
nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.

Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus,
Euandrum Euandrique domos et moenia replet,
quae modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
funereas rapuere faces; lucet via longo
ordine flammarum et late discriminat agros.
contra turba Phrygum veniens plangentia iungunt
agmina. quae postquam matres succedere tectis
viderunt, maestam incendunt clamoribus urbem.
at non Euandrum potis est vis ulla tenere,
sed venit in medios. feretro Pallanta reposto
procubuit super atque haeret lacrimansque gemensque,
et via vix tandem voci laxata dolore est:
'non haec o Palla dederas promissa parenti,
cautius ut saevo velles te credere Marti.
haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis
et praedulce decus primo certamine posset.
primitiae iuvenis miserae bellique propinqui
dura rudimenta et nulli exaudita deorum
vota precesque meae. tuque o sanctissima coniunx
felix morte tua neque in hunc servata dolorem.
contra ego vivendo vici mea fata, superstes
restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
obruerent Rutuli telis. animam ipse dedissem

---

134 silvas PRr *Don.* 136 altas *codd. det. Prisc. gramm. III 267* pinus PRr *Prisc. ibid., Don.* 140 conplet M^2 145 iungit PR 149 Pallante PRr *Don. Serv.* 150 haerens P 151 vocis P 152 Pallas P dederat P^1 parenti] petenti *v. l. apud Serv. auct.*

atque haec pompa domum me, non Pallanta, referret.
nec vos arguerim Teucri nec foedera nec quas
iunximus hospitio dextras: sors ista senectae
debita erat nostrae. quod si inmatura manebat
mors gnatum, caesis Volscorum milibus ante
ducentem in Latium Teucros cecidisse iuvabit.
quin ego non alio digner te funere Palla
quam pius Aeneas et quam magni Phryges et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
magna tropaea ferunt quos dat tua dextera leto:
tu quoque nunc stares inmanis truncus in armis,
esset par aetas et idem si robur ab annis
Turne. sed infelix Teucros quid demoror armis?
vadite et haec memores regi mandata referte:
quod vitam moror invisam Pallante perempto,
dextera causa tua est, Turnum gnatoque patrique
quam debere vides. meritis vacat hic tibi solus
fortunaeque locus. non vitae gaudia quaero
nec fas, sed gnato manis perferre sub imos.'

Aurora interea miseris mortalibus almam
extulerat lucem, referens opera atque labores:
iam pater Aeneas, iam curvo in litore Tarchon
constituere pyras. huc corpora quisque suorum
more tulere patrum, subiectisque ignibus atris
conditur in tenebras altum caligine caelum.
ter circum accensos cincti fulgentibus armis
decurrere rogos, ter maestum funeris ignem
lustravere in equis ululatusque ore dedere;
spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma:
it caelo clamorque virum clangorque tubarum.
hic alii spolia occisis derepta Latinis
coniciunt igni, galeas ensesque decoros
frenaque ferventisque rotas; pars munera nota,
ipsorum clipeos et non felicia tela.

166 si iam matura P 168 iuvaret M *Don.* iuvare R 169 dignem *v. l. apud Serv. auct.* 171 *sq.* T. exerc. omnis magna tr. f. *continuat Don.* 179 quem P

multa boum circa mactantur corpora Morti,
saetigerosque sues raptasque ex omnibus agris
in flammam iugulant pecudes. tum litore toto
ardentis spectant socios semustaque servant
busta neque avelli possunt, nox umida donec
invertit caelum stellis ardentibus aptum.
Nec minus et miseri diversa in parte Latini
innumeras struxere pyras, et corpora partim
multa virum terrae infodiunt avectaque partim
finitimos tollunt in agros urbique remittunt,
cetera confusaeque ingentem caedis acervom
nec numero nec honore cremant: tunc undique vasti
certatim crebris conlucent ignibus agri.
tertia lux gelidam caelo dimoverat umbram:
maerentes altum cinerem et confusa ruebant
ossa focis tepidoque onerabant aggere terrae.
iam vero in tectis, praedivitis urbe Latini,
praecipuus fragor et longi pars maxima luctus.
hic matres miseraeque nurus, hic cara sororum
pectora maerentum puerique parentibus orbi
dirum exsecrantur bellum Turnique hymenaeos:
ipsum armis ipsumque iubent decernere ferro,
qui regnum Italiae et primos sibi poscat honores.
ingravat haec saevos Drances solumque vocari
testatur, solum posci in certamina Turnum.
multa simul contra variis sententia dictis
pro Turno, et magnum reginae nomen obumbrat,
multa virum meritis sustentat fama tropaeis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
ecce super maesti magna Diomedis ab urbe
legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
tantorum inpensis operum, nil dona nec aurum
nec magnas valuisse preces, alia arma Latinis
quaerenda aut pacem Troiano ab rege petendum.

214 longe b c r[1] *Don. commendat Serv.* 222—223 *om., ima pag. add., litt. B et C adpos.,* M 224 virum] simul M[1] 230 petendum M[2] *codd. det. testantur Serv. Aen. 10,628 De schem. lex. p. 57 H. Exc. Bob. gramm. V 649 Eugraph. Ter. Eun. 1060* petendam M[1]PR *Don.*

deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
fatalem Aenean manifesto numine ferri
admonet ira deum tumulique ante ora recentes.
ergo concilium magnum primosque suorum
imperio accitos alta intra limina cogit.
olli convenere ruuntque ad regia plenis
tecta viis. sedet in mediis et maximus aevo
et primus sceptris haud laeta fronte Latinus.
atque hic legatos Aetola ex urbe remissos,
quae referant, fari iubet et responsa reposcit
ordine cuncta suo. tum facta silentia linguis,
et Venulus dicto parens ita farier infit:
'Vidimus o cives Diomedem Argivaque castra
atque iter emensi casus superavimus omnis
contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
ille urbem Argyripam patriae cognomine gentis
victor Gargani condebat Iapygis agris.
postquam introgressi et coram data copia fandi,
munera praeferimus, nomen patriamque docemus,
qui bellum intulerint, quae causa attraxerit Arpos.
auditis ille haec placido sic reddidit ore:
"o fortunatae gentes, Saturnia regna,
antiqui Ausonii, quae vos fortuna quietos
sollicitat suadetque ignota lacessere bella?
quicumque Iliacos ferro violavimus agros —
mitto ea, quae muris bellando exhausta sub altis,
quos Simois premat ille viros — infanda per orbem
supplicia et scelerum poenas expendimus omnes,
vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervae
sidus et Euboicae cautes ultorque Caphereus.
militia ex illa diversum ad litus abacti
Atrides Protei Menelaus ad usque columnas

235 infra M^2 236 fluunt RP (*in ras.*), r *Don. Serv.* 243 Diomedem r *Serv.* Diomeden MPR *Donati cod. V* Diomede *Macr. sat. 5, 17, 19 v. l. apud Serv.* 246 Argiripam P Argyrippam M *Donati cod. V* 251 edidit M^2 255 violavimus] populavimus R 256 ex hausi · · usaltis P 259 manus] damus P *Don. legisse videtur* 261 adacti M^2 *Don.*

exsulat, Aetnaeos vidit Cyclopas Ulixes.
regna Neoptolemi referam versosque penates
Idomenei, Libycone habitantis litore Locros?
ipse Mycenaeus magnorum ductor Achivom
coniugis infandae prima intra limina dextra
oppetiit, devictam Asiam subsedit adulter.
invidisse deos, patriis ut redditus aris
coniugium optatum et pulchram Calydona viderem?
nunc etiam horribili visu portenta secuntur,
et socii amissi petierunt aethera pennis
fluminibusque vagantur aves — heu dira meorum
supplicia — et scopulos lacrimosis vocibus inplent.
haec adeo ex illo mihi iam speranda fuerunt
tempore, cum ferro caelestia corpora demens
adpetii et Veneris violavi volnere dextram.
ne vero, ne me ad talis inpellite pugnas:
nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama, nec veterum memini laetorve malorum.
munera, quae patriis ad me portatis ab oris,
vertite ad Aenean. stetimus tela aspera contra
contulimusque manus: experto credite, quantus
in clipeum adsurgat, quo turbine torqueat hastam.
si duo praeterea talis Idaea tulisset
terra viros, ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Graecia fatis.
quidquid apud durae cessatum est moenia Troiae,
Hectoris Aeneaeque manu victoria Graium
haesit et in decimum vestigia rettulit annum.
ambo animis, ambo insignes praestantibus armis;
hic pietate prior. coeant in foedera dextrae
qua datur; ast armis concurrant arma cavete."
et responsa simul quae sint rex optime regis
audisti et quae sit magno sententia bello.'
  Vix ea legati, variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu saxa morantur

267 inter P *Don. cod. V* 268 devicta Asia c r, *commendat Serv.* possedit M^2 R *Don.* 275 adeo] eadem P superanda R 288 certatum M^2

cum rapidos amnis, fit clauso gurgite murmur
vicinaeque fremunt ripae crepitantibus undis.
ut primum placati animi et trepida ora quierunt,
praefatus divos solio rex infit ab alto:
'ante equidem summa de re statuisse Latini
et vellem et fuerat melius, non tempore tali
cogere concilium, cum muros adsidet hostis.
bellum inportunum cives cum gente deorum
invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
proelia, nec victi possunt absistere ferro.
spem si quam adscitis Aetolum habuistis in armis
ponite, spes sibi quisque. sed haec quam angusta videtis;
cetera qua rerum iaceant perculsa ruina,
ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
nec quemquam incuso: potuit quae plurima virtus
esse, fuit; toto certatum est corpore regni.
nunc adeo quae sit dubiae sententia menti
expediam et paucis, animos adhibete, docebo.
est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
longus in occasum, finis super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt et vomere duros
exercent collis atque horum asperrima pascunt.
haec omnis regio et celsi plaga pinea montis
cedat amicitiae Teucrorum, et foederis aequas
dicamus leges sociosque in regna vocemus.
considant, si tantus amor, et moenia condant.
sin alios finis aliamque capessere gentem
est animus possuntque solo decedere nostro,
bis denas Italo texamus robore navis
seu pluris complere valent, iacet omnis ad undam
materies; ipsi numerumque modumque carinis
praecipiant, nos aera manus navalia demus.
praeterea qui dicta ferant et foedera firment
centum oratores prima de gente Latinos

---

304 obsidet M 309 ponite spes s. q. *continuant Don. Ter. Eun. 240 et Schol. Hor. sat. 2, 3, 42*

ire placet pacisque manu praetendere ramos,
munera portantis aurique eborisque talenta
et sellam regni trabeamque insignia nostri.
consulite in medium et rebus succurrite fessis.'

Tum Drances idem infensus, quem gloria Turni
obliqua invidia stimulisque agitabat amaris —
largus opum et linguae melior, sed frigida bello
dextera, consiliis habitus non futtilis auctor,
seditione potens; genus huic materna superbum
nobilitas dabat, incertum de patre ferebat —
surgit et his onerat dictis atque aggerat iras:
'rem nulli obscuram nostrae nec vocis egentem
consulis o bone rex: cuncti se scire fatentur,
quid fortuna ferat populi, sed dicere mussant.
det libertatem fandi flatusque remittat,
cuius ob auspicium infaustum moresque sinistros —
dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur —
lumina tot cecidisse ducum totamque videmus
consedisse urbem luctu, dum Troïa temptat
castra fugae fidens et caelum territat armis.
unum etiam donis istis, quae plurima mitti
Dardanidis dicique iubes, unum optime regum
adicias, nec te ullius violentia vincat,
quin natam egregio genero dignisque hymenaeis
des pater et pacem hanc aeterno foedere firmes.
quod si tantus habet mentes et pectora terror,
ipsum obtestemur veniamque oremus ab ipso:
cedat, ius proprium regi patriaeque remittat.
quid miseros totiens in aperta pericula cives
proicis o Latio caput horum et causa malorum?
nulla salus bello, pacem te poscimus omnes
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
primus ego, invisum quem tu tibi fingis et esse
nil moror, en supplex venio. miserere tuorum,

335 fessis] vestris P 338 linguae P[1] *Serv. auct.* (*except cod. F*) lingua MP[2]R *Don.* (*cf. Unterharnscheidt l. l. p. 47*) 355 gnatam PR *Don.* 356 firmes] iungas M[1]Pr *Don.*

pone animos et pulsus abi. sat funera fusi
vidimus ingentis et desolavimus agros.
aut si fama movet, si tantum pectore robur
concipis et si adeo dotalis regia cordi est,
aude atque adversum fidens fer pectus in hostem.
scilicet ut Turno contingat regia coniunx,
nos animae viles, inhumata infletaque turba,
sternamur campis. etiam tu, si qua tibi vis,
si patrii quid Martis habes, illum adspice contra,
qui vocat.'
  Talibus exarsit dictis violentia Turni.
dat gemitum rumpitque has imo pectore voces:
'larga quidem Drance semper tibi copia fandi
tum cum bella manus poscunt, patribusque vocatis
primus ades. sed non replenda est curia verbis,
quae tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
agger moerorum nec inundant sanguine fossae.
proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris
argue tu Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit passimque tropaeis
insignis agros. possit quid vivida virtus,
experiare licet; nec longe scilicet hostes
quaerendi nobis, circumstant undique muros.
imus in adversos: quid cessas, an tibi Mavors
ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
semper erit?
pulsus ego aut quisquam merito foedissime pulsum
arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
sanguine et Euandri totam cum stirpe videbit
procubuisse domum atque exutos Arcadas armis?
haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens
et quos mille die victor sub Tartara misi,
inclusus muris hostilique aggere saeptus.
"nulla salus bello." capiti cane talia demens

366 funere P^2 fuso P 367 designavimus P 369 aut M 373 tum P 381 detinet M r 382 agger *codd. det.* aggere MPR 391 semper erit · nequiquam armis terrebimus hostem M^1 396 urguens M^1

Dardanio rebusque tuis. proinde omnia magno
ne cessa turbare metu atque extollere viris
gentis bis victae, contra premere arma Latini.
nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremescunt,
nunc et Tydides et Larissaeus Achilles,
amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
vel cum se pavidum contra mea iurgia fingit,
artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
numquam animam talem dextra hac, absiste moveri,
amittes: habitet tecum et sit pectore in isto.
nunc ad te et tua magna pater consulta revertor.
si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
si tam deserti sumus et semel agmine verso
funditus occidimus neque habet Fortuna regressum,
oremus pacem et dextras tendamus inertis.
quamquam o si solitae quicquam virtutis adesset.
ille mihi ante alios fortunatusque laborum
egregiusque animi, qui nequid tale videret
procubuit moriens et humum semel ore momordit.
sin et opes nobis et adhuc intacta iuventus
auxilioque urbes Italae populique supersunt,
sin et Troianis cum multo gloria venit
sanguine, sunt illis sua funera parque per omnis
tempestas: cur indecores in limine primo
deficimus, cur ante tubam tremor occupat artus?
multa dies variique labor mutabilis aevi
rettulit in melius, multos alterna revisens
lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
non erit auxilio nobis Aetolus et Arpi:
at Messapus erit felixque Tolumnius et quos
tot populi misere duces, nec parva sequetur
gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
est et Volscorum egregia de gente Camilla,
agmen agens equitum et florentis aere catervas.

---

401 cessent P 410 magne M *Don.* 411 sic P 425 varius M^2P^2 *Don.* 426 multósq. M

quod si me solum Teucri in certamina poscunt
idque placet tantumque bonis communibus obsto,
non adeo has exosa manus Victoria fugit,
ut tanta quicquam pro spe temptare recusem.
ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem
factaque Volcani manibus paria induat arma
ille licet. vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
devovi. "solum Aeneas vocat": et vocet oro,
nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.'

Illi haec inter se dubiis de rebus agebant
certantes; castra Aeneas aciemque movebat:
nuntius ingenti per regia tecta tumultu
ecce ruit magnisque urbem terroribus inplet,
instructos acie Tiberino a flumine Teucros
Tyrrhenamque manum totis descendere campis.
extemplo turbati animi concussaque volgi
pectora et arrectae stimulis haud mollibus irae.
arma manu trepidi poscunt, fremit arma iuventus,
flent maesti mussantque patres. hic undique clamor
dissensu vario magnus se tollit ad auras:
haud secus atque alto in luco cum forte catervae
consedere avium piscosove amne Padusae
dant sonitum rauci per stagna loquacia cygni.
'immo' ait 'o cives' arrepto tempore Turnus,
'cogite concilium et pacem laudate sedentes:
illi armis in regna ruunt.' nec plura locutus
corripuit sese et tectis citus extulit altis.
'tu Voluse armari Volscorum edice maniplis,
duc' ait 'et Rutulos. equitem Messapus in armis
et cum fratre Coras latis diffundite campis.
pars aditus urbis firment turrisque capessant,
cetera, qua iusso, mecum manus inferat arma.'

---

439 induit P 455 in auras PRr *Don.* 463 maniplos P 464 equites P²Rr 466 firmet M² capessat M (*cf. Unterharnscheidt l. l. p. 41*)

ilicet in muros tota discurritur urbe.
concilium ipse pater et magna incepta Latinus
deserit ac tristi turbatus tempore differt
multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Aenean generumque adsciverit urbi.
praefodiunt alii portas aut saxa sudesque
subvectant. bello dat signum rauca cruentum
bucina. tum muros varia cinxere corona
matronae puerique: vocat labor ultimus omnis.
nec non ad templum summasque ad Palladis arces
subvehitur magna matrum regina caterva
dona ferens, iuxtaque comes Lavinia virgo,
causa mali tanti, oculos deiecta decoros.
succedunt matres et templum ture vaporant
et maestas alto fundunt de limine voces:
'armipotens praeses belli Tritonia virgo
frange manu telum Phrygii praedonis et ipsum
pronum sterne solo portisque effunde sub altis.'
cingitur ipse furens certatim in proelia Turnus.
iamque adeo rutilum thoraca indutus ahenis
horrebat squamis surasque incluserat auro,
tempora nudus adhuc, laterique accinxerat ensem
fulgebatque alta decurrens aureus arce,
exsultatque animis et spe iam praecipit hostem:
qualis ubi abruptis fugit praesepia vinclis
tandem liber equos campoque potitus aperto
aut ille in pastus armentaque tendit equarum
aut adsuetus aquae perfundi flumine noto,
emicat arrectisque fremit cervicibus alte
luxurians, luduntque iubae per colla, per armos.
obvia cui Volscorum acie comitante Camilla
occurrit portisque ab equo regina sub ipsis
desiluit, quam tota cohors imitata relictis
ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
'Turne, sui merito si qua est fiducia forti,

469 consilium M[1] 480 tantis M[1] malis tantis R 501 fluxit R desiluit P

audeo et Aeneadum promitto occurrere turmae
solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
me sine prima manu temptare pericula belli.
tu pedes ad muros subsiste et moenia serva.'
Turnus ad haec, oculos horrenda in virgine fixus:
'o decus Italiae virgo, quas dicere grates
quasve referre parem? sed nunc est omnia quando
iste animus supra, mecum partire laborem.
Aeneas, ut fama fidem missique reportant
exploratores, equitum levia inprobus arma
praemisit, quaterent campos; ipse ardua montis
per deserta iugo superans adventat ad urbem.
furta paro belli convexo in tramite silvae,
ut bivias armato obsidam milite fauces.
tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
tecum acer Messapus erit turmaeque Latinae
Tiburtique manus, ducis et tu concipe curam.'
sic ait, et paribus Messapum in proelia dictis
hortatur sociosque duces et pergit in hostem.
est curvo anfractu valles, adcommoda fraudi
armorumque dolis, quam densis frondibus atrum
urget utrimque latus, tenuis quo semita ducit
angustaeque ferunt fauces aditusque maligni.
hanc super in speculis summoque in vertice montis
planities ignota iacet tutique receptus,
seu dextra laevaque velis occurrere pugnae,
sive instare iugis et grandia volvere saxa.
huc iuvenis nota fertur regione viarum
arripuitque locum et silvis insedit iniquis.
Velocem interea superis in sedibus Opim,
unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
compellabat et has tristis Latonia voces
ore dabat: 'graditur bellum ad crudele Camilla
o virgo et nostris nequiquam cingitur armis,
cara mihi ante alias.' neque enim novos iste Dianae

---

510 superat M^1 *v. l. apud. Prisc. gramm. III 143* 519 Tiburni M^1P^1 *Donati cod. V* 527 recessus M^2R, *refutat Serv.*

venit amor subitaque animum dulcedine movit.
pulsus ob invidiam regno virisque superbas
Priverno antiqua Metabus cum excederet urbe,
infantem fugiens media inter proelia belli
sustulit exsilio comitem matrisque vocavit
nomine Casmillae mutata parte Camillam.
ipse sinu prae se portans iuga longa petebat
solorum nemorum: tela undique saeva premebant
et circumfuso volitabant milite Volsci.
ecce fugae medio, summis Amasenus abundans
spumabat ripis: tantus se nubibus imber
ruperat. ille, innare parans, infantis amore
tardatur caroque oneri timet. omnia secum
versanti, subito vix haec sententia sedit.
telum inmane manu valida quod forte ferebat
bellator, solidum nodis et robore cocto,
huic natam, libro et silvestri subere clausam,
inplicat atque habilem mediae circumligat hastae;
quam dextra ingenti librans ita ad aethera fatur:
'alma tibi hanc nemorum cultrix Latonia virgo
ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
tela tenens supplex hostem fugit. accipe testor
diva tuam, quae nunc dubiis committitur auris.'
dixit et adducto contortum hastile lacerto
inplicat atque habilem mediae circumligat hastae;
infelix fugit in iaculo stridente Camilla.
at Metabus, magna propius iam urgente caterva,
dat sese fluvio atque hastam cum virgine victor
gramineo donum Triviae de caespite vellit.
non illum tectis ullae, non moenibus urbes
accepere neque ipse manus feritate dedisset:
pastorum et solis exegit montibus aevom.
hic natam in dumis interque horrentia lustra
armentalis equae mammis et lacte ferino

542 locavit P 551 versanti, subito] '*vera distinctio est o. s. versanti subito*' *Serv.* 552 gerebat M^1PRr *Don.* 566 vellit] tollit P

nutribat, teneris inmulgens ubera labris.
utque pedum primis infans vestigia plantis
institerat, iaculo palmas armavit acuto
spiculaque ex umero parvae suspendit et arcum.
pro crinali auro, pro longae tegmine pallae
tigridis exuviae per dorsum a vertice pendent.
tela manu iam tum tenera puerilia torsit
et fundam tereti circum caput egit habena
Strymoniamque gruem aut album deiecit olorem.
multae illam frustra Tyrrhena per oppida matres
optavere nurum: sola contenta Diana
aeternum telorum et virginitatis amorem
intemerata colit. vellem haud correpta fuisset
militia tali, conata lacessere Teucros:
cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
labere nympha polo finisque invise Latinos,
tristis ubi infausto committitur omine pugna.
haec cape et ultricem pharetra deprome sagittam:
hac quicumque sacrum violarit volnere corpus,
Tros Italusque mihi pariter det sanguine poenas.
post ego nube cava miserandae corpus et arma
inspoliata feram tumulo patriaeque reponam.'
dixit, at illa levis caeli delapsa per auras
insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Troiana propinquat
Etruscique duces equitumque exercitus omnis,
compositi numero in turmas. fremit aequore toto
insultans sonipes et pressis pugnat habenis
huc conversus et huc, tum late ferreus hastis
horret ager campique armis sublimibus ardent.
nec non Messapus contra celeresque Latini
et cum fratre Coras et virginis ala Camillae
adversi campo adparent hastasque reductis
protendunt longe dextris et spicula vibrant

---

595 demissa PR *Don.* 598 Etrurique *Donati cod. V in lemm., v. l. apud Serv.* 602 armis] hastis P

adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
iamque intra iactum teli progressus uterque
substiterat: subito erumpunt clamore furentisque
exhortantur equos; fundunt simul undique tela
crebra nivis ritu, caelumque obtexitur umbra.
continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
conixi incurrunt hastis primique ruinam
dant sonitu ingenti perfractaque quadrupedantum
pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus
fulminis in morem aut tormento ponderis acti
praecipitat longe et vitam dispergit in auras.
extemplo turbatae acies, versique Latini
reiciunt parmas et equos ad moenia vertunt.
Troes agunt, princeps turmas inducit Asilas.
iamque propinquabant portis, rursusque Latini
clamorem tollunt et mollia colla reflectunt:
hi fugiunt penitusque datis referuntur habenis.
qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
nunc ruit ad terras scopulosque superiacit unda
spumeus extremamque sinu perfundit harenam,
nunc rapidus retro atque aestu revoluta resorbens
saxa fugit litusque vado labente relinquit:
bis Tusci Rutulos egere ad moenia versos,
bis reiecti armis respectant terga tegentes.
tertia sed postquam congressi in proelia totas
inplicuere inter se acies legitque virum vir,
tum vero et gemitus morientum et sanguine in alto
armaque corporaque et permixti caede virorum
semianimes volvontur equi, pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
hastam intorsit equo ferrumque sub aure reliquit.
quo sonipes ictu furit arduos altaque iactat
volneris inpatiens arrecto pectore crura.

---

609 constiterant M[1] substituerant R 612 adversi MP[2]Rr 613 ruina P[2] 614 sonitum MP ingentem P 616 actus *(?)* P 625 terram PR *Don.* undam b[2] γ c m r *Serv.* 627 resoluta P[2]

volvitur ille excussus humi. Catillus Iollan
ingentemque animis, ingentem corpore et armis
deicit Herminium, nudo cui vertice fulva
caesaries nudique umeri, nec volnera terrent:
tantus in arma patet. latos huic hasta per armos
acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.
funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
certantes pulchramque petunt per volnera mortem.
At medias inter caedes exsultat Amazon,
unum exserta latus pugnae pharetrata Camilla,
et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
nunc validam dextra rapit indefessa bipennem;
aureus ex umero sonat arcus et arma Dianae.
illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
spicula converso fugientia derigit arcu.
at circum lectae comites, Larinaque virgo
Tullaque et aeratam quatiens Tarpeia securim,
Italides, quas ipsa decus sibi dia Camilla
delegit pacisque bonas bellique ministras:
quales Threiciae cum flumina Thermodontis
pulsant et pictis bellantur Amazones armis
seu circum Hippolyten, seu cum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu
feminea exsultant lunatis agmina peltis.
quem telo primum, quem postremum aspera virgo
deicis aut quot humi morientia corpora fundis?
Euneum Clytio primum patre, cuius apertum
adversi longa transverberat abiete pectus:
sanguinis ille vomens rivos cadit atque cruentam
mandit humum moriensque suo se in volnere versat.
tum Lirim Pagasumque super, quorum alter habenas
suffuso revolutus equo dum colligit, alter
dum subit ac dextram labenti tendit inermem,

---

640 Iollam M[2] *Don.* 642 Hermionum P 650 lenta] laeta *Donati cod. V* densat M[1]R *Don.* 652 sonat] erat *Donati cod. V* 654 fulgentia Rr 657 dia] diva M[1] dura R 658 bonae R *Serv.* 659 Thermodoontis Rr *Don.* 671 suffosso M[1] *v. l. apud Serv.*

praecipites pariterque ruunt. his addit Amastrum
Hippotaden, sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque Harpalycumque et Demophoonta Chromimque,
quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
tot Phrygii cecidere viri. procul Ornytus armis
ignotis et equo venator Iapyge fertur,
cui pellis latos umeros erepta iuvenco
pugnatori operit, caput ingens oris hiatus
et malae texere lupi cum dentibus albis,
agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
vertitur in mediis et toto vertice supra est.
hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
traicit et super haec inimico pectore fatur:
'silvis te Tyrrhene feras agitare putasti?
advenit qui vestra dies muliebribus armis
verba redarguerit. nomen tamen haud leve patrum
manibus hoc referes, telo cecidisse Camillae.'
protinus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
corpora, sed Buten aversum cuspide fixit
loricam galeamque inter, qua colla sedentis
lucent et laevo dependet parma lacerto,
Orsilochum fugiens magnumque agitata per orbem
eludit gyro interior sequiturque sequentem,
tum validam perque arma viro perque ossa securim
altior exsurgens oranti et multa precanti
congeminat: volnus calido rigat ora cerebro.
incidit huic subitoque aspectu territus haesit
Appenninicolae bellator filius Auni,
haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant.
isque ubi se nullo iam cursu evadere pugnae
posse neque instantem reginam avertere cernit,
consilio versare dolos ingressus et astu
incipit haec: 'quid tam egregium, si femina forti

688 redarguerit *testatur Prisc. gramm. II 503* redargueret MRr *Don.*

fidis equo? dimitte fugam et te comminus aequo
mecum crede solo pugnaeque accinge pedestri:
iam nosces, ventosa ferat cui gloria fraudem.'
dixit, at illa furens acrique accensa dolore
tradit equom comiti paribusque resistit in armis,
ense pedes nudo puraque interrita parma.
at iuvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
haud mora, conversisque fugax aufertur habenis
quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
'vane Ligus frustraque animis elate superbis,
nequiquam patrias temptasti lubricus artis,
nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.'
haec fatur virgo et pernicibus ignea plantis
transit equom cursu frenisque adversa prehensis
congreditur poenasque inimico ex sanguine sumit:
quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
consequitur pennis sublimem in nube columbam
comprensamque tenet pedibusque eviscerat uncis;
tum cruor et volsae labuntur ab aethere plumae.
At non haec nullis hominum sator atque deorum
observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in proelia saeva
suscitat et stimulis haud mollibus incitat iras.
ergo inter caedes cedentiaque agmina Tarchon
fertur equo variisque instigat vocibus alas
nomine quemque vocans, reficitque in proelia pulsos.
'quis metus o numquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quae tanta animis ignavia venit?
femina palantis agit atque haec agmina vertit.
quo ferrum quidve haec gerimus tela inrita dextris?
at non in Venerem segnes nocturnaque bella
aut ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
exspectate dapes et plenae pocula mensae
— hic amor, hoc studium — dum sacra secundus haruspex
nuntiet ac lucos vocet hostia pinguis in altos.'

---

708 laudem M²P²r *Don., refutat Serv.* 738 plena R

haec effatus equom in medios, moriturus et ipse,
concitat et Venula adversum se turbidus infert
dereptumque ab equo dextra complectitur hostem
et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
tollitur in caelum clamor, cunctique Latini
convertere oculos. volat igneus aequore Tarchon
arma virumque ferens, tum summa ipsius ab hasta
defringit ferrum et partis rimatur apertas,
qua volnus letale ferat; contra ille repugnans
sustinet a iugulo dextram et vim viribus exit.
utque volans alte raptum cum fulva draconem
fert aquila inplicuitque pedes atque unguibus haesit,
saucius at serpens sinuosa volumina versat
arrectisque horret squamis et sibilat ore,
arduus insurgens, illa haud minus urget obunco
luctantem rostro, simul aethera verberat alis:
haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
portat ovans. ducis exemplum eventumque secuti
Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
velocem iaculo et multa prior arte Camillam
circuit et quae sit fortuna facillima, temptat.
qua se cumque furens medio tulit agmine virgo,
hac Arruns subit et tacitus vestigia lustrat;
qua victrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
hac iuvenis furtim celeris detorquet habenas.
hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
undique circuitum et certam quatit inprobus hastam.
forte sacer Cybelo Chloreus olimque sacerdos
insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
spumantemque agitabat equom, quem pellis ahenis
in plumam squamis auro conserta tegebat.
ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
aureus ex umeris erat arcus et aurea vati

---

742 turbidus] fervidus *Donati cod. V* offert R *Donati cod. V* 755 adunco R 768 Chlorêus *codd. det. Macrob. sat. 5, 1, 12* Choreus Mr

cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis
carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
hunc virgo, sive ut templis praefigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro
venatrix, unum ex omni certamine pugnae
caeca sequebatur totumque incauta per agmen
femineo praedae et spoliorum ardebat amore,
telum ex insidiis cum tandem tempore capto
concitat et superos Arruns sic voce precatur:
'summe deum sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
pascitur et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus vestigia pruna,
da pater hoc nostris aboleri dedecus armis
omnipotens. non exuvias pulsaeve tropaeum
virginis aut spolia ulla peto, mihi cetera laudem
facta ferent: haec dira meo dum volnere pestis
pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
audiit et voti Phoebus succedere partem
mente dedit, partem volucris dispersit in auras:
sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
adnuit oranti; reducem ut patria alta videret,
non dedit, inque notos vocem vertere procellae.
ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
convertere animos acris oculosque tulere
cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
nec sonitus memor aut venientis ab aethere teli,
hasta sub exsertam donec perlata papillam
haesit virgineumque alte bibit acta cruorem.
concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
suscipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns
laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae
credere nec telis occurrere virginis audet.

786 primis P 794 *sq.* partim *Donati cod. V* 799 ut] ubi M[1] 801 'auras . . . *est antiqua lectio*' *Serv.* 808 succurrere P

ac velut ille, priusquam tela inimica sequantur,
continuo in montis sese avius abdidit altos
occiso pastore lupus magnove iuvenco,
conscius audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pavitantem utero silvasque petivit:
haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
contentusque fuga mediis se inmiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat volnere mucro.
labitur exsanguis, labuntur frigida leto
lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
tum sic exspirans Accam ex aequalibus unam
adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae,
quicum partiri curas; atque haec ita fatur:
'hactenus Acca soror potui, nunc volnus acerbum
conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
effuge et haec Turno mandata novissima perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbi.
iamque vale.' simul his dictis linquebat habenas,
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exsolvit se corpore lentaque colla
et captum leto posuit caput, arma relinquens,
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
tum vero inmensus surgens ferit aurea clamor
sidera, deiecta crudescit pugna Camilla,
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.

At Triviae custos iandudum in montibus Opis
alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
utque procul medio iuvenum in clamore furentum
prospexit tristi mulcatam morte Camillam,
ingemuitque deditque has imo pectore voces:
'heu nimium virgo nimium crudele luisti

---

821 fidam M²P 822 quacum Pr 826 urbe M (*cf. Unterharnscheidt l. l. p. 50*) 830 relinquit M¹ reliquit R relinquont *Prob.* (*cf. Serv.*) *Donati cod. V* 835 Tyrrhenum M 838 furentem M

supplicium, Teucros conata lacessere bello.
nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit aut nostras umero gessisse sagittas.
non tamen indecorem tua te regina reliquit
extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
per gentis erit aut famam patieris inultae.
nam quicumque tuum violavit volnere corpus,
morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto
regis Dercenni terreno ex aggere bustum
antiqui Laurentis opacaque ilice tectum:
hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
ut vidit fulgentem armis ac vana tumentem,
'cur' inquit 'diversus abis? huc derige gressum,
huc periture veni, capias ut digna Camillae
praemia. tune etiam telis moriere Dianae.'
dixit et aurata volucrem Threissa sagittam
deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit
et duxit longe, donec curvata coirent
inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
laeva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
extemplo teli stridorem aurasque sonantis
audiit una Arruns, haesitque in corpore ferrum.
illum exspirantem socii atque extrema gementem
obliti ignoto camporum in pulvere linquont,
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.
Prima fugit domina amissa levis ala Camillae;
turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas,
disiectique duces desolatique manipli
tuta petunt et equis aversi ad moenia tendunt.
nec quisquam instantis Teucros letumque ferentis
sustentare valet telis aut sistere contra,
sed laxos referunt umeris languentibus arcus,
quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.

844 sagittas] pharetras PR 845 relinquet P 850 Dercerni M 854 laetantem animis M¹ 862 laevam F¹P¹ 871 equos P 875 quadripedem F² quadru(i)pedoque F¹R ***Donati cod. V***

volvitur ad muros caligine turbidus atra
pulvis et e speculis percussae pectora matres
femineum clamorem ad caeli sidera tollunt.
qui cursu portas primi inrupere patentis,
hos inimica super mixto premit agmine turba;
nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
moenibus in patriis atque intra tuta domorum
confixi exspirant animas. pars claudere portas,
nec sociis aperire viam nec moenibus audent
accipere orantis, oriturque miserrima caedes
defendentum armis aditus inque arma ruentum.
exclusi ante oculos lacrimantumque ora parentum
pars in praecipitis fossas urgente ruina
volvitur, inmissis pars caeca et concita frenis
arietat in portas et duros obice postis.
ipsae de muris summo certamine matres —
monstrat amor verus patriae, ut videre Camillam —
tela manu trepidae iaciunt ac robore duro
stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
praecipites primaeque mori pro moenibus ardent.

Interea Turnum in silvis saevissimus inplet
nuntius, et iuveni ingentem fert Acca tumultum:
deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,
ingruere infensos hostis et Marte secundo
omnia corripuisse, metum iam ad moenia ferri.
ille furens, et saeva Iovis sic numina poscunt,
deserit obsessos collis, nemora aspera linquit.
vix e conspectu exierat campumque tenebat,
cum pater Aeneas saltus ingressus apertos
exsuperatque iugum silvaque evadit opaca.
sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
agmine nec longis inter se passibus absunt;
ac simul Aeneas fumantis pulvere campos

877 pectore F^1 886 defendent M^2 aditus — ruentum] et duro sub Marte cadentum *Donati cod. V* 895 audent M^2r *Serv.*
901 nomina M pellunt R 903 campos M^1 908 ac simul] tum pater PR

prospexit longe Laurentiaque agmina vidit,
et saevom Aenean adgnovit Turnus in armis
adventumque pedum flatusque audivit equorum.
continuoque ineant pugnas et proelia temptent,
ni roseus fessos iam gurgite Phoebus Hibero
tinguat equos noctemque die labente reducat.
considunt castris ante urbem et moenia vallant.

LIBER DVODECIMVS [MPR

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
se signari oculis, ultro inplacabilis ardet
attollitque animos. Poenorum qualis in arvis
saucius ille gravi venantum volnere pectus
tum demum movet arma leo gaudetque comantis
excutiens cervice toros fixumque latronis
inpavidus frangit telum et fremit ore cruento:
haud secus accenso gliscit violentia Turno.
tum sic adfatur regem atque ita turbidus infit:
'nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
ignavi Aeneadae, nec quae pepigere recusent:
congredior. fer sacra pater et concipe foedus.
aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
desertorem Asiae — sedeant spectentque Latini —
et solus ferro crimen commune refellam,
aut habeat victos, cedat Lavinia coniunx.'
Olli sedato respondit corde Latinus:
'o praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
virtute exsuperas, tanto me inpensius aequum est
consulere atque omnis metuentem expendere casus.
sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
multa manu, nec non aurumque animusque Latino est.
sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus arvis,

---

910 adgnovit] conspexit P 911 adventusque M *Donati cod. V* pedum] virum *Donati cod. V* flatumque R
Liber XII. 5 venatum M[1] 24 agris PRr *Don.*

nec genus indecores. sine me haec haud mollia fatu
sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri.
me natam nulli veterum sociare procorum
fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
victus amore tui, cognato sanguine victus
coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi:
promissam eripui genero, arma inpia sumpsi.
ex illo qui me casus, quae Turne sequantur
bella vides, quantos primus patiare labores.
bis magna victi pugna vix urbe tuemur
spes Italas; recalent nostro Thybrina fluenta
sanguine adhuc campique ingentes ossibus albent.
quo referor totiens, quae mentem insania mutat?
si Turno exstincto socios sum adscire paratus,
cur non incolumi potius certamina tollo?
quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te — fors dicta refutet —
prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
respice res bello varias; miserere parentis
longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
dividit.' haudquaquam dictis violentia Turni
flectitur, exsuperat magis, aegrescitque medendo.
ut primum fari potuit, sic incipit ore:
'quam pro me curam geris, hanc precor optime pro me
deponas letumque sinas pro laude pacisci:
et nos tela pater ferrumque haud debile dextra
spargimus; et nostro sequitur de volnere sanguis.
longe illi dea mater erit, quae nube fugacem
feminea tegat et vanis sese occulat umbris.'
At regina, nova pugnae conterrita sorte,
flebat et ardentem generum moritura tenebat:
'Turne per has ego te lacrimas, per si quis Amatae
tangit honos animum — spes tu nunc una, senectae
tu requies miserae, decus imperiumque Latini
te penes, in te omnis domus inclinata recumbit —
unum oro: desiste manum committere Teucris.

46 ardescit, *in marg.* aegrescit M tuendo M 47 institit R *Don.*

qui te cumque manent isto certamine casus,
et me Turne manent; simul haec invisa relinquam
lumina nec generum Aenean captiva videbo.'
accepit vocem lacrimis Lavinia matris
flagrantis perfusa genas, cui plurimus ignem
subiecit rubor et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
alba rosa, talis virgo dabat ore colores.
illum turbat amor, figitque in virgine voltus:
ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam:
'ne quaeso ne me lacrimis neve omine tanto
prosequere in duri certamina Martis euntem
o mater; neque enim Turno mora libera mortis.
nuntius haec Idmon Phrygio mea dicta tyranno
haud placitura refer: cum primum crastina caelo
puniceis invecta rotis Aurora rebebit,
non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum,
illo quaeratur coniunx Lavinia campo.'

Haec ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit,
poscit equos gaudetque tuens ante ora frementis,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia,
qui candore nives, anteirent cursibus auras.
circumstant properi aurigae manibusque lacessunt
pectora plausa cavis et colla comantia pectunt.
ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
circumdat loricam umeris, simul aptat habendo
ensemque clipeumque et rubrae cornua cristae,
ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
fecerat et Stygia candentem tinxerat unda.
exim quae mediis ingenti adnixa columnae
aedibus adstabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium, quassatque trementem
vociferans: 'nunc o numquam frustrata vocatus
hasta meos, nunc tempus adest: te maximus Actor,

85 propere R

te Turni nunc dextra gerit. da sternere corpus
loricamque manu valida lacerare revolsam
semiviri Phrygis et foedare in pulvere crinis
vibratos calido ferro murraque madentis.'
his agitur furiis, totoque ardentis ab ore
scintillae absistunt, oculis micat acribus ignis:
mugitus veluti cum prima in proelia taurus
terrificos ciet atque irasci in cornua temptat,
arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
ictibus aut sparsa ad pugnam proludit harena.
Nec minus interea maternis saevos in armis
Aeneas acuit Martem et se suscitat ira,
oblato gaudens componi foedere bellum.
tum socios maestique metum solatur Iuli,
fata docens, regique iubet responsa Latino
certa referre viros et pacis dicere leges.
Postera vix summos spargebat lumine montis
orta dies, cum primum alto se gurgite tollunt
solis equi lucemque elatis naribus efflant:
campum ad certamen magnae sub moenibus urbis
dimensi Rutulique viri Teucrique parabant
in medioque focos et dis communibus aras
gramineas. alii fontemque ignemque ferebant,
velati limo et verbena tempora vincti.
procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
agmina se fundunt portis. hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis,
haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
pugna vocet; nec non mediis in milibus ipsi
ductores auro volitant ostroque superbi,
et genus Assaraci Mnestheus et fortis Asilas
et Messapus equom domitor, Neptunia proles.
utque dato signo spatia in sua quisque recessit,
defigunt telluri hastas et scuta reclinant.

---

100 cadentis P 104 atque] aut M^{2}PR *Don.* 120 lino MPR *Don.; cf. Serv.* 124 bello M (*cf. Norden*^{2} *p. 277*) 126 superbi] decori PR *Don.* 130 tellure MP (*cf. Serv. Aen. 12, 763*)

tum studio effusae matres et volgus inermum
invalidique senes turris et tecta domorum
obsedere, alii portis sublimibus adstant.

At Iuno e summo, qui nunc Albanus habetur,
— tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti —
prospiciens tumulo campum adspectabat et ambas
Laurentum Troumque acies urbemque Latini.
extemplo Turni sic est adfata sororem
diva deam, stagnis quae fluminibusque sonoris
praesidet — hunc illi rex aetheris altus honorem
Iuppiter erepta pro virginitate sacravit —:
'nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
scis ut te cunctis unam, quaecumque Latinae
magnanimi Iovis ingratum ascendere cubile,
praetulerim caelique libens in parte locarim:
disce tuum, ne me incuses Iuturna, dolorem.
qua visa est Fortuna pati Parcaeque sinebant
cedere res Latio, Turnum et tua moenia texi:
nunc iuvenem inparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
non pugnam adspicere hanc oculis, non foedera possum.
tu pro germano si quid praesentius audes,
perge: decet. forsan miseros meliora sequentur.'
vix ea, cum lacrimas oculis Iuturna profudit,
terque quaterque manu pectus percussit honestum.
'non lacrimis hoc tempus' ait Saturnia Iuno:
'adcelera et fratrem, si quis modus, eripe morti,
aut tu bella cie conceptumque excute foedus:
auctor ego audendi.' sic exhortata reliquit
incertam et tristi turbatam volnere mentis.

Interea reges: ingenti mole Latinus
quadriiugo vehitur curru, cui tempora circum

---

132 et] ac PR 133 instant R 142 carissima PRr 143 Latinis P 147 qua · P quoad *Arus. gramm. VII 505 v. l. apud Serv. auct.* 148 cedereṣrelatio M (?) 161 interea] continuo *Char. gramm. I 280 Don. gramm. IV 397* rex M[1] demole (*punct. postea eras.*) M

aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,
bina manu lato crispans hastilia ferro;
hinc pater Aeneas, Romanae stirpis origo,
sidereo flagrans clipeo et caelestibus armis,
et iuxta Ascanius, magnae spes altera Romae,
procedunt castris, puraque in veste sacerdos
saetigeri fetum suis intonsamque bidentem
attulit admovitque pecus flagrantibus aris.
illi ad surgentem conversi lumina solem,
dant fruges manibus salsas et tempora ferro
summa notant pecudum paterisque altaria libant.
tum pius Aeneas stricto sic ense precatur:
'esto nunc Sol testis et haec mihi Terra precanti,
quam propter tantos potui perferre labores,
et pater omnipotens et tu Saturnia coniunx
— iam melior, iam diva, precor — tuque inclute Mavors,
cuncta tuo qui bella pater sub numine torques;
fontisque fluviosque voco, quaeque aetheris alti
religio et quae caeruleo sunt numina ponto:
cesserit Ausonio si fors victoria Turno,
convenit Euandri victos discedere ad urbem,
cedet Iulus agris, nec post arma ulla rebelles
Aeneadae referent ferrove haec regna lacessent.
sin nostrum adnuerit nobis Victoria Martem,
ut potius reor et potius di numine firment,
non ego nec Teucris Italos parere iubebo
nec mihi regna peto: paribus se legibus ambae
invictae gentes aeterna in foedera mittant.
sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto,
imperium sollemne socer; mihi moenia Teucri
constituent, urbique dabit Lavinia nomen.'
sic prior Aeneas; sequitur sic deinde Latinus

---

166 hinc] tum *Char. gramm. I 280 Diom. gramm. I 443* 168 magna *Char. l. l. Diom. l. l.* 176 vocanti PRr 178 coniunx] Iuno M 179 precor] parens *Don. Ter. Ad. 175* 188 numina P 191 mittent *Donati cod. V* 192 socer] pater *Donati cod. V*

suspiciens caelum tenditque ad sidera dextram:
'haec eadem Aenea terram mare sidera iuro
Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit.
tango aras, medios ignis et numina testor:
nulla dies pacem hanc Italis nec foedera rumpet,
quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
avertet, non si tellurem effundat in undas
diluvio miscens caelumque in Tartara solvat;
ut sceptrum hoc', dextra sceptrum nam forte gerebat,
'numquam fronde levi fundet virgulta nec umbras,
cum semel in silvis imo de stirpe recisum
matre caret posuitque comas et bracchia ferro,
olim arbos, nunc artificis manus aere decoro
inclusit patribusque dedit gestare Latinis.'
talibus inter se firmabant foedera dictis
conspectu in medio procerum. tum rite sacratas
in flammam iugulant pecudes et viscera vivis
eripiunt cumulantque oneratis lancibus aras.
At vero Rutulis inpar ea pugna videri
iandudum et vario misceri pectora motu;
tum magis, ut propius cernunt non viribus aequis.
adiuvat incessu tacito progressus et aram
suppliciter venerans demisso lumine Turnus
pubentesque genae et iuvenali in corpore pallor.
quem simul ac Iuturna soror crebrescere vidit
sermonem et volgi variare labantia corda,
in medias acies, formam adsimulata Camerti,
cui genus a proavis ingens clarumque paternae
nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis,
in medias dat sese acies, haud nescia rerum
rumoresque serit varios ac talia fatur:
'non pudet o Rutuli pro cunctis talibus unam
obiectare animam, numerone an viribus aequi

204 et, *suprasc.* in M 213 prospectu M prospectum *Donati cod. V* (*om.* in) 221 tabentes PR *Don.* 230 an] ac (c *in ras.*) P aequis P

non sumus? en omnes et Troes et Arcades hi sunt
fatalesque manus, infensa Etruria Turno:
vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
succedet fama vivosque per ora feretur:
nos patria amissa dominis parere superbis
cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.'
talibus incensa est iuvenum sententia dictis
iam magis atque magis, serpitque per agmina murmur;
ipsi Laurentes mutati ipsique Latini.
qui sibi iam requiem pugnae rebusque salutem
sperabant, nunc arma volunt foedusque precantur
infectum et Turni sortem miserantur iniquam.
his aliud maius Iuturna adiungit et alto
dat signum caelo, quo non praesentius ullum
turbavit mentes Italas monstroque fefellit.
namque volans rubra fulvos Iovis ales in aethra
litoreas agitabat avis turbamque sonantem
agminis aligeri, subito cum lapsus ad undas
cygnum excellentem pedibus rapit inprobus uncis.
arrexere animos Itali, cunctaeque volucres
convertunt clamore fugam — mirabile visu —
aetheraque obscurant pennis hostemque per auras
facta nube premunt, donec vi victus et ipso
pondere defecit praedamque ex unguibus ales
proiecit fluvio penitusque in nubila fugit.
tum vero augurium Rutuli clamore salutant
expediuntque manus; primusque Tolumnius augur:
'hoc erat, hoc, votis' inquit 'quod saepe petivi.
accipio adgnoscoque deos; me, me duce ferrum
corripite o miseri, quos inprobus advena bello
territat invalidas ut aves et litora vestra
vi populat: petet ille fugam penitusque profundo
vela dabit. vos unanimis densate catervas

237 armis M[1] 238 accensa *Don.* 239 iam] tum P 247 ales] acer P 250 inprobus] armiger *Donati cod. V* 252 visu] fulsu P 256 penitus M 264 unanimi R una anime P (*cf. Serv. auct. Aen. 11,650*)

et regem vobis pugna defendite raptum.'
dixit et adversos telum contorsit in hostis
procurrens: sonitum dat stridula cornus et auras
certa secat. simul hoc, simul ingens clamor et omnes
turbati cunei calefactaque corda tumultu.
hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
corpora constiterant contra, quos fida crearat
una tot Arcadio coniunx Tyrrhena Gylippo,
horum unum ad medium, teritur qua sutilis auro
balteus et laterum iuncturas fibula mordet,
egregium forma iuvenem et fulgentibus armis
transadigit costas fulvaque effundit harena.
at fratres animosa phalanx accensaque luctu
pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
corripiunt caecique ruunt. quos agmina contra
procurrunt Laurentum, hinc densi rursus inundant
Troes Agyllinique et pictis Arcades armis:
sic omnis amor unus habet decernere ferro.
diripuere aras, it toto turbida caelo
tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber,
craterasque focosque ferunt. fugit ipse Latinus
pulsatos referens infecto foedere divos.
infrenant alii currus aut corpora saltu
subiciunt in equos et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere foedus,
adverso proterret equo: ruit ille recedens
et miser oppositis a tergo involvitur aris
in caput inque umeros. at fervidus advolat hasta
Messapus teloque orantem multa trabali
desuper altus equo graviter ferit atque ita fatur:
'hoc habet, haec melior magnis data victima divis.'
concurrunt Itali spoliantque calentia membra.
obvius ambustum torrem Corynaeus ab ara

---

273 mediam M[1] alveo (alvo) P *Don. Serv.* 274 laterim P[1] lateri P[2] 276 effudit c[2] *Donati cod. V* 287 aut] et M 288 adstant M[2] 291 averso M

corripit et venienti Ebuso plagamque ferenti
occupat os flammis, olli ingens barba reluxit
nidoremque ambusta dedit. super ipse secutus
caesariem laeva turbati corripit hostis
inpressoque genu nitens terrae adplicat ipsum:
sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum,
pastorem primaque acie per tela ruentem,
ense sequens nudo superinminet; ille securi
adversi frontem mediam mentumque reducta
disicit et sparso late rigat arma cruore.
olli dura quies oculos et ferreus urget
somnus, in aeternam clauduntur lumina noctem.

At pius Aeneas dextram tendebat inermem
nudato capite atque suos clamore vocabat:
'quo ruitis, quaeve ista repens discordia surgit?
o cohibete iras. ictum iam foedus et omnes
compositae leges; mihi ius concurrere soli;
me sinite atque auferte metus; ego foedera faxo
firma manu, Turnum debent haec iam mihi sacra.'
has inter voces, media inter talia verba,
ecce viro stridens alis adlapsa sagitta est,
incertum qua pulsa manu, quo turbine adacta,
quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
adtulerit; pressa est insignis gloria facti,
nec sese Aeneae iactavit volnere quisquam.
Turnus ut Aenean cedentem ex agmine vidit
turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
poscit equos atque arma simul saltuque superbus
emicat in currum et manibus molitur habenas.
multa virum volitans dat fortia corpora leto,
semineces volvit multos aut agmina curru
proterit aut raptas fugientibus ingerit hastas.
qualis apud gelidi cum flumina concitus Hebri
sanguineus Mavors clipeo intonat, atque furentis

---

299 Ebyso MR 304 petit (?) P 310 conduntur P 311 inertem M[1]r 321 casusve deusve M 332 increpat Pr *Don. Serv.* furentis] prementi M[1]

bella movens inmittit equos, illi aequore aperto
ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum; circumque atrae Formidinis ora
Iraeque Insidiaeque dei comitatus aguntur:
talis equos alacer media inter proelia Turnus
fumantis sudore quatit, miserabile caesis
hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
sanguineos, mixtaque cruor calcatur harena.
iamque neci Sthenelumque dedit Thamyrumque Pholumque,
hunc congressus et hunc, illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
nutrierat Lycia paribusque ornaverat armis,
vel conferre manum vel equo praevertere ventos.
parte alia media Eumedes in proelia fertur,
antiqui proles bello praeclara Dolonis,
nomine avom referens, animo manibusque parentem,
qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
ausus Pelidae pretium sibi poscere currus;
illum Tydides alio pro talibus ausis
adfecit pretio, nec equis adspirat Achillis.
hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto,
ante levi iaculo longum per inane secutus,
sistit equos biiugis et curru desilit atque
semianimi lapsoque supervenit, et pede collo
inpresso dextrae mucronem extorquet et alto
fulgentem tinguit iugulo atque haec insuper addit:
'en agros et quam bello Troiane petisti,
Hesperiam metire iacens: haec praemia qui me
ferro ausi temptare ferunt, sic moenia condunt.'
huic comitem Asbyten coniecta cuspide mittit
Chloreaque Sybarimque Daretaque Thersilochumque
et sternacis equi lapsum cervice Thymoeten.
ac velut Edoni Boreae cum spiritus alto

343 Embrasidas PR 356 elapso (elabso) P[1]r *Serv.* 357 expresso M[1] 361 condant P 362 Asbutem P 364 Thymotem M 365 Edonea M[1] Edonii M[2] *Don.* (*cf. Serv.*)

insonat Aegaeo sequiturque ad litora fluctus,
qua venti incubuere, fugam dant nubila caelo:
sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt
conversaeque ruunt acies; fert impetus ipsum,
et cristam adverso curru quatit aura volantem.
non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
obiecit sese ad currum et spumantia frenis
ora citatorum dextra detorsit equorum.
dum trahitur pendetque iugis, hunc lata retectum
lancea consequitur rumpitque infixa bilicem
loricam et summum degustat volnere corpus.
ille tamen clipeo obiecto conversus in hostem
ibat et auxilium ducto mucrone petebat,
cum rota praecipitem et procursu concitus axis
inpulit effunditque solo, Turnusque secutus
imam inter galeam summi thoracis et oras
abstulit ense caput truncumque reliquit harenae.
  Atque ea dum campis victor dat funera Turnus,
interea Aenean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
alternos longa nitentem cuspide gressus.
saevit et infracta luctatur harundine telum
eripere auxilioque viam, quae proxima, poscit:
ense secent lato volnus telique latebras
rescindant penitus seseque in bella remittant.
iamque aderat Phoebo ante alios dilectus Iapyx
Iasides, acri quondam cui captus amore
ipse suas artes, sua munera laetus Apollo
augurium citharamque dabat celerisque sagittas.
ille ut depositi proferret fata parentis,
scire potestates herbarum usumque medendi
maluit et mutas agitare inglorius artis.
stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam
Aeneas magno iuvenum et maerentis Iuli

373 dextra] cursu *Diom. gramm. I 499* 374 huic P 381 ora P 382 harena R 389 latebram PRr *Don.* 394 dedit M '*vera lectio est* dabat' *Serv.* 398 fixus M[1]

concursu, lacrimis inmobilis. ille retorto
Paeonium in morem senior succinctus amictu
multa manu medica Phoebique potentibus herbis
nequiquam trepidat, nequiquam spicula dextra
sollicitat prensatque tenaci forcipe ferrum.
nulla viam fortuna regit, nihil auctor Apollo
subvenit; et saevos campis magis ac magis horror
crebrescit propiusque malum est. iam pulvere caelum
stare vident: subeunt equites, et spicula castris
densa cadunt mediis. it tristis ad aethera clamor
bellantum iuvenum et duro sub Marte cadentum.
hic Venus, indigno nati concussa dolore,
dictamnum genetrix Cretaea carpit ab Ida,
puberibus caulem foliis et flore comantem
purpureo, non illa feris incognita capris
gramina, cum tergo volucres haesere sagittae:
hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
detulit, hoc fusum labris splendentibus amnem
inficit, occulte medicans, spargitque salubris
ambrosiae sucos et odoriferam panaceam.
fovit ea volnus lympha langaevos Iapyx
ignorans, subitoque omnis de corpore fugit
quippe dolor, omnis stetit imo volnere sanguis;
iamque secuta manum nullo cogente sagitta
excidit, atque novae rediere in pristina vires.
'arma citi properate viro, quid statis?' Iapyx
conclamat primusque animos accendit in hostem:
'non haec humanis opibus, non arte magistra
proveniunt neque te Aenea mea dextera servat:
maior agit deus atque opera ad maiora remittit.'
ille avidus pugnae suras incluserat auro
hinc atque hinc oditque moras hastamque coruscat.
postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis

---

401 Paeonum P Paeonidum M 403 trepida M aspicula P 421 fugit] gessit ***Donati cod. V*** **422 imo in P³R** ***Don.*** **423 manu M¹P²** ***Don.*** **manus P¹**

summaque per galeam delibans oscula fatur:
'disce puer virtutem ex me verumque laborem,
fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
defensum dabit et magna inter praemia ducet.
tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
sis memor, et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et avonculus excitet Hector.'

Haec ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
telum inmane manu quatiens; simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt omnisque relictis
turba fluit castris: tum caeco pulvere campus
miscetur pulsuque pedum tremit excita tellus.
vidit ab adverso venientis aggere Turnus,
videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor, prima ante omnis Iuturna Latinos
audiit adgnovitque sonum et tremefacta refugit.
ille volat campoque atrum rapit agmen aperto.
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
it mare per medium, miseris heu praescia longe
horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
arboribus stragemque satis, ruet omnia late;
ante volant sonitumque ferunt ad litora venti:
talis in adversos ductor Rhoeteïus hostis
agmen agit, densi cuneis se quisque coactis
adglomerant. ferit ense gravem Thymbraeus Osirim,
Arcetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
primus in adversos telum qui torserat hostis.
tollitur in caelum clamor, versique vicissim
pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
ipse neque aversos dignatur sternere morti
nec pede congressos aequo nec tela ferentis
insequitur; solum densa in caligine Turnum

---

438 tum M[1] 440 excitat P[1] 444 ruit P 448 ante alios *Donati cod. V* 449 adgnoscit P 455 volans · MP[2] 457 densis *Donati cod. V* coacti M[2] 464 adversos MPr *Don.* 465 congressus Pr

vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
hoc concussa metu mentem, Iuturna virago
aurigam Turni media inter lora Metiscum
excutit et longe lapsum temone relinquit:
ipsa subit manibusque undantis flectit habenas,
cuncta gerens, vocemque et corpus et arma Metisci.
nigra velut magnas domini cum divitis aedes
pervolat et pennis alta atria lustrat hirundo,
pabula parva legens nidisque loquacibus escas,
et nunc porticibus vacuis, nunc umida circum
stagna sonat: similis medios Iuturna per hostis
fertur equis rapidoque volans obit omnia curru
iamque hic germanum iamque hic ostentat ovantem
nec conferre manum patitur, volat avia longe.
haud minus Aeneas tortos legit obvius orbis
vestigatque virum et disiecta per agmina magna
voce vocat. quotiens oculos coniecit in hostem
alipedumque fugam cursu temptavit equorum,
aversos totiens currus Iuturna retorsit.
heu quid agat? vario nequiquam fluctuat aestu,
diversaeque vocant animum in contraria curae.
huic Messapus, uti laeva duo forte gerebat
lenta levis cursu praefixa hastilia ferro,
horum unum certo contorquens derigit ictu.
substitit Aeneas et se collegit in arma,
poplite subsidens; apicem tamen incita summum
hasta tulit summasque excussit vertice cristas.
tum vero adsurgunt irae, insidiisque subactus,
diversos ubi sentit equos currumque referri,
multa Iovem et laesi testatus foederis aras,
iam tandem invadit medios et Marte secundo
terribilis, saevam nullo discrimine caedem
suscitat irarumque omnis effundit habenas.

---

479 ostendit M^1 *Don.* 481 totos V 485 adversos M^2r 495 sensit PRVr 496 testatur PR 497 tamen P 499. 500 *om. add. ima pag., litt. BC adposit.*, M

Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine caedes
diversas obitumque ducum, quos aequore toto
inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troïus heros,
expediat? tanton placuit concurrere motu
Iuppiter aeterna gentis in pace futuras?
Aeneas Rutulum Sucronem — ea prima ruentis
pugna loco statuit Teucros — haud multa morantem
excipit in latus et, qua fata celerrima, crudum
transadigit costas et cratis pectoris ensem.
Turnus equo deiectum Amycum fratremque Dioren,
congressus pedes, hunc venientem cuspide longa,
hunc mucrone ferit curruque abscisa duorum
suspendit capita et rorantia sanguine portat.
ille Talon Tanaimque Neci fortemque Cethegum,
tris uno congressu, et maestum mittit Oniten,
nomen Echionium, matrisque genus Peridiae,
hic fratres Lycia missos et Apollinis agris
et iuvenem exosum nequiquam bella Menoeten,
Arcada, piscosae cui circum flumina Lernae
ars fuerat pauperque domus nec nota potentum
limina conductaque pater tellure serebat.
ac velut inmissi diversis partibus ignes
arentem in silvam et virgulta sonantia lauro,
aut ubi decursu rapido de montibus altis
dant sonitum spumosi amnes et in aequora currunt,
quisque suum populatus iter: non segnius ambo
Aeneas Turnusque ruont per proelia; nunc nunc
fluctuat ira intus, rumpuntur nescia vinci
pectora, nunc totis in volnera viribus itur.
Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
nomina, per regesque actum genus omne Latinos,

---

500 tot carmine *Donati cod. V* 503 expediet *Donati cod. V* 505 furentis V 506 morantis V 511 abscissa MRr 513 Talaim P 515 nominechionium M *Donati cod. V* Perideae M^2r 520 limina] munera PRr *Don. Serv.* 525 suus opulatus M^1 suum opulatus M^2 526 in proelia *codd. det. Donati cod. V*

praecipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
excutit effunditque solo; hunc lora et iuga subter
provolvere rotae, crebro super ungula pulsu
incita nec domini memorum proculcat equorum.
ille ruenti Hyllo animisque inmane frementi
occurrit telumque aurata ad tempora torquet:
olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
dextera nec tua te Graium fortissime Cretheu
eripuit Turno. nec di texere Cupencum
Aenea veniente sui: dedit obvia ferro
pectora, nec misero clipei mora profuit aerei.
te quoque Laurentes viderunt Aeole campi
oppetere et late terram consternere tergo.
occidis, Argivae quem non potuere phalanges
sternere nec Priami regnorum eversor Achilles;
hic tibi mortis erant metae, domus alta sub Ida,
Lyrnesi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
totae adeo conversae acies, omnesque Latini,
omnes Dardanidae, Mnestheus acerque Serestus
et Messapus equom domitor et fortis Asilas
Tuscorumque phalanx Euandrique Arcades alae,
pro se quisque viri summa nituntur opum vi:
nec mora nec requies, vasto certamine tendunt.
　Hic mentem Aeneae genetrix pulcherrima misit,
iret ut ad muros urbique adverteret agmen
ocius et subita turbaret clade Latinos.
ille ut vestigans diversa per agmina Turnum
huc atque huc acies circumtulit, aspicit urbem
inmunem tanti belli atque inpune quietam.
continuo pugnae accendit maioris imago:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Serestum
ductores tumulumque capit, quo cetera Teucrum
concurrit legio nec scuta aut spicula densi
deponunt. celso medius stans aggere fatur:
'ne qua meis esto dictis mora, Iuppiter hac stat,

532 excipit M 541 aerei *ed. Ald.*[1] (*cf. Norden*[2] *p. 217*) aeris MPRr *Don.* (*cf. Birt*)

neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
ni frenum accipere et victi parere fatentur,
eruam et aequa solo fumantia culmina ponam.
scilicet exspectem, libeat dum proelia Turno
nostra pati rursusque velit concurrere victus?
hoc caput o cives, haec belli summa nefandi:
ferte faces propere foedusque reposcite flammis.'
dixerat, atque animis pariter certantibus, omnes
dant cuneum densaque ad muros mole feruntur.
scalae inproviso subitusque apparuit ignis.
discurrunt alii ad portas primosque trucidant,
ferrum alii torquent et obumbrant aethera telis.
ipse inter primos dextram sub moenia tendit
Aeneas magnaque incusat voce Latinum
testaturque deos iterum se ad proelia cogi,
bis iam Italos hostis, haec altera foedera rumpi.
exoritur trepidos inter discordia civis:
urbem alii reserare iubent et pandere portas
Dardanidis ipsumque trahunt in moenia regem,
arma ferunt alii et pergunt defendere muros.
inclusas veluti latebroso in pumice pastor
vestigavit apes fumoque inplevit amaro:
illae intus trepidae rerum per cerea castra
discurrunt magnisque acuunt stridoribus iras;
volvitur ater odor tectis, tum murmure caeco
intus saxa sonant, vacuas it fumus ad auras.
  Accidit haec fessis etiam fortuna Latinis,
quae totam luctu concussit funditus urbem.
regina ut tectis venientem prospicit hostem,
incessi muros, ignis ad tecta volare,
nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni,
infelix pugnae iuvenem in certamine credit
exstinctum et subito mentem turbata dolore

575 ferentur P[1] 579 sub moenia tendit] tendebat inermem *Donati cod. V* (*cf. 311*) 582 haec iam M[2] 587 veluti] ut cum PR ut *Donati cod. V* 596 incedi M[1] incensi R 598 certamina P

se causam clamat crimenque caputque malorum,
multaque per maestum demens effata furorem,
purpureos moritura manu discindit amictus
et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
quam cladem miserae postquam accepere Latinae,
filia prima manu floros Lavinia crinis
et roseas laniata genas, tum cetera circum
turba furit, resonant late plangoribus aedes.
hinc totam infelix volgatur fama per urbem.
demittunt mentes, it scissa veste Latinus,
coniugis attonitus fatis urbisque ruina,
canitiem inmundo perfusam pulvere turpans.
[multaque se incusat, qui non acceperit ante
Dardanium Aenean generumque adsciverit ultro.]
Interea extremo bellator in aequore Turnus
palantis sequitur paucos iam segnior atque
iam minus atque minus successu laetus equorum.
attulit hunc illi caecis terroribus aura
commixtum clamorem, adrectasque inpulit auris
confusae sonus urbis et inlaetabile murmur:
'ei mihi, quid tanto turbantur moenia luctu,
quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?'
sic ait adductisque amens subsistit habenis.
atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
aurigae currumque et equos et lora regebat,
talibus occurrit dictis: 'hac Turne sequamur
Troiugenas, qua prima viam victoria pandit;
sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
ingruit Aeneas Italis et proelia miscet,
et nos saeva manu mittamus funera Teucris.
nec numero inferior, pugnae nec honore recedes.'
Turnus ad haec:
'o soror et dudum adgnovi, cum prima per artem
foedera turbasti teque haec in bella dedisti,
et nunc nequiquam fallis dea. sed quis Olympo

---

605 flavos MPR r *Don.* (*cf. Serv.*) 612. 613 *desunt in* MPR, *non interpretantur Don. Serv.* 617 caesi P[1] 624 gerebat P 627 possunt P

demissam tantos voluit te ferre labores
an fratris miseri letum ut crudele videres?
nam quid ago, aut quae iam spondet Fortuna salutem?
vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem
Murranum, quo non superat mihi carior alter,
oppetere ingentem atque ingenti volnere victum.
occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
exscindine domos, id rebus defuit unum,
perpetiar, dextra nec Drancis dicta refellam?
terga dabo et Turnum fugientem haec terra videbit?
usque adeone mori miserum est? vos o mihi manes
este boni, quoniam superis adversa voluntas.
sancta ad vos anima atque istius inscia culpae
descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.'
Vix ea fatus erat: medios volat ecce per hostis
vectus equo spumante Saces, adversa sagitta
saucius ora, ruitque inplorans nomine Turnum:
'Turne in te suprema salus, miserere tuorum.
fulminat Aeneas armis summasque minatur
deiecturum arces Italum excidioque daturum;
iamque faces ad tecta volant. in te ora Latini,
in te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
quos generos vocet aut quae sese ad foedera flectat.
praeterea regina tui fidissima dextra
occidit ipsa sua lucemque exterrita fugit.
soli pro portis Messapus et acer Atinas
sustentant acies. circum hos utrimque phalanges
stant densae, strictisque seges mucronibus horret
ferrea: tu currum deserto in gramine versas.'
obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit; aestuat ingens
uno in corde pudor mixtoque insania luctu
et furiis agitatus amor et conscia virtus.

---

639 superat] fuerat M^1r 647 aversa M^2PRr 662 aciem P
667 uno] imo *Don.*

ut primum discussae umbrae et lux reddita menti,
ardentis oculorum orbes ad moenia torsit
turbidus eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus,
ad caelum undabat vertex turrimque tenebat,
turrim compactis trabibus quam eduxerat ipse
subdideratque rotas pontisque instraverat altos.
'iam iam fata soror superant; absiste morari;
quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
stat conferre manum Aeneae, stat quidquid acerbi est
morte pati; neque me indecorem germana videbis
amplius. hunc oro sine me furere ante furorem.'
dixit et e curru saltum dedit ocius arvis
perque hostis, per tela ruit maestamque sororem
deserit ac rapido cursu media agmina rumpit.
ac veluti montis saxum de vertice praeceps
cum ruit avolsum vento, seu turbidus imber
proluit aut annis solvit sublapsa vetustas;
fertur in abruptum magno mons inprobus actu
exsultatque solo, silvas armenta virosque
involvens secum: disiecta per agmina Turnus
sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
sanguine terra madet striduntque hastilibus aurae,
significatque manu et magno simul incipit ore:
'parcite iam Rutuli et vos tela inhibete Latini;
quaecumque est Fortuna, mea est: me verius unum
pro vobis foedus luere et decernere ferro.'
discessere omnes medii spatiumque dedere.
At pater Aeneas audito nomine Turni
deserit et muros et summas deserit arces
praecipitatque moras omnis, opera omnia rumpit,
laetitia exsultans, horrendumque intonat armis,
quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis
cum fremit ilicibus quantus gaudetque nivali
vertice se attollens pater Appenninus ad auras.

677 qua dura P 701 Athon r *alii codd. det. Serv. Schol. Lucan. II 677*

iam vero et Rutuli certatim et Troes et omnes
convertere oculos Itali, quique alta tenebant
moenia quique imos pulsabant ariete muros,
armaque deposuere umeris. stupet ipse Latinus
ingentis, genitos diversis partibus orbis,
inter se coiisse viros et cernere ferro.
atque illi, ut vacuo patuerunt aequore campi,
procursu rapido, coniectis eminus hastis,
invadunt Martem clipeis atque aere sonoro.
dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
congeminant: fors et virtus miscentur in unum.
ac velut ingenti Sila summove Taburno
cum duo conversis inimica in proelia tauri
frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri,
stat pecus omne metu mutum mussantque iuvencae,
quis nemori inperitet, quem tota armenta sequantur;
illi inter sese multa vi volnera miscent
cornuaque obnixi infigunt et sanguine largo
colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit:
non aliter Tros Aeneas et Daunius heros
concurrunt clipeis; ingens fragor aethera complet.
Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet et fata inponit diversa duorum,
quem damnet labor et quo vergat pondere letum.
emicat hic, inpune putans, et corpore toto
alte sublatum consurgit Turnus in ensem
et ferit: exclamant Troes trepidique Latini,
adrectaeque amborum acies. at perfidus ensis
frangitur in medioque ardentem deserit ictu,
ni fuga subsidio subeat. fugit ocior Euro,
ut capulum ignotum dextramque adspexit inermem.
fama est praecipitem, cum prima in proelia iunctos
conscendebat equos, patrio mucrone relicto,

709 cernere *testantur Sen. epist. 58, 3 Serv. Schol. Veron. (Bücheler, Annal. philol. 1866 p. 72)* decernere MP^{2}Rr *v. l. apud Prisc. gramm. II 32 (cf. v. 695)* 711 colectiq·s M^1 714 miscetur V 716 conversi M^2 727 et] aut r *alii codd. det. Prisc. gramm. II 394 Agroec. gramm. VII 120 Non. p. 277, 7* 735 primum PR ad proelia P

dum trepidat, ferrum aurigae rapuisse Metisci.
idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
suffecit; postquam arma dei ad Volcania ventum est,
mortalis mucro glacies ceu futtilis ictu
dissiluit; fulva resplendent fragmina harena.
ergo amens diversa fuga petit aequora Turnus
et nunc huc, inde huc incertos inplicat orbis;
undique enim Teucri densa inclusere corona,
atque hinc vasta palus, hinc ardua moenia cingunt.
  Nec minus Aeneas, quamquam tardata sagitta
interdum genua inpediunt cursumque recusant,
insequitur trepidique pedem pede fervidus urget:
inclusum veluti si quando flumine nactus
cervom aut puniceae saeptum formidine pennae
venator cursu canis et latratibus instat;
ille autem, insidiis et ripa territus alta,
mille fugit refugitque vias, at vividus Umber
haeret hians, iam iamque tenet similisque tenenti
increpuit malis morsuque elusus inani est.
tum vero exoritur clamor, ripaeque lacusque
responsant circa et caelum tonat omne tumultu.
ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnis,
nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Aeneas mortem contra praesensque minatur
exitium, si quisquam adeat, terretque trementis
excisurum urbem minitans et saucius instat.
quinque orbis explent cursu totidemque retexunt
huc illuc; neque enim levia aut ludicra petuntur
praemia, sed Turni de vita et sanguine certant.
forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo et votas suspendere vestes;
sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
sustulerant, puro ut possent concurrere campo:

741 resplendet M^2 fragmen M^2 746 tardante M^2r 750 punicea P 759 quemquam P

hic hasta Aeneae stabat, huc impetus illam
detulerat fixam et lenta radice tenebat.
incubuit voluitque manu convellere ferrum
Dardanides teloque sequi quem prendere cursu
non poterat. tum vero amens formidine Turnus:
'Faune precor miserere' inquit 'tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
quos contra Aeneadae bello fecere profanos.'
dixit opemque dei non cassa in vota vocavit.
namque diu luctans lentoque in stirpe moratus
viribus haud ullis valuit discludere morsus
roboris Aeneas. dum nititur acer et instat,
rursus in aurigae faciem conversa Metisci
procurrit fratrique ensem dea Daunia reddit.
quod Venus audaci nymphae indignata licere
accessit telumque alta ab radice revellit.
olli sublimes, armis animisque refecti,
hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
adsistunt contra certamina Martis anheli.
  Iunonem interea rex omnipotentis Olympi
adloquitur fulva pugnas de nube tuentem:
'quae iam finis erit coniunx, quid denique restat?
Indigetem Aenean scis ipsa et scire fateris
deberi caelo fatisque ad sidera tolli.
quid struis aut qua spe gelidis in nubibus haeres?
mortalin decuit violari volnere divom,
aut ensem — quid enim sine te Iuturna valeret? —
ereptum reddi Turno et vim crescere victis?
desine iam tandem precibusque inflectere nostris.
ne te tantus edat tacitam dolor et mihi curae
saepe tuo dulci tristes ex ore recursent:
ventum ad supremum est. terris agitare vel undis
Troianos potuisti, infandum accendere bellum,

773 et *del.* M^2, *om. Donati cod. V* lenta ab radice M^2P 775—777 *repetuntur post v. 777, adpos. signis* ( ) M 784 mutata M^1r *Don.* 788 animum P^1 795 fatis · caeloque P 801 ni P^1 nec *codd. det. Schol Hor. epod. 3, 3 Serv. in lemm.* edit P *Diom. gramm. I 362* edet *Schol. Hor. epod. 3, 3*

deformare domum et luctu miscere hymenaeos:
ulterius temptare veto.' sic Iuppiter orsus;
sic dea summisso contra Saturnia voltu:
'ista quidem quia nota mihi tua magne voluntas
Iuppiter, et Turnum et terras invita reliqui;
nec tu me aëria solam nunc sede videres
digna indigna pati, sed flammis cincta sub ipsam
starem aciem, traheremque inimica in proelia Teucros.
Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri
suasi et pro vita maiora audere probavi,
non ut tela tamen, non ut contenderet arcum:
adiuro Stygii caput inplacabile fontis,
una superstitio superis quae reddita divis.
et nunc cedo equidem pugnasque exosa relinquo.
illud te, nulla fati quod lege tenetur,
pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
cum iam conubiis pacem felicibus, esto,
component, cum iam leges et foedera iungent,
ne vetus indigenas nomen mutare Latinos
neu Troas fieri iubeas Teucrosque vocari
aut vocem mutare viros aut vertere vestem.
sit Latium, sint Albani per saecula reges,
sit Romana potens Itala virtute propago:
occidit, occideritque sinas cum nomine Troia.'
olli subridens hominum rerumque repertor:
'es germana Iovis Saturnique altera proles,
irarum tantos volvis sub pectore fluctus.
verum age et inceptum frustra submitte furorem:
do quod vis, et me victusque volensque remitto.
sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt,
utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
subsident Teucri. morem ritusque sacrorum
adiciam faciamque omnis uno ore Latinos.

---

809 relinquo P[2] 811. 812 ipsa — acie P 812 stare M 815 arcu M[2] 824 que] ve P 825 vestes P 832 verum] quare *Ult. Syll. gramm. IV 247* 833 volvens P 835 sanguine tanto R

hinc genus Ausonio mixtum quod sanguine surget,
supra homines, supra ire deos pietate videbis,
nec gens ulla tuos aeque celebrabit honores.'
adnuit his Iuno et mentem laetata retorsit.
interea excedit caelo nubemque relinquit.

His actis aliud genitor secum ipse volutat
Iuturnamque parat fratris dimittere ab armis.
dicuntur geminae pestes cognomine Dirae,
quas et Tartaream Nox intempesta Megaeram
uno eodemque tulit partu paribusque revinxit
serpentum spiris ventosasque addidit alas.
hae Iovis ad solium saevique in limine regis
apparent acuuntque metum mortalibus aegris,
si quando letum horrificum morbosque deum rex
molitur, meritas aut bello territat urbes.
harum unam celerem demisit ab aethere summo
Iuppiter inque omen Iuturnae occurrere iussit.
illa volat celerique ad terram turbine fertur.
non secus ac nervo per nubem inpulsa sagitta,
armatam saevi Parthus quam felle veneni,
Parthus sive Cydon, telum inmedicabile torsit,
stridens et celeris incognita transilit umbras:
talis se sata Nocte tulit terrasque petivit.
postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni,
alitis in parvae subitam conlecta figuram,
quae quondam in bustis aut culminibus desertis
nocte sedens serum canit inportuna per umbras,
hanc versa in faciem Turni se pestis ob ora
fertque refertque sonans clipeumque everberat alis.
illi membra novos solvit formidine torpor,
arrectaeque horrore comae, et vox faucibus haesit.
at procul ut Dirae stridorem adgnovit et alas,
infelix crinis scindit Iuturna solutos,

862 subito P *Serv. auct. Aen. 3, 246* conversa M coniecto P coniecta *Donati cod. V* 865 versam M^{2} inob *vel* inod ora M^{1} ob R *Don. Serv. Aen. 1, 233 Arus. gramm. 7, 496* in ora M^{2} ad ora P

unguibus ora soror foedans et pectora pugnis:
'quid nunc te tua Turne potest germana iuvare
aut quid iam durae superat mihi? qua tibi lucem
arte morer? talin possum me opponere monstro?
iam iam linquo acies. ne me terrete timentem
obscenae volucres: alarum verbera nosco
letalemque sonum, nec fallunt iussa superba
magnanimi Iovis. haec pro virginitate reponit?
quo vitam dedit aeternam? cur mortis adempta est
condicio? possem tantos finire dolores
nunc certe et misero fratri comes ire per umbras.
inmortalis ego aut quicquam mihi dulce meorum
te sine frater erit? o quae satis ima dehiscat
terra mihi manisque deam demittat ad imos.'
tantum effata caput glauco contexit amictu
multa gemens et se fluvio dea condidit alto.
Aeneas instat contra telumque coruscat
ingens arboreum et saevo sic pectore fatur:
'quae nunc deinde mora est aut quid iam Turne retractas?
non cursu, saevis certandum est comminus armis.
verte omnis tete in facies et contrahe, quidquid
sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
astra sequi clausumque cava te condere terra.'
ille caput quassans: 'non me tua fervida terrent
dicta ferox: di me terrent et Iuppiter hostis.'
nec plura effatus saxum circumspicit ingens,
saxum antiquom ingens, campo qui forte iacebat
limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
vix illud lecti bis sex cervice subirent,
qualia nunc hominum producit corpora tellus:
ille manu raptum trepida torquebat in hostem
altior insurgens et cursu concitus heros.

876 alarum] dirarum *Schol. Hor. carm. 1, 2, 1* 878 reponit] reperto (reporto) *Don.* 880 possim M 883 quam P 893 clausumve P 897 campo qui *codd. det. Serv.* campoq. M[1] campo quod M[2]PR *Don.* 898 agro] erat *Isid. orig. 18, 15, 4* 899 illum M *Don. Aug. civ. 15, 9*

sed neque currentem se nec cognoscit euntem
tollentemve manu saxumve inmane moventem;
genua labant, gelidus concrevit frigore sanguis.
tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
nec spatium evasit, totum neque pertulit ictum.
ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
nocte quies, nequiquam avidos extendere cursus
velle videmur et in mediis conatibus aegri
succidimus; non lingua valet, non corpore notae
sufficiunt vires, nec vox aut verba secuntur:
sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
successum dea dira negat. tum pectore sensus
vertuntur varii. Rutulos adspectat et urbem
cunctaturque metu telumque instare tremescit;
nec quo se eripiat, nec qua vi tendat in hostem,
nec currus usquam videt aurigamve sororem.
cunctanti telum Aeneas fatale coruscat,
sortitus fortunam oculis, et corpore toto
eminus intorquet. murali concita numquam
tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
dissultant crepitus. volat atri turbinis instar
exitium dirum hasta ferens orasque recludit
loricae et clipei extremos septemplicis orbis.
per medium stridens transit femur. incidit ictus
ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
ille humilis supplexque oculos, dextramque precantem
protendens: 'equidem merui nec deprecor' inquit
'utere sorte tua. miseri te si qua parentis
tangere cura potest, oro — fuit et tibi talis

904 tollentemque Mr *Donati cod. V Isid. orig. 1, 36, 25* saxumque *codd. det. Isid. eod. l.* manus MR *Donati cod. V Isidori codd.* AC^1 916 letum P *Schem. lex. p. 58 H.* telo *Don. in interpret.* 922 tanto Pr 933 *sq.* oro fuit et tibi talis Anchises. genitor. *interpung.* M, *post* Anchises *Serv. quoque*

Anchises genitor — Dauni miserere senectae
et me seu corpus spoliatum lumine mavis
redde meis. vicisti, et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx:
ulterius ne tende odiis.' stetit acer in armis
Aeneas, volvens oculos, dextramque repressit;
et iam iamque magis cunctantem flectere sermo
coeperat, infelix umero cum apparuit alto
balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem volnere Turnus
straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
ille oculis postquam saevi monumenta doloris
exuviasque hausit, furiis accensus et ira
terribilis: 'tune hinc spoliis indute meorum
eripiare mihi? Pallas te hoc volnere, Pallas
immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit.'
hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit
fervidus; ast illi solvontur frigore membra
vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

---

949 poenas inimico *Prisc. gramm. II 307*

INDEX NOMINVM

1
4
4.